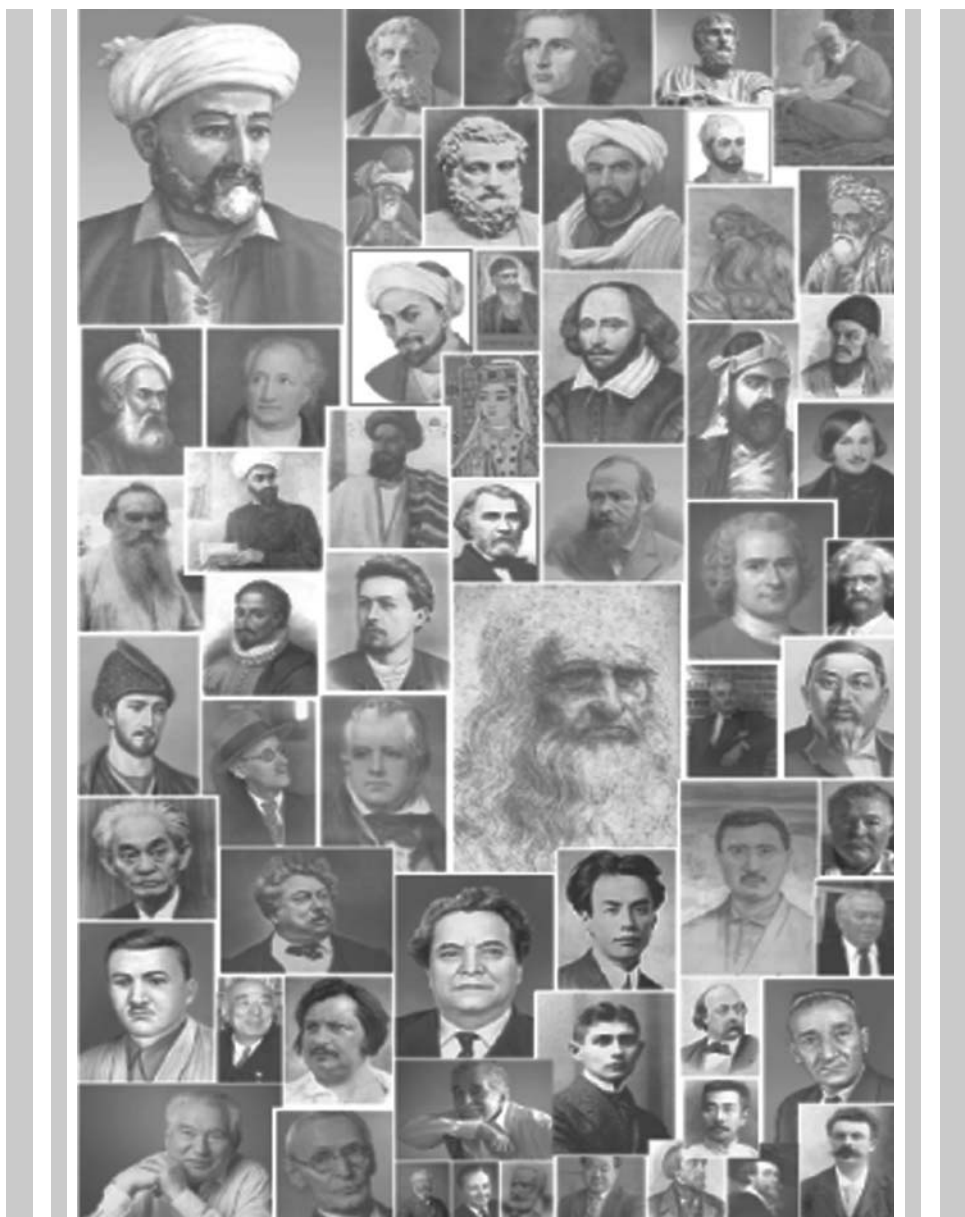

Жаҳон АДАБИЕТИ

Адабий-бадiiй, ижтимоiiй-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил шундан чиқа бошлаган

№ 10/209

2014 йил, октябрь

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммаджон ҚУРОНОВ
Қахрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

Тахрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Омонулла РИЗАЕВ
Отабек САФАРОВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Фозил ЖАББОРОВ
Алимурод ТОЖИЕВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алишер ОТАБОЕВ
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОИЙ. **Шохбайтлар** 3

НАСР

М.ЯН. **Мусаллас мамлақати**. Роман. (*Хитой ва рус тилларидан А.Файзулла, С.Алижонов тарж.*)4
В.КОРСАРИ. **Мангу изтироб**. Роман.
(*Рус тилидан М.Омон тарж.*)77

ГЛОБУС ХИТОЙ

Самовий салтанат сеҳри157
Хитой шеърляти167
Хитой насри175
Унутилмас сиймолар186

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Ҳасан ТЎРАБЕКОВ128

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О.ОТАХОН. **Сарҳадлар**139
С.ЮКИ. **Хазон қоплаган бог**142

ЖАРАЁН

М.ХОЛБЕКОВ. **2014 йилги Нобель мукофоти совриндори**124
А.ОРИПОВ. **Улуғ шоир хотирасига муносиб асар**127
В.БУРОВ. **Бугунги Чин юртининг сиёсий йўли ва “Хитой орзуси”**. (*Рус тилидан Н.Жўраева тарж.*)150
А.ОТАБОЕВ. **Замон эврилишлари ва таржима талқинлари**157

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Арнольд Жозеф ТОЙНБИ. **Тарих тадқиқоти**.
(*Рус тилидан Ж.Сафоев тарж.*)54

ЖАҲОНИЙ ТАБАССУМ

Б.НУШИЧ. **Ҳикоялар**. (*Рус тилидан М.Ғаниев тарж.*)193

Муқоламизда203
Таквим204

ШОҲБАЙТЛАР

*Назарга қайси тарафдинки, бир губор келур,
Кўзум ёрур бу таманно билаки, ёр келур.*

* * *

*Озими дашти фано бўлдум¹, келур Мажнун доғи,
Гар қадам тез урмон андиндурки, ҳампойим келур.*

* * *

*Қасрнинг ҳар кунгури узра бало тошимудур,
Йўқса ботил ишқ даъви қилгон эл бошимудур.*

* * *

*Нетай туз этиб қадким², жисмимда шиканлардур,
Найлаб туз урай дамким³, бағримда тиканлардур.*

* * *

*Эй Навоий, гар ўларда жон талашсам қилма айб,
Дермен ул ойни кўруб, жон берсам эҳмолим будур.*

* * *

*Манга ишқ дарди эмас муҳлик⁴у бас,
Замон дарди, аҳли замон дарди ҳамдур.*

* * *

*Нотавон жисмим жунун даштидаким бўлмиш хаёл,
Дема Мажнун жисмидинким, руҳидин тимсолдур.*

* * *

*Кўнгул ичра гам камлиги асру гамдур,
Алам йўқлуги доғи қоттиқ аламдур.*

* * *

*Бевафолар ўт, вафо аҳли эрур туфроғким,
Чархдин ул саркаш ўлди, бу доғи помол⁵дур.*

¹ Озими дашти фано бўлмоқ – йўқлик даштига жўнамоқ.

² Туз этиб қад – қадни тик тутмоқ.

³ Туз уриб дам – бир текис нафас олмоқ, тўғри сўзламоқ.

⁴ Муҳлик – ҳалок қилувчи.

⁵ Помол, поймол – оёқ остида қолган.

МОЯН

Ҳақиқий исми Гуан Мое бўлган замонавий хитой ёзувчиси, Гонконг Очиқ филология университети-нинг фахрий доктори, 2012 йилги адабиёт бўйича Нобель мукофоти совриндори Мо Ян Хитой Халқ Республикасининг Шандун шаҳрида 1955 йил 17 февралда дунёга келди. Мазкур олий мукофотга ёзувчи “адабиётда эртак, тарих ва ҳозирги кун-ни омухта этган реализми” учун сазовор бўлди. Дарвоқе, журналимизнинг 2013 йил 6-сонида унинг “Қиссагўй” сарлавҳали Нобель маърузаси эълон қилинганини эслатиб ўтамиз. Мо Яннинг “Қизил гаолян” номли илк романи асосида (унда 1920 йилларда Хитойнинг Японияга қарши уруши ҳақида ҳикоя қилинади) режиссёр Чжан Имоу ўзининг илк фильмини суратга олиб, 1988 йилги Берлин кино-фестивалида ғолиб бўлган эди. Шунингдек, ёзувчининг “Саримсоқ балладаси” номли романи ҳам Нобель кўмитаси аъзолари томонидан юксак баҳоланган. Мазкур мукофотга лойиқ топилган “Мусаллас мамлакати” романининг ўзбек тилига таржима қилиниши ўзига яраша маданий воқеа бўлишига ишонамиз.

Таҳририят

МУСАЛЛАС
МАМЛАКАТИ

Роман¹

Биринчи боб

I

Провинция прокуратурасининг махсус бўлими терговчиси Динг Гоуэр кўмир ташувчи юк машина кабинасида чайқалиб борарди. Текширув ўтказиш учун Лошан шахтасига йўл оларкан, ўйлар миясида ғужғон ўйнарди. Илгарилари лойиқ келган эллик саккиз ўлчамли жигарранг бейсбол кепкаси негадир ҳозир бошини қискичдай қисарди. Охири бўлмади, шартта бош кийимини ечди, қараса, у жикқа терга ботибди. Димоғига бошқа аллақандай хид аралаш ёғли сочининг бадбўй иси урилди. Намхуш ва муздек туюлган хид ниманики эканини тусмоллай олмай, ўқчиб, томоғидан ушлади.

Шахтагача чўл чўзса етгулик масофа қолганди, қоронғи йўлда ғадир-

¹ Журнал варианты.

будур ва ўйдим-чукур жойлар кўзга ташлана бошлади. Ўқдай учиб кетаётган юк машинаси тезлигини пасайтиришга тўғри келди. Улов бир у ёнга, бир бу ёнга чайқалар, Динг Гоуэрнинг боши эса тинимсиз кабина шифтига уриларди. Кўхликкина ёш ҳайдовчи қиз йўлни ҳар қанча териб юришга уринмасин, бефойда эди, эркакчасига ғудраниб сўкинар ва бисотидаги барча ҳақорат сўзлар тилининг учида турарди. Терговчи беихтиёр қизга тикилиб қолди. Қиз ҳаворанг кийимда бўлиб, либос тагидан чиқиб турган пушти кўйлагининг ёқаси унинг оппоқ бўйнини яшириб турарди. Қопқора кўзлари чакнар, сочи калта қилиб қирқилган, қоралигидан ялт-юлт қиларди. Оқ кўлқопли кўли чамбарни маҳкам ушлаб олган, бутун диққати йўлда – ўйдим-чукурлардан чакқон айланиб ўтишда эди. Машина чапга бурилганда қизнинг оғзи чапга, ўнгга юрса – ўнгга қараб қийшайрди. Хуллас, ҳайдовчи қиз нари бориб-бери келаётганди. Шўрликнинг бурнидан тер чиқиб, пешонасида тиришлар пайдо бўла бошлади. Манглайи энсизгина, ияги қаттиқ ва дум-думалоқ, қалин лаблари унинг оташин ва эҳтиросли эканини айтиб турарди. Юк машинаси қаттиқ чайқалди-ю, беҳос иккисининг танаси бир-бирига тегиб кетди. Терговчида қизга яқин сурилиб, уни кўллари билан ушлаш истаги пайдо бўлди. Малакали, қирқ саккиз яшар терговчи учун бундай ҳис-туйғулар одатда ғалати туюлади, айни вақтда эса ёқимли эди. У бошини силтаб, қиздан кўзини олиб қочди.

Йўл эса тобора ёмонлашиб борарди. Машина бир чуқурдан иккинчисига тушар, ҳар гал у ёқдан-бу ёққа қаттиқ чайқалар ва ғичирларди. Бирок у олдинга юришдан тўхтамас, худди панжалари ана-мана шилиниб тугайдиган баҳайбат махлуққа ўхшарди. Ниҳоят турнақатор юк машиналарининг охиридан келиб жой олди. Ҳолдан тойган қиз ўзини хотиржам ҳис этиб, оёқларини узатди, моторни ўчирди, кўлқопларини ечди, рул чамбарини туртиб қўйди-да, терговчига ёвқараш қилиб, деди:

– Онангни... яхшиямки, қорнимда болам йўк!

Терговчи титраб тушди ва қизнинг кўнгли учун минғиллаб деди:

– Бола бўлгандаям аллақачон тушиб қоларди.

– Тушса тушиб ўлсин эди, – жиддий оҳангда эътироз билдирди ҳайдовчи қиз. – Бир ўлик болага икки минг юан беришади, – шундай дея у терговчига еб қўйгудек ўкрайди. Барибир ҳам, “Хўш, бунга нима дейсан?” – дегандек қараб турарди.

Динг Гоуэрни ёқимли кўркув ва қизиқиш қамраб олганди. Озгина бемаза суҳбат давомида у бутун вужуди билан қизга боғланиб қолганди. Жинслар орасидаги парда аллақарга ғойиб бўлган, иккиси ўртасида энди ҳеч қандай масофа йўк эди. Ҳайдовчи қизнинг сўзлари замирида ундаги кечинмага нисбатан нимадир мавжудлигини ҳис этиб, бирдан юрагида шубҳа ва кўркув пайдо бўлди. У қизга сергаклик билан қаради, қиз эса лабларини бурди. Буни кўриб, терговчининг хафсаласи пир бўлди. Ахир ҳозирги журъатли, бир сўзли, ғалати қиз қаёққа ғойиб бўлди? Аммо на-фис дудоқларнинг бетакаллуф жилмайиши терговчининг кўнглига оғир ботди. Қизнинг юз ифодасидан ўзининг ҳеч ким эмаслиги, калтабинлиги, дардларини айтиб, бошини оғритишга арзимаслигини англади.

– Сен фарзанд кутяпсанми? – кутилмаганда сўради терговчи.

Танишувнинг барча қонун-қоидаларини бир четга суриб, қиз хиёл шармсизларча деди:

– Мен шўрхок ерман, ҳамма бало шунда.

“Сен тажрибали терговчисан, – ўйлади Динг. – Зиммангга катта масъулият юкланган, бироқ аёл зиммасидаги масъулият ҳаммасидан катта. – Тўсатдан у жамоага қандай кулги бўлгани ҳақида эслади: “Динг Гоуэрга ўхшаганлар ишни зумда очиб ташлайди”. – Катта кетганга яхшигина дашном”. У чўнтагидан мусалласли идишини олди, қопқоғини бураб очди, бир култум ичиб, қизга узатди.

– Аслида қишлоқ хўжалиги бўйича мутахассисман, хусусан, мелиорация бўйича.

Қиз зарб билан сигнални босди, бироқ жудаям паст, бўғиқ овоз эшитилди холос.

– Онангнинг киндигини боссанг бўларди! – деди ғазаб билан бошқа юк машинасидан тушиб, уларнинг олдига келган ҳайдовчи.

Қиз шишани олди, сифатини билмоқчидай ҳидлаб кўрди, сўнг бошини кўтарди-да, қулқуллатиб охиригача сипқорди. Динг Гоуэр уни мақтамоқчи бўлди, лекин мусаллас мамлақатида туриб мусалласнинг сифатига баҳо бериш қалай бўларкин, деб чурқ этмади. Терговчи оғзини артди ва қизнинг лўппи, мусалласдан намланган, кип-қизил лабидан кўзини узмай, дадиллик билан деди:

– Кел, лабларингдан битта бўса олай!

Қиз бирдан кип-қизариб кетди-да, шаллақилик билан бақира бошлади:

– Мендан эмас, бориб онангдан ол бўсани!

Эсанкираб қолган Динг Гоуэр шошиб атрофга қулоқ солди, нариги юк машинаси ҳайдовчиси аллақачон кабинага кириб олган, ҳеч кимнинг улар билан иши йўқ эди. Олдинда машиналар турнақатор бўлиб тизилган, орқада эшак қўшилган арава турибди, ундан кейин – тиркамали юк машинаси. Эшакнинг ясси пешонасидаги яп-янги, кип-қизил шокиласи зим-зиё тунни ёлқиндай ёритиб турарди гўё. Йўлнинг ҳар икки четига чўзилган зовур, ўсиб кетган йўсинлар орасидан пастак, таналари касалванд дарахтлар кўринади. Дарахт баргларию ўт-ўланлар чангдан қоп-қора тусга кирган. Кузнинг сўнгги кунлари: зовурларнинг нарёғида ястаниб ётган сарғиш-яшил анғизлар¹ узра улуғвор сукунатга халал бермай ғиз-ғиз шамол эсади, манзарани қувончли деб ҳам, қайғули деб ҳам бўлмайди. Атрофда шахталар ўлкаси, сарғиш тутунлар орасида терриконлар² қад кўтарган. Шахта қудуғи олдида чиғирлар тинимсиз айланади, бу сирли ва ғалати туюлди. Унинг ярми кўриниб турар, қолган ярми юк машинаси панасида эди.

Ҳайдовчи қиз пичинг қилиб: “Мен сенга бўса берайми? Ҳаҳ, онангдан олгин бориб!” – такрорлади жойидан кимир этмаганча. Унинг қичқириб айтган сўзлари ҳар қанча кўркинчли бўлмасин, Динг Гоуэр қаҳ-қаҳ уриб кулиб, кўрсаткич бармоғи билан қизнинг кўксига нуқиди. Бу гўё “старт тугмачаси”ни босиб бўлди-ю, қиз унга ўзини ташлаб, бутун гавдаси билан ўзига тортди, муздек қўллари билан унинг бошидан чангаллади-да, лабларини чўзди. Дудоғи совуқ ва юмшоқ, эҳтироссиз, бамисоли момикнинг ўзи. Терговчининг ҳафсаласи пир бўлиб, бирдан унга қизикиши сўнди ва ўзидан нари итарди. Бироқ бу дарғазаб шервачча унга қайта-қайта ташланиб, тинмай бидирларди:

– Ҳой, онангни эмгур, эркакмисан ўзи, йўқми...

Терговчи қўл-оёқларини типирчилатганча ўзини олиб қочишга уринди. Жиноятчиларни тинчлантирадиган усул билангина қизни инсофга келтиришга муваффақ бўлди.

Иккиси ҳам оғир-оғир нафас оларди. Динг Гоуэр қизнинг билакларидан маҳкам тутганча, унинг қаршилигини енгишга ҳаракат қиларди. Қиз терговчининг қучоғидан қочиб чиқишга бор кучи билан уринар, бутун бадани пружинадек эшиларди. Бир нималар деб гўлдираб, бузоққа ўхшаган овоз чиқарарди. Бундан терговчи яна кулиб юборди.

– Нимага куляпсан? – тўсатдан сўради қиз.

Қизнинг қўлларини қўйиб юбориб, терговчи чўнтагидан ташриф қоғози чиқарди:

– Мен кетдим, хонимча. Хоҳласанг, мени шу манзилдан топасан!

Қиз унга бошдан-оёқ разм солиб қаради, сўнг чегарачи сайёҳнинг пас-

¹ Анғиз – экинни ўриб олинган ер.

² Террикон – кондан қазиб чиқарилган рудалар чиқиндиси.

портига кўз солгандек, ташриф қоғозига қаради. Кейин яна бошқатдан тикилиб қолди.

Динг Гоуэр қизнинг бурнидан чимчилаб қўйди-да, чарм сумкасини қўлтиғига қистириб, машина эшиги тутқичидан ушлади:

– Хайр, қизалок. Шўрхоқ ербоп олий навли ўғитларим бор!

Машинадан энди тушган ҳам эдики, қиз унинг кийими четидан тутди. Қиз саросималаниб қараб тураркан, терговчи унинг ҳали ёш бола эканини, турмушга чиқмаган, ҳеч қачон эркак зоти билан ҳам бирга бўлмаганини англади. Маъсумлигидан ичи ачишди: Динг унинг қўлини силаб қўйди-да, самимийлик билан деди:

– Азизам, мен отанг қаториман-а.

– Ёлғончи! – пишқириб деди қиз жаҳл билан. – Машина устахонасигача дегандинг-ку!

– Деярли етиб келдик, – жилмайди терговчи.

– Жосус!

– Ҳа, бўлса бордир.

– Жосуслигингни билганимда, машинага чиқармаган бўлардим!

Динг Гоуэр бармоғини тикиб сигарет тополмаган бўш кутини қизга томон ирғитди:

– Бўпти, жаҳлинг чиқмасин.

Қиз унинг мусаллас идишини зовурга улоқтирди:

– Тағин эркак эмиш, идиши қуриб ётибди-ку.

Динг Гоуэр йўл четига сакраб тушди, эшикни қарсиллатиб ёпди-да, олға одимлаб кетди.

– Ҳой, жосус! – ортидан қизнинг овози янгради. – Йўлда қанча фалокат рўй берганини билмайсанми, мабодо?

Динг Гоуэр орқасига ўгирилиб, қизнинг ойнадан бошини чиқариб турганини кўрди-да, мийиғида кулиб қўйди, аммо ҳеч нима демади. Қизнинг қулмоқ гулига ўхшаган чехраси бир дақиқагина сақланди холос, сўнг қадахга қуйилган пиво кўпикларидай йўқ бўлиб кетди. Кўмир конига олиб борувчи йўл ифлос ва тор, узунчақдай бир-бирига айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Юк машиналари, тракторлар, хўкиз қўшилган уловлар – барчаси ўз думини ўзи ғажакан даҳшатли махлуққа ўхшарди. Баъзи машиналар чироғи ўчирилган, баъзилариники эса йўқ. Олдинда трактор капотлари устига, орқада эса автомобилларнинг пастки қисмига ўрнатилган қувурлардан кўкиштон тутунлар паға-паға бўлиб чиқарди. Чала ёнган бензин ва сол-ярка жониворларнинг бадбўй ҳиди билан қоришиб, ҳавода осилганча на-фасни бўғарди. Терговчи шахта томон ҳаракатланаркан, гоҳ машиналарга яқин бориб қолар, гоҳ пастак дарахтларнинг каллакланган шохларига ўзини уриб оларди. Кабинада ўтирган деярли барча ҳайдовчилару арава шотисига суяниб олган аравақашлар баравар мусалласхўрлик қиларди. Бу ерда рулдаги одамнинг ичиши тақиқланмагандек. “Буларнинг охири борми ёки йўқ?” – у ғазаб билан юқорига қаради: қазилаётган коннинг марказий қисмида ниҳоятда баланд кўтаргич хартумининг учдан икки қисми кўзга ташланарди. Кумуш рангли пўлат трос ғилдирак устидан текис ҳаракатланар, кўтаргичнинг ўзи эса ё занги сабабми ёки бўёқданми, куюш нурида тўқ қизил ва искирт кўринарди. Катта қора блок ҳам хунук кўринар, тўхтовсиз сирпанаётган трос жуда чакноқ бўлмаса-да, ваҳимали кумушранг учкунлар сачратарди ва шу туришида у заҳарли илонни эсга соларди.

Ранг ва жилваларнинг бу ўйинига монанд равишда айланаётган блокнинг ғичирлаши, таранг тортилган пўлат троснинг ғириллаши ва ерости портлашларнинг бўғиқ гув-гувлаши қулоқни қоматга келтирарди.

Кон ёнидаги суйри майдон ҳам машина ва араваларга лиқ тўла эди, йўл четидаги қатор қайинларни кўмир чанги қоплаган. Бошдан-оёғи иф-

лосланган барглардан чимдиш учунми ёки тумшуғини ишқалаб қашиш учунми, каштан шохлари орасига бош суккан от бирдан пишқириб юборди. Бир арава ёнида талай одам тўпланган эди. Юзлари офтобдан қорайган, бошларини қийикча билан танғиган, кийимлари титилиб кетган, белларига камар ўрнига чилвир боғлаб олган эдилар. Аравага кўшилган от ясси тўкима саваддаги пичанни ғурт-ғурт чайнар, эгалари эса майхўрлик билан овора эдилар. Каттакон тўқ бинафшаранг шиша давра бўйлаб айланар ва ҳар ким унга ошқора сук билан ёпишар эди. Барчалари навбати билан ёпки устидаги катта оқ турупдан карсиллатиб узиб оларди. Хузур қилиб кавшагач, ўшандай карсиллатиб узиб олгани тагин интилишарди. Динг Гоуэрни ҳаммадан кўп ичади деб бўлмасди, лекин ичишни хуш кўрарди. Мусалласнинг қайси бири яхшию қайси ёмонлигини ажрата оларди, ҳавони тутган бадбўй хиддан англадики, мана бу шишадаги ичимлик у қадар мақтагулик эмас. Шолғомли арақ хиди, лоф эмаски, одам ели хидидан ҳам бадбўйроқ эди. Мусалласхўрларнинг кийимларию еб-ичаётган нарсалари уларнинг Жюгуо атрофидаги деҳқонлар эканини яққол билдирарди. Терговчи улар олдидан ўтиб кетаётганда, биттаси хирилдоқ овозда сўради:

– Соатинг неча бўлди, ўрток?

Соатига қараб, Динг Гоуэр жавоб берди.

Кўзлари қизил ва малларанг соқолли ёш деҳқон йигитнинг чехрасида шундай ғазабли ифода зоҳир эдики, терговчининг юраги шиф этиб кетди ва у қадамларини жадаллатди.

– Дарвозани тезроқ оча қолишса бўлмайдимиз, коврилиб кетдик-ку, – орқадан лукма ташлаб қолди деҳқон йигит.

Хўрликдан у ўзини йўқотай деди, аммо тан олиш керакки, бунинг учун асослар йўқ эмасди. Ўн бирдан чорак ўтибди-ю, аммо коннинг бакувват кулф урилган темир панжарали дарвозаси ҳамон ёпик эди – кулф ҳам нақ тошбаканинг косасидай келарди ўзиям. Дарвозанинг ўзига саккизта пўлат варақ қопланган эди. Уларга қизил бўёқда йирик-йирик иероглифлар билан ёзилган “Корхонада хавфсизликка риоя қилинг!” ва “Биринчи май байрами билан табриклаймиз!” сўзлари аллақачон унниқиб кетганди. Куз кунининг мафтункор ёғдусида кўп нарсалар тароватли кўринарди, қоп-қора кон узра кўм-кўк осмон янада кўркамроқ акс этарди. Жойнинг баланд-пастигига қараб бир кўтарилиб-бир тушган кўйи худуд атрофида одам бўйдан сал баландроқ кулранг ғиштин девор чувалиб кетган. Дарвоза табақасидаги эшик қия очик, унинг ортида каттакон малларанг кўппак эриниб ағанаб ётарди, унинг боши узра кузги япроқдек нимжон капалак қанот қоқарди.

Динг Гоуэр эшикни очмоқчи бўлган эди, кўппак ғазаб билан унга ташланди, сал бўлмаса нам тумшуғи билан кафтининг орқа томониغا тегиб кетаёзди. Тўғрироғи, итнинг тумшуғи кафтига келиб тегди, чунки терговчи унинг салқинини аниқ ҳис этди; ранги билан у нофармон каракатица¹ ёки личи² нинг пўстлоғини эслатарди.

Бироқ қутурган кўппакнинг тажовузқорлиги шу заҳоти кўркув билан алмашди. У йўлакдаги сояга ўзини отди, сўлиган софора³ буталари орасига сингиди ва ангиллаганча тўртбурчак бошини силкиди.

Динг Гоуэр лўкидонни сурди, эшикни итарди, орқаси билан муздек темирга тиранганча бирпас турди ва кўрқиб кетган кўппакка ачиниб қараганча ичкарига қадам кўйди. Кўлига қаради: суяклари ўйнаб, кўк томирлари бўртган; қонида алкоголь йўқ эмас, аммо унда на кувват, на айтарли нарса кўзга ташланарди. “Нега аввалига ташланиб, энди мендан қочаяпсан?” – деб сўрагиси келиб кетди унинг кўппакдан.

Ювиниш тоғорасидаги илиқ сув ҳавода чайқалиб ёйилди. Ранг-баранг ва ола-була шаршара. Шундай бир капалакки, у ёлғиз қолишни истамай-

¹ Каракатица – денгиз моллюскининг бир тури.

² Личи – Хитой олхўриси.

³ Софора – дуккакли ўсимлик.

ди. Кўпик ва куёш. Умид. Бир дақиқача бўйнидан сув окди, сўнг шабада келиб урилди ва ҳаммаёқ салқин тортди. Кўп ўтмай кўзлари оғирлашди, оғзи арзон атир-упа таъмини берувчи шўр нарса билан тўлди. Шу заҳоти анчадан бери ювилмаган юз ҳиди ва бужмайган руҳий тажаллий уйғунлик касб этгандай туюлди. Шу лаҳзада кабинадаги ҳайдовчи қиз терговчининг хотирасидан қайтмас бўлиб ўчди. Увадага ўхшаган дудоклар ҳам ғойиб бўлди... Бироқ кейин қўлида унинг ташриф қоғозини тутган аёл аниқ ва кескин равишда шуури юзасига қалқиб чиқди, гўё олис туманли тоғлар акс этган табиат манзараси чизилган сувратдай. “Итдан таркаган!”

– Ўлгинг келдими, итдан таркаган? – унинг олдида қўлларида тоғорача билан турган навбатчи жаҳл билан депсинди.

Динг Гоуэр бу билан унинг ўзига шама қилаётганини тушунди. Бошидан сув томчиларини силкиб ташлагач, кир дастрўмоли билан бўйнини артди, томоғини кириб, тупурди. Бу қийин аҳволдан чиқиш учун кўзларини пирпиратди, ўзининг асл ҳолатига қайтди ва навбатчига тешиб юборгудек тикилди. Турли катталиқдаги, кўмирдай қоп-қора, ҳаёсиз, тўпори кўзлар, дўлана мевасига ўхшаш дум-думалоқ қизил бурун, кўкарган лаблар ва қайсарларча қисилган тишлар. Куйдиргувчи қандайдир тўлқин бамисоли илон ёки чувалчангдай эшилиб-тўлғониб аъзойи баданини силаб ўтди. Ғазаб туғён урди, унинг алангаси тобора авж олиб борарди, бош чаноғи ўчоқдаги писта кўмир ё яшин каби оппоқ тусга кирди ва кўксидея орийат хисси ғуфрон урди.

Худди итга ўхшаб, навбатчининг каттиқ ва қора увадалари ҳар томонга қараб осилиб ётарди. Афт-ангори билан Динг Гоуэр унинг ўтакасини ёриб юборгани кўриниб турарди. Бурун катакларидан чиқиб турган туклар қалдирғоч думини эслатарди. “Бу лаънати қора қалдирғоч ўша ерда ин курганга ўхшайди, – кўнглидан кечирди у. – Ин курган, тухум кўйган, бола очган”. У ўша қалдирғочни нишонга олди ва тепкини босди. Яна босди. Яна.

Жарангдор ва тиниқ ўқ товушлари қон дарвозаси олдидаги сукунатни бузди. Ўқ товушлари каттақон малла кўппак хуришини босиб кетди ва деҳқонлар эътиборини тортди. Энди кабиналардан сархуш ҳайдовчилар сакраб-сакраб туша бошладилар. Эшакнинг юмшоқ лаблари каттиқ қайин игналаридан жишга айланганди. Аравага қўшилган хўкиз вазмин бошини кўтарди-да, кавшашдан тўхтади. Аввалига ҳамма қотиб қолди, кейин эса воқеа содир бўлган жойга ёпирилиб келишди. Соат ўндан ўттиз беш дақиқа ўтганда Лошаннинг йўлак шахтаси навбатчиси бошини чангаллаганча ерга кулади. Оғзидан оппоқ кўпик чиқди, танаси жон талвасасида силкинар эди. Юзида кинояли табассум ўйнаган ва қўлида ялтироқ тўппонча тутган Динг Гоуэр Ҳимолай чўққисидек қалқайиб турарди. Милтиқ оғзидан чиқаётган кўкимтир тутун уни ўраб олмоқда эди.

Дарвозанинг темир панжараларидан тутганча оломон ҳангу манг қараб турарди. Чийиллаган овоз янграб улгургунча жуда кўп вақт ўтганга ўхшаб туюлди:

– Ўлдирдилар! Навбатчи Лао Льюни ўлдирдилар!

Мана бу кўкиш-қора Ҳимолай заранги, яъни Динг Гоуэр захархандалик билан тиржайди.

– Бу қари кўппак қилган ёмонликларнинг санаб саноғига етиб бўлмайди.

– Ошпазлик академиясига, махсус ошпазлик бўлимига сотиш керак!

– Уни пиширишнинг ўзи бўладими, қари кўппак-ку!

– Махсус ошхоналарга оппоққина, баррагина ўғил болаларни олишади, бу чандир кимга керак?!

– Ҳайвонот боғига бериш керак, бўриларга озуқа!

– Бунақа озуқа билан бўриларнинг кўнглини олиб бўлибсан.

– Унда махсус турдаги гиёҳлар учун тажриба ерлари бор-ку, қайта ишлаб, ўғит қилишсин!

Динг Гоуэр тўппончани ҳавода ўйнатди. Ялтироқ сирти кумуш кўзгудай чарақлаб кетди. Тўппончани илиб олиб, кафтига қўйганча уни дарвоза ортида турганларга кўрсатди. Ихчам, нафис, чиройли чизиклар тортилган тўппонча револьверга ўхшарди.

– Ваҳимага тушманглар, дўстлар, – мийиғида кулди у. – Ахир бу болалар ўйинчоғи-ку!

Тугмачани босиб, у тўппончани иккига ажратди, унча катта бўлмаган, тўқ қизил дискни қаттиқ пластикдан суғуриб олди-да, йиғилганларга намойиш қила бошлади.

– Ҳар бир тиш қоғоз қобикдаги мош донасидек келадиган ўкни қисиб қолади, – тушунтирди у. – Тепкини босасан, диск айланади, ўқ товуши янграйди. Бу ўйинчоқдан театрда бутафория реквизити, спорт мусобақаларида старт тўппонча сифатида фойдаланиш мумкин. Бунақалари ҳар бир универмагда сотилади. – Шу сўзларни айтиб, у барабан тарновига ўқ суқди ва тўппончани йиғиб, тепкини босди: пак!!!

– Ана шунақа, – деди у мойфурушларга ўхшаб. – Ишонмасангиз, қаранг. – Шундай дея у тўппонча оғзини енгига олиб борди-да, яна тепкини босди.

– Ван Лян Жюй! – деди ҳайдовчилардан бири. Афтидан, у бир вақтлар “Намунали “Қизил фонус” пьесаси”ни кўрган эди.

– Бу ҳақиқий тўппонча эмас! – Динг Гоуэр қўлини кўтарди. – Қаранглар-а, агар ҳақиқий бўлганида, ўқ бу ёғидан кириб, у ёғидан тешиб чиқарди, тўғрими? – Унинг енгигаги сарғиш доғ куёш нурида кўринди, ундан ўткир ўқ-дори хиди келарди.

Терговчи тўппончани чўнтагига жойлади, ерда йиқилиб ётган навбатчи олдига борди-да, уни бир тепди:

– Тур ўрнингдан, ошна, ўликка ўхшаб ётганингдан иш чикмайди.

Ўша-ўша бошини чангаллаганча навбатчи ўрнидан турди. Унинг юзи обдон пиширилган нянгао¹га ўхшаб, касалмандлардай сарғайиб кетганди.

– Сени ўлдириб нима барака топардим, пўписа қилдим холос, – давом этди Динг Гоуэр. – Ҳокимиятни суиистеъмол қилиб бўлмайди. Соат ўн бир бўлди, дарвозани аллақачон очишинг керак эди!

Навбатчи қўлларини юзига олиб борди-да, сийпалай бошлади. Сўнг ишонмагандек, яна бошини туртиб кўрди, қўлларига яна бир карра қараб чикди. Қон кўринмасди. Тириклигига ишонч ҳосил қилгач, у чуқур хўрсинди ва ҳамон ҳадикли овоз билан сўради:

– Сен-чи, сен бу ерда нима қилиб турибсан?

Динг Гоуэр айёрона жилмайди:

– Мен коннинг янги директориман, шаҳардан юборишди!

Навбатчи қоровулхонага ўқдай учиб кетди. Қўлида каттакон ялтироқ калит билан қайтиб келди-да, отнинг калласидай келадиган кулфни буради ва дарвозани ғийқиллатиб очди. Халқ шодон қийқириб юборди, ҳамма машиналар томон чопди, бир неча дақиқа ўтиб-ўтмай кўча моторларнинг гувиллашига тўлди.

Машиналар аста-секин, бир-бирига эргашиб, шарақ-шурук қилганча зич қатор билан дарвозадан кира бошлади: турган-битгани баҳайбат ва жирканч кўпоёқли занжир тасма. Динг Гоуэр шартта ўзини бир четга олди: юрагида тўсатдан англаб бўлмас ғашлик пайдо бўлди. Кейин тўғри ичаги шунақанги бурадики, томири лўқ-лўқ ура бошлади, оғриқ тутди ва тушундики, бавосил хуружи зўрая бошлади. “Яна ўша, оғриқ ва ичимдан қон кетиши”. Бироқ юрагидаги ғашлик анча босилди. Пешонанга битилганидан қочиб қутулиб бўлмайди. Бавосил муқаррар бўлганидек, тартибсизлик ҳам муқаррар, фақат илоҳийлик моҳиятининг барҳақлиги бор холос. Бу сафар эзгу моҳият нимада намоён бўларкин?

Навбатчи тўхтовсиз тавба қиларди, унинг юзидан мутлақо ғайритабиий табассум жилла бўлса ҳам кўринмасди:

¹ Нянгао – гуручдан тайёрланувчи янги йил таоми.

– Марҳамат, мухтарам раҳбар, навбатчилар хонасига марҳамат қилинг, у ерда лоақал ўтиргани жой бор-ку.

Вазиятга қараб муносабатни ўзгартиришга суяги йўқ Динг Гоуэр навбатчи орқасидан эргашди.

Кенг хона. Каравот. Қора адёл. Иккита металл термос. Баҳайбат буржайка печкаси. Катталиги итнинг бўйи баробар келадиган тошқўмир бўлақлари уюми. Деворда осиглиқ янги йил сувратида унсиз кулганча оғзини очиб турган қип яланғоч, юзлари қизил, қўлларида умрбоқийлик рамзи бўлмиш шафтолини ушлаб олган гўдак тасвирланганди. Юраги бир тугам бўлди ва ичаги яна қаттиқ тортиб оғриди.

Хона ичи чидаб бўлмас даражада иссиқ эди. Печкадаги олов гуриллаб ёнарди, азбаройи оловнинг зўридан мўрининг ярми-ю печканинг бутун танаши чўққа айланганди. Иссиқ ҳаво оқимлари остида бурчакдаги ўргимчак тўри оҳиста чайқаларди. Шу заҳоти бадани кичишиб, бурни ачишди.

– Совукми, ўртоқ директор? – хушомад қилиб унга қаради навбатчи.

– Даҳшатнинг ўзи! – ғижиниб тўнғиллади Динг Гоуэр.

– Ташвишланманг, ҳозир кўмирнинг хўрозидан ташлаймиз...

Эгилиб, навбатчи каравот остидан жигарранг-қизил сопли ўткир болтани олди. Терговчи қўлини беихтиёр белига олиб борди: у ерда ҳақиқий тўлпонча яшириб қўйилганди. Навбатчи энқайганча печка ёнига борди, чўққалади ва ёстиқдай келадиган кўмир харсангни аста кўтарди. Уни бир қўли билан ушлаб туриб, болта билан солган эди, харсанг қок иккига бўлиниб кетди. Текис бўлинган бўлак ялт-юлт қиларди, бамисоли чеккалари симоб билан қоплаб чиқилгандай. Навбатчи харсангни уришда давом этар экан, ялтироқ кўмир парчалари ҳар томонга сачрарди. У печка эшикчасини очди ва худди шамол келиб теккандек у ердан гуриллаганча лаққа чўғлар отилиб чиқди. Терговчи юзларидан тер куйилиб кўмирни ичкарига ташлаётган навбатчини кузатиб турди.

– Ҳозир ўт олади, – ўзича минғирлади навбатчи узр сўрагандек. – Бизда кўмир юмшоқ, тез ёнади, бетиним ташлаб туриш керак.

Динг Гоуэр ёқасига такалиб турган тугмаларини ечди ва пешонасидаги реза терларни сидириб ташлади:

– Сентябрданок печка ёқасизларми?

– Совуқ, ўртоқ директор, совуқ... – навбатчининг овози титрарди. – Совуқ... кўмир эса кўп, ана, тоғ-тоғ бўлиб ётибди.

Унинг қуриган юзи бўғирсоққа ўхшарди ва Динг Гоуэр уни бир кўрқитмоқчи бўлди.

– Мен ҳеч қанақа директор-пиректор эмасман, – деди у. – Иш билан келганман. Шунинг учун дадилроқ ёқавер!

Девордаги гўдак тирикдай қикир-қикир кула бошлади. Қошини чимириб, Динг Гоуэр маъсум болакайга қараб қолди. Навбатчининг бирдан юзи ўзгарди ва болтага қўл чўзди:

– Ўзингни директор қилиб кўрсатасан-да, одамларни тўлпончадан отиб ўлдирасан... Қани, юр-чи, ҳозир сени муҳофаза бўлимига олиб бораман.

– Борди-ю, ростданам директор бўлсам-чи, унда нима бўларди? – мийиғида кулди Динг Гоуэр.

Хайрон бўлиб қолган навбатчи бир неча марта жиддий оҳангда хихилаб кулди, болтани қайта каравот остига тикди ва бирйўла у ердан бир шиша мусаллас олди. Ғадир-будур тишлари билан пўкакни суғуриб ташлади, ўзи ҳам яхши ўрнашиб ўтириб олди, кейин эса хушомадгўйларча шишани Динг Гоуэрга узатди. Мусалласда женьшеннинг оқ-сарик илдизлари ва найзасиз, узун думли етгита қора чаён сузиб юрарди.

– Ичинг, ўртоқ директор, – синовчан таклиф қилди у. – Бу мусаллас етмиш икки дардга даво!

Динг Гоуэр ундан шишани олди-да, чайқади. Чаёнлар женьшен чўплари

орасида айланди, шиша ичидан эса ғалати ҳид анқирди. Шиша бўйнига лабларини теккизиб қўйиб, уни навбатчига қайтарди.

Навбатчи нима қилишини билмай, унга синовчан тикилди:

– Ичмайсизми?

– Ичолмайман.

– Бундан чиқди, маҳаллий эмас экансиз-да?

Динг Гоуэр девордаги янги йил сувратига ишора қилди:

– Оппоккина, нозиккина гўдак эканми, а, бобой?

У навбатчининг юз ифодасини диққат билан кузатди. Навбатчи индамай яна бир култум ичди ва тушунарсиз ғудранди:

– Буни қара-я, арзимаган кўмир ёниб битибди... Шугина нарса минг юан туришини кўриб, кулгинг қистайди.

Иссиқ тобора ёндирмоқда эди, Динг Гоуэр девордаги гўдак сувратига ачиниш билан қараб қўйди, эшикни очди ва қуёш нурига интилди. У ерда ёқимли шабада мунтазир эди ва терговчи ўзини анча яхши ҳис этди.

Динг Гоуэр 1941 йилда туғилган. Олтмиш бешинчи йилда уйланган. Уйланганидан кейин ҳаёти бир текис, равон кечди, хотини билан “қўш хўкиз” бўлди, битта ўғил фарзанд кўрди. Бирда меҳрибон, бирда “ит-мушук” ўйинини ёктирувчи жазмани ҳам бор эди. Қуёш бўлиб чарақлаган, ойдек ярақлаган кунлари кўп бўлди. Бир қарасанг мушукдай мулойим, бир қарасанг қоғағон ит. Гоҳ ажойиб мусаллас, гоҳ аччиқ-тахир дори. Хотини билан қўйди-чиқдиларгача борган, аммо яна бу ишидан қайтган. Жазмани билан ҳам худди шундай: бир қарасанг, муҳаббати аланга олган, бир қарасанг, совиган ошдек кўнгли қолган. Тоби қочиқ қолганда, ҳар гал саратонга йўлиқдим деб ваҳима кўтаради, тоби қочиқдан саратондан кўрққандек кўрқади. Ҳаётни ўлгудай севарди, аммо энди ҳаётининг ҳам путури кетиб бўлганди. Шунинг учун ўзини ўтга-чўкка ургани-урган, бир жойда қўним топгани тоқати йўқ. Гоҳо тўппончасини чаккасига тираган кунлар ҳам бўлган, аммо тепкини босишга журъати етмаган. Неча марталаб тўппончани кўкси ёки юрагига қадаб, иродасини синаб ҳам кўрган. Ҳаётда ягона қувончи – касби бўлиб қолаверган, бу иш сира жонига тегмайди. Прокуратурада у энг қобилиятли терговчи ҳисобланиб, уни турли ишларга қўйиш мумкин эди; юқоридаги бошлиқлардан баъзилари уни яхши биларди ҳам. Бўйи бир метру етмиш беш сантиметр, қотмадан келган, қорача, кўзлари ирғиб чиққан. Кашандалигига гап йўқ, ичишдан қочмайди, бироқ тез кайфи ошиқ қолади. Тишлари нотекис. Билиб-билмай ишга кечикишни ҳам қотиради. Мўлжал олиши ҳар доим бирдек эмас: кайфияти жойидалигида ўқ нақ кўзлаган нуқтасига бориб тегади, кайфияти ноқоғ маҳалларда эса – расвойи радди маърака. Жиндай иримчилиги ҳам йўқ эмас, омадга ишонади. Омади кулган вақтлар ҳам бўлган.

Прокуратура бошлиғи унга итқитган “Жунхуа” сигаретасидан биттасини суғуриб олган ўша тушлиқдан буён унча кўп вақт ўтганича йўқ эди. Чакмоқтошни ёқиб, Динг Гоуэр бошлиққа тутди, сўнг ўзи ҳам тутатди. Сигарета тутуни шунақанги хушбўй ва тотли эдики, ҳолвадай оғзида эриб кетмоқда эди. Бошлиғи сигарета чекишда нўноқ эди – ҳаммаёқни тутун қилиб юборарди. “Бобой сигарета чекишни билмайди, яхши сигареталар эса столда сарғайиб қолмайди”. Бошлиқ ғаладонни тортди, қандайдир хатжилд олди, у ёқ-бу ёғига қаради-да, Динг Гоуэрга узатди.

Бу фош этувчи хат бўлиб, ҳойнаҳой, ўнг қўлда эмас, чап қўлда ғоят хунук ва бепарволик билан ёзилганди. Динг Гоуэр уни тез ўқиб чиқди. “Имзо – Миншэн. Кўриниб турибдики бу – лақаб”. Хат мазмуни аввалига ханг-манг қилиб қўйди, кейин фикрини бир жойга тўплаб ўйлашга тўғри келди. У матнга яна бир бор тез кўз югуртирди. Бошлиқнинг хошияларда йирик-йирик қилиб ёзган кўрсатмаларини такрор ўқиб чиқди. У бошини

кўтариб, бошлиққа қараганда, раҳбар дераза раҳидаги ёсуман гулларини томоша қиларди. Оппоқ гуллардан билинар-билинемас бўй тараларди.

– Бундай бўлиши мумкин эмас, – деди Динг Гоуэр. У гўё ўзи билан ўзи гаплашмоқда эди. – Бунга қандай кўли борди? Буни қаранг-а, “гўдақларнинг гўштидан таом пишириб, едирилсин” эмиш!

– Котиб Ван терговга айнан сени жўнатишни тавсия этди, – атайлаб илик охангда минғирлаб деди бошлиқ.

Динг Гоуэр ич-ичидан суюнди, бироқ ташида деди:

– Бунақа ишлар билан нега биз, прокуратура, шуғулланар эканмиз? Жамоат хавфсизлиги вазирлигидагилар ухлаб қолганми, нима бало?

– Бу ерда – кўлимда машхур Динг Гоуэр ишлаганидан кейин ким айбдор бўларди! – тиржайди бошлиқ.

– Қачондан ишга киришиллар экан? – хиёл хижолат тортди терговчи.

– Узинг қара! Сен-чи, ажрашдингми-йўқми? Ажрашмаслик учун ҳам матонат керак бўлади. Биз, албатта, бу хатнинг бошдан-оёқ тухмат эканига умид қиламиз. Ҳаммасини мутлақо сир сақлаш шарт. Ҳар қандай услубни кўллашга рухсат этилади, аммо қонун доирасида.

– Кетсам бўладими? – ўрнидан кўтарилди Динг Гоуэр.

Бошлиқ ҳам ўрнидан турди, очилмаган “Жунхуа” кутисини олди ва стол устидан унга томон суриб кўйди.

Динг Гоуэр кутичи олди-да, эшик томон йўналди. Лифтга шошиб кирди. Кўчага чиқди. Уғли кирган мактабга йўл олди. Қаршисида машхур Ғалаба хиёбони ястанган эди. Ҳар икки йўналишда машиналар турнақатор югуради, кўчани кесиб ўтишнинг имкони йўқ. Кутишга тўғри келди. Нариги томонда, чапроқда катта йўлни бир гуруҳ боғча болалари кесиб ўта бошлади. Кунгабоқарларга ўхшаб, юзларини офтобга беткай тутган бари – куёш нуридан йилт-йилт қилади. Болаларга яқинроқ бориш учун у шартта машиналар юрадиган қисм ёқалаб беихтиёр одимлаб кетди. Ёнгинасидан унга тегай-тегай деб велосипедчилар шувиллаб ўта бошлашди. Чарақлаган куёш остида уларнинг юзлари кўринмасди – ҳаммаси бир текисда оппоқ кўланкалар эди холос. Болаларнинг бари яхши кийинган, лўппи юзлари оппоқ, маъсум кўзлари кулиб турибди. Худди тизимчадаги балиқлардек, барчалари қора чилвирдан ушлаб олган. Банди шохга маҳкам ёпишган ҳил-ҳил меваларга ўхшайди. Автомобиль тутунлари орасида куёшнинг антрацитдай чакноқ нури остида улар иштахани китикловчи зираворлар билан қовурилган жўжаларни эслатарди. Болалар – ватанимиз келажаги, ҳаёт гули, дунёдаги бебаҳо ёмби. Уларни ким босиб кетгиси келарди? Машиналар юришини секинлаштиради, ғийқиллатиб тормоз беради ва тўхтайдди. Гуруҳнинг бошида ва охирида оқ халат кийган иккита аёл одимлаб боради. Юзлари тўлган ойдек дум-думалоқ, лаблари чўғдек қип-қизил, ўткир оппоқ курак тишлари худди эгизак қизларга ўхшарди, уларнинг ҳар бири чилвирнинг икки учидан ушлаб олиб, бетакаллуфона қичқирар эдилар:

– Чилвирни маҳкам тутинг! Қўлларимизни кўйиб юбормаймиз!

Динг Гоуэр йўлка чеккасида, барглари сарғайган дарахт тагида турар экан, болалар катта йўлни эсон-омон кесиб ўтишди. Машиналар оқими тўлқин-тўлқин бўлиб олға интилди. Унинг олдига келганда болалар сафи чалкашиб кетди ва чумчуқ галаси каби улар чуғурлаша кетишди. Ҳар бирининг билаги қизил мато парчаси билан чилвирга боғлаб кўйилган, гарчи аралаш-қуралаш бўлиб кетишса-да, мато чилвирда қолаверди. Мураббийлар чилвир учларини тортиб кўйишгани ҳамон барча болалар яна сафга тизилишарди. Терговчи ҳозиргина “Чилвирни маҳкам тутинг! Қўлларимизни кўйиб юбормаймиз!” деган ҳайқирикни эслади ва ўзича қаҳри қайнаб: “Шуям иш бўлдимми?! Боғлаб кўйилгандан кейин кўлини қандай бўшатиб олиш мумкин?” – деб дилидан ўтказди.

У деворга суянганча жиддий оҳангда чилвирнинг олдинги учидан тутган мураббийга мурожаат қилди:

– Уларни нега боғлаб қўйдинглар?

Мураббий тундлик билан жеркиб деди:

– Ким бўласан ўзи?

– Ким бўлишим билан ишингиз бўлмасин. Илтимос, саволимга жавоб беринг: болаларни битта қилиб боғлаш нимага керак бўлиб қолди?

– Тентак! – бўш келай демасди мураббия.

– Тен-так, тен-так! – унга қараб болалар жўрликда такрорлай кетишди.

Ҳар бўғинни улар чўзиб-чўзиб талаффуз қилишарди: ким билсин, ё уларда бундай қилиш одат тусига кирган ёки уларга шундай ўргатишган. Болаларнинг бу қадар тиник, нозик ва ёқимли овози – бунақа ёқимли сас ёруғ дунёда йўқ! – қўча узра шўх қушлар галасидай учиб ўтди. Болалар олға одимлаб кетишди. Терговчи чилвирнинг охириги учидан тутган мураббияга маъносиз жилмайиб қўйди, аммо мураббия унга қия боқиш у ёқда турсин, юзини тескари ўгириб олди. Динг Гоуэр болаларни нигоҳи билан кузатиб қолди, улар қадимий тор қўчалар – хутунлар ичига кириб ғойиб бўлишди, у ернинг ҳар икки томонида қизил бўёқ билан бўялган деворлар қад кўтариб турарди.

Бир амаллаб хиёбонни кесиб ўтгач, қандайдир бир уйғур унга ғаройиб бир лаҳжада қўй гўштидан кабоб таклиф эта бошлади. Динг Гоуэр рад этди. Уша захоти бўйни узун, лаблари қалампирдай қип-қизил қизалоқ бир неча сих кабоб сотиб олди. У сихдаги гўшларни қутичадаги қалампирли мойга булаб-булаб олди-да, лабларини кулгили тарзда буриб, кабобни ея бошлади, афтидан, у лаб бўёғини чаплаб олишдан кўрқаётганди. Томоғини олов куйдириб ўтгандек бўлди ва терговчи тескари ўгирилиб, у ердан кетди.

Кейин у мактаб эшиги олдига бориб, ўғлини кута бошлади ва сигарета тутатди. Уғли сумкасини елкасига ортмоқлаб, дарвозадан чошиб чиқди, ҳатто уни пайқамади ҳам. Юзида сиёҳ доғлари кўзга ташланарди – мактаб ўқувчисига хос аломат. Терговчи уни чақирди. Уғил у билан ортиқча завқ-шавқсиз йўлга тушди. Динг Гоуэр иш билан Жюгуога кетаётганини айтган эди, ўғли шартта:

– Менга нима? – деди.

– “Менга нима?” деганинг нимаси?

– “Менга нима?” деганим – бу “менга нима” деганим, – жавоб берди ўғил. – Бундан бошқа нима дегани бўларди?

– “Менга нима”. Дарҳақиқат, “менга нима”, – такрорлади у ўғлининг сўзларини.

Хавфсизлик бўлимида Динг Гоуэрни сочи тақир қилиб олинган йигит кутиб олди. Баландлиги нақ шифтга етган каттакон шкафни очиб, у терговчига бир стакан мусаллас қуйди. Бу хонада ҳам печка ёниб турарди: навбатчининг уйчасидагидек иссиқ эмас-у, барибир иссиқ эди. Динг Гоуэр музқаймоқни афзал кўрар эди, бироқ тақирбош ўзбилармонлик билан мусаллас манзират қилди:

– Мусаллас ичинг. Ичсангиз, совқотмайсиз.

Астойдил таклиф қилаётгани кўриниб турарди ва Динг Гоуэр ортиқ таранг қилмади, стаканни олди-да, оз-оздан хўплай бошлади.

Эшик ва деразалар зич ёпиб қўйилганди, нинанинг кўзидай тирқиш йўқ: зичлаш борасида ҳаммаси жойида эди. Бадани қичишиб, манглайдан реза-реза тер думаларди.

– Ғам чекманг: кўнглимиз тинч бўлса, жонимизнинг хузури шунда, – тақирбошнинг дўстона овози янгради.

Қулоғида шанғиллаш. “Болари, – хаёлидан кечди. – Бол. Болда қайнатилган гўдак болалар. Вазифа ғоят масъулиятли, панжа орасидан қараш мумкин эмас”. Дераза ойнаси енгил дириллагандек бўлди. Ташқари

баҳайбат ускуналар охиста ва сассиз сузар эди. “Ўзингни аквариумдаги балиқдай ҳис этасан. Бу ердаги техника ҳам қандайдир сарғишми-ей. Сарик рангдан бошинг айланиб, сув ичгинг келаверади”. У шу машиналар гумбур-гумбурини эшитишга уринди, аммо беҳуда.

– Мен кон директори ва партия ташкилоти котибини кўрмоқчиман, – кулоғига ўзининг овози чалинди.

– Аввал ичсангиз-чи, биродар, – тагин манзират қилди тақирбош.

Унинг меҳрибонлигидан кўнгли ийиб, Динг Гоуэр стаканни кўтарди-да, бутунлай сипқорди.

У стаканни қўйишга ҳам улгурмай, кўриқчи идишни яна тўлдирди.

– Бас, бошқа ичмайман, мени директор ва партия котиби олдиға олиб бор.

– Хотиржам бўлинг, хўжайин, ичинг, стаканни тўнқаринг – кейин кетамиз. Йўқса вазифамни бажармаётгандек бўлиб қоламан. Яхши ишни такрор қилиш савобга қиради. Яна битта олинг.

Катталиги муштумдек келадиган “стаканча”га қараб қўйиб, Динг Гоуэр таваккал қилгиси келмади, бироқ ишни деб нималар қилмайсан, у шартта мусалласни охиригача сипқорди.

Стаканни қўйган ҳам эдики, тақирбош уни яна тўлатди.

– Мени мажбурлапти деб ўйламайсиз, хўжайин, бизнинг конда шунақа тартиб бор: “Уч марта кўтармагунингча жойингда ўтиролмайсан!” – деди у.

– Кўтаролмасам нима қилай? – ёлворди Динг Гоуэр. – Бўлди, бир томчи ҳам кетмайди!

Стаканни иккала қўли билан ушлаб, тақирбош йиғламсираганча уни Гоуэрнинг оғзига олиб борди:

– Илтимос, хўжайин, ичиб юборинг, бўлмаса жойимда ўтиролмай қоламан.

Унинг оқкўнгилигидан Динг Гоуэр эриб кетди. Стаканни олиб, тагигача сипқорди.

– Бор экансиз-ку, э, баракалла! – жўшиб кетди тақирбош. – Яна икки-уч стакан кетадими?

– Йўқ, йўқ, кетмайди! – Динг Гоуэр стаканни қўли билан ёпди. – Мени тезроқ бошлиққа олиб бор!

Навбатчи қўлини кўтарди ва соатига қаради:

– Ҳали у билан кўришишга эртароқ.

– Иш шошилинич, – жиддий деди Динг Гоуэр, гувоҳномасини силкитиб.

– Шунинг учун ортиқ йўлимни тўсмасанг бўларди.

– Кетдик! – иккиланиб бош ирғади посбон.

Динг Гоуэр охири кўринмас йўлак сари унинг ортидан эргашди. Қатор хоналар, исмлар ёзилган ёғоч лавҳали эшиклар.

– Партия ташкилоти бошлиғи билан директор бу ерда ишламайдими?

– Изимдан юринг. Сиз уч стакан мусалласимни ичдингиз, нима, мен сизни бекорга югуртиришим керакми? Уларни ичмаганингизда эди, партия котибасига ҳавола қилган бўлардим, вассалом.

Чиқаверишдаги хира ойнада терговчи ўз башарасини кўрди-ю, беихтиёр титраб кетди: чарчоқдан ранги кўқариб, ўзини танимади. Чиқаётганида пружина ўрнатилган эшик ғичирлаб келиб унинг орқасига урилди. Чайқалиб, сал бўлмаса ағдарилиб тушаёзди, бироқ бахтига тақирбош қўлини узатиб, уни ушлаб қолди. Кўз олувчи куёш нурунинг гўзаллигидан боши айланиб, кўз олди қоронғилашди, оёқлари пахтадай юмшаб, кулоқлари шанғиллади.

– Сал кайфим ошиб қолганга ўхшайманми? – мурожаат қилди у ҳамроҳига.

– Қанақа кайф, хўжайин! – қўлини силтади посбон. – Сиздай одамнинг кайфи ошармиди! Бизнинг бу ерларда ким бўкиб ичса, демак, у зиёли эмас, маданиятли одам эмас. “Куёшли баҳорнинг оппоқ қори” бўлганлар бўкиб ичишмайди. Сиз ана шунақалардансиз – демак, маст эмассиз.

Равон, тагигача чуқур ўйлаб айтилган бу сўзларга ишонмай бўларканми? Тақирбош ортидан Динг Гоуэр думалоқ ёғочлар уйиб қўйилган ҳовлига чикди. Ходалар йўғонлиги билан ҳам фарқ қиларди – диаметри икки метрлиги ҳам, икки цунлиги¹ ҳам бор; тури ҳам ҳар хил: қайин дейсизми, қарағай дейсизми, эману қайрағоч дейсизми, баридан бор. Ҳатто одам тили келмайдиган номдагилари ҳам бор. Ботаникадан унинг билими ҳаминқадар: шуларни билгани ҳам катта гап. Ходаларнинг пўстлоғи ёрилиб, чирий бошлабди, улардан спирт ҳиди келарди; мастларга ўхшаб, ходалар оралиғида бир неча қалдирғоч айланиб юрарди. Терговчи жуда катта эман олдида тўхтади, бироқ ходанинг юқори четигача етолмади. У мушти билан тўқ қизил дарахт ҳалқасига аста уриб қўйди ва қўлида шира томчилари қолди.

– Дарахт эмас, паҳлавон бу! – хўрсинди у.

– Бултур узумдан мусаллас тайёрлайдиган бир хусусий мусалласпаз унга уч минг юан бераман деганди, – терговчининг гапини илиб кетди тақирбош. – Лекин биз сотмадик.

– Унга нимага керак экан бу?

– Меш ясашга! Меш эмандан бўлмаган мусалласни мусаллас деб бўлмади.

– Шартга сотиб юбориш керак эди, тамом. Ўзи уч мингга арзимади ҳам.

– Биз яққа хўжайинларнинг тегирмониغا сув қуймаймиз! – ғижиниб деди тақирбош. – Бизга деса чириб кетмайдими, аммо уларни қўлламаймиз.

Лошан конидаги жамоатчилик кайфиятидан Динг Гоуэрнинг дили тўлқинланиб кетди.

Ходалар ортида ҳолсиз чайқалганча икки ит худди ғирт мастдай бир-бирининг орқасидан чопарди. Худди боя кираверишдагига ўхшаган баҳайбат кўппак. Зеҳн солиб қарасанг, унга ўхшамайди ҳам.

Шу тариқа улар ходаларни бир-бир айланиб ўтиб, ўрмонни кесгани кетгандек, анча ичкарига бориб қолишди. Эманларнинг кенг ва қуюқ кўланкаси остида кўплаб чиройли замбуруғлар ўсиб ётарди, чириган япроқлар ва чўчкаёнгоқ қатламлари қоплаган ердан авровчи спирт ҳиди димокқа урарди. Ола-була, баҳайбат дарахт танасига худди ёш болалардай, фовлаб кетган чўчкаёнгоқ новдалари тирмашиб олганди. Ҳаммаси пуштиранг, бурун ва кўзлари аниқ акс этиб турибди, терисидаги кўктомирлар ҳам бўртиқ-бўртиқ. Бунинг устига нукул хода бутчалари орасидан кўриниб турувчи болалар. Бошини силкиб, Динг Гоуэр ҳушини йиғди. Миясига давлат аҳамиятидаги ва ўлгудай чалкаш иш ҳақидаги ваҳимали, сирли таассуротлар ўрнашиб олганди. У керак бўлмаган жойда шунча вақтни зое кетказгани учун ўзини сўқди, бироқ ўйлаб туриб, шундай тўхтамак келди: “Топширикни йигирма соатдан сал кўпроқ вақт аввал беришди, бу боши берк кўчадан қандай қилиб чиқишни билиб олдим, минг айлантирганинг билан юқори самарадор кўрсаткич шу бўлмай, тагин нима бўлсин?” У тақирбош ортидан юрагига тош босиб олмай кетди. “Кўрайлик-чи, у юриб-юриб мени қаерга олиб бораркин?”

Улар яна бир чоққина қайинзорни айланиб ўтган эдики, олдинда бепоён кунгабоқар даласи пайдо бўлди: қуёшга қараган бошлар тукдор пояли кунгабоқарларнинг ям-яшил таналари узра заррин доғлардай кўринарди. Терговчи қайиннинг ширин хидидан ютоқиб нафас олди ва куз манзарасини тўйиб томоша қилди. Қайиннинг оппоқ қобиғи ҳали қуримаган, силлик, ялтироқ ва нафис эди. Тана ҳали ўсишдан тўхтамаганди: ёриқдан янада ёшроқ пўст кўриниб турарди. Танага бинафшаранг-қизил тиллақўнғиз ўрнашиб олганди: катта, йўғон – шаппа тутиб олгинг келади.

– Ҳов анави ерда, кунгабоқарлар ортидаги томи қизил уйчаларни кўряписизми, партия котиби билан директорни ўша ердан топасиз. – Пос-боннинг овозида фавқулодда хурсандлик сезиларди.

¹Цунь – узунлик ўлчови, 0,32 м. атрофида.

Афтидан, уйлардаги хоналар ўнтадан кам эмасди. Қалин ўсган кунгабоқарлар узра қизил том яққол ажралиб турарди. Кунгабоқар поялари йўғон-йўғон, япроқлари кенг – суяқ ўғитни аяшмаган кўринади. Куёш нури остида у бошқача – тилларанг тусда товланади. Табиат манзараси ғоятда фусункор эди, бутун вужудни лаззат, хотиржамлик, теран ҳамда вазмин руҳ чулғаб олади. У ўзидан бу туйғуларни силкиб ҳайдаганда йўлбошловчи қорасини ўчириб бўлганди. Динг Гоуэр уни қидириб топишга уриниб кўрди, қайин дарахтига ирғиб чиқди – посбонни кутурган тўлқинлар орасидаги қайиқдай тасаввур қилди. Узоқда, баланд террикон узра ҳамон тутун буруксир эди, аммо тонгдаги каби манзарадор эмасди. Кўмир кони устида, очик осмон остида одамлар кумурскадай ғимирлар эди, пастда эса машина ва араваларнинг бутун бир галаси кўринарди. Одамларнинг овозлари ва жониворларнинг қичқириқлари элас-элас кулоққа чалинарди. Терговчи қулоғимга бир нима бўлганга ўхшайди, деб ўйлади: у билан борлиқ олам ўртасида гўё шаффоф девор кўтарилгандек эди. Кон чоҳи ёнида шошмасдан, аммо аниқ тарзда халиги сарик техниканинг қўллари ёйилиб ётарди. Терговчининг боши айланди, букилиб, хомага чўнқайди. У ўзини шиддатли тўлқинлар орасида чарх ураётгандек ҳис қилди. Тақирбош ростданам аллақакка ғойиб бўлганди. Динг Гоуэр қайиндан сирпаниб тушди-да, кунгабоқар даласи томон йўл олди.

Беихтиёр ўзининг феъл-атвори тўғрисида ўйлай бошлади. Олий раҳбарият хурмат қиладиган терговчи сувдан кўрққан лайчадек атрофга кўз солгани қайин ходаси устига чиқиб олаяпти. Ҳолбуки, унинг бу ҳаракатлари фавқулодда муҳим тергов ишининг бир қисми бўлиши муқаррар, борди-ю, далиллар исботини топса, бутун дунё ларзага келса, эҳтимол. Устига-устак фотосуратлар пайдо бўлса-чи? Халқ кулавериб ичаги узилиши турган гап. У барибир озгина қайфи борлигини ҳис этди. “Йўқ, бу тақирбошда бир гап бор. Тентак, ғирт тентак”. Шу заҳоти хаёлот куши қанотларини кенг ёзиб парвоз қила кетди. “Ким билсин, балки у анави жинойтчилар – чақалоқхўрлардан биттасидир”. Ходалар орасидан чиқиб келар экан, Динг Гоуэр қайтиш йўлини чамалай бошлади: “Тузок тўла йўлга чиқариб кўйишди. Аммо менинг нималарга қодирлигимни билишмайди”.

У папкасини қўлтиғига қисди. Унинг ичида қандайдир қаттиқ ва залворлигина нарса бордек эди: папкада ҳужжатлардан ташқари яна битта тўппонча ётарди. Қурол одамда жасорат ва ишонч пайдо қилади. Терговчи афсус ила қайин, эман ва бошқа ходаларга – ўзининг ҳамкасбларига сўнгги бор назар ташлади. Йўғон, нақшдор кесиклар нишонга ўхшарди. Дарахт тўнкаларига қараб қандай отишларини тасаввур қилди, оёқлари эса кунгабоқар даласининг очик жойига олиб келганди.

Буни қарангки, шундоқ биқинда кон ишлаб турибди-да, шу ернинг ўзида овлоққина кишлоқ, демак, одамзоднинг қўлидан ҳар нарса келарканда. Бошини кўтариб кунгабоқарларга боққанча олға қараб кетди. Улар жилмайиб, гўё унга таъзим бажо келтирар эдилар, аммо зумрад-яшил ва оч сарик юзларда мунофиқлик ва ғаддорлик акс ётарди. Кулоқларида нафратомуз кулги жарангларди. Каттакон япроқлар шамолда шатир-шутур қилиб силкинарди. Папкани қаттиқроқ қисиб, бошини баланд кўтариб, кўкрагини ғоз тутганча қизил уйча томон одимлаб кетди. Терговчи уйчага қарар экан, кунгабоқарлардан кўркинч ҳис этди. Муздек, оқ тукли.

Эшикни итариб очиб, Динг Гоуэр уйга кирди. Мана, ниҳоят шунча кечинмалару таассуротлардан кейин у кон директори ва партия қўмитаси котиби ҳузурда турибди. Ҳар иккала ишбоши ҳам эллик ёшлар атрофида. Бўғирсоқдай дум-думалок, қон югурган юзлари сояда қайнатилган тухумни эслатади, генералларга хос тарзда қорин қўйган. Эгниларида ихчам кулранг френч. Истарали, юзларида мавқеларига муносиб самимий табассум зоҳир.

Уларнинг эгизаклар эканига шубҳа йўқ. Ҳар иккаласи терговчи билан қўл беришиб самимий сўрашди. Демак, қўл бериб кўришиш қондасини ҳам тушунишади: бўш ҳам эмас, қуюқ ҳам, юмшоқ ҳам эмас, қаттиқ ҳам. У аъзойи-бадани худди печкадан ҳозир суғуриб олинган батат¹дай бозиллаб кетаётганини ҳис қилди. Шу чоқ папкасини тушириб юборди.

Ўқ овози янгради.

Папкадан кўкиш тутун буралиб чиқа бошлади, девор парчалари тўкилиб тушди. Кўрқувдан яна бавосил хуруж қилди. Отилган ўқ йўналишини кузатар экан, “Шарқий денгиздаги Нечжа жасоратлари” суратига кўзи тушди. Мусаввир оппоқкина ва дўмбоқкина болакай деб тасаввур қилган Нечжаннинг нозик ерини ўқ юлиб ўтганди.

– Тўғри нишонга бориб тегди-я!

– Қушча бошини чиқарди-ю, асфалософилинга учди-кетди.

Қаттиқ хижолат бўлиб Динг Гоуэр дарҳол папкани ердан олди, тўппончани чиқарди-да, сақлагич ичига жойлади.

– Ахир сақлагич ичига жойлаганим аниқ эди! – ғудранди у ҳар иккала бошлиққа мурожаат қилиб.

– Ўқсиз милтиқ ҳам йилда бир марта отилади, дейдилар-ку.

– Ишқибоз мерганларнинг отишма ўйинларини ҳар қадамда кўриш мумкин.

Директор ва парткўмита котиби унинг ёнини олиб гапиришларидан терговчи баттар хижолатдан ёнмоқда эди. Бу ерга келгандаги руҳланиш ва қахрамонликдан асар ҳам қолмаганди. У ҳатто “маъкул” дегандек бош ирғаб қўйди. Кейин шахсий гувоҳнома ва тавсияномани кидира бошлаган эди, бироқ мезбонлар қўл силкишди.

– Хуш кўрдик, ўртоқ Динг Гоуэр!

– Конга хуш келибсиз, ишимиз бўйича фармойишлар кутяпмиз!

Менинг келганимни қаердан биласизлар, деб сўраш ноқулай эди ва у хижолат ичида бурнини артди:

– Ўртоқлар, мен ёш болаларни ейиш ҳақидаги ишни тергов қилиш учун ўртоқ Н. фармойиши билан сизларнинг шахтангизга келдим, иш ниҳоятда муҳим ва махфий.

Ун сонияча мезбонлар бир-бирига қараб қолишди, кейин эса чапак чалиб, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди:

– Бунга жиддий қарашингизни сўрайман! – хўмрайди Динг Гоуэр. – Жин Ганжуан, Жюгуо шаҳар кўмитаси тарғибот ва ташвиқот бўлими бошлиғининг ҳозирги муовини, бу иш бўйича биринчи гумондор, ахир у сизларнинг шахтангиздан-ку.

– Тўғри, – директорми, котибми, маъқуллади. – Бўлим бошлиғи Жин бир вақтлар бизда бошланғич мактабда ўқитувчи бўлиб ишларди, ғоят қобилиятли ва тартибли эди, унақаси кам учрайди.

– Ана шу ўртоқ ҳақида гапириб беринг!

– Албатта-да, еб-ичиб, бир йўла гаплашиб ҳам оламыз.

Динг Гоуэр рад этишга улгурмади: уни зиёфатлар залига етаклаб кетишди.

II

Ассалому алайкум, муҳтарам устоз Мо Ян!

Келинг, танишайлик: мен – Ли Идоу.

Фан номзодиман. Жюгуо Мусалласпазлик академиясида тадқиқотлар билан шуғулланаман. Ли Идоу – менинг адабий таҳаллусим, ҳақиқий исминни айтмаганим учун кечиринг. Бугун сиз адабий доираларда таниқли одамсиз (мен муболага қилмаяпман) ва менга таҳаллус нега кераклигини сиздан бошқа ким ҳам биларди. Жисмим Жюгуоники бўлса, жоним ада-

¹ Батат – ширин картошка.

биётники, унинг баҳри муҳитдай бепоён кенгликлариди кетаётирман. Шу боисдан ҳам менинг илмий раҳбарим, шунингдек, хотинимнинг отаси, қайнонамнинг эри, қайнотам – “Тяншан тоғи” – агар кенг маънода айтса, агар шунчаки айтадиган бўлсам, “қайнота” вассалом – профессор Юан Шуаньюй кўпинча менга “сен ўз ишинг билан шуғулланмаяпсан”, деб таъна қилади, ҳатто қизим билан ажрашасан, деб пўписа қилади. Аммо мен кўркмаяпман, адабиёт учун ўзимни жаҳаннамга ташлашга-да тайёрман, олов денгизидан ошиб ўтаман, унинг учун ўл десалар ўламан, қол десалар қоламан, халатим ҳаддан ташқари тор келиб қолганига ҳам ачинмайман.

Мен унга ҳар доим жавоб бераман: “Ўз ишингни қилмаяпсан деганингиз нимаси? Толстой ҳарбий эди, Горький новвойхонада ишлаган ва идиш-товоқ ювган, Го Можо шифокорликка ўқиган, Ван Мэн Янги демократик ёшлар уюшмаси Пекин бўлими котибининг ўринбосари бўлган. Адабий ижод билан шуғулланиш учун уларнинг барчалари касбларидан воз кечмаганмилар? Қайнотам менга тушунтириш учун жонини жабборга берарди, мен эса Жуан Цзидан ибрат олиб, унга нафратомуз кўзимнинг қири билан қарардим. Фақат мен буни унчалик қойиллата олмайман, нигоҳимдаги ғазабни бутунлай яширолмайман. Аммо Лу Син ҳам буни қойиллатолмасди, тўғрими? Сиз ҳаммасини биласиз, мен Сизнинг бошингизни қотирипман холос. Бу “Ҳикматлар”ни Конфуций эшиги олдида ёд олиш, қиличбозлик санъатини Гуан Юй қаршисида намойиш этиш ёки Жин Ганжуан олдида мусалласни қандай ичиш ҳақида сафсата сотиш билан барабар. Бирок таомилдагидек, ўзимизнинг ҳикоямизга қайтайлик.

Муҳтарам устоз Мо Ян, мен Сизнинг барча буюк асарларингиз билан жиддий танишиб чикдим. Қошингизда етти букилиб таъзим қиламан, илоҳий лаззат олдим, руҳим бу оламни тарк этиб, нирванага тушиб қолди. Бу Го Можонинг қандайдир “Қақнус нирванаси”, Горькийнинг “Менинг университетларим”ини эслатади. Ҳаммасидан ҳам Сизнинг мусалласдан ҳеч қачон маст бўлмайдиган илоҳдек кайфиятингиз мени кўпроқ хайратга солади. Мен Сизнинг ҳар бир эссенгизни ўқидим, унда Сиз “мусаллас бу – адабиёт”, “мусалласлар турини билмайдиган одам адабиёт ҳақида оғиз оча олмайди”, деб ёзасиз. Бу сўзлардан кўзим мошдай очилди, гўё кўз олдимни тўсиб турган парда йўқ бўлди. “Юрагингни оч ва “маотай” челаги билан суғор”.

Сайёрамизда мусалласнинг қандайлигини биладиган одам кўп деганда юзтача чиқар. Сизни истисно қилганда, албатта. Мусалласнинг тарихидан унинг тайёрланиши, таснифи, кимёвий таркиби ва табиий хоссасигача – буларнинг барини мен беш қўлда биламан, шунинг учун ҳам адабиёт шайдосиман. Ўзимни адабий асарлар ёза оламан, деб биламан. Сизнинг мулоҳазаларингиз мен учун худди бир коса мусаллас. Ҳатояма ҳибса олишидан олдин, Ли Юйхэ² онаси – Ли холага берган мусалласга ўхшаб, кишига ишонч бағишлайди. Энди мураббий Мо Ян, Сизга бу мактубни нега ёзаётганимни тушунган бўлсангиз керак? Шогирдингиз етти букилиб таъзим бажо келтиради.

Яқинда Сизнинг асарларингиз асосида ишланган “Қизил гаолян”³ фильмини кўрдим, уни ишлашда Сиз ўзингиз ҳам иштирок этган экансиз. Томошадан кейин шунақанги ҳаяжонландимки, деярли бутун тун мижжа қокмадим, мусалласни косалаб ичдим. Устоз, Сиздан шунчалик миннат-дорманки, Сиз – Жюгуомизнинг фаҳриси! Шаҳар кўмитасининг барча раҳбарларига мактуб ёзишни ва улар Сизни шимоли-шарқий чуқурликдаги Гаомингиздан чиқариб олишларини талаб қилишни кўнглимга тугиб қўйдим – Сиз биз билан бирга бўлишингиз керак. Мен барча янгиликлардан Сизни хабардор қилиб тураман, устоз.

¹ Маотай – энг машҳур хитой арағи.

² Ли Юйхэ – “Қизил фонарь” операсининг бош қаҳрамони.

³ Гаолян – Хитой жўхориси.

Мухтарам мураббий Мо Ян, мен шу қадар ношуд ва нобакорманки, сизга ёзаётган мактубимда нималар дейишни ҳам билмайман. Бир ҳикоямни илова қиляпман, танқидий фикрлар айтиб, жўяли маслаҳатлар беришингизни сўрайман. Мен буни “Қизил гаолян”ни кўргач, тунда уйқум келмай битдим. Ичиб олиб ёзган эдим, қаламим қоғоз устида шамолдай шиддат билан ҳаракатланарди. Илтимос, устоз, ўқиб чиқсангиз, маъқул десангиз, эълон қилишга лойиқ деб топсангиз, унда Сиздан бу борада ёрдам беришингизни умид қилиб қоламан.

Битмас-туганмас ижодий илҳом соҳиби бўлмиш устозга чексиз ҳурмат ва беғубор истаклар билан

шогирдингиз Ли Идоу

P.S.: Борди-ю, Сизда мусаллас тахчил бўлса, билиб қўйишингизни истардим: шогирдингиз ўша заҳоти муҳайё қилгай.

III

Мухтарам мусалласшунослик номзоди!

Хатингизни ва “Мусаллас руҳи” асарингизни олдим, ташвишланишга ҳожат йўқ.

Мен ўзим тузук-курук маълумот олганим йўқ, шу боис университетларда таҳсил олганларни қаттиқ ҳурмат қиламан, фан номзодлари ва Сиздек тадқиқотчилар ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлади.

Бизнинг кунларда адабиёт билан шуғулланиб, киши доно бўлиши амри маҳол. Касбимиз вакиллари бундан ортиқ ҳеч нима қила олмасликларини ўйлаб, уф тортадилар-да, олдинги ишини қилишдан бошқага ярамайдилар. Ли Ци деган бир одам “Мени ит дея кўрманлар” номи остида бир нима ёзган ва унда турли қаланғи-қасанғилар, безорилар ҳаётини тасвирлаган. Ана шунақа, одамларни йўлдан уриш ва лақиллатиш, ўғрилиқ қилиш ва бошқа ишлар билан шуғулланиш қўлларидан келмагач, улар ўйлаб қолишади: “Ҳм, биз ҳам ёзувчилик қилсак қалай бўларкин?” Ҳеч нарсага шама қилаётганим йўқ, аммо Сиз ҳам бу китобни топиб, ўқиб чиқсангиз ёмон бўлмасди.

Сиз фан номзодисиз, мусалласшунослик соҳасида тадқиқотлар билан шуғулланасиз ва менинг Сизга қаттиқ ҳавасим келади. Уйлашимча, Сизнинг ўрнингизда бўлганимда бу касбни ҳеч қачон алмисоқдан қолган адабиётга алмашмаган бўлардим. Наҳотки Хитойда, ҳар атрофни мусаллас ҳиди тутган заминда мусалласшунослик бўйича тадқиқотдан кўра истиқболлироқ, келажаги порлоқроқ амалий машғулот бор бўлса?! Илгари шундай дейишарди: “Китобларда олтин қошоналар сотиб оласан, китоблар сенга хирмон-хирмон дон беради, китобларда ой чехрали, чарос кўзли паризодларни кўрасан”.

Аммо ўтган асрларнинг оқсоч мозийи энди сондан чиққан. “Китоб” сўзини энди “мусаллас” сўзига алмаштириш керак. Лоақал Жин Ганжуан бўлим бошлиғининг муовинини олиб қаранг: бир денгиз мусалласни ичиб юбориш шарофати билан юлдузга айланиб, Жюгуо аҳолиси уни бошига кўтармаяптими? Инсоф билан айтинг-чи, қайси ёзувчи сизларнинг Жин – бўлим бошлиғининг муовини билан тенг келади? Шу боис, оғайни, Сизнинг қайнотангиз гапига қулоқ солишингизни, мусаллас ҳақидаги фан билан жонингизни бериб, жиддий шуғулланишингизни, ҳақ йўлдан тойилмаслигингизни ва навқиронлик дамларингизни хазон қилмаслигингизни сўрайман.

Сиз эссемини ўқиганингиздан кейин адабиётчи бўлишга қарор қилганингизни ёзбисиз. Узр, олдингизда қаттиқ гуноҳорман. Қанақасига “мусаллас бу – адабиёт” бўларкан, қанақасига “мусалласлар навини билмаган одам адабиёт ҳақида оғиз очмасин” экан?! Хумор чоғида оғзимдан чиқиб кетган бўлса бордир ва бунга ишониш керак эмас. Акс ҳолда

мендек нобакорнинг ростданам ёруғ оламда яшашга ҳаққим йўқ эди.

Сизнинг асарингизни диққат билан ўқиб чиқдим. Назарий тайёргарлигим ночорлигини тан оламан, гўзал нарсани ҳам тузукроқ ажратолмайман, шу боис бировларнинг ишига тумшуқ сукмоқчи эмасман. Сизнинг асарингизни “Фукаро адабиёти” тахририятига юбордим. У ерда бугунги Хитойдаги энг етук адабий муҳаррирлар тўпланган ва борди-ю, Сиз “минг чақиримни бир сакраб ўта оладиган чавандоз” бўлсангиз, ўйлайманки, Сизга ўз Бо Лэ¹нингиз топилади.

Бу ерда мусаллас унча тахчил эмас, мени ўйлаб айтган гапларингиз учун миннатдорман.

Соғлик ва омонлик тилайман!

Мо Ян

IV

“Мусаллас руҳи”

– Қадрли дўстлар, қадрли талабалар, Мусалласпазлик академиясида маъруза ўқишга таклиф этилганимни билгач, бу бекиёс шараф, февраль изғирини ўртасидаги баҳор шабадаси каби менинг қип-қизил ўт пуфагимни, кўктомирли ичагим ва мовий ўпкални, шунингдек, барча ишлар залворини итоаткорона зиммасига олган жигаримни чулғаб олди. Асосан уларнинг алоҳида қобилиятлари туфайли мен қарағай ва сарвдан ишланган, ранг-баранг садафлар билан безатилган мана бу илоҳий минбар ортида туриб, сизларга маъруза ўқиш имкониятига эга бўлиб турибман. Ўзингиз билганингиздек, танага келиб тушадиган алкогольнинг кўп қисми жигардан ўтаётди парчаланаяди...

Салобатли сукунат қаърида Мусалласпазлик академияси катта умумий аудиториясининг баланд минбари ортида туриб Жин Ганжуан ўз бурчини адо этмоқда. Биринчи маърузасида у кўламдор ва чуқур маънога эга мавзу – “Мусаллас ва жамият” мавзусини очиб беради – ҳеч қандай аниқ маълумотларга таянмай, гўёки юқори лавозимдаги, таниқли раҳбарларга хос тарзда. Ҳаммага юқоридан қараб, гўё Яратган каби, оғзига келганини гапирар, ўтмишу келажак ҳақида сафсата сотарди. Маъруза ўқишга таклиф этилган номдор мутахассис сифатида у маъруза мазмунини мутлақо рамкалар билан чегараламайди. У қанотли Пегас каби шиддат ила тутқич бермай фалакларда парвоз қила олади, аммо вақти-вақти билан ерга қайтишга мажбур. Миясига келган ҳамма нарсани гапирса-да, ҳар бир жумласи бевоқифа ва билвосита мавзуга дахлдор.

Академиянинг барча – тўққиз юз нафар талабаси, шунингдек, профессор-ўқитувчи, ассистентлари ва каллалари шишган институт раҳбарлари эс-хушидан айрилгандек унга бошдан-оёқ қараб турардилар – улкан ёритқич олдида митти юлдузчалар тургандек эди гўё. Бу ажойиб, кўёшли баҳор тонгида минбар ортида турган Жин Ганжуандан таралаётган шуъла олмос парма каби тешиб ўтмоқда, бундан кўзлар оғриб кетмоқда эди. Ана, тингловчилар орасида профессор Юан Шуаньюй ҳам бор. У олтмишни қоралаган. Ашаддий қайсарлик ила бошини баланд кўтариб олибди, оқ сочлари хилпирарди, ўзини кўркам тутарди. Сочининг ҳар бир толаси кумушдай товланар, юзлари қип-қизил, улуғвор қад-қоматли – у дао билимдонига ўхшарди ва дао билимининг буюк алломаси каби ёруғ дунё лаззатларидан воз кечган, “пуч булут”у “ёввойи турна”га ўхшарди.

Унинг кумушранг сочи бошқа бошлар орасида аниқ-тиниқ ажралиб турарди – худди кўй подасига кириб қолган туядай. Менинг илмий раҳбарим бўлмиш бу муҳтарам қариянинг ўзи билангина эмас, хотини билан ҳам таниш эдим. Кейинчалик мен унинг қизига ошиқ бўлиб қолдим, сўнг унга

¹ Бо Лэ – қадимги Хитойда истеъдод маъбудиди.

уйландим, шу тариқа у ва хотини, табиийки, менга қайнота ва қайнона бўлишди. Шу куни мен ҳам аудиторияда эдим: зеро мен фан номзоди, Мусалласпазлик академиясида тадқиқотлар ўтказаман, қайнотам эса менинг илмий раҳбарим. Мусалласнинг руҳи ва моҳияти – менинг ҳам руҳим, менинг ҳам моҳиятимдир, бу ушбу мақоланинг мавзуи ҳамдир. Адабиёт билан бўш вақтларимда шуғулланаман, чинакам адабиётчи мажбуриятларини зиммамга олмаганман ва қаламимга тўла эркинлик бериб қўйганман, ёзаётганимда ичишим ҳам мумкин. Зўр мусаллас! Ҳа, мусалласмисан-мусаллас-да! Мусалласжон мусаллас, олтин кўллар ясар, бас! Бизнинг мусалласдан ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз! Ичинг бизнинг мусалласдан, доно бўлгайсиз бирпасда! Мусалласли қадахни локли баркаш устига қўяман ва атайлаб қилгандек, кўз олдимда катта аудитория суза бошлайди. Лабораторияда эса, шаффоф шишалар ичида қизил мусаллас ҳар хил рангда товланиб қуйила бошлайди. Кундуз чироқлари гувиллайди, мусаллас қонга оқиб киради, фикрлар вақт оқимиға қарши оқади. Жин Ганжуаннинг энсиз, ғоят ҳаракатчан юзи қандайдир жозибали кўринади. У – Жюгуонинг шараф-шони ва фахри, ўқув юртимиз талабаларининг хушқомати. Ҳомиладорлар туғилажак фарзандлари Жин Ганжуан каби бўлишини истайдилар. Келинлар қайлиқларининг унга ўхшаган бўлишларини орзу қиладилар. Мусаллассиз зиёфат зиёфат эмас, Жин Ганжуансиз Жюгуо Жюгуо эмас. У катта қадахни охиригача сипқоради, ипакдай майин, нам лабларини шойи рўмолча билан одоб ила артади. Тиқинлаштириш факультетининг биринчи гўзали Ван Госян дунёдаги энг чиройли гулдор юбкада, ўрганиб қолган ҳаракатлари билан қадахни яна тўлдиради ва таклиф этилган профессорларнинг миннатдорона нигоҳи остида помидордай қизариб кетади – айтиш мумкинки, унинг қизил лунжида бахтнинг булут парчаси пайдо бўлади. Ишончим комилки, залдаги қизларнинг кўпчилиги рашк ўтида ёнарди, кўплар унга ҳасад қиларди, айримлари ғазабдан ҳатто тишини ғичирлатарди. Жин Ганжуаннинг овози жарангдор эди, сўзлар ўзи оқиб келаверарди, томоғини қиришига ҳам ҳожат қолмасди. Йўталиб олиш одати етук шахсинг арзимас камчилиги бўлиб, унинг тўқислигига асло путур етказмасди.

– Қадрли дўстлар, кадрли талабалар, – деди у. – Истеъдод олдида кўр-кўрона таъзим қилиш керак эмас. Истеъдод – бу машаққатли меҳнат ва фидойилиқдир. Албатта, барча моддиюнчилар ҳам айрим одамларда баъзи аъзолар бошқаларидан кўра кўпроқ ривожланишини инкор этмайдилар. Аммо бу ҳали ҳеч нарсани билдирмайди. Фараз қилайлик, менда туғилганимданок алкоғолни парчалаш имконияти анча баланд, борди-ю, бу истеъдодимни тинимсиз машқлар билан ривожлантирмаганимда, мен маст бўлмасдан туриб кўп ичиш маҳорати, санъатида бу қадар ажойиб даражага эришмас эдим.

– У камтар, ўзи ҳақиқий истеъдодли одамлар камтар бўлади, ўз истеъдоди билан мақтанадиганлар эса бу даражага етмайдилар. Сен хитой мусалласидан яна бир қадахни чиройли қилиб кўтарасан. Соқий хонимча эса ноз билан уни тўлдиради. Ҳорғин қўлим билан ўзимга қуяман. Ҳозир бўлганлар худди бир-бирини танигандай айёрона кулиб қўядилар. “Шоир Ли Боникада бир коса мусаллас юзта аъло шеърға тенг”.

Ли Бо мен билан тенг бўлар эканми, у пул олгани ҳамёнига қўл сукди. Менга бунинг зарурияти йўқ, хоҳласам, лабораториядаги мусалласдан ичавераман. Ли Бо – адабиёт арбоби, мен эса – ҳаваскор ва бўш вақтимдагина адабиёт билан шуғулланаман. Яхши билганларим ҳақида ёзишга мени Ёзувчилар уюшмасидаги бўлимимиз раисининг муовини кўндирди – тез-тез унга лаборатория мусалласидан обориб тураман. Бу мени лақиллатмайди. Хўш, у маърузасида нималарни келишиб олди?

¹ Лок – асосан Хитой ва Японияда ўсадиган, пўстлоғидан лок тайёрланадиган дарахт.

Келинглар, биз, Академиянинг барча тўққиз юз нафар талабаси, бунақа митти хўтикчаларнинг қулоғини динг қилиб, бир ёкадан бош чиқарайлик.

Митти хўтикчалар. Меҳмонимиз профессор, бўлим бошлиғи муовини Жин Ганжуан юз ифодаси ва ўзини тутиши билан улардан унча фарк қилмасди. Минбар ортида туриб бошини айлантириб, думини силкитганда ҳаддан ташқари ювош кўриниб кетарди.

– Менинг мусаллас билан муносабатларим тарихини кузатиш учун қирқ йил ортга қайтиш керак, – давом этди у. – Қирқ йил олдин, чор атроф давлатимиз ташкил этилганини нишонлаётган бир пайтда мен энди онам кучоғида ўсиб келаётгандим. Бундан олдин маълум бўлишча, отам билан онам худди бошқалардай телбаларча суюнишган. Қувончли воқеаларнинг бу силсиласи вазиятга телбаларча муккасидан кетиш билан боғлиқ, ҳамма нарса кўкларга кўтарилган, чунки мен телбаларча қувонч маҳсулиман, унинг қўшимча маҳсулотиман. Касбдошлар, барчамиз мусаллас билан нечоғли телбаларча севинч боғлиқ эканини биламиз. Зеро карнавал мусаллас худоси байрами муносабати билан экани муҳим эмас, мусаллас худоси байрамида Нитше туғилганлигининг тўғрилиги ҳам муҳим эмас. Муҳими шундаки, ота-онам муҳаббати маҳсули бўлганим ва мана шу нарса мени мусаллас билан қисматим боғлиқлигини олдиндан белгилаб берган.

Унга ёзилган қоғозни очиб ва ўқиб бўлиб, мулойимлик билан деди:

– Мен партиянинг сиёсий ва мафкуравий ходимиман. Наҳотки мен идеализмни тарғиб этолсам? Мен – сочимдан товонимгача моддиончиман. “Модда бирламчи, онг иккиламчи” – бу сўзлар, мен ҳар доим баланд кўтарган ва бундан кейин ҳам кўтарадиган жанговар байроққа зар иплар билан тикилган. Инсон шаҳват устида ўзининг фоний жисмини тарк этиб, ҳамма жойда айланиб юрувчи пок рух бўла олармиди? Майли, қадрли касбдошлар, вақт бу – қимматбаҳо нарса, вақт – пул, вақт бу – ҳаётнинг ўзи ва бизнинг бундай бачкана нарсаларга ўралашиб юришимизга ҳожат йўқ, чунки бугун тушда базм, у ерда мен сармоядорлар ва биродарларга хизмат қилишим керак. Улар Маймун мусалласининг биринчи фестивалини қўллаб-қувватлайдилар, шу жумладан, келиб чиқиши хитой бўлган америкаликлар бор, Гонконг ва Макао дан қардошларимиз келишган, беодроблик билан уларни заррача хафа қилиб қўймаслигимиз керак.

Мен орқа қаторда ўтирардим, Жин Ганжуан Маймун мусалласи ҳақида сўз қотганида, қайнотамнинг бўйин томирлари тортишганини ва қип-қизариб кетганини кўрдим. Ярим умри давомида бу афсонавий, мўъжизакор мусаллас қарияга тинчлик бермай келарди. Маймун мусалласининг ишлаб чиқарила бошлаши, бу афсонавий ичимлик воқеликка айланиши, уни идишларга қуйиш мумкин бўлишдек қувончли воқеа Жюгуонинг икки миллионлик аҳолиси тушларигача кириб чиқарди. Бунинг учун махсус гуруҳ ташкил этилган, шаҳар ҳокимияти қатта маблағ ажратган, қария шу гуруҳга бошчилик қилади, шундай бўлгач, ундан бошқа ким ҳам жон куйдирсин? Юзи кўринмаётганди, аммо унинг ял-ял ёнаётганини кўз олдимга келтира олам.

– Қадрли талабалар, бир вақтлар фашистлар бошлиғи Гитлер ёш немисларни “този итдек чаққон, теридек майин ва пўлатдек қаттиқ” кўришни орзу қилган эди. Аммо йўқ, биргина, ҳатто энг яхши ўхшатишни икки марта такрорлаш мумкин эмас, боз устига уни ўйлаб топган одамдан ер юзидаги инсон зоти борки, ҳаммаси нафратланса. Аъло сифатли чет эл молидан кўра узокқа яроқсиз ва дағалроқ миллий маҳсулотни ишлатган маъқул. Бу масала жиддий, бунда заррача эҳтиётсизлик қилиш мумкин эмас. “Барча даражадаги раҳбар ходимлар ҳушёр бўлишлари ва ҳеч қачон бепарволикка йўл қўймасликлари керак”.

Ҳа, “Ҳар қанақа, энг рамзли ўхшатиш ҳам оқсайди” – бу Лениннинг сўзлари; “Ухшатишсиз адабиёт бўлмайди” – Толстой шундай деганди.

Биз мусалласни жононга қиёс қиламиз, бошқалар жононни мусалласга ўхшатишади. Бу шуни англатадики, мусаллас билан жонон ўртасида ҳақиқатан ҳам қандайдир умумийлик бор, умумийликдаги ўзига хослик мусаллас ва жонон ўртасидаги тафовутни белгилайди. Бироқ мусалласда жононнинг назокатини ҳақиқатан ҳам илғай оладиган одамлар жуда оз, бу шу қадар ноёбки, хоҳланг анконинг уруги денг, хоҳланг қақнуснинг пати.

Унинг нутқи ўша куни ҳаммани ларзага солди. Билимлари унча чуқур бўлмаган биз талабалару чаласавод аспирантлар улар ичган мусалласчалик ҳатто сув ҳам ичолмаган бўлардик.

– Ҳақиқий билим амалиётдан олинади, қадрли талабалар. Мерганнинг маҳорати отилган ўқларнинг микдори билан ортади, ичкилик маҳорати – ичилган мусалласдан. Муваффақиятга олиб борадиган қисқа йўл йўқ ва фақат хатарларни писанд қилмаган ботирларгина нотекис тоғ сўқмоғидан юришда давом этаверадилар, баланд чўққиларга етиб борганларидан лаззат оладилар!

Биз ҳақиқат ёғдусига кўмилдик ва аудитория гулдурос қарсақлардан ларзага келди.

– Ҳамкасблар, болалигим қийинчиликларда ўтди. – Барча буюк инсонлар азоб-уқубатлар баҳри муҳитидан ошиб ўтганлар ва у ҳам истисно эмас. – Мен мусаллас ичгим келарди, аммо мусаллас йўқ эди.

У ўшандаги оғир шароитларда мусаллас ўрнига ичини тоблантириш учун техник спирт ичганини ҳикоя қилиб берди ва менда бу фавқулодда тажрибани соф адабий тилда тасвирлаш истаги пайдо бўлди. Мусалласни бир ҳўплаб, қадахни лок баркашга шарақлатиб кўяман. Тун чўқади, Жин Ганжуан қаердадир йўлнинг ярмида бўлим бошлиғи муовини билан қолиб кетганди. Эғнида йиртиқ ёмғирпўш, менга кетдик дегандай қўл силкитди-да, қадрдон жойларидан олиб кетди.

Совуқ қиш туни. Ой тўлиб қолай деган ва осмонни тўлдириб сочилган юлдузлар Жин Ганжуаннинг қишлоғидаги уй ва кўчаларни ёритарди, толларнинг шох ва барглари, олхўри гуллари қуриб битган. Яқинда кучли қор ёққанди, шундан кейин икки марта куюш кўринди, унинг нурлари қорни эритиб юборди, уйларнинг похол бўғотларида биллур сумалаклар осилиб турарди. Юлдузларнинг ёрқин шўъласи сумалакларда элас-элас акс этар, том ва дарахтлардаги қорлар жимир-жимир қиларди. Бошлиқ муовини Жиннинг тасвирлаб беришича, бу қишки тун, афтидан, шамолсиз эди, чунки қаттиқ совуқ забтидан дарёдаги муз ёрила бошлаган, кеч тунда музларнинг қарсиллаб ёрилиши янада яққолроқ кулоққа чалинарди. Аста-секин чор атрофга сукунат чўқади. Олисдаги чекка шаҳарча бўлган Жюгуо қаттиқ уйқуда. Қачонлардир бошлиқ муовини Жиннинг “Фольксваген-сантана”сида ушбу муборак жойлар билан танишиш, ҳар бир тепалик, ҳар бир жилға, ҳар бир майса, ҳар бир дарахт шундай илиқ туйғу, шундай хузур уйғотадиган жойдаги муқаддас ёмбиларни кўриш имкони насиб этар. Буни қаранг-а, муҳтожлик ҳукм сурган бу абгор қишлоқчадан аста-секин Жюгуони нурга чулғанганча мусаллас машъали кўтарила бошлаганди. Унинг ўткир ёғдуси кўзни камаштирарди, улар қайноқ ёшларга тўлади, юракни ғайриоддий ҳаяжон қамрайди: эски синиқ бешик ҳам бешик, уни ҳеч нима билан алмаштириб бўлмайди. Бугунги аҳволга қараб гапирадиган бўлсак, бошлиқ муовини Жин олдидаги истикбол ниҳоятда порлоқ. Биз у билан сайр қилган вақтларимиз, энди эса у олий мартабали раҳбар, унинг жонажон қишлоғи Жуаншижун – олмос қишлоқнинг чанг ва ифлос кўчаларидан юриб борганимиз, у ердаги жилға қирғоғида сувнинг шилди-рашларига кулоқ тутганимиз, хайқирган дарахтлар остидаги дарё тўғони бўйлаб шошмай одимлаб кетаётганимиз, оғилхоналар ва отхоналар ёнидан ўтиб кетаётганимиз... Унинг қалбини болалик йилларидаги ғам-алам ва қувончларга тўлдириб турган шу паллада кўнглидан яна нелар кечаёт-

ганийкин – севги ва орзуларми? Унинг одим ташлаши қандай? Юзидаги ифода-чи? Аввал қайси оёғини ташлайди – ўнгиними ё чапиними? Ўнг оёғини ташлаган вақтда унинг чап қўли қандай ҳаракатланади? Унинг оғзидан ниманинг ҳиди келади, қон босими қанақа? Юраги-чи, тез урадими, секинми? Жилмайганда тишлари кўринадими? Йиғлаганида бурни устида тиришлар пайдо бўладими? Яна кўп нарсаларни тасвирлаш ниятим бор эди, қани энди уларга сўз топилса. Қадах кўтаришдан бошқа иложим йўқ. Қор қоплаган ва музлаган дарахт шохлари кирс-кирс қилади, муз қатлами уч жи¹ келадиган қуриган қамишлар тиккайиб турибди. Тунги уйкуга кетган ёввойи ва хонаки ғозлар нимаданир уйғониб кетди-да, баланд овозда “ғак-ғак” қила бошлади. Совуқ ҳавода таралган бу овоз Еттинчи Амаки уйи томидан шарқий қанотга ҳам етиб борди. Жин Ганжуаннинг сўзларига қараганда, у ҳар куни шомда шу уйга келар ва кеч тунгача қолиб кетар экан. Уй ичи ним қоронғи эди, шарқий девор ёнидаги уч ғаладонли эски стол устида керосин чироқ ёнарди. Еттинчи Хола билан Еттинчи Амаки кан²да ўтиришарди.

Каннинг ёнгинасидан печкачи бола, дароз Лю, Фан Тўққизинчи ва омборчи Жан жойлашган. Мен каби уларнинг бари ҳар куни узоқ қиш оқшомларида вақт ўтказиш учун келар эдилар ва уларни на шамол, на қор тўхтата оларди. Улар кундузи нима иш қилганларини сўзлаб берардилар, атрофдаги қишлоқлар янгиликларидан сўзлардилар, шу қадар жонли ва мароқли ҳикоя қилардиларки, кўз олдингизда қишлоқ расм-русумлари яққол гавдаланарди. Мана адабиётчи дегани қаерларга борсин! Совуқ ёввойи мушукдай эшик тирқишларидан мўралар ва оёқдан тишлаб оларди. У вақтларда Жин Ганжуан бор-йўғи камбағалгина оиланинг боласи эди, бир жуфт пайпоқ олишга ҳам пули етмасди, қоп-қора қақроқ оёқларини кўғалардан тўқилган тор шиппақка тикиб юришга мажбур бўларди, чунки тагчарми ва бармоқлари орасидан муздек тер чиқарди. Зим-зиё хонада керосин чироғи янада ёркинроқ кўринарди, деразалардаги оқ қоғоз ялт-юлт қилар, ундаги тешиқлардан муздек ҳаво кирар, чироқдан кўтарилган дуд шақлини неча бор ўзгартирганча шифтга етиб борарди.

Бурчакдаги ўринда Еттинчи Хола билан Еттинчи Амакининг иккита боласи ухларди; кизалоқ бир текис, бола эса гоҳ баланд, гоҳ паст овозда хуррак отарди, яна гўё тушида бегона болалар билан уришгандек бир нималар деб алаҳсирарди. Олий маълумотли Еттинчи Холанинг дунёқараши ғоят тиниқ, бироқ сурункали асаб ҳикичоғидан азият чекарди, ҳикичоғи анча баланд чиқарди. Еттинчи Амаки доим мудраб ўтирарди; юзи худди няньгаога ўхшаб, на шакли ва на ифодаси билан бирон қолипга тушмас эди.

У хира кўзларини чироқ алангасига тикканча ҳеч нима билан иши бўлмай тек ўтиргани-ўтирган эди. Аслида у ажабтовур одам бўлиб, бир вақтлар ғалати режа ишлаб чиққанди, шунинг шарофати билан Еттинчи Холага уйланиб олганди. У маълумотли аёл бўлиб, эридан ўн ёш кичик эди. Бу воқеа узоқ ва чигал бўлиб, икки оғиз қилиб айтиб бўлмайди. Ҳаваскор мол дўхтири Еттинчи Амаки чўчқанинг қулоғидаги кўктомирга укол қила олар, пеницилин ва глюкоза юборар, шунингдек, чўчка, ит ва эшакларни бичишда ҳам қўли енгил эди. Қишлоқдаги барча эркақлар каби ичкилик жинниси эмасди. Ичишга нарсаси ҳам йўқ эди. Мусаллас олиш мумкин бўлган ҳамма нарсанинг таги қуриган, бирдан-бир энг муҳим масала егулик топиш эди.

– Узоқ қиш кечаларида очликдан қорнимиз қулдур-қулдур қиларди, – ҳикоясини давом эттирди Жин Ганжуан, – ва ўшанда ҳозиргидек бўлишимга ҳеч ким ишонмасди. Бу ҳам Худонинг марҳамати экан-да, ҳидни аниқ ажратардим, айниқса алкоғолга келганда, бунинг устига ҳавоси бузилмаган қишлоқда. Совуқ оқшомларда энг турфа хидлар аниқ таралади, борди-ю,

¹ Жи – узунлик ўлчови, 0,3 м. чамаси.

² Кан – аньанавий Хитой уйидаги печкали жой.

бир неча юз метрдаги уйда мусаллас ичишаётган бўлса, мен буни тезда билиб олардим.

Кеч тун эди, бир вақт шимоли-шарқий томондан мусаллас ҳиди димоғимга келиб урилди. Афтидан, восвосли ҳид келаётган жой анча яқиндек, лекин у билан орамизда уйнинг деворлари бор эди, ҳолбуки, ҳид уй томларидаги қор қатламидан ўтиши, муз ва қордан совут кийиб олган дарахтлар оша келиши, йўл-йўлакай товуклар, ғозлар ва итларнинг кайфини ошириши керак эди. Итларнинг хуриши мусаллас шишасидек қандайдир силликлашиб қолган, атрофдаги ҳамма нарса сархушлик ила нафас оларди. Бу хиддан осмондаги собити сайёралар бахтдан милт-милт килар, худди аргамчидаги шумтакадек у ёқдан-бу ёққа чайқала бошлар эди; ундан дарёдаги балиқлар сулайиб қолди: улар юмшоқ дарё йўсинлари устида ётиб, пуфакчалар чиқарарди. Шубҳасиз, совук тун ҳавосида мусаллас ҳидидан қушлар ҳам баҳра олар эди, шу жумладан, қалин патли бир жуфт бойўғли ҳам, ўзларининг ерости инларида ўт пояларини кемираётган кўрсичқонлар ҳам. Мана шу поёнсиз совуқдан қотган, аммо ҳаётга тўла кенгликда тирик жон борки, ҳаммаси инсон олиб келган нарсдан тотиб кўрди, мана шу муқаддас туйғу шундан келиб чиқди, бу маст этиш лаззати “кимларгадир қадимдаги султонлардан, ё И Дидан, ё Ду Кандан” мерос бўлиб қолди, у орқали Худолар билан мулоқот қилиш мумкин бўлди. Жон сақлайман деб биз нима учун аждодлар ҳақиқа мусаллас садақа қиламиз? Мен буни айнан ўша куни тунда англадим. Бу ваҳий келиш тун эди. Ўша тун менда ухлаб ётган руҳ уйғонди, Фалакнинг буюк сири очилди, бу сирни тасвирлашга тил ожиз, гўзал ва нафис, муҳаббат ва эзгуликка лиммо-лим, жонингга жон киргазади, юракни орзиқтиради, тароватли ва муаттар... биласизми?

У қўлини тингловчиларнинг бўйни чўзилган томонга узатди, биз эса кўзимиз ва оғзимизни катта-катта очганча, бу мўъжизали воситани бир кўришга интиқиб ўтирардик, кейин эса, гарчи ёнимизда ҳемири ҳам бўлмаса-да, ичиш илинжида эдик.

– Сенинг кўзларинг юракнинг туб-тубигача ёритган нур билан мунаввар, Худо билан гаплашган одамлардагина шундай бўлади. Сен бизлар ҳаёлимизга келтиролмайдиган қиёфаларни кўрасан, биз эшитмайдиган овозларни илғайсан, биз билмаган хидларни туясан – биз бошдан-оёқ ғамга тўлиқмиз! Лабларингдан тўкилаётган сўзлар мусиқага ўхшайди, бу ўз сувини равон оқизиб келган дарё, ҳавода рақс тушаётган ўргимчак қорнидан эшилиб чиқаётган ипак ришта; у ҳам дағал, ҳам нафис, худди товук тухумидек думалоқ ва силлиқ – ҳаммаси ҳаётдагидек. Биз шу мусиқадан сармастмиз, шу оқимда чайқаламиз, шу риштада рақс тушамиз, биз Худони кўриб турамыз. Аммо Уни кўришдан олдин бу оқим сувларида бизнинг жонсиз таналаримиз қандай сузишини кўрамыз...

Ўша куни тунда бойўғли сайроғи севишганларнинг майин ғулдирашига ўхшаганининг сабаби шу – ҳавони мусаллас ҳиди тутганди. Ёввойи ғозлар ҳам ўша тунда хонаки ғозлар билан бирин-кетин жуфтлашган эди, айни қирчиллама қишда ва никоҳсиз мавсумда, бунга ҳам сабаб шу – ҳавони мусаллас ҳиди босиб кетганди. Бурним қаттиқ-қаттиқ уча бошлади ва Фан Тўққизинчи кизиқсиниб сўради: “Нега бурнинг учади? Ё аксирмоқчимисан?” Унинг овози худди бочкадан чиқаётганга ўхшарди.

“Мусаллас, – дедим бидирлаб. – Мусаллас ҳиди келаяпти!”

Ҳамма бурнини кериб хидланарди. Еттинчи Амакининг бурни бутунлай жийрилиб кетганди: “Бу ерда мусаллас нима қилиб юрипти?” – “Аввал сиз бир хидлаб кўринг, хидлаб кўраверинг”. Сўзларим айқаш-уйқаш бўлиб кетди, юрагим отилиб чиқиб кетаёзди.

Улар кўзлари билан ҳаммаёқни, ҳар бир бурчакни титкилаб чиқишди. Еттинчи Амаки ҳам қанда тўшалган бўйрани кўтариб кўрди, бундан Ет-

тинчи Холанинг жон-пони чиқиб кетди: “Бу ёқда нега тимирскиланасан? Канда мусаллас пишириб қўйибдими? Ҳеч ақлим етмайди!”

Олдин айтганимдек, Еттинчи Хола зиёлилардан бўлиб, “ҳеч ақлим етмайди” дегани шундан. У шошилиб олдимизга кириб келди-да, гуруч-ни кўп марта ювиб, витаминини кетказиб қўяр эканмиз, дея онажонимга танбех беришга киришиб кетди. Гуручнинг бу “витамин”идан онажоним бўларича бўлди, жони нақ ҳикилдоғига келди.

Мусаллас ҳидида протеин, липидлар, кислоталар, феноллар, шунингдек, кальций, фосфор, магний, натрий, калий, хлор, олтингугурт, темир, мис, марганец, рух, йод, кобальт каби элементлар бор. Яна А, В, С, D, E, F дори-дармонларию бошқа моддалар мавжуд. Мен бу ерда, Баня дарвозаси олдида болгани ўйнатганча мусаллас таркибидаги нарсаларни билишимдан фахрланиб турибман, айна вақтда сизнинг профессорингиз Юан Шуаньюй буларнинг барини ҳаммадан кўпроқ билади.

Жин Ганжуаннинг мактовларидан қайнотам бўйнигача кизариб кетди. Қариянинг чехрасида хаяжон сезилмасди, у менга бутунлай кўринмас эди.

– Аммо мусаллас ҳидида қандайдир ғайриоддий нарсалар ҳиди учрайди, бу шундай бир рух, шундай бир иймон, муқаддас иймон борки, уни фақат ақл билан билиш мумкин. Аммо сўз билан ифода қилиб бўлмайди – ҳар қандай сўз кўполлик қилади, ҳар қандай ўхшатиш кемтик бўлади – иймон тўғри жоннинг ичига ёриб киради. Дўстларим, талабалар, наҳотки мусалласнинг фойдалими, зарарли эканини исботлаш учун яна асослар керак бўлса? Ҳе-йўқ, бунга ҳожат йўқ, мусаллас бу – қалдирғоч, қурбақа, қизилкўз ари, шилликкурт, бу – “ёмонликнинг кушандаси, жонли рух!”

Бутун вужуди билан, куйиб-пишиб, қўлларини қаттиқ-қаттиқ силкитар экан, тутақиб кетган Гитлернинг ўзи бўлди-қўйди.

– “Еттинчи Амаки, – ҳикоясини давом эттирди, – қаранг, мусаллас руҳи деразадан, шифтдан, барча тешигу тирқишлардан кириб келяпти...” “Ҳаҳ, тирранча-ей, мияси мундайроқ бўлиб қолмаганми, – ўзича минғирлаб деди Фан Тўққизинчи. – Ҳеч жаҳонда хиднинг ҳам ранги бўларканми? Уни кўз билан кўриш мумкинми? Ақлдан озгани шу-да!...” Улар бирин-кетин менга разм солиб қарай бошлади, қарашлари шубҳали, гўё мен ростдан ақлдан озганман. Аммо менинг улар билан ишим йўқ! Мен оёғимни қўлимга олиб чопдим, мусаллас ҳиди анқиб турган рангдор кўприк бўйлаб чопардим, ҳа, учиб борардим... Шунда мўъжиза рўй берди, азиз ҳамкасабалар, мўъжиза рўй берди!

Ҳис-ҳаяжоннинг оғирлигидан Жин Ганжуаннинг боши эгилди. Мусалласпазлик академияси умумий аудиториясидаги минбар ортида турганча у хирқираган, аммо ўта жозибали тарзда давом этди:

– Миямнинг бир пучмоғида қорли тун ўртасидаги базми жамшид манзараси ўрнашиб қолган. Чарақлаган газ чироғи. Саккиз кишилик эски стол. Стол устида тос, ундан буғ эшилиб чиқяпти. Столда тўртовлон ўтирибди ва ҳар бирининг қўлидаги мусалласли паймона тонг нурлари билан тўлиб-тошади. Чехралар кўзга унча аниқ ташланмайди. Оббо сен-эй! Улар аниқ кўрина бошлади ва мен ҳаммасини танидим... Партия ячейкаси котиби, катта ишлаб чиқариш бригадаси ҳисобчиси, халқ милицияси рота командири, хотин-қизлар уюшмаси раиси... Ҳар бирининг қўлида қайнатилган қўй оёғи, улар уни сояли қайла ва кунжут мойида ивитилган саримсоқли зирвага ботириб оладилар... Уларни бармоғим билан кўрсатиб, мен Еттинчи Амаки ва шерикларига мурожаат қиларканман, худди шарҳловчидек гапирдим. Кўз олдими туман босди, Еттинчи Амаки ва бошқаларнинг юзлари аниқ кўринмаётгани ва мен манзара ғойиб бўлишидан кўрқиб, кўзимни тортиб ололмадим... Еттинчи Амаки қўлимдан тутди-да, ғазаб билан силкиди: “Сяо Юйэр! Сяо Юйэр! Нима бўлди сенга, тобинг қочдими?”

Чап қўли билан у қўлимни силкиди, ўнг қўли билан елкамга туширди.

Бамисоли мажақланган ғишт бўлақлари қўлтиқнинг ойнадай силлиқ сиртига сочилди, бошим ғувилларди, томчилар ҳар томонга қараб сачради, доира тўлқинчалар бирининг устига бири чиқиб, сув сатҳи лойқаланди ва манзарадан кўз ўнгимизда бўм-бўш жой қолди.

“Нега ундай қиласиз?! – гарангсиз кичқирдим мен. – Бундай қилишингиз яхшими?” Ҳамма ташвиш ичида менга қарарди. “Туш-муш кўрмаётганмидинг, мабодо, болажоним?” – деди Еттинчи Амаки. “Бу ҳечам туш эмас. Мен партия қўмитаси котиби, ҳисобчи, хотин-қизлар уюшмаси раиси ва халқ милицияси рота командири мусаллас ичаётганларини кўрдим. Ҳар бирида биттадан қўй оёғи, уларни туйилган саримсоқпиезга ботириб-ботириб олмоқдалар, газ чироғи ёниб турибди, ўзлари эса тўртбурчак стол атрофида ўтиришибди”. “Кўзига кўринган”, – оғзини бор бўйича катта очиб эснади Еттинчи Хола. “Лекин мен ҳаммасини ўнгимда кўрдим-ку!” “Тушда сув олиб келгани дарёга тушгандим, – гап қотди Дароз Лю, – ростданам хотин-қизлар уюшмаси раиси иккита аёл билан муздаги ўйик олдида қўй гўштини юваётганди”.

– Сен ҳам жа олдинг-да! – учирим қилди унга Еттинчи Хола.
 – Бу тўғри ҳам!
 – Қанақасига тўғри бўларкан?
 – Қарасам, овқатнинг чангини чиқариб ураяпсизлар, бош кўтармайсизлар!
 – чийиллади Еттинчи Хола.
 – Гап талашини бас қилинлар, – мунгли оҳангда деди печкачи бола.
 – Ўзим бориб билиб келаман.
 – Тентак бўлма! – ўшқириб берди Еттинчи Хола. – Сен ҳам бу чўпчакларга ишониб ўтирибсанми?
 – Сиз шу ердан кимирламанг, – қўшимча қилди печкачи бола, – мен эса кўз очиб-юмгунча бораману қайтаман.
 – Тагин қўлга тушиб қолиб, гўштингни нимталаб ташламасин, – ташвиш билан деди Еттинчи Амаки.

Бироқ печкачи бола чиқиб кетиб бўлганди, ичкарига кирган шамол сал бўлмаса чирокни ўчириб юбораёзди.

Бола ҳансираб қайтиб келганида совуқ шамол эпкинидан чирок яна ўчаёзди. У менга арвоҳни кўргандай лол тикилиб қолди.

– Хўш, нималар кўрдинг у ерда? – кинояли жилмайди Еттинчи Хола.
 – Мўъжиза, ҳақиқий мўъжиза! – унга томон бурилди печкачи бола. – Сяо Юэйр ростданам фаришта экан, ғойибдан кўрар экан!

Унинг сўзлари бўйича, кўрган нарсалари мен тасвирлаб берганларнинг айнан ўзи эди. Базми жамшид партия котибининг уйида ўтмоқда эди. Уйи олдидаги девор унча баланд бўлмай, болакай ундан осонгина сакраб ўтибди. “Бўлиши мумкин эмас!” – оҳ тортиб юборди Еттинчи Хола. Қўчага чиқиб, печкачи бола тошдай музлаб қайтганди, қўлларида қўй калласини ушлаб олган. У каллани кўтариб, Еттинчи Холага кўрсатди. Холанинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди, унинг ҳатто ҳикичоғи тўхтаб қолганди.

Уша куни кечқурун қўй калласини апил-тапил ювдик-да, қайнатгани қозонга солдик. У ёқда калла қайнапти-ю, бу ёқда ҳамманинг хаёлида мусаллас. Охири Еттинчи Холанинг ўзи муддаога ўтиб қўя қолди: спирт ичса нима қилибди.

Чинакам ветеринар сифатида Еттинчи Амакининг дезинфекция учун олиб қўйган бир шиша спирти бор эди. Албатта, биз унга сув аралаштирдик. Шу тарика тобланишнинг осон бўлмаган жараёни бошланди. Ветеринария спиртида суяги қотган одам учун бошқа ҳар қандай алкоғол ҳеч нарсага арзимамайди! Фақат печкачи бола билан Еттинчи Амакининг кўр бўлиб қолгани чакки бўлди-да.

Кўлини кўтариб, Жин Ганжуан соатига қаради:

– Қадрли талабалар, шу билан бугунги маърузамиз ниҳоясига етди.

Иккинчи боб

I

Шахта директори ва партия котиби бир-бирига юзма-юз турарди: ҳар иккаласининг чап қўли кўкси олдида эгик, ўнг қўли олдинга чўзилган. Кафтлари типпа-тик – интизомга ўргатилган йўл полициячиларининг худди ўзгинаси. Юзлари шунақанги ўхшашки, бамисоли ойнадаги аксидек. Уларни бир-биридан, чароғон йўлакнинг у бошидан бу бошигача тўшалган эни бир метр пояндоз ажратиб турарди. Иззат-икромнинг бу самимий изхори олдида Динг Гоуэрнинг бутун жанговарлик кайфиятидан асар ҳам қолмади ва у олдинга қадам ташлаймикан ё йўқми дея икки раҳбар олдида нима қилишини билмай туриб қолди. Улар чехрасини қоплаган хушнудлик ёпишқоқ ёғ моддасига ўхшаб кетарди, модда ҳеч қаёққа ғойиб бўлмаётгани ва Динг Гоуэрнинг иккиланиши ортгандан ортиб бормоқда эди холос. Худолар гапирмайдилар, бу бор гап, улар сукут сақлайдилар, аммо уларнинг туришлари ҳар қандай ширин нутқдан ҳам кучлироқ таъсир қилади, қаршилик кўрсатишнинг иложи қолмайди. Бир тарафдан чорасизлик, яна бир томонда миннатдорлик сабаб Динг Гоуэр олдинга бир қадам ташлади. Шахта директори ва партия котиби тенг томонли учбурчак ҳосил қилиб, унинг ортидан йўлга тушишди. Йўлакнинг охири кўринмасди ва терговчининг кўнглида шубҳалар ғимирлай бошлади. У аниқ эслади: уй тўрт томондан кунгабоқар билан ўраб олинган, унда камида ўнта хона бор – акс холда бундай узун йўлакка на хожат? Сутдай оппоқ гулқоғоз ёпиштирилган деворларда ҳар икки томондан ҳар уч қадамда бир-бирига тўғри қилиб машғал шаклидаги қизил рангли жуфт чироқдонлар ўрнатилган. Бу қизил машғалларни ушлаб турган темир қўллар ялт-юлт қилар ва жонлига ўхшаб кўринарди, афтидан, уларни деворнинг нариги томонидан ўтказиб ўрнатишган бўлса керак. Ҳар бир чироқдон ёнида девор ортидан барваста чўянкелбат паҳлавон турганини тасаввур қилиб, унинг юраги шув этиб кетди ва қизил пояндоз бўйлаб ҳаракат қилиш қуроқларини шай тутган посбонлар орасидан юриб ўтиш билан баравар эди. “Энди мен – жиноятчман, партия котиби ва директор – менинг кўриқчиларим”. Дахшатдан юраги ўйнаб кетди ва миясида дарзлар вужудга келди, улардан фаросатнинг бир қанча совуқ оқими сизиб кирди. У ўзининг муҳим вазифаси, муқаддас бурчи ҳақида ўйлади. Қиз билан ўйнаш бўлишдек муқаддас бурчни бажариш халақит бермайди, аммо мана бу мусаллас халал бериши тайин. Қиз билан ўйнаб бўлгач, бошинг тиниклашади, мусалласдан кейин эса ғум бўлади. У тўхтади:

– Мен ичгани эмас, тергов ўтказгани келганман.

Унча силлиқ чиқмади. Директор ва партия котиби бир-бирига ўхшаш кўзлари билан бир-бирларига қараб қўйишди, уларда ҳеч қандай ўзгариш сезилмади ва овозлари аввалгидек тиниқ ва қувноқ жарангларди:

– Бидамиз, бидамиз. Қанақа ичкилик – ҳеч ким сизни ичишга мажбурлаётгани йўқ.

Динг Гоуэр барибир бу эгизак ака-укаларнинг қайси бири партия котибию қайси бири директор эканини билолмади, бироқ хафа қилишдан қўрқиб, сўрашга журъат этмади. Чалкашлик ўшандай қолаверди: барибир бу иккаласи бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш, партия котиби ва директор лавозими ҳам бир-биридан кўп-да фарқ қилмасди.

– Марҳамат, марҳамат, ичишни естамасангиз, ул-бул ерсиз?

Динг Гоуэрнинг йўлда давом этишдан бошқа чораси қолмагани, холбуки, учбурчак шаклидаги мана бу саф унинг нафратини кўзгатаётгани: биттаси олдинда, иккитаси орқада – гўё йўлак зиёфатхонага эмас, суд танобийсига олиб бораётгандек. Улар билан тенглашиш ниятида у одимларини секинлатди. Аммо уриниши беҳуда эди: одимларини секинлатди

дегунча унга эргашиб келаётган жуфтлик ҳам ўша заҳоти секинлаб қолди. Учбурчак шакли саклаб қолинарди ва у кўриқдаги маҳбус ҳолига тушиб қолаверарди.

Йўлак бирдан бурилди, қизил пояндоз пастга қараб кетди, машғал чирокдонлар янада ёрқинроқ чараклади, уларни тутиб турган қўллар эса янада кўрқинчлироқ кўрина бошлади, гўё ростданам тирикка ўхшарди. Миясида минг хил алоқ-чалок фикрлар пашшадек ғужғон ўйнарди ва терговчи савқи табиий ила хужжатлар солинган папкани қўлтиғига маҳкамроқ қисиб олди. Қаттиқ пўлат қобирғаларига қадалмоқда ва шундан кўнгли бироз хотиржам тортмоқда эди. “Яна икки сония ва тўппонча оғзини мана бу нухсаларнинг кўксига тирасам бўлади! У ёғи хоҳ жаҳаннамга тушай, хоҳ гўрга кирай, сенлардан кўркмайман, итдан таркаганлар”.

Йўлак энди ерга кириб бораётгани маълум бўлди. Чирокдонлар ва пояндоз ҳамон ўшандай ёрқинлигича қолган эди, аммо совуқ бўлмаса-да, қандайдир рутубат сезиларди.

Йўлак охирида уларни чакноқ кўзли, тишлари оппоқ, чўғдай қизил либосдаги ва қоқ миясига пилотка қўндирган официант қиз қарши олди. Юзидаги енгил табассум – катта амалиёт натижаси – ва сочларидан таралиб турган хушбўй ҳид терговчининг асабларига ижобий таъсир кўрсатди. Унинг сочини силаш хоҳиши пайдо бўлиб, у ўз-ўзини чуқур танқид ва ўзини англаш ҳолати билан машғул бўлди. Қиз зангламайдиган пўлатдан ясалган кулинг ўргилсин дастакни тутди-да, уларнинг истиқболига “Марҳамат қилсинлар, ўртоқ раҳбарлар” сўзлари ёзилган эшикни ланг очди. Учбурчак, ниҳоят, тарқалди ва Динг Гоуэр енгил нафас олди.

Уларнинг рўпарасида ҳашаматли зиёфатхона пайдо бўлди. Нафис ранглар уйғунлиги, беозор ёниб турган чироклар – булар бари муҳаббат ва бахт ҳақида ўйлашга туртки бўлиши керак эди, аммо ҳавода осилиб турган ғалати ҳид буни йўққа чиқарарди. Кўзлари маккорона чакнаб, Динг Гоуэр табиий чарм қопланган оқ сарғиш диванга, тоза шойидан тикилган оч сариқ дераза пардаларига, гуллар тасвирланган оппоқ шифтга ва оппоқ дастурхон ёзилган столга бирма-бир разм солиб чиқди. Шифтнинг ўртасида осиглик каттакон қандилнинг жимжимадор шишалари ва минглаб дурлари орасидан ёғду тараларди. Ялтироқ фаршнинг ойнадан фарқи йўқ эди, худди ҳозир сайқалдан чиққандай одам акси бемалол кўринарди. Бурчакдаги рангли телевизорнинг каттакон экраниди караоке титрлари югурар, майин шахвоний оҳанг таралар, чўмилиш кийимидаги қиз кўнглини султ кетказадиган қиёфаларга кирарди. У хонага синчиклаб кўз югуртирар экан, партия котиби ва директор унга синовчан қараб туришарди: меҳмоннинг мақсади бу ғалати ҳид қаердан келаётганини билиш экани уларнинг хаёлига ҳам келгани йўқ эди.

– Кулбаи вайронамизга хуш келибсиз!

– Ғарибона жиҳозланган, олдингизда хижолатдамиз.

Динг Гоуэрнинг нигоҳи танобий бўйлаб кезишда давом этди: уч ҳадли баҳайбат думалоқ рестоан столи: биринчи ҳадда бақалоқ пиво стаканлари, мусаллас учун узун оёқли шиша қадахлар, оёқлари сал узунроқ спиртли ичимлик қадахлари, чой ичиладиган қопқоқли сопол пиёлалар, ғилофчалардаги фил суягидан ясалган овқат ейиш чўплари, турли катталикдаги ликобчалар, катта ва кичик косалар, зангламайдиган пичоқ ва санчқилар, “Жунхуа” ва “Янь-инь”, Америка “Мальборо”, инглиз “555” сигареталари, филиппин сигаралари, рангдор кутичали катта қизил бошли буюртма гугуртлар, тилла суви юритилган газ чакмоқтоши ва думини ёйиб турган товус кўринишидаги сунбий биллур кулдон териб қўйилганди. Иккинчи ҳадда саккизта таом муҳайё эди: тухумли ва “хайми” қопланган криветкали угра, қалампирли аччиқ мол гўшти бўлаклари, карри қайласи солинган гулқарам, бодринг парраклари, совитилган ўрдак панжалари,

шакар сепилган нилуфар илдизлари, ошқўк илдизлари, обдон қовурилган чаёнлар. Кўпни кўрган Динг Гоуэрнинг кўзига бу газакларда айтарли фавқуллодда нарса ташланмади – барчаси таомилдагидек эди. Учинчи ҳадда фақат тувакка солинган, ниналари қалин кактус турарди. Кактусга бир қарагандаёқ бадани кичиша бошлади ва ўзини ғалати ҳис қилди. “Нега янги узилган гуллар қўйилмабди?”

Ўтиришаётганда барчалари бир-бирига энг қулай жойни кўрсатиб ҳурмат изҳор этдилар. Динг Гоуэрнинг фикрича, думалоқ столда “юқори” ёки “паст” деган жойлар бўлмади, бироқ партия котиби ва директор дераза олдидаги жой энг тўри ҳисобланади деб туриб олишди. Динг Гоуэр ўша ерга ўтиришга мажбур бўлди, уй эгалари эса унинг ҳар икки томонидан унга ёпишиброқ ўтиришди.

Танобийда худди байроқлардай ол либосдаги хизматчи қизлар у ёқдан-бу ёққа зир югурар, улардан салкин ҳаво тўлқинлари тараларди. Қизлар бутун танобий бўйлаб бу ғалати ҳидни тарқатар эдилар, табиийки, бу ис улар юзидаги упа хиди, қўлтиқларидан чиқадиган ачимсиқ тер ва бошқа жойларидан чиқувчи хушбўй ҳид билан қоришиб кетарди. Бора-бора бу қоришиқ ис димокка камроқ урилиб, Динг Гоуэр эътиборини бошқа нарсага қаратди.

Уларнинг шундоқ рўпарасида шафтоли рангидаги унча катта бўлмаган сочик пайдо бўлди. У зангламайдиган эндор қискичларга осиб қўйилганди ва ундан буғ тараларди. Кутилмаган ҳолдан чўчиб тушган Динг Гоуэр сочикни қабул қилди, аммо унга қўлини артмади, аввал қискичлар пайдо бўлган томонга кўз ташлади ва жажжигина, оппоқ қўлчани, думалоқ юзни ва киприклари узун қора кўзларни кўрди. Қизнинг қовоқлари қатлам-қатлам бўлиб юмилди ва гўё унинг кўзида ё чандиқ, ё кўтир бордек нохуш таас-сурот туғиларди, ҳолбуки, аслида бундай эмаслиги маълум бўлди. Қараб олгач, у иссиқ сочик билан юз ва қўлларини артди: сочикдан чирик олма хиди аралаш қандайдир атир хиди анқирди. У бу паст сифатли бўйга қўшиб, яна кечаги маний бадбўйини ҳам туйди. Динг Гоуэр юз ва қўлларини артиб бўлган ҳам эдики, ҳалиги қискичлар сочикни қайта олиб кетди.

Партия котиби лутф билан сигарета таклиф қилди, директор эса чакмоқтош ёқди.

Ўткир ичимлик қадахларига “маотай”, мусаллас қадахларига “ванчао”, стаканларга эса “чиндао” тўлдириб қўйилганди.

– Бизлар ватанпарвармиз, чет эл мусалласларидан воз кечамиз, – деди партия котиби, ё директор.

– Айтдим-ку, мен ичмайман, – деди Динг Гоуэр.

– Ўртоқ Динг, дўстим, сиз узоқдан келгансиз, агар ичмасангиз, биз хафа бўламиз. Бу расмий учрашув эмас, шунчаки уйдаги меҳмондорчилик, агар ичмасангиз, юқори билан қуйи ўртасидаги дўстона муносабатларни қандай ифода этамиз? Мусаллас – солиқ тушумларининг муҳим манбаи, бундан келиб чиқадими, мусаллас ичганинда мамлакат ғазнасига ҳисса қўшган бўласан. Ичинг, озгина ичинг, акс ҳолда биз сизнинг кўзингизга қандай қараймиз?

Шу сўзларни айтиб, ҳар иккаласи арақли рюмкани баланд кўтарди ва Динг Гоуэрнинг юзи олдига олиб келди. Топ-тоза ва тиниқ алкоғол хиёл титрарди, ундан ёқимли ҳид келиб, димокни қитиқларди. Томоғи қичишди, оғзи сўлакка тўлди. Тилини қимирлатолмай оғиз бўшлиғи намланди.

– Шунча нарсаларга ҳожат бормиди... Нима қилиб қўйибманки... – дудуқланиб минғирлади у.

– Қанақа нарсалар, ўртоқ Динг, ҳаммаси эски ҳаммом, эски тос! Конимиз унча катта эмас, тайёргарлик суст ва шароитлар ўртача. Емак-ичмагимиз ҳам шунга яраша. Сиз эса катта шаҳардан келгансиз, жаҳон бўйлаб кезгансиз, ажойиб ичимликлар дейсизми, машҳур мусалласлар дейсизми,

ҳаммасидан татиб кўргансиз! Кўйинг, устимиздан кулманг, – эътироз билдирди ё партия котиби ёки директор. – Илтимос, дастурхонга қараб ўтиринг. Бизлар, кадр ходимлари, шаҳар кўмитасининг “белни маҳкам боғлаб яшамок керак” деган даъватига “лаббай, хўп бўлади” деб жавоб беришимизга тўғри келади. Сиз, ахир, буни тушунасиз ва бизни маъзур тутасиз деб ўйлаймиз.

Иккови тўхтовсиз гапирар, баланд кўтарилган арақли қадах эса тобора Динг Гоуэрнинг оғзига яқинлашарди. У оғзида тўпланиб қолган сўлакни базўр ютди, ўзининг қадахига кўл чўзди ва уни оларкан, қадах ўзи кичкина бўлса ҳам ичидаги алкогол зилдай эканини пайқади, партия котиби ва директорнинг қадахлари билан жаранглаб тўкнашди. Кўли титраб кетди, бош ва кўрсаткич бармоқлари орасига бир неча томчи тўкилди ва ёқимли салқинликни ҳис этди. Шуларни ҳис этиб, таҳаммул қилгунича ҳар икки томондан хитоблар янгради:

– Энг аввал ҳурматли меҳмон учун, ҳурматли меҳмон учун!

Қадахларини сипқориб, партия котиби ва директор бир томчи ҳам қолмади дегандек уларни тўнкариб кўрсатишди. Ҳатто бир томчи қолса ҳам учта жарима қадах ичишга мажбурлигини Динг Гоуэр биларди. У қадахни ярмигача ичди ва оғзини ажойиб хушбўйлик қоплади. Ҳар икки биқинида ўтирганлардан бир оғиз ҳам ўпка-гина сўзлари эшитмади, улар унинг рўпарасида охиригача олинган қадахларини тутиб туришарди ҳолос. Намуна кучига гап йўқ – Динг Гоуэр ҳам шартга кўтариб юборди.

Ҳар учала қадах яна зумда тўлдирилди.

– Бошқа ичмайман. Мусаллас ишнинг заволи, – деди Динг Гоуэр.

– Яхши ишни тақрорлаш – савоб!

У қадахни кўли билан ёпди:

– Бас, етарли!

– Даврага келиб ўтирдингми, уч қадах оласан – бизда қоида шунақа.

Уч қадахдан кейин боши айланди, гуруч уграсидан татиб кўриш учун чўпларни кўлга олди. Угра сирпаниб тушиб кетар, сира эпга келмасди. Партия котиби ва директор дўстона ёрдам кўлини чўзишди, чўплари билан бироз уградан қисиб, унинг оғзига олиб боришди, кейин эса баланд овозда буюришди:

– Ичингизга тортинг!

Динг Гоуэр куч билан ҳавони ичига тортди ва титраб турган угра “шилқ” этиб оғзига келиб тушди. Хизматчи қизлардан бири кафти билан оғзини тўсиб, хиринглаб кулиб юборди. “Қизлар қикирлаганда, эркак ўша захоти жонланади”, – шу тарика даврада кайфият бирдан кўтарилди.

Қадахлар яна тўлдирилди ва партия котиби ёки директор ўз қадахини кўтарди:

– Тергов ўтказиш учун камтарона конимизга олий тоифали терговчи Динг Гоуэрнинг кадам ранжида қилиши биз учун катта шарафдир. Шу боис эски ходимлар ва ишчилар номидан сиз улар учун уч қадах кўтаришни тақлиф қиламан. Борди-ю, рад этгудек бўлсангиз, бу бизнинг ишчи синфимизга, исқирт кончиларимизга нафратингизни билдиради.

Ҳаяжондан нотикнинг оқ юзи кизариб кетганини кўриб, қадах сўзининг маъносини чақиб ва бу ўзига хос аҳамиятга эга эканини ўйлаб, Динг Гоуэр инкор этолмади. Назарида, минглаб кончилар унга тик қараб тургандек туюлди – каска кийган, камарларини тортиб боғлаган, бошдан-оёқ қоп-қора, фақат тишлари ярқирарди. Нима бўлса бўлар, деди-да, у мамнуният билан қаторасига уч қадахни сипқорди.

Бир қадах сўзи айтувчининг ўрнини ўша захоти бошқаси эгалларди. Ўзининг саксон тўрт ёшли онаси номидан у Динг Гоуэрга мустаҳкам соғлиқ ва руҳий бардамлик тилади. Динг Гоуэр ичишдан бош тортганда, у шундай деди:

– Ўртоқ Динг, ҳаммамизни онамиз туғиб катта қилган, тўғрими? Нақлда айтадилар-ку, етмиш уч ёшда ва саксон тўрт ёшда Янло-ван¹ хузурига чорлайди, деб биласиз-а? Бошқача айтганда, мана шу ёшда онаизорларимиз ёруғ дунёни тарк этишлари мумкин бўларкан. Нахотки, бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда бўлган волидаи мухтарамамиз номидан ичмасак?

Динг Гоуэр ҳам сочлари оппоқ онаизорини киндик кони тўкилган жойда қолдириб келганди. Худди унинг ўзи каби эл-юрт ичида ҳурматли бўлган ўғилнинг илтимосини менсимаслик инсофданми? Шуни ўйлаб, ҳатто юраги сирқираб кетди. Шундай онанинг ўғли учун ичмаслик қандай бўлади? Уғиллик ҳурмати кучлилиқ қилиб, у қадахни олди-да, бир кўтаришда сипқорди.

Кетма-кет отилган тўққиз қадах арақ курсокқа келиб тушгандан кейин тана билан ҳуш бир-биридан ажрала бошлади. Ажрала бошлади эмас, ростини айтсак, ҳуш бир чиройли капалакка айлангандек бўлди. У ҳали қанотларини ёйганича йўқ, аммо қанотларини ёйиш унинг қисматига ёзилган ва айнан ҳозир у бош чаноғининг марказий нуқтасидан чиқиб келмоқда. Ҳуш тарк этган қобиқ курт тарк этган пилладек еп-енгил бўлиб қолади.

Энди бировлар учун барча “олинг-олинг”лар ортда қолиб, гўё қудукни тўлдириш учун қадах кетидан қадах кўтаришга навбат келганди. Мана шу ичкиликбозлик давомида қизил либосдаги уч нафар қиз алангадек гуриллаб, у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб турди. Худди тўсатдан чакнаган чакмоқ каби бирининг кетидан бири буғи кўтарилиб, иштаҳани қитиқлайдиган ажойиб мазали таомларни олиб кирардилар. У нақ шапалоқдай келадиган крабни паққос туширганини, аччиқ қизил қайладаги йўғон криветкадан татиб кўрганини, қосаси яшилтоб, ниқобдаги янги русум танкага ўхшаб кетадиган ва ошқўкли яшил шўрвада сузиб турган катта тошбақанинг чангини чиқарганини, кўзлари юмуқ ва заррин пўстлоқли “тилларанг товук”ни бир ёқли қилганини, ёғлари сўлқиллаган, ҳали ҳам оғзини каппа-каппа очиб турган карини жиғилдонга урганини аранг эслади. Жуфт-жуфт қилиб пиширилган, эҳром шаклида тахлаб қўйилган моллюскалар, ҳозир томорқадан кавлаб келинган, чайнаганда карс-курс қиладиган қизил редискаларни танглайда айлангириб, ширин ва ёғликни, сирпанчиқ ва ёпишқокни, нордон ва тахирни, аччиқни, чучукни, шўрни, чучмални туйди. Вужуди хилма-хил сезгиларга тўлиб-тошди, кўзлари айланаб кўтарилаётган хушбўй буғ узра нари бориб-бери келарди, онгнинг ҳавода муаллақ сузиб юрган кўзи ҳар бир рангни беҳато илғаб оларди, ҳиднинг хилма-хил шакл-шамойилдаги зарралари унинг назаридан четда қолмаётганди, улар бепоён кенгликда сарҳад билмай ҳаракат қилар эди. Улар ҳаммаси биргаликда зиёфатхона бағрига ўхшаган ҳандасавий жисмни вужудга келтирганди, айримлари эса, албатта, гулқоғозларга, дарпардаларга, диван ғилофларига, чироқдонларга, қизил либосли қизларнинг мижжаларига, партия қотиби ва директорнинг салки манглайига, илгари шаклсиз бўлган, энди эса шаклга эга бу барча нур оқимларига ўтириб, ўрнашиб қолганди, бу нурлар гоҳ эгилар, гоҳ тебранар эди...

Кейин саккизоёққа ўхшаган кўппанжали қўл унга қизил мусаллас таклиф қилгандек эди. Қадах ҳам бир қанча қисмларга бўлинар эди, гўё нафис эҳром ёки маҳсус техника билан олинган фотосуратдек, нисбатан барқарор ва тиниқ оч қизил ранг устига оқ қизғиш тутун сузиб чиққандай бўлади. Бу мусаллас қадах эмас, уфқ ортидан кўринувчи куёш, ўзининг сокин гўзаллиги билан улуғворлик касб этувчи олов зўлдир, сеvimли инсонингнинг қалби... Анави стакандаги пиво ҳам энди пиво эмас, балки ойдир – у ҳозиргина осмонда осилиб турганди, энди эса зиёфатхонага кириб олибди, сарғиш-жигарранг, думалоқ – ҳаддан ташқари катта бўлиб

¹ Янло-ван – Хитой халқ эътиқодига кўра жаҳаннам маъбудиди.

шишган курум супурги, сон-саноксиз юмшоқ игналарга қўнган сариқ пуфак, майин тукдор алвасти тулки... Унинг ҳуши нафратомуз захархандалик билан шифт тагида осилиб қолганди: у охири кондиционердан келаётган муздек ҳаво моддасига ёриб кирди, модда энг юқори нуқтагача етишга халақит беради; ҳуш аста-секин совиди ва унда гуллари бекиёс даражада чиройли қанотлар пайдо бўлди, у фоний жисмдан чиқиб қанотларини ёйди-да, парвоз қила кетди. У деразадаги шойи пардаларга тегиб кетди – албатта, унинг қанотлари юқароқ, ёркироқ эди – қандиллардаги шиша шокилаларга, қизларнинг олчадай кип-қизил лабларига, сийналарига тўкилар эди, бошқа, янада дилбар, янада пинҳон жойларига бориб етар эди. У теккан жойдаги нишонлар ҳамма жойда манаман деб турарди: чой ичиладиган кружкаларда, мусаллас шишаларида, полдаги тахталар туташган жойларда, соч толалари орасида, “Жунхуа” сигарети ғоваклариди... Мулклариди санқиб юрган махлуқ боласидай у ўз ҳидини қолдиради. У қанотларини кенг ёйди ва чегара-пегарани писанд этмасди: шаклга эга бўлган ва эга бўлмаган ҳолда қандил осиглик занжирнинг бир халқасидан бошқасига осонгина ўтиб оларди. Қўнгилга келса бўлди, бир қарасанг, истаган томонида айланиб юради, бир қарасанг, у ёқ-бу ёққа бориб келаверади ва бемалол истаган ёққа кетиб қолаверади. Аммо бу эрмаклар унинг жонига тегади.

Ол рангли либосдаги қиз қаттиқ чучкурди ва Динг Гоуэрнинг ҳуши бир томонга, тўғри зиёфат столининг учинчи ҳадида турган кактусга ўқдай отилди. Қарши ҳаракат кучи уни орқага отиб юборди, гўё кактус тиканли кафти билан унга шапалоқ туширгандай бўлди.

Динг Гоуэрнинг боши тарс ёрилай дер, қорни бураб оғрирди, худди кўплаб кўпикдор шаршаралар вужудга келгандек, нуқул қулдир-қулдир қиларди, аъзойи-бадани қичишиб, худди қизилча бўлгандек, олачиפורлашиб кетганди.

Ҳиқ-ҳиқ қилиб йиғлаганча дам олиш, нафасини ростлаш учун ҳуш унинг бошига келиб тушди. Ҳушнинг кўзи хиралашди, Динг Гоуэрнинг кўзлари яна кўриш қобилиятини тиклади ва унинг қаршисида партия котиби ва директор қадаҳ кўтариб туришарди. Улар унга тепадан эгилиб қарар ва овозлари қутурган тўлқиндек гумбурлаб садо берад, кирғокқа келиб урилган тўлқинлар каби ҳар томонга сочилиб, тўртала девордан акс садо қайтарарди ва чўққида туриб олиб, олис тоғларга ёйилиб кетган отарини тўплашга ҳаракат қилаётган чўпон бола овози бўлиб қулоққа чалинарди.

– Ўртоқ Динг, отагинам, аслида бизлар битта оиламиз, бир қориндан талашиб тушган оға-инилармиз, қадрдон оға-инилар эса хоҳлаганча ичишлари керак. Маза қилиб яшаш керак, қувониб яшаш керак, қабрга ҳам ўйнаб-қулиб, шодон бориш керак... Қани, яна битта олинг-чи... Ўттиз чирпит... Бўлим бошлиғи муовини Жин номидан... Ўттиз чирпит сен учун... Ич, ичавер... Ичмаган – эркак эмас... Жин, Жин, Жин... Жин Ганжуан ичишни билади... У ҳурматли одам, бутун бир денгизни ичиб юбора олади... Тўхтовсиз, ҳад-чегара билмайди...

Жин Ганжуан! Бу исм Динг Гоуэрнинг юрагини олмос пармадай тешиб ўтди, санчиб оғриганидан оғзи қийшайди ва лойқа суюқлик оқими билан бирга кўрқинчли сўзлар сачраб чиқа бошлади:

– Анави бўривой... – ўқчиб, яна қусади. – Гўдақларни ейди... – Яна қусади. – Бўри!

Ҳуш ҳуркиб кетган палапондай инига учиб кирди; қорнидаги ҳамма нарса алғов-далғов бўлиб кетди – оғриқки, таърифга сиғмайди. Орқасидан астагина иккита мушт туртди, унинг қўнгли яна ағдарилди... Мусаллас... Шиллиқ, кўз ёшлари ва мишиқлар, чўзилувчан ва охири йўқ оғриқ, кўз олдига эса ям-яшил сув товланади.

– Сал дурустмисиз, ўртоқ Динг Гоуэр?

– Ўртоқ Динг Гоуэр, сал бўлса ҳам дурустмисиз?
 – Қани, келинг, яна бир кучанинг, мана шу аччиғи охиригача чиқиб кетсин!

– Қусиш, қусиш керак, бу соғлиқ учун фойдали.

Хар икки томондан суяб, партия котиби ва директор унинг орқасидан дуп-дуп урар, кулоғига таскин сўзлари куяр, сув ютиб қолган болани қутқарган кишлоқ фельдшери, тўғри йўлдан озган болага насиҳат қилган ёш ўқитувчи каби алдаб-сулдар, юпатар эдилар.

Динг Гоуэр бироз яшилтоб суюқликни чиқариб ташлаганидан кейин ол ранг либосли бир хизматчи қиз унинг оғзига бир пиёла “лунцзин” кўк чойидан куйди; бошқаси сариқ дамлама – шансий сиркаси билан сийлади; партия котибими ё директорми унинг оғзига чакмоқ қандли нилуфардан солди; партия котибими ё директорми унинг бурни тагига асалга солинган “қорча” – нок бўлагини келтириб ҳидлатди.

Қип-қизил кийимли бир қиз тетиклантирувчи ялпиз мойи ва тўйинтирилган патли сочиқ билан унинг юзини артди; яна бири ердаги ахлатни тозалади, учинчи бири атирли шойи момик билан қолдиқларни артди; тўртинчиси эса столдан ишлатилган ликобча ва қадахларни йиғиштириб олди, бешинчиси янги идишларни териб қўйди.

Яшин тезлигида хизмат кўрсатишнинг бу усули Динг Гоуэрга шунчалик таъсир қилдики, ҳозиргина мусаллас билан бирга отилиб чиққан кескин сўзлар туфайли ич-ичидан афсус қилди ва одоб билан кечирим сўрайман деб турганида узокдан ё партия котибининг ё директорнинг овози кулоғига чалинди:

– Ўртоқ Динг, отагинам, хизматчи қизларимиз сизга ёқдимми?

Хижолат ичида Динг Гоуэр қизларнинг ғунча каби нозик юзларига кўз солди ва мактов сўзларини тизиб ташлади:

– Ажойиб қизлар! Ғоятда зўр! Қойил!

Афтдан кўравериб кўзлари пишган ол либосдаги қизлар худди оч кучукваччалар тўдаси ёки фахрли меҳмонларга гул олиб келаётган ёш кашшофлар дастаси каби ёппасига столга ёпирилишди. Столнинг барча ҳадида бўш қадахлар тўлиб ётарди ва қизлар биттадан қадах олиб – бири каттасидан, бири кичигидан – ким қизил мусаллас билан, ким сариқ гуручли мусаллас билан, ким арақ билан, ким лиммо-лим қилиб, ким тагидан қилиб куйди-да, кимлар баланд, кимлар паст овозда жўр бўлиб Динг Гоуэрнинг шарафига қадах сўзи айта бошлади.

Қадах сўзи эгасининг эса аъзойи-баданини ёпишқоқ тер қоплаганди, лаблари қотиб, тили айланмаётганди. У бир оғиз ҳам сўз айтолмади, фақат тишларини қисиб ва кўзларининг пахтасини чиқариб, ўз устидан мана бу кайф берувчи заҳарни куйиб юбориш қолган эди холос. “Саркарда ҳам гўзалнинг пистирмасига бас келолмайди”, деб тўғри айтишган. Кўзни чирт юмиб, шартта...

Яна унинг мазаси қочди: бош чаноғида қутқучи иблис яна ғивирлаб қолди ва қон миясидаги тешикча орқали қисиб кела бошлади. “Кўнгил жойида эмас” дегани худди шу бўлади. Ҳозир жон шифтнинг аллақаерида осилиб туриши ҳақидаги азобли фикр чинакам даҳшат уйғотди, азоб бераётган жой – бош чаноғини қўллари билан енгмоқчи бўлди. Аммо бошни чангаллаш одобдан эмас, шу заҳоти ўшанда, юк машинасида ҳайдовчи қизга боплаб панд бергани хаёлидан йилт этиб ўтди. Бейсболка, хужжатлар солинган папка ва ундаги тўппончани эсга солди, қўлтиғи жикка терлаб кетгани шундан эди. У атрофга олазарак қарай бошлади, бу фаросатли бир қизнинг эътиборини тортмай қолмади ва папкани аллақаердан олиб келди. Папкани олиб пайпаслаб кўргач, темир дўсти аввалгидек жойида эканига амин бўлди ва шу заҳоти тер чиқиши тўхтади. Бейсболка йўқ эди. Дарвоза олдидаги кўриқчи кўппакни аниқ-тиниқ эслади. Кираверишдаги

навбатчи, хавфсизлик бўлимидаги ёш йигит, кесилган дарахтлар омбори, кунгабоқарлар – булар барчаси хув олис-олисларда қолиб кетганди ва булар барини у ўнгида кўрганмиди ё тушдами, билмасди. У жуда катта ҳушёрлик билан хоинлик ва худди қочиш режасини тузган руҳ амри билан бўлгандек тиззалари билан папкасини қисди, кўз олдида ёғду бир чарақлаб, бир ўча бошлади, бундан теваарак-атроф бир аниқ кўринса, бир хиралашарди. Тиззаларида эса у кўплаб ёғ доғларини ва ифлос изларни кўрди, улар гоҳ Хитойнинг оппоқ ёритилган харитасига, гоҳ Яванинг қорайтирилган шаклига ўхшаб кетарди. Гарчи нимадир нотўғри тасвирланган бўлса-да, у ҳаммасини жой-жойига қўйиб чиқишга чиранди. У Хитой харитаси доим ёрқин ва аниқ, Ява харитаси эса қора ва пала-партиш бўлишини хоҳларди.

Жюгуо шаҳар қўмитаси тарғибот бўлими бошлиғининг муовини Жин Ганжуан келгунига қадар Динг Гоуэрнинг қорни ҳазилакам оғримеди. Ичида қандайдир англаб бўлмас тарзда бир нарса буралар ва ҳали у жойига, ҳали бу жойига кўчар эди: нимадир санчиларди – санчилганда ҳам қанақа денг! – нимадир ёпишарди – ёпишганда ҳам қанақа денг! – қандайдир бир-бири билан чалқашиб, чатишиб кетган нарсалар чўзилар ва судраларди, бу ҳам етмагандай ўйиб-ўйиб оларди. Худди заҳарли илонлар кулча бўлиб олганми дейсиз. Ҳаммаси равшан: ичакларга бир нима бўлган. Бу ёқда яна ҳуши турли бало-баттарларни тасаввурига келтириб ётибди: гуриллаган олов, чўлтоқ супурги, ошқозоннинг ғичирлаб тозаланаётган деворлари худди қалин ахлат билан қопланган гулдор тунги тувакка ўхшайди. “Вой ойижоним-а! – ўзича оҳ тортиб юборди терговчи.

Бунга қандай чидайман энди, шунчалик ҳам омадсиз бўламанми! Бу конга келиб қанақа тузоққа илиндим ўзи? Зиёфату мусалласдан қилинган тузоқ! Гўзал чехралардан қилинган тузоқ!”

Қаттиқ букчайиб, Динг Гоуэр ўрнидан турди, аммо оёқларини сезмади ва шу боисдан уни қайта ўтиришга нима мажбур қилганини айтиш қийин эди. Оёқларми ё миясими? Ол либосдаги қизалокларнинг чакноқ нигоҳларими? Ёки партия котиби билан директор унинг елкасидан босиб тушишдими?

Стулга ўзини ташлар экан, кулоғига гўё олисдан, бир нима чўзик ғийтиллагандек бўлди. Ол либосдаги қизлар оғизларини кафтлари билан ёпиб, ҳиринглаб қулиб юборди. У кичкириб бермоқчи бўлди, аммо кучи етмади: бадани жон билан хайр-маъзур қилиб бўлганди, балки яна ўша эски дарди хуруж қилаётгандир – хоинлик ҳуши уни тағин тарк этмоқчи бўлаётгандир? Мана шу машаққатли ва ноқулай пайтда зиёфатхонанинг овоз ютувчи қора-қўчқил сунъий чарм қопламали эшиги очилди ва Жин Ганжуан кириб келди. Олмосдек чарақлаб ва атрофга пулнинг ҳидини таратиб, у бамисоли баҳор нафасидек, қуёш нуриддек, олий мақсад тажас-сумидек, порлоқ умиддек пайдо бўлди.

Кўриниши кўркам, ўрта ёшларда, қорачадан келган, энсиз юзли, ўрқач бурунли бир киши. Кумуш камончали тўқ жигарранг шиша линзали кўзойнаги ортидан қандилларнинг ёрқин нурида иккита тубсиз қудуқдек кўзлар кўринарди. Уртабўй, эгнида яп-янги тўқ қўқ костюм, оппоқ кўйлак, оқ-қўқ йўл-йўл галстук такқан, қора чарм туфлилари ялтиратиб чўтқаланган, сочи тождай ўзига ярашган – жуда пахмайган ҳам эмас, жуда силлиқ қилиб ҳам таралмаган – оғзида битта мис, балки тилла тиш ярақлаб кўринарди. Жин Ганжуан деганлари, гапнинг индаллосини айтганда, ана шунақа одам эди.

Бирдан қарахтликдан чиққан Динг Гоуэр англади: “Бу – тақдир, мана ҳақиқий рақиб”.

Партия котиби ва директор шиддат билан ўрнидан туришди, стол қиррасига урилиб кетай дейишди. Кимдир шошганидан енгилар билан пиво-

ли стаканни ағдариб юборди-ю, тўқ сарик суюқлик дастурхонга тўкилиб, тиззаларга тушди. Улар бунга эътибор беришмади. Стулларни суриб, улар столнинг ҳар икки томонидан меҳмонга пешвоз чиққани отилишди. Пиво тўкилишидан сал олдин уларнинг кувноқ кичқириклари янгради: “Бўлим бошлиғи Жин келди!”

Меҳмоннинг жарангдор кулгиси тўлқин-тўлқин бўлиб таралди, танобий ҳавоси қисилди, Динг Гоуэрнинг бошидаги чиройли капалак ҳам қисилди. Турмоқчи эмас эди-ю, барибир турди. Жилмаймоқчи ҳам эмасди, аммо юзига чуқур жилмайиш пайдо бўлди. Ана шу табассум билан Динг Гоуэр янги келганнинг истикболига пешвоз чиққани ўрнидан турди.

– Танишинг: шаҳар кўмитаси тарғибот бўлими бошлиғи Жин, бу эса провинция прокуратурасининг махсус муҳим ишлар бўйича терговчиси Динг Гоуэр, – партия котиби ва директор уларни бир-бирига жўрликда таништиришди.

– Ҳаяллаганим учун кечирим сўрайман, – беҳаёларча табассум билан деди Жин Ганжуан, эскичасига муштумини кўксига қўйиб саломлашаркан.

У қўлини Динг Гоуэрга узатди. У қўл бериб саломлашмоқчи эмасди, аммо узатилган қўлни сиқиб қўйди. “Гўдакларнинг гўштини ейдиган бу иблислар раҳнамосининг панжаси муздай совуқ бўлиши керак эди, – ичидан таажжубланди у. – Қизиқ, унинг қўли юмшоқ ва иссиқ, нега? Намчил ва ёқимли...”

– Хуш келибсиз, хуш келибсиз! – кулоғига чалинди Жин Ганжуаннинг унга қаратилган илтифоти. – Бу учрашувни интиклик ва интизорлик билан кутаётган эдик, сиз тўғрингизда кўп эшитганман.

Ҳамма бошқатдан жой-жойига ўтиргач, Динг Гоуэр тишларини қисди. “Ўзимни ҳушёр тутишим керак, бир қадах ҳам ичмаслигим лозим. Энди ишни бошла!” – буйруқ берди у ўзига.

Энди у Жин Ганжуан билан ёнма-ён ўтирарди ва ўзини ҳаддан ташқари ҳушёр тутаётганди. “Эҳ Жин Ганжуан, Жин Ганжуан, ҳар қанча қоядек мустаҳкам бўлма, илдизинг ҳар қанча чуқур бўлмасин, арқонни ҳар қанча узун ташлама, бир марта қўлимга тушсанг бас, қутулиб бўлсан мендан. Борди-ю, ишим кўнгилдагидек чиқмаса, бошқалар ҳам оладиганини олади!”

Жин Ганжуан ташаббусни ўзига олди:

– Модомики кечикдимми, менга ўттиз қадах жарима!

Кулоқларига ишонмаган Динг Гоуэр ё партия котибига, ё директорга бурилиб қаради. У тушунганнамо жилмайди. Ол либосли қизалоқ баркашда ялтираган қадахларнинг янгиларини олиб келди ва Жин Ганжуаннинг олдига қўйди. Иккинчи қизнинг қўлида аракли графин бор эди, нозли ҳаракатлар билан қадахларни тўлдириб чиқди. Унинг тажрибасига гап йўқ: у бир томчи ҳам тўкмай, дадил, аниқ ва шиддат билан қуярди. Сўнгги қадахга қуяётганида биринчисидаги майда инжу пуфакчалар ҳали ғойиб бўлмаганди. Гўё Жин Ганжуаннинг рўпарасида ғаройиб гуллар барқ уриб очилгандек. Динг Гоуэр бутунлай ҳаяжонда эди. Аввалига хизматчи қизнинг ноёб ва мислсиз маҳоратига қойил қолган бўлса, қолаверса, Жин Ганжуаннинг йигитларча ботирлигига лол қолди. Ростданам олмос пармасиз чиннига яқин йўлама: қўлингдан келмаса, йиғиштир, тамом.

Жин Ганжуан пиджагини ечди, уни ўша заҳоти қизалоқлардан бири олиб кетди ва Жин терговчига мурожаат қилди:

– Ўртоқ Динг, дўстим, нима деб ўйлайсиз, мана шу ўттизта қадахдаги маъданли сувми ё арақми?

Динг Гоуэр хидлаб кўрди, аммо димоғи ўлгандек эди.

– Ноннинг таъмини билмоқ учун ундан тотиб кўриш керак, ҳақиқий арақми ё ҳақиқий эмаслигини билмоқ учун ичиб кўриш керак. Илтимос, шу қадахлардан уchtасини танланг.

Иш ашёларидан Динг Гоуэр билардики, Жин Ганжуанга бу борада ҳеч ким бас келолмайди, бироқ таваккал қилиб ҳам бўлмасди, бунинг устига ҳар икки томонда ўтирганлар “олинг-олинг” қилиб, қизиқтирмоқда эди. Шу боис у мана шу ўттиз қадах орасидан учтасини танлаб олди-да, тилининг учини текизиб-текизиб, ичидагини текшириб кўрди. “Хушбўйгина, аччиққина – бундан чиқди алдашмаётган экан”.

– Бу учала қадахни ичишингизга тўғри келади, ўртоқ Динг, отагинам! – деди Жин Ганжуан.

– Тотиб кўргандан кейин ичилади, қоидаси шу, – бир томондагиси таъкидлади.

– Ичган – айб эмас, тўкиб қўйган – айб эмас, аммо бундай неъматни ташлаб юбориш – турган-битгани увол, – қўшимча бўлди иккинчи томондан.

Динг Гоуэрнинг учала қадахни бўшатишдан бошқа иложи қолмади.

– Раҳмат, катта раҳмат, – ташаккур билдирди Жин Ганжуан. – Энди навбат меники!

У қадахни кўтарди-да, унсиз симирди. Лабини ҳўл қилмади ва лабини теккизиб тотиб ҳам кўрмади, бир томчи томизмади ва бир томчи қолдирмади ҳам, виждонан, чиройли ва бежирим ичди. Шундоқ кўриниб турибди: ичиш бўйича тенги йўқ уста. Ҳар бир қадахдан кейин суръат ортиб борарди, аммо ҳаракатлар ўшандай аниқ, тўғри ва бир хил эди. Охири қадахни кўтаргач, у шошмай кўкси олдида гўё камонча билан скрипка пардалари устидан юргизиб ўтгандек, чиройли ёйни чизиб кўрсатди. Зиёфатхонадан назокатли паст овозлар қуйилиб келди-да, Динг Гоуэрнинг томирлари бўйлаб оқа кетди. Хушёрлик бироз бўшашгандек эди ва жилға чекқасидаги муздан биринчи баҳор майсаси ёриб чиққанга ўхшаб, кўнглида Жин Ганжуанга нисбатан илиқ туйғулар униб чиқди. У сўнгги қадахни лабларига олиб борганда, унинг тиник, қора кўзларида қайғу милтиллади. Атрофга енгил, нафосатли ва гўзал қайғу нафасини таратар экан, бу одам оққўнгил ва сахий бўлиб қолганди. Мунгли наволар тарала бошлади, салқин куз шабадаси тўкилган заррин япроқларни ўйнарди, сағаналар олдида майда оқ гуллар очилганди. Динг Гоуэрнинг кўзлари намланади, гўё бу қадахда у қоялар ичидан отилиб чиққан ва чуқур ложувард кўлга келиб тушадиган мусаффо чашмани кўргандек бўлди. У бу одамни яхши кўриб қола бошлаган эди.

Партия котиби ва директор чапак чалар ва олқиш сўзлар айтар эдилар. Бой шеърий таассуротларга тўлиб-тошган Динг Гоуэр бир оғиз ҳам сўз айтмади. Бирмунча вақт орага жимлик чўкди. Ол либосдаги тўрт нафар хизматчи киз кулоқ солаётгандай қимир этмай турарди, гўё чуқур хаёлга толган, бир-бирига ўхшамайдиган канна гуллари нинг ўзгинаси.

Кондиционернинг ғалати гувиллашигина сукунатни бузарди. Партия котиби ва директор баланд овозда Жинга яна ўттиз қадах арақ ичишни таклиф қила бошлади, аммо у бошини чайқаб деди:

– Йўқ, мен бундай қилмайман, асалнинг ози яхши, дейдилар. Аммо ўртоқ Динг билан биринчи учрашувни нишонламаса бўларканми – учтадан уч марта.

Ҳамма нарсани унутиб, Динг Гоуэр шу одамга қараб қолди: ўттиз қадах арақни паккос урса ҳам лоақал афти буришмади-я. У Жиннинг хатти-ҳаракатига шу қадар маҳлиё бўлиб қолган, ёқимли овозига шунчалик мафтун бўлиб қолган, унинг мис ё тилла тишининг енгил товланишидан шунчалик таъсирланган эдики, уч карра уч тўққиз бўлишини дарҳол англаб етмади.

Унинг олдида тўққизта тўлдирилган қадахни қўйишди. Жин Ганжуаннинг олдида ҳам ўшанча. Бу одамга бўлган эҳтиромига қарши тургани

¹ Канна – катта ёрқин гулли тропик ўсимлик, безак сифатида фойдаланилади.

унинг мажолли қолмаганди, тана ва хуш бир-биридан айро эди: “Ичма!” – қўл эса шартта қадахни оғзига тўнкаради.

Тўққиз қадах меъдага қуйиб бўлинганда, унинг кўзларига ёш қалқди. “Ие, нима бўлди ўзи, тагин зиёфатда-я? Ҳеч ким урмаган, ҳеч ким сўкмаган бўлса, нега йиғлаяпман? Қаёқданам йиғлардим. Сени кара-ю, бир гал ёш чикса, дарров йиғлаган бўлаверадими?” Бироқ кўз ёшлари тобора тошиб келмоқда эди ва кўп ўтмай ёмғирдан кейинги япроқ қаби бутун юзи жикка ҳўл бўлди.

– Гуруч беринглар, ўртоқ Динг овқатланиб бўлгандан кейин дам олсин, – қулоққа чалинарди Жин Ганжуаннинг овози.

– Ҳали асосий таом берилгани йўқ!

– Э-ҳа... – Жин Ганжуан ўйланиб қолди. – Бўпти, тезроқ беринглар!

Ол кийимдаги хизматчи қиз кактусни олиб келди. Бошқа иккитаси кат-такон тилла суви югуртирилган айлана баркашни олиб кирди, баркашда чордона қуриб бир ўғил болача ўтирарди; ундан ажойиб бўй тараларди, тилларанг-сарик баданидан эса ёғ томарди.

II

Мухтарам мураббий Мо Ян!

Хатингизни олдим. Шахсан жавоб қайтаришга вақт топганингиз, шунингдек, ҳикоямни “Фуқаро адабиёти”га шунчалик тез тавсия этганингиз учун Сиздан беҳад-беҳад миннатдорман. Кайфи ошиб, алжираяпти деманг – эҳтимол, бу яхшимасдир – аммо ушбу ҳикоя ижодий янгилик руҳига, мусаллас моҳияти руҳига тўла, инқилобий руҳга тўла ва борди-ю, “Фуқаро адабиёти” уни эълон қилмас экан, демак, муҳаррирлари кўр экан.

Жаноб Ли Цининг Сиз тавсия қилган “Мени ит қаторига қўя кўрманг” китобчасини ўқиб чиқдим. Расвои радди бало экан-ку бу ит. Тўғрисини айтсам, у менинг чапараста жаҳлимни чиқарди. Бу Ли Ци дегани аъло, муқаддас адабиётни уятсизларча поймол қилади, модомики, бунақага сабр қилиш керак бўлса, унда сабр қилмайдигани қанақа бўлади?! Қачон бўлмасин, у билан учрашиб қолгудек бўлсам, шундай баҳслашаманки, ё нари, ё бери бўлади – ўрта йўл йўқ! Шунақанги эътирозларни билдираманки, етти тешигидан қонлар тизиллаб отилсин, баданида кўкармаган, ёрилмаган жойи қолмасин, онасини нақ учқўрғондан кўрсин. На ўлиги, на тириги билинмай қолгунча дўппослайман, “бир буддавий дунёга келса, бошқаси нирванага кетади” деган гапни қиламан ўшанда.

Мураббий, мутахассисликни расамади билан ўрганиш менга Жюгуода порлоқ келажак ваъда қилади, деб ёзганингизда Сиз мутлақо ҳақсиз: еганингиз олдингизда, емаганингиз ортингизда бўлади, уйлик бўласиз, мартабангиз ортади, пул ва сулув аёллар бисотингизда. Аммо мен ёш йиғитман, менинг ўз орзуларим бор ва бир умр мусалласда ачиб ўтиш хоҳишим йўқ. Мен Лу Синга ўхшагим келади, у адабиётни деб шифо-корлик касбидан воз кечди. Мен мусалласни ташлаб, адабиёт билан шуғулланишни, унинг ёрдамида тоғни сурган Юй Гунга ўхшаб жамиятни ўзгартиришни, хитойликларнинг миллий онгини ҳам бошқа ўзанга солиб юборишни ўзимга мақсад қилганман. Мана шу олий мақсадни деб мен бошимни кундага қўйишга ва қон тўкишга тайёрман. Модомики, бошимни кундага қўйишга тайёр эканман, бошқа нарса тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади!

Мураббий, мен адабиёт билан шуғулланишга азму қарор қилдим, мени бу мақсаддан ҳатто ўнлаб қудратли суворий ҳам қайтаролмайди, айтишади-ку, “бозорчи хотин тарози тошини ютиб юбориб, темирдай мустаҳкам бўлди” деб, бинобарин, мени аҳдимдан қайтишга уринишнинг кераги йўқ. Борди-ю, Сиз шунга бел боғлагудек бўлсангиз, менинг Сизга бўлган меҳрим нафратга айлангусидир. Адабиёт – халқ иши, наҳотки

кимларгадир у билан шуғулланиш мумкин-у, менга мумкин эмас?! Маркс олдиндан кўра билганидек, коммунизмнинг муҳим мақсадларидан бири санъатнинг меҳнат билан ва меҳнатнинг санъат билан қўшилиб кетишидир ва биз коммунизмга етганимизда, ҳамма ёзувчи бўлади. Албатта, биз ҳозир бошланғич палладамиз, бироқ бошланғич палла қонунларида мусалласшунослик номзодларининг романлар ёзишига рухсат этилмаслиги ҳақида лом-мим дейилмайди. Сиз, мураббий, ҳеч қачон бу ярамас ҳаромзодалардан ибрат олмаслигингиз керак, улар ном қозониб оладиларда, адабиёт олами устидан яққаҳоқим бўлиб олишга ҳаракат қиладилар. Бошқалар ҳам ёзаётганига кўзлари тушиши ҳамонқоқ ғазабга минадилар. Халқ ҳикматларида бундай дейилади: “Янцзидаги бир долға бошқасига жой бергани каби, оқимдаги бир тўлқин ўрнига бошқаси келгани каби, ўрмонда эски япроқлар янгилари билан алмашгани каби, ёшлар ҳам пировард-оқибатда кекса авлод устидан ғолиб келадилар”. Униб келаётган кучларни босишга ҳаракат қилган ҳар қандай аксилинкилобчи аравани тўхтатиб қолишга чиранган бешиктерватарга ўхшайди.

Мураббий, бизнинг лабораториямизда бир аёл маълумотнома ҳужжатларига мутасаддилик қилади. Унинг исми Лю Ян ва у ўзини сизнинг шогирдингиз деб билади. Сиз кичик зобит таркибининг Баодин билан юртида сиёсий йўриқчи бўлганингизда, Сизнинг машғулотларингизга қатнашганини айтганди. Мен ундан кўп қизиқ нарсаларни билиб олдим ва натижада менда Сиз тўғрингизда тўлароқ тасаввур юзага келди. У Сизнинг машҳур ёзувчимиз Ван Мэннинг тингловчилари олдида қандай салом берганингизни айтиб берди, у Сизнинг сўзларингизга қараганда, “Жонгуо синнян бао” (“Хитой ёшлар газетаси”) рўзномасининг ҳафталик иловасида Ван Мэн ёш муаллифларни улар танлаган йўлдан четлатишга чақирибди, ҳолбуки, бу йўл шусиз ҳам гавжум бўлган. Аёлнинг эслашича, ўшанда сиз ғазаб билан унга ўшқириб берибсиз: “Адабиётда битта Ван Мэн ҳукмронлик қилиши мумкинми? Овқат борида ҳамма овқат ейди, кийим борида ҳамма кийнади. Менга чекинишни таклиф қилишади, мен эса олға боришни истайман!”

Мураббий, сиз билан боғлиқ бу ажойиб воқеадан дарак топгач, мен бир дафъадаёқ ярим литр узум мусалласини пакқос урдим. Бундан шунақанги тўлқинланиб кетдимки, ўнта бармоғим баравар титраб кетди, томирларимдаги қон биқирлаб қайнади, қулоқларим саллагул япроғидай қип-қизил бўлиб ёнди. Сўзларингиз бамисоли сурнинг жарангдор овозидек, гувиллаб эсан шамолдек вужудимда жанговар руҳни уйғотиб юборди. Бир вақтлар Сизда бўлганидек шох-шабба устида ухлашни, кўзларимдан учкун сачраши учун зардоб ялашни, ўзимни ҳарига соч толаси билан боғлаб қўйишни ва оёғимга болға билан уришни, “қаламдан қурол ясаш”ни истайман.

Ўлсам ўламанки, ортга чекинмайман, муваффақиятга эришмасам-да, ғоя учун қурбон бўламан.

Мураббий, Лю Яннинг ўшанда Сиз қанақа бўлганингиз ҳақидаги ҳикоясини тинглаганимда ва Сизнинг хатингизни қайта-қайта ўқиганимда, вужудимни қайғу ва тушкунлик чулғаб оларди: ахир Сизнинг ўз вақтида Ван Мэн ёш адибларга (шу жумладан Сизга ҳам) маслаҳат берган нарасага даъват этмаяпсизми? Бундан жуда даҳшатли аҳволга тушиб қолдим. Мураббий, ҳой мураббий, ёлбораман, анови беҳаё нусхаларга ўхшаб ит талаган гадойнинг таёғини олиб отиш ва бошқа гадойларга ташланиш ярашмаган иш. Ўтмишда, мураббий, Сиз ҳам, менимча, маймундай озиб-тўзиб юргансиз, очликдан ичакларингиз кўкариб кўриниб турган, Сиз ҳам адабиёт йўлида қийинчиликлар ва муҳтожликларни тотгансиз. Шу боис бошдан кечирган азоб-уқубатлар ҳақида унутмаслик керак, чунки Сиз нафақат менинг муҳаббатим ва ҳурматим, балки минглаб ёш адиблар меҳру муҳаббатидан маҳрум бўлишингиз мумкин.

Мураббий, кеча кечкурун яна битта нарса ёздим – “Гўшт болалар” деган. Менинг назаримда бу ҳикояда мен Лу Синнинг услубига анча яқинлашганман ва кўлимдаги қалам ўткир йўнғичга айланган, у билан чириган ахлоқдан “маънавий тамаддун” деган жозибатор қобикни олиб ташляпман ҳамда унинг ваҳшиёна моҳиятини фош қилаяпман. Бу ҳикоя “аёвсиз реализм” тоифасига киради. Мен уни бугунги “кўнгилоҷар адабиёт”га қасдма-қасд ёзганман, халқ оммаси тажрибаси сари боришга сўз билан даъват қилганман. Мен бу ерда, Жюгуода жир боғлаган бизнинг барча мана бу соткин амалдорларга даҳшатли зарба беришни ўйлаганман ва бу ҳикоя, шубҳасиз, “зулматли салтанатдаги ёғду”, бугунги “Телбанинг кундаликлари”дир.

Борди-ю, уни босиб чиқарадиган нашриёт топилса, у, албатта, ажойиб самара беради, кўпларнинг кўзини очади. Хат билан кўшиб, ҳикояни ҳам жўнатаяпман ва уни ҳар томонлама танқидга дучор қилинг. “Ҳақиқий моддиюн ҳеч нарсадан кўрқмайди”, шу боис, мураббий, худди аёлларга қилинганидек ҳеч қанақанги такаллуфнинг кераги йўқ ёки ўзингизни ўтга-чўққа уришингизнинг ҳам ҳожати йўқ. Ўз нуқтаи назарингизни тўғри айтаверинг, мажмағиллик ҳам қилманг, гапни айлантириб ҳам ўтирманг, бировга тегиб кетаман деб кўрқманг ҳам – атрофга олазар қараманг, кўнгилда борини чиқариб ташланг, ахир, айтадилар-ку, чумчуқдан кўрққан тарик эмас, деб; бу бизнинг партиямизнинг жонли анъаналаридан бири.

Мабодо, “Гўшт болалар”ни ўқиб бўлиб, Сиз ҳикоя даражасини чоп этишга муносиб деб билсангиз, илтимос, уни нашр қиладиган жойни ҳам топсангиз. Албатта, алоқалар бугун кераклигини мен тушунам, марҳумни куйдиргани ўчоққа жўнатишяпти-ку, ҳикояни босмахонага бериш нима бўлибди? Шунинг учун, мураббий, уялманг ва шартта уларни бир ёқлик қилинг. Борди-ю, бировни ресторанга олиб бориш ёки совға қилиш керак бўлиб қолса, харажатлар тўланади (чипта олишни унутманг).

Мураббий, “Гўшт болалар” – менинг катта саъй-ҳаракатларим меваси, мен бу ҳикояга бор қалбимни берганман, шунинг учун уни “Фуқаро адабиёти”га олиб бориш маъқул. Бундай дейишимдан мақсад: биринчидан, “Фуқаро адабиёти” – Хитой адабий доираларининг етакчи нашри, у барча адабий оқимларни белгилайди ва у ерда бирон нарсани чиқариш вилоят ёки шаҳар нашриётларидан икки баравар қимматга тушади. Иккинчидан, “Фуқаро адабиёти”ни, бу мустаҳкам қалъани ҳужум билан олиш учун мен тактикага амал қиламан, яъни бошқасига парво ҳам қилмай, битта нуқтага уравераман!

Ҳурмат ва яхши ниятлар ила тинчлик ва хотиржамлик тилаб шогирдингиз

Ли Идоу

P.S.: Мураббий, бир ошнам иш билан Пекинга кетаяпти, ундан Сизга деб бир кути (ўн икки шиша) бизнинг Жюгуодаги энг аъло мусалласдан олиб бориб беришини илтимос қилдим, бу – “Люй и чун де” бўлиб, уни ишлашда ўзим иштирок этганман. Илтимос, татиб кўринг.

III

Муҳтарам мусалласшунослик фанлари номзоди, ассалому алайкум!

Олиб келинган “Люй и чун де” учун ташаккур: ранги ҳам, хиди ҳам, таъми ҳам ажойиб. Фақат бир нарса тишга тегади, аёлдагига ўхшаб, қандайдир умумий уйғунлик йўқ, аёлнинг юзи шундай бежирим қилиб яратилганки, гўзал эмас деёлмайсан, шунга ўхшаган қандайдир ифода этиб бўлмайдиган фусун йўқ. Менинг киндик қоним тўкилган жойларда ҳам яхшигина мусаллас тайёрлашади. Аммо уни сизларнинг Жюгуо-

дагингиз билан тенглаштириб бўлмайди. Отамнинг ҳикоя қилишича, юзтача аҳоли истиқомат қиладиган мўъжазгина қишлоқчамизда иккита мусалласхона бўларкан, у ерда гаоляндан мусаллас қилишган, ҳар икковининг русуми бўлак-бўлак. Бир мусалласхонанинг номи “Жунжи”, иккинчисиники “Жююан” бўлганди. Уларда ўнлаб ишчилар ишлашган, ҳўкизлар ҳам, отлар ҳам, хуллас, йўқ нарсанинг ўзи йўқ бўлган. Тарикдан сариқ мусаллас тайёрлашга келсак, бу билан деярли бутун қишлоқ шуғулланаркан, ҳақиқатан ҳам “ҳар бир уйда мусаллас бўйи, ҳар бир ҳовлида ширин булоқ бор”.

Отамнинг амаки укаларидан бири ўша вақтларда мусалласхоналарда мусалласни қандай қилишларини ва уларни қандай бошқаришларини батафсил гапириб берганди: отам “Жунжи” да ўн йилдан ортиқ ишлаганди. Мен “Гаолян мусалласи” кассаси устида ишлаганимда унинг тажрибаси энг қимматли ашё бўлиб хизмат қилганди. Қадрдон қишлоғим узра унинг тарихидаги барча замонларда айланиб юрган бу мусаллас бўйи менга илҳом берган эди.

Мусаллас мавзуси менга ғоят мароқли туюлади, бунинг устига мен мусаллас ва маданият ўртасидаги алоқа масаласи билан жиддий шуғулланяпман. Изланишларим натижалари озми-кўпми даражада “Гаолян мусалласи” да акс эттирилган. Ҳозир мен мусаллас ҳақидаги романни ўйлаб қолдим ва буни қарангки, Сиз, мусалласшунослик номзоди билан рўбарў турибман. Буни омад деса бўлади, бунақасини етти ухлаб тушимда кўрмаганман. Энди, ҳойнаҳой, насиҳат беринг деб Сизга мурожаат қиламан, шекилли, шу боис, умид қиламанки, Сиз мени ортиқ мураббий деб атамайсиз.

Сизнинг хатингиз ва “Гўшт болалар” ҳикоянгизни ўқиб чиқдим ва шу муносабат билан пайдо бўлган кўпдан-кўп мулоҳазаларимни ўртоқлашсам дегандим. Аввал Сизнинг хатингиз борасида:

1. Ўйлайманки, тентаклик ва оқиллик сингари инсоний зухурлар айни вақтда бир-бирига зид келса, бир-бири билан боғлиқдир ҳам, шу боис, нима яхши-ю нима ёмон эканини айтиш қийин. Аслида ким тентак бўлса, ҳаётда ғоят оқил бўлиши мумкин; ақлли бўлиб кўринган одам эса юрагининг ич-ичидан зўр тентак ҳам бўлиши мумкин. Шундай одамлар борки, баъзи ҳолларда ўзларини ғирт жиннидай тутади, яна бир жойда кўрсангиз, ҳаддан ташқари сипо, оғир-вазмин. Ғирт жинни ва муттасил оғир-вазмин бўлиб юриш ўзи йўқ нарса. Сизнинг, азизим, “маст жинни” нгизга келсак, бу кўпроқ кимёвий реакция натижаси ва сиздан ўпка-гина қилишга асло ҳаққимиз йўқ. Ичилган мусалласдан кейин сенинг улуғвор ҳис-туйғуларингга қойил қоламан, ичгандан кейин эса сен бир неча бор “Фуқаро адабиёти” манзили бўйлаб юриб ўтдинг, бу ҳам менга маълум бўлган ҳеч қандай қоидага хилоф келмайди, боз устига, сен уларни онадан олиб сўкмадинг, фақат бир гапни айтдинг: “агар журнал чоп этмаса, муҳаррирлар кўр экан”, дединг.

2. Худди шундай роман ёзган Ли Цининг бу борада ўз фикрлари бор ва агарда сенга ёкмаса, китобни ёп-да, бир четга қўйиб қўй, уни ўқима. Агар бир замонлар уни учратиб қолсанг, бир жуфт “Люй и чун де” дан келтириб бериб, ундан қутул ва кўзига кўринма. Сўнг зинҳор-базинҳор инқилобий романтизмга муккадан кетма, ҳеч қачон ва ҳеч қанақанги “жонга жону қонга қон” қабилидаги баҳсга кириша кўрма. Бунинг устига, муштлашиб барака ҳам топмайсан. Бу жинқарча багуацюан усулларида бохабар, жиноят дунёси билан чамбарчас боғлиқ, у ёвуз ниятли ва шафқатсиз одам, ҳеч нарсадан қайтмайди. Айтишларича, Пекинда бир парти кетиб, шарти қолган адабий мунаққид килар иши йўқлигидан мақола ёзибди, унда Ли Цининг ижодини роса танқид қилибди. Бу мақола босилиб чиққанидан

уч кун ўтар-ўтмас Ли Ци шу мунаққиднинг хотинини шерик-периклари билан қўшиб Тайланддаги бир фоҳишахонага сотиб юборибди. Шу боис, ёлвораман, эсинг борида этагингни йиғ. Бу ёруғ оламда ҳатто Арши аълонинг ҳукмдорини ҳам аямайдиган одамлар тўлиб-тошиб ётибди. Ли Ци ўшандайлардан биттаси.

Борди-ю, сен адабиёт билан шуғулланишга чиндан азму қарор этсанг, борди-ю, “бозорчи хотин тарози тошини ютиб юборган” бўлса, гумроҳ ўғил сингари сени олдинги йўлга қайтгин деб кўндиришга ортиқ жазм этмайман, мени ёмон кўриб қолишингни истамайман ҳам. Борди-ю, беихтиёр кимгадир қарши қайраётган бўлсанг, унда иложим йўқ, аммо бунга атайлаб қўл уриш, эл айтганидек, ойнага қараб туриб, кўзнинг пахтасини чиқармоқ бўлади. Бусиз ҳам тасқараи тараққосман, тагин кўзимнинг пахтасини чиқарганим нимаси?

“Адабиёт оламига яккахоким бўлиш”ни хоҳлаётган мана бу “ярамас ҳаромзодалар”ни нега беҳуда яшираётганинг менинг парвойимга келмайди. Борди-ю, улар ичидан кимдир ростданам шуни ўйлаган бўлса, сенга қўшиб уни ҳам сўкаман.

Ўн йилдан кўпроқ вақт муқаддам Баодин ҳарбий билим юртида дарс берганимга келсак, мен машғулотларимга бир неча юз курсант келганини эшитдим ва Ли Ян исмли иккита курсант қиз борлиги элас-элас эсимда: бири оппоқ юзли, кўзлари чақчайган, иккинчиси қорачадан келган, семиз ва бақалоқ – сен билан қайси бири ишлашини билмайман.

Аммо аудиторияда Ван Мэнни сўкканимни эслолмайман. Ҳа-я, ёш адибларнинг ўзларига холисона баҳо бериш борасидаги таклифим баён этилган унинг мақоласини, янглишмасам, ўқиганман ва ўша вақтларда бундай мақолани юрагимга яқин олган бўлсам бордир ва ич-ичимдан изтироб чеккандирман. Бироқ маъруза чоғида Ван Мэнни сўкишим, тагин коммунизм тарғиботи билан шуғулланиб турганимда сўкишим – бунақаси икки дунёда бўлмаган ва бўлмайди ҳам.

Аслида мен ҳалигача “гадойнинг ҳассаси”ни олиб отганим йўқ ва ўйлайманки, борди-ю, қачондир отишимга тўғри келганда ҳам “бошқа гадойга ташланиш” ниятим йўқ. Албатта, бунга кафолат беролмайман, чунки инсон ўзгаряпти ва бу ўзгаришлар кўпинча унга боғлиқ бўлмайди.

Энди Сизнинг асарингиз хусусида:

1. Сиз уни “шафқатсиз реализм” деб таърифляяпсиз. Ушбу “изм” нимадан иборатлигини тушунтириб беролмайсизми? Гарчи умумий маъноси равшан бўлса-да, бунинг нима эканини мен охиригача тушунмадим. Ҳикоядаги воқеалар тавсифидан ақл шошиб қолади, яхшиямки, бу бор-йўғи адабий асар экан. “Далил адабиёти” жанрида Сиз ул-бул ёзгудек бўлсангиз борми, нақ бошингиз балаго қоларди.

2. Асар чоп қилишга арзийдими ёки йўқми деган масалага келгунга қадар одатда иккита мезон қўлланади: сиёсат нуқтаи назаридан ва санъат нуқтаи назаридан. Ҳар иккала ёндашувни ҳам тушунмайман. Бу ерда ўзи ҳаммаси тушунарсиз. Шу боис мен “ғайриоддий нарса”нинг ўзини кўрмаяпман. “Фуқаро адабиёти”да жуда кўп истеъдодлар тўпланган ва Сиз уларнинг танқидий жавобларига диққат билан кулоқ солсангиз бўлар экан.

Сизнинг асарингизни журнал таҳририятига жўнатиб юборганман. Ресторанга таклиф ва тортиқлар қилишга келсак, бу бутун бир илм-ку, менинг бунга тишим ўтмайди. Бундай ёндашув “Фуқаро адабиёти” сингари йирик нашриётларга нисбатан фойдалими, йўқми эканини англаш, афтидан, ўзингнинг зиммангдаги ишга ўхшайди.

Омад тилаб қоламан!

Мо Ян

IV

“Гўшт болалар”

Куз. Эрта тонг. Осмонда ой кўринди ва Ғарб томонда ярми эриган, четлари хира муз парчасида осилиб қолди. Чуқур уйқуда ётган Жюсянжун қишлоғи муздек ойдинга кўмилади.

Худди чуқур ер остидан келаётгандек кимнингдир кўндоғидан хўрознинг қичқирғи бўғиқ янграйди.

Бу товушдан Жиннинг хотини Юанбао қаттиқ чўчиб тушди. У аёлга ўраниб ўтириб олди-да, уйқусираганча атрофга ташвишли аланглади. Деразадан яшилтоп-оқ ойдин нури тушиб турар ва қора аёл устида кўплаб чорси шакллар ўлик тусда оқариб кўринарди. Унг томонда эрининг муздек оёқлари чиқиб ётарди. Аёлнинг бурчагини кўтариб, у эрининг устини ёпиб қўйди. Чап томонда ғужанак бўлиб ётган Сяо Бао бир маромда хуррак отарди.

Хўроз яна қичқирди, бу янада узокдан, янада кулоққа бўғиқроқ чалинди: аёл қунишди, шошиб ўрнидан турди, аёлни тортиб қўйди ва ҳовлига чиқиб, бошини осмонга кўтарди. Ғарбда учта юлдуз чарақларди, Шарқда Етти Опа-сингил тўп бўлиб турарди, ҳадемай тонг отади.

У эрини турткилай бошлади:

– Туринг энди, тезроқ, Етти Опа-сингил чиқиб бўлибди.

Эри хуррак отишдан тўхтади, бир неча марта лабини яланди-да, туриб-ўтириб, талмовсираганча атрофга қаради:

– Нима, тонг отдимми?

– Ҳадемай отади. Олдингидай бўлмаслиги учун сал эртароқ йўлга тушинг – қуруқ бориб-келиб юравермай.

Эр энгил қурткасини шошмай кийди, ўрнининг бош томонида ётган тамақдонига қўл чўзди, трубкани олиб тамаки тўлдирди-да, оғзига суқди. Кейин чакмоқтош, ёнилғи, кукун олди-да, ўт олдира бошлади. Катта-катта учқунлар сачради, учқунлардан битта-иккитаси кукунга тушди, у лабини чўччайтириб пуфлай бошлади. Қоронғиликда оловнинг қип-қизил тили ялтиради. Трубкани ўт олдириб, икки марта тез-тез тортди-да, оловни ўчиришга шайланди, аммо хотини уни тўхтатди:

– Чирокни ёкмайсизми?

– Қеракмикан?

– Ёқинг. Озгина керосин кетгани билан камбағал бўлиб қолмаймиз.

Кўкрагини ҳавога тўлдириб, у кукунга узок пуфлади, кукун тобора яллиғланиб борарди, охири у росманасига аланга олиб ёна бошлади. Хотини чирокни олиб келди, ёқиб, деворга осиб қўйди. Уй ичи хира яшилтоп ёғдуга тўлди. Эр ва хотиннинг кўзлари тўкнаш келди ва дарҳол кўзларини олиб қочишди. Ухлаб ётган болаларидан бири уйқусида гапира бошлади, гапирганда ҳам нақ наъра тортиб гапирди. Бошқа бири қўлини чўзиб, қурум босган деворда айлантира бошлади. Учинчиси ҳиқ этиб қўйди. Эр боланинг қўлини аёл тагига суқиб қўйди ва айна вақтда асабий тарзда ҳиқиллаганининг сочидан силади:

– Нега инграяпсан, зараркунандагинам?

– Сув иситайми? – хўрсинди хотин.

– Исит, – рози бўлди эр. – Икки чўмич, ортиғи керакмас.

– Бу сафар уч чўмич исита қолай, – ўйлаб туриб таклиф қилди хотин.

– Қанча тоза ювса, шунча ёқар.

Эр ҳеч нима деб жавоб бермади, фақат трубкасини олди-да, эҳтиёткорона ширин уйқуни ураётган болакай ётган ўриннинг бурчагига яна қараб қўйди.

Хотин ёруғ ҳар икки хонага тушсин деб чирокни эшик устига кўчирди. Қозонни ювди, уч чўмич сув қуйди, қопқокни ёпди, бир тутам похол

тутантирикни чирокдан ўт олдириб, ўчоққа сукди. Похол гуриллаб ёна бошлади, хотин яна похол ташлади, оловнинг сариқ тиллари ўчоқ чеккаларини ялашга тушди, оловдан хотиннинг юзи ёришди. Эр ўрин яқинидаги пастак курсичага чўнқайди ва худди ёшариб қолганга ўхшаган хотинига маъносиз тикилди.

Қозонда сув жиғиллашга тушди ва хотин ўчоққа яна похол ташлади. Эр трубкасини ўрин чеккасига итқитди-да, йўталиб, сўник оҳангда деди:

– Қишлоқ кунчиқаридаги Сўйлоқ Суннинг хотини тағин бўйида бўлиб қолибди, олдингисини ҳали кўкракдан ажратгани ҳам йўқ эди.

– Ҳаммада бир хил бўлаверадими? – эрини маъқуллади хотини. – Ҳар йили битгадан бола туғишга ким йўқ дейди! Бунинг устига уч эгизак!

– Занғар Сўйлоқ жа йўлини топиб олган, қайниси борлигидан яхши фойдаланаяпти, сифат назоратчиси: одамлардан олмайди, бундан эса – марҳамат. Уникининг иккинчи нав эканини овсар ҳам билади, лекин доим олий навга ўтказди.

– Азалдан шундай бўлиб келган, бой бойга боқар, сув сойга оқар, – маъқуллади хотин.

– Аммо бизнинг Сяо Баони биринчи навга баҳолашади, мана мени айтди дерсан. Ҳеч ким болага шунча пул сарфламаган, – давом этди эр. – Ахир сен юз жин¹ нўхат нонни, ўнталаб карасни, тўрт юз жин редискани паққос ургансан...

– Мен паққос урган эканманми? Қорнимга келиб тушганини айтмаса, ҳаммаси сутга айланиб, мана шу боламиз битта қўймай сўриб олди-ку!

Сухбат асносида қозондаги сув қайнади, қопқоқ остидан паға-паға буғ кўтарилди бошлади. Буғ юқорига кўтарилгани сайин чирок оловнинг қизил ловияга ўхшаш тилчаси туманли ҳавода элас-элас кўзга чалинарди.

Хотин бошқа похол ташламади, эрига амр қилди:

– Тоғорани олиб келинг!

Эр жавобан нимадир деб тўнғиллади, ичкари эшикни очди, ҳовлига чиқди ва чеккалари кўчган, қора рангдаги катта тоғорани кўтариб қайтиб келди. Тоғоранинг тубидаги қолдиқ сувни юпқа муз қоплаганди.

Хотин қозондан қопқоқни олди, бирдан кўтарилган буғ сал бўлмаса чирокни ўчириб қўяёзди, кади чўмич билан қайноқ сувни тоғорага қўя бошлади.

– Озгина совуқ сув солмайсанми? – сўради эр.

Хотин қўлини сувга солиб кўрди.

– Йўқ, ўзи яхши. Олиб келинг ановини.

Эр кўшни уйга ўтди ва эгилиб, уйқуда хуррак отаётган болани қўлига олди. Бола инграб қўйди.

– Ўзимнинг гавҳарим, Сяо Бао, – эркалатиб деди Жин Юанбао, унинг кетига шапатилаб. – Йиғлама, ҳозир даданг сени чўмилтириб қўяди.

Хотин эридан болани олди. Бола қоринчасини дўппайтириб, чучук тилда гапирганча унинг сийнасига интилди:

– Қорним оч, ойи... Қорним оч, ойи...

Хотин ноилож ерга чўқди-да, нимчаси тугмаларини ечди. Сяо Бао оғзини тўғри кўкракка олиб борди-да, ҳузур қилиб чўлп-чўлп эма кетди. Худди боланинг юки босгандек, она қаддини эгди.

Эр тоғорадаги сувни чапиллатиб урганча, хотинини шоширди:

– Эмизма, сув совийди.

Хотин гўдакнинг кетига шапатилаб деди:

– Болажоним, бўлди қила қол, айланай. Бир томчи ҳам қолдирмай эмиб бўлдинг-ку. Кел, ювинтирайлик сени. Сени оппоқ қилиб чўмилтирамиз-да, шаҳарга жўнатамиз, у ерда ҳаммадан яхши, тўқ яшайсан.

Она куч билан уни ўзидан ажратди, бироқ бола кўкракдан тишлаб қўйиб

¹ Жин – 0,5 кг оғирлик ҳисобида.

юбормаётганди, худди қайишқоқлигини йўқотган эски резинадай, унинг куруқшаган озгин сийнаси олдинга чўзилди.

Жин Юанбао силтаб болани ўзига тортди ва хотини “вой” деб юборди, бола эса чинқириб йиғлай бошлади. Ота унга бир тарсаки туширди-да, жаҳл билан ўшқирди:

– Чинқирма! Дунёни бошига кўтараман дейди-я!

– Оғирроқ бўлсангиз-чи, жа кўлингиз югурик бўлиб қолибди, – хафа бўлди хотин. – У ер-бу ери кўкариб колса, яна сифатини пасайтиришади.

Эр шартта боланинг кийимини ечди-да, бир четга улоқтирди, сувга кўлини солиб кўрди ва минғирлаб: “Иссиқроқ, шуниси маъқул, кири яхши кетади”, – деди-да, кип-яланғоч болани тоғорага солди. Бола чинқириб юборди. Олдинги чинқириши ҳам чинқириш бўлибдими, буниси нақ дунёни бузиб юбораёзди. Оёқчаларини қисиб, у тоғорадан чиқишга жон-жаҳди билан уринарди, Жин Юанбао эса уни тоғорага ботиришга ҳаракат қиларди. Иссиқ сув хотиннинг бетига сачради, у болани иккала кўли билан маҳкам ушлаб, аста деди:

– Отаси, жуда иссиқ экан-да, бадани қизариб, яна сифати бузилиб қолмасин.

– Чинқиришини кўрмайпсанми бу шумтаканинг, худди бу менга керак-дай, – тўнғиллади эр. – Бу иссиқ ҳам унга совуқ ҳали. Бўпти, ярим чўмич совуқ сувдан қуя қол.

Хотин шошиб ўрнидан турди, осилиб турган сийнасини яширишга ҳам улгурмади, нимчасининг узун барлари ивиган байроқдай оёқлари орасида осилиб ётарди. У ярим чўмич совуқ сув олиб, тоғорага қуйди ва кўли билан тез-тез айлантириб, сувни човуштирди:

– Яхши, энди ўзига келди. Йиғлама, жавоҳирим менинг, йиғлама.

Сяо Бао энди олдингидай чинқириб йиғламаётганди, аммо оёқ ва кўллари типирчилатишдан тўхтамаётганди: у чўзилишни зинҳор истамаётганди. Жин Юанбао ўжарлик билан уни тоғорага олишга уринарди. Кўлида чўмич тутганча унинг ёнида миқ этмай турган хотинига ўшқириб берди:

– Нега ўликдай жим турибсан? Бундоқ ёрдамлашсанг-чи!

Уйғониб кетгандай хотин чўмични кўлидан тушириб юборди. Тоғора олдида чўнкайиб ўтириб олди-да, болага сув чалпиб, думба ва оёқларини юва бошлади. Нариги уйдан уларнинг тўнғичи – етти-саккиз ёшлардаги жажжи қизалоқ чиқиб келди, у оёқланг, тиззадан келадиган қопсимон қизил иштонда эди, сочлари тўзгин. Бошини елкаси ичига тортганча уйқусираб кўзини ишқалади:

– Дада, ойи, уни нега чўмилтираяпсизлар? Тушликка қовуриб бермоқчимисизлар?

– Бор, ётиб ухла! – уришиб берди уни Жин Юанбао.

Опасига кўзи тушиши билан Сяо Бао баттар ўкириб йиғлаб, уни ёрдамга чақирди. Опаси эса нафаси ичига тушиб, жимгина яна хонаси томон кетди, бўсағада тўхтаб, ота-оналарини кузата бошлади.

Сяо Бао йиғлайвериш, бўғилиб қолди, энди у тўхтовсиз кичқириб йиғларди, ора-чора кўз ёши тўхтаб, ҳиқ-ҳиқ қиларди. Иссиқ сувдан бола баданидаги кир ювилиб, сирпанчик ва ёғли бўлиб кетган, тоғорадаги сув эса қоп-қора бўтанага айланганди.

– Ишқалагич билан атир совунни опке, – буюрди эр.

Хотин ўчоқ ортидан унисини ҳам, бунисини ҳам олиб келди.

– Энди уни ушлаб тур, – кўшимча қилди эр, – мен эса ювинтираман.

Улар жой алмашишди.

Жин Юанбао ишқалагични тоғорага ботирди, косадаги сувга биров совун солиб аралаштирди ва боланинг бўйни, думбаси ва ҳатто бармоқлари орасини ишқалади. Совун кўпигига кўмилган Сяо Бао яна овозининг

борича чинкириб йиғлай бошлади ва уй ичи даҳшатли бадбўйга тўлди.

– Ҳой отаси, бунча ҳовлиқмасангиз, – раҳми келиб деди хотин. – Терисини шилиб олдингиз-ку.

– Ҳечқиси йўқ, чойқоғоз эмас, – деди Жин Юанбао бепарволик билан. – Сал ишқалаганимга шунчаликми? Сен бу назоратчиларнинг қувлигини билмайсан-да: ҳатто боланинг думбасини очиб қарашади. Мошдай кирга кўзлари тушгудай бўлса, тамом, сифати ёмон деб туриб олишади, бир уллуш сифат эса ўн юандан ортик туради.

Ниҳоят она болани чўмилтириб бўлди. Жин Юанбао ўғилчасини ушлаб турди, хотин эса тоза патли сочиқ билан арта бошлади. Чироқ ёғдусида эрнинг кизариб кетгани кўриниб турарди, ундан тоза баданнинг хушбўй хиди анқирди. Хотин боланинг янги кийимлари тўпламини чиқарди-да, йўл-йўлакай эри қўлидан дўндиқчасини олди. Сяо Бао яна оғзи билан кўкрак қидира бошлади ва онаси унга қидирганини берди.

Жин Юанбао қўлларини артди, трубкани тўлдирди ва эшик устидаги чироқдан уни ўт олди.

– Анави ифлоснинг дастидан бутунлай ивиб қолибди, – ғудранди у, паға-паға тутун пуфларкан.

Сяо Бао эмиб-эмиб ухлаб қолди. Алла айтаётган она эса у билан ажрашишни истамаётганди.

– Бу ёққа ол, ҳали қанча йўл юришим керак пойи-пиёда! – амрона деди Жин Юанбао.

Хотин кўкрагини суғурди. Гўдаккина гўё сийна ҳали ҳам оғзидадек нукул тамшанарди.

Бир қўлида қоғоз фонус ва иккинчи қўлида болани кўтарганча Жин Юанбао уйдан кўчага чиқди, кейин эса катта кўчага қараб бурилди. Шаҳдам одимлаб борар экан, у бўсағада қараб турган хотинининг нигоҳини кўз ўнгига келтириб, юраги бир тутам бўлди. Бироқ катта кўчага бурилган ҳам эдики, бу туйғу ном-нишонсиз ғойиб бўлди.

Ой ҳали ботиб улгурмаганди. Кулранг кўча-кўйларда теракларнинг япроқлари учиб юрарди, тераклар дароз бўйли азамат йигитлардай саф тортганди ва уларнинг шохлари яшилтоп оқ рангда товланарди. Тунги ҳавода сукунат ва ажал чарх урарди, эр беихтиёр жунжикди. Фонуснинг илиқ сариқ ранги кўчага чайқалиб турувчи каттакон кўланка ташлаб турарди. Кимнингдир ҳовлисидан эринибгина ит бир неча бор акиллаб қўйди. У ҳам ортикча қизиқишсиз итнинг қорайиб кўринган кўланкасига қараган бўлди, кейин эса қулоғига итнинг сомонни шитир-шитир босиб, ғарам орасига кириб кетгани чалинди. Қишлоқдан энди чиқай деб турганида орқадан бола йиғиси эшитилди. Бошини кўтариб, бир қанча уйларнинг деразаларидан сарғиш ёруғлик тушиб турганини кўрди ва бу уйларда ҳам одамлар у хотини билан қилган юмушлар ила банд эканини англади. У бошқалардан ўзибди – шуни ўйлаб, юраги енгил тортди.

Қишлоқ чеккасидаги паноҳкор маъбуд эҳромига етиб келгач, у қўлтиғи остидан маросим пуллар ўрамини чиқарди, фонус алангасида ўт олди ва эҳром олдидаги манқалдонга қўйди. Олов қоғозга кичкина илончадай ўрмалай кетди, Жин Юанбао эса нигоҳини меҳробда савлат тўкиб ўтирган мангу ўлмас маъбуд ва унинг қўшалок хотинига олди. Уларнинг чехраларида муздек табассум қотиб қолганди. Маъбудни ҳам, иккала хотинини ҳам ҳайкалтарош Ван йўнган эди: маъбудни – қора тошдан, хотинларни эса – оқ тошдан. Маъбуднинг гавдаси аёлларнинг биргаликдаги гавдасидан ҳам каттароқ эди ва у икки болали отага ўхшаб кўринарди. Ван ўзи уста ҳайкалтарош бўлмагани учун ҳайкалларнинг башараси жуда хунук чиқар эди. Ёзда эҳромни сув босарди, шунинг учун тош ҳайкалларни тўс қоплаб, яшил пат қатламлари товланарди. Қоғоз ёниб бўлиб, қанотларини тез йиғиб олган капалакка ўхшаган кулга айланди. Устида титраб турган

қизил олов йўл ҳам тезда сўнди-да, эшитилар-эшитилмас шитирлаб, сочилиб кетди.

Фонус ва болани ерга қўйиб, Жин Юанбао чўк тушди-да, маъбуд ва унинг кўш хотинига таъзим бажо этди.

Шу тариқа болани турар жойидаги ҳисобдан ўчириб, у ўрнидан турди, бир қўлига болани, иккинчи қўлига фонусни олиб, шошиб йўлдан юриб кетди.

Тоғ ортидан кўёш чиқиб келганида у Яншуйхэга етиб келди. Қирғоқдаги саксовул шишага ўхшарди, дарёдаги сув эса қизил рангда. У фонусни пуфлаб ўчирди-да, қирғоқ бўйидаги буталар орасига яширди, кечув олдига келиб, нариги қирғоқдан қайик келишини кута бошлади.

Бола уйғониб йиғлашга тушди. Қичқириб, озиб қолишидан кўркиб, Жин Юанбао ўша захоти қандай қилиб бўлмасин, болани овутишга тутинди. Боланинг оёқлари чиқиб, юрадиган бўлиб қолганди ва ота уни қумлоқ сохилга олиб борди, ўзи эса пайтдан фойдаланиб, чека бошлади. Трубка тутган қўли шишиб, сирқираб оғрирди.

Бола кум устида югуриб юрган қора чумолиларни бутуқ билан саваларди. Бутуқни кўтарганда у мувозанатни йўқотиб, ҳар томонга чайқалиб кетарди. Кўёшнинг қизғиш нури фақат дарё соҳилинигина эмас, балки боланинг юзини ҳам ёритарди. Жин Юанбао болани ўйнасин деб ўз холига қўйиб кўйганди. Дарё бу ерда тахминан ярим ли'гача кўтарилиб, бўтана сувлари улуғвор оқарди. Тонгнинг илк нурлари унга тушиб, яшил баҳмал чодир узра қад кўтарган баҳайбат устунни эсга соларди. Бундай дарёга кўприк қуриш ҳеч кимнинг миясига келмаса керак.

Нариги ёқдаги қумлоқ сохилда боғлаб қўйилган қайик ҳамон саёзликда чайқалиб турар ва жуда кичкина кўринарди. Қайик ҳақиқатан ҳам ихчам эди, у бу қайикда кўп бор сузиб ўтган. Қайикчи қулоғи қар чол эди, у дарё ёнидаги ертўлада яшарди. Ертўладан мовий тутун эшилиб чиқа бошлаганди: афтидан, бу қуриган тўнка нонушта тайёрламоқда. Жин Юанбао сабр билан кута бошлади.

Бирмунча вақтдан кейин кечувга яна бир нечта одам келди. Ёшлари бир жойга бориб қолган эр-хотин, ўсмир йигит ва ўрта ёшли, қўлида бола кўтарган аёл. Қариялар ёнма-ён ўтиришар, худди шишадан ясалган хира кўзларини лойқа сувга тикиб олишганди. Биргина кўк иштон кийиб олган бола оёқяланг. Териси оппоқ оқариб кетган, балиқ тангачаларига ўхшаб, танасини қасмоқ босган. Сувнинг олдига югуриб бориб, болакай пешоб қилди, кейин Жин Юанбао ўғлининг олдига бориб, унинг бутуқлари зарбидан қора чумолиларнинг қумга қоришишини томоша қила бошлади. У яна Сяо Баога бир-икки оғиз тушуниб бўлмас сўзларни айтди ва искирт бола худди бир нарсани тушунгандек оппоқ сут тишларини кўрсатиб кулиб қўйди. Аёлнинг чеҳраси қасалга ўхшаб рангпар эди; тароқ тегмаган патила-патила сочини оқ тасма билан боғлаб олибди. Эғнида тозагина кўк кофта ва қора шим. У болани тўсгани ўтқизганда Жин Юанбао ҳайратдан донг қотиб қолди – ўғил бола экан-ку! Яна битта рақиб. Бироқ синчиклаб қараб англадики, бола Сяо Баодан кўра анча ориқ, ранги қора, сочи сарғимтир, бир қулоғида эса оқ “ортиғи” бор. “Бу Сяо Баонинг тукига ҳам арзимади”, деб ўйлади ва кўнглини тўқ қилишга ҳаракат қилди.

– Сиз ҳам ўша ёққа, синглим? – сўз қотди у.

Аёл унга шубҳали қараб қўйди-да, болани бағрига маҳкамроқ босди. Унинг лаблари титраб кетди, аммо чурқ этмади.

Ундан ҳафсаласи пир бўлиб, Жин Юанбао бир четга кетди ва дарёнинг нарёғига кўз тика бошлади.

Кўёш яна бир найза бўйи кўтарилди ва сув сарикдан заррин шишарангга кирди. Қарши томондаги қирғоқ бўйида қайик ҳамон жим чайқалар эди. Ертўла томи устида ҳам тутун кўтарилди, аммо қайикчи қорасини кўрсатай демасди.

¹ Ли – узунлик ўлчови, 0,5 км атрофида.

Сяо Бао билан қасмоқли бола қўл ушлашиб сув четидан аллаёққа қараб кета бошлади ва ташвишланган Жин Юанбао уларнинг ортидан чопди. У Сяо Баонинг қўлидан тутди, қасмоқли бола эса кўзларини катта-катта очганча ҳеч нарсани тушунмай унга тикилиб қолди. Сяо Бао инжиқланиб ерга тушириб кўйишини талаб этганча типирчилай бошлади.

– Йиғламасанг-чи, нега йиғлайсан? – уни овутишга ҳаракат қилди ота. – Қара. Ана, қайиқчи бобо қайиғини биз томонга қараб ҳайдаяпти!

Нариги қирғоққа назар ташлаб, у қайиқнинг олдига ростданам бир одам яқинлашганини кўрди, у одам камалакнинг етти рангида товланарди. Бу орада кечувга яна бир нечта одам шошиб яқинлаша бошлади.

Жин Юанбао ўғлини бошқа қўйиб юбормасликка аҳд қилди, бола бироз тархашлик қилиб, тинчиди, йиғидан тўхтади ва овқат ейман деб туриб олди.

Қўлтиғини кавлаб, бир сиким нўхат топди-да, Жин Юанбао уни чайнаб, ўғлининг оғзига тикди. Бола яна овозининг борича чинқира бошлади, афтидан, бу нарса унга хуш ёкмади, бироқ барибир ютиб юборди.

Қайиқ дарёнинг ярмига келиб қолди, шу пайт саксовул буталари орасидан бир болали баланд бўйли серсоқол одам шошиб чиқиб келди ва кечув олдида кутиб ўтирганларга келиб қўшилди.

Ташвиши ортган Жин Юанбао соқолли одамга кўз кири билан қараб қўйди ва нимагадир юрагини кўркув камради. Ҳалиги одам қирғоқда ўтирганларга ёвузларча разм солди. Катта-катта қора кўзли, ўткир учли қайрилма бурун. Қўлидаги ўғил бола бўлиб, яп-янги, заррин ёқали қизил костюмча кийдирилган. Кийими билан у бошқалар ичида яққол ажралиб турарди ва гарчи бошини елкаси ичига тортиб олган бўлса-да, ҳаммани ўзига қаратарди. Сочи қалин ва жингалак, бадани оппоқ, нозик, аммо теварак-атрофни кузатиб чиқаётган кичкина-кичкина кўзлари чолнинг кўзларига ўхшар ва қараши мутлақо катталардек эди. Қулоқлари ҳам ғалати – катта-катта ва гўштдор. Гарчи соқолли одамнинг қўлида ўзини ювош тутиб, индамаётган бўлса-да, атрофдагиларнинг кизиқишини уйғотмай қолмаётганди.

Яқинлашиб келаётган қайиқ оқимга қарши бурилмоқда эди. Ундан кўзини узмай қараб турганларнинг тоқати ток бўлганди.

Саёзликка етиб келгач, қайиқчи қар чол эшқакни қўйди-да, ғаров таёкни қўлига олди. Тонг ёғдусидан қизарган сувни кесганча қайиқнинг тумшуғи ниҳоят қирғоққа тўқнашди. Етти нафар хилма-хил йўловчи қайиқ тубидаги бўйинли кадига қира ҳақини ташлаб, ерга тушди. Қўлида таёк тутган чол дарё сувининг шарққа қараб чопишини томоша қиларди.

Ҳамма ўтиб бўлгач, кутиб турганлар қайиққа ташланишди. Жин Юанбао биринчи бўлиши мумкин эди, бироқ соқоллининг чиқишини пойлаб, бироз тўхтаб турди ва ундан кейин қайиққа оёқ қўйди. Унинг ортидан қўлида бола тутган хотин ва жуфт қария чиқишди. Қарияларга қасмоқли бола қарашиб юборди. У аввал қайиққа кампирни, кейин унинг эрини олиб ўтди, шундан кейингина енгил сакраб тумшукқа чикди-да, ўша ерда дадил туриб қолди.

Жин Юанбао келиб-келиб соқоллининг шундоқ қаршисида жойлашди, унинг тубсиз қоп-қора кўзларидан суст тортиб, қунишиб ўтирарди. Боланинг чимирилиб қарашидан баттар кўрқиб кетмоқда эди. “Оббо исқирт-эй, бола эмас, ғирт иблисваччанинг ўзи, ўлай агар”. Бундай тикилиб қарашга Жин Юанбао бардош беролмади. У ёқ-бу ёққа қимирлаб, қайиқни чайқатиб юбора бошлади. Қайиқчи чол ёмон эшитса-да, кўзлари жойида эди.

– Қайиқни чайқатма! – аста қичқирди у.

Митти иблисвачча нигоҳига тўқнашмаслик учун Жин Юанбао дарёга, куёшга, сув узра ёлғиз парвоз қилаётган кўк чағалайга қарай бошлади. Аммо бу ёрдам бермади, бадани кетма-кет жимирлаб кетди ва беихтиёр

кўзини қайиқчининг яланғоч баданига олишга мажбур бўлди. Йиллар чолнинг қаддини дол қилган бўлса-да, аммо мушаклари ўша-ўша бақувват эди, териси эса узоқ йиллар сув билан бақамти бўлганидан обдон сайқалланган мис тангага ўхшарди. Унинг тангасига қараб, Жин Юанбао қандайдир илиқликни, руҳ қудратини ҳис этди, ундан кўзини узгиси келмай қолди. Қария кўлидаги катта эшакни бир маромда ва энгил эшарди, лаппак сувда худди орқадан сузиб келаётган катта жигарранг балиқдай сирпанар ва гоҳ у, гоҳ бу томонга бурилар эди. Эшакнинг чарм маҳкамлагичлари шитирлаши, сувнинг қайиқ тумшуғига чалпиллаб урилиши ва қариянинг кучаниб олган нафаси – ҳаммаси биргаликда аллага айланган-у, аммо юпатишнинг иложи йўқдай туюлмоқда эди. Сяо Бао тўсатдан чинқириб юборди ва бир нарсадан қўрқиб кетгандай бор кучи билан бошини унинг кўксига урди. Жин Юанбао бошини кўтарди ва худди болга билан ургандай, кичик иблисваччанинг қарашидан гангиб қолди. Аъзойи-баданидан совуқ тер чиқиб, у бутун гавдаси билан эгилди-да, болани бағрига маҳкам босиб, тескари ўгирилди.

Қайиқ қирғоққа етиб келиши ҳамон у тердан хўл бўлиб кетган ўн юанлик қоғоз пулни қадиға тикди, чайқалиб кетди, нам кумга сакраб тушди, болани кучоқлаб кўтарди-да, қирғоқ ёкалаб йўрғалаб кетди. Дамбага тармашиб чиқиб, шаҳарга борадиган шоссегга етиб келди ва ўша йўлдан ўқдай учиб кетди. Манзилга тезроқ етиб олгиси ва ҳаммадан ҳам – қизил кийимдаги анави муштдай иблисваччадан халос бўлғиси келмоқда эди.

Кенг ва текис йўлнинг охири йўққа ўхшарди. Йўл чеккасидаги тарвақайлаб ўсган теракларнинг сарғайган барглари ҳали тўкилмаганди; чумчуқларнинг чуғур-чуғури, қарғаларнинг қағиллашлари эшитиларди. Кеч куз ўз ҳукмини ўтказмоқда эди: баланд осмон ва тоза ҳаво, қаёққа қарама бир парча булут кўринмайди. Аммо Жин Юанбаонинг кўнглига гўзаллик сиғмаётганди, у олданда бўрига тутқич бермай қочаётган куёндай йўлни кўриб турарди холос.

Шаҳарга у туш оқанда кириб келди. Оғзи куруқшаб кетган, Сяо Бао эса алангаи оташ бўлиб ёнарди. Бир нечта майда чақа топди-да, Жин Юанбао пивохонога кирди, бурчакдаги стулга ўтирди ва бир пиёла ўткир бўлмаган мусаллас буюрди. Озгинасини боланинг оғзига қуйди, қолганини ўзи тинчитди. Сяо Баонинг боши атрофида пашшалар айланиб ғинғилларди ва ота уларни ҳайдаш учун қўлини кўтарди, худди яшин ургандек, у қўлини шу кўтарганча қотиб қолди.

Нариги бурчакда соқолли ўтирарди, стол устида эса кўлида стакан ушлаб, Жин Юанбаонинг юрагини олиб қўйган ҳалиги иблисвачча ўтирибди. Бу искирт мусалласдан кетма-кет, шунақанги хотиржамлик ва ишонч билан хўплар эдики, гўё у бунақа жойларнинг ҳар доимги, кунда-шунда мижозидай. Гавдасининг катталиги унинг на ҳаракатларига, на юз ифодасига мос келарди ва бу шунақанги ғалати туюлардики, пивохонодаги ҳамма официантларнинг ҳам, мижозларнинг ҳам кўзи унда эди. Афтидан, девқомат соқолли дунёни сел босса тўпиғига чиқмайдиган хилидан, унинг фикру зикрию эс-марги “Тоу пин сан ли сян” корхонасининг аъло мусалласидан кулқуллаб ютишда бўлиб, бошқаси бекор эди.

Жин Юанбао пиёладаги мусалласини бир қултум қилиб ютди-да, столчага овоз чиқармай тангаларни ташлади, Сяо Баони ушлади ва ияги кўкрагига теккудек бошини солинтирганча кўчага отилди.

Сяо Баони кўтариб олган Жин Юанбао махсус харидор бўлими – Ошпазлик академиясининг мустақил тузилмаси эшиги олдида пайдо бўлганида кун қиёмига етиб қолган эди. Томи куббали ва “ой” дарвозали қизил ғиштин девор билан ўралган ўртача катталикдаги оппоқ бино. Ҳовлида анвойи гуллар ва буталар барқ уриб ўсиб ётибди. Ўртада – катта ҳовуз, кўтарма тепалик ва қийғос очилгану тўкилишга-да улгураётган кўқонгул кўринишидаги фаввора. Фавворадан ҳовуз бетига сув шариллаб

келиб тушар, ховузда эса косаси нақшиндор тошбақалар ва семиз, қўпол тиллабалиқчалар сузиб юрарди. Жин Юанбао бу ерда олдин ҳам бўлган эди, бироқ ҳар гал Арши аъло эшиги олдида тургандек ҳаяжонланар ва бахтдан терисига сиғмай кетарди.

Навбатни тартибга солиб турувчи махсус темир тўсиқлар ичкари-сида ўттиздан ортиқ одам тўпланиб бўлганди ва Жин Юанбао уларга қўшилгани шовилди. Унинг шундоқ рўпарасида яна ҳалиги соқолли қизил кийинган иблисвачча билан пайдо бўлсами. Бу исқирт барзангининг елкаси оша бошини чўзиб, ҳар томонга тунд нигоҳи билан ваҳшийларча кўз соларди.

Жин Юанбао кичқирмоқчи бўлиб оғзини очди-ю, аммо кичқиришга журъати етмади.

Икки соатлик тинкани қуритувчи кутишдан сўнг бино ичидан қўнғирок овози эшитилди. Навбатда туриб ҳолдан тойганлар шайланди, ҳамма ўрнидан туриб, болаларнинг юзи ва мишиқларини артар, кийимларини тўғриларди. Хотинлар момик олиб, болаларнинг юзига упа суртар, кафтларига тупуриб, лаббўёқни ивитиб, болаларнинг юзини бўяб қизартирар эдилар. Жин Юанбао энги билан Сяо Баонинг юзидан терни сириб ташлади ва қўпол бармоқлари билан сочидан силаб қўйди. Фақат соқоллигина пинагини бузмаётганди, унинг қўлларида ғужанак бўлиб ётган иблисвачча нуқул атрофга аланг-жалаң қилиб қарар, одамларни ғайриоддий совуққонлик билан кузатарди.

Тўсиққа олиб борадиган пўлат эшик ғичирлаб очилди ва ортидан ёп-ёруғ ва кенг хона пайдо бўлди. Харид бошланди ва вақти-вақти билан сукунатни болаларнинг биғиллаб йиғлашигина бузарди. Харидорлар сотувчилар билан паст овозда музокаралар олиб борар ва чор атрофда ҳамжихатлик ва дўстона муносабат ҳукмрондек бўлиб кўринарди. Иблисвачча билан кўзи тўкнаш келмаслигига ҳаракат қилиб, Жин Юанбао ундан сал нарига бориб турди. Барибир тўсиқ энсиз бўлиб, ундан фақатгина болали битта одам ўта оларди, орқадан ҳеч ким қисиб келмасди. Фавворадан тинимсиз отилиб турган сувнинг шариллаган овози бир кўтарилиб бир тушарди, дарахтларда қушлар жўрликда ёқимли сайрар эди.

Эшикдан боласини сотган хотин чиқиб келди ва суҳбатга иблисваччани олиб барзанги кирди. Жин Юанбао ўғли билан улардан уч метрча бериде турарди.

У ерда босиқ овозда нималар ҳақида суҳбат бўлаётганини билиб бўлмасди, аммо Жин Юанбао кўрққанига қарамай воқеаларни кузатиб бормоқда эди. Эгнига оқ халат, бошига қизил хошияли, айвончали оқ қалпоқча кийган бир эркак соқоллининг қўлидан муштдеккина иблисваччани олди. Иблисваччанинг жиддий юзида бирдан кинояли табассум пайдо бўлди. Бу табассумни кўриб, Жин Юанбаонинг томирларида қон тўхтаб қолаёзди, аммо қабул қилувчига бу чивин чаққанчалик ҳам таъсир қилмади. Иблисваччанинг эгнидан кийимини ечиб, у шиша таёқча билан кўкрагига туртиб қўйди ва жажжи иблисвачча қикирлаб кулди. Бирмунча вақтдан кейин барзангининг ўкириги янгради:

– Иккинчи нав? Кимни лақиллатмоқчи бўлаяпсанлар?

Қабул қилувчи ҳам овозини хиёл кўтариб деди:

– Менга қара, ошна, агар молнинг фарқига бормасанг, ҳеч бўлмаганда бошқаларга солиштириб кўргин! Болангни енгил деёлмайман-у, аммо териси қалин, эти қаттиқроқ, бунинг устига агар ёқимли кулишини айт-маса, умуман, у учинчи навдан бошқасига ярамайди!

Соқолли тўнғиллаб яна бир-икки марта ёмон сўқинди, узатилган қоғоз пулларни олди, тез-тез санаб чиқди, қўлтиғига суқди ва бошини эгиб, туртина-суртина тўсиқ ортига ўта бошлади. Шу пайт Жин Юанбаонинг қулоғига “иккинчи нав” ёрлиғи ёпиштирилган митти исқиртвойнинг барзанги ортидан кичқириб айтган сўзлари чалинди:

– Онангни..., қотил! Кўчага чиқишинг билан юк машина тагида қолгур, лаънати!

Овоз ингичка ва хирилдоқ эди, бунинг устига мана бундай овозда айтилган болохонадор сўқишлар хали уч ёшга ҳам тўлмаган болақайдан чиққанига ҳеч кимнинг ишонгиси келмасди. “Жимитгина жаллоднинг ўзи”, ўйлади Жин Юанбао, ҳозиргина кулиб турган, бирданига ғазабдан қийшайиб кетган башарага, чуқур-чуқур ажин қоплаган манглайга қарар экан. Барча харидор кўркувдан гезарган ва бир лаҳза нима қилишини билмай қолган ҳолда жон ҳалпида сакраб турди. Бир ёни билан турган иблисвачча улар томонга оғзидаги ҳамма сўлақайни варақлатиб тупурди ва алпон-талпон юриб, ёрлик ёпиштирилган болалар тўдасига бориб кўшилди.

Бешала харидор ҳам қотиб қолди, кейин бир-бири билан кўз уриштириб олди-да, тасалли оҳангида дейишди: “Ҳеч нима бўлгани йўқ-ку, тўғрими? Ҳа-да, ҳаммаси жойида”.

Шу тариқа ишни давом эттиришди. Столда ўтирган ўрта ёшлардаги, айвонли қалпоқ кийган, қизил юз ва очикқина киши Жин Юанбаога қўл силкиди. У шошиб олға қадам ташлади. Юраги дўксидан чиқиб кетгудек қаттиқ урарди. Бола чинқириб йиғлар, ота дудукланиб уни юпатишга ҳаракат қиларди, ўтган гал бўлган воқеа эсига тушди: ўшанда у кеч қолган, болалардан керакли миқдорда олиб бўлишган эди. Умуман, қабул қилувчиларни кўндирса бўларди, бироқ Сяо Бао шунақанги кичқириб йиғлардики, унинг энка-тенкасини чиқариб юборди.

– Яхши бола, йиғлама, – ёлворарди ота. – Одамлар йиғлаган болани ёмон кўришади.

– Бу бола алоҳида харидор бўлиши учун махсус туғилган, шундайми? – босиқ овозда мурожаат қилди унга харидор.

Жин Юанбаонинг томоғи қуриб, сўзлар тикилиб қолаётганди, товуши ҳам ўзиники эмасди.

– Демак, бу бола одам эмас, тўғрими? – давом этди харидор.

– Демак, сен махсус махсулотни сотаяпсан, болани эмас, шундайми?

– Шундай.

– Сен бизга мол берасан, биз унга пул тўлаймиз; сен сотишни истайсан, биз сотиб олишни, бу адолатли олди-берди бўлади. Олди-берди амалга ошгандан кейин ҳеч қанақа даъво инобатга олинмайди, шундайми?

– Шундай.

– Жуда соз, мана бу ерга бармоғингни бос! – Харидор стол оша машинакада терилган ҳужжатни ва шахсий муҳрлар учун қизил бўёқли ёстиқчани олди.

– Ўртоқ, мен ўқишни билмайман, – иқрор бўлди Жин Юанбао. – Бу ерда нималар деб ёзилган?

– Ҳозир сен билан мен гаплашган гаплар ёзилган.

Жин Юанбао кўрсатилган жойга бармоғини босиб, катта из қолдирди.

Катта ишни амалга оширгандай, юраги тўлқинланиб кетди.

Қабул қилувчи аёл келиб, Сяо Баони унинг қўлидан олди. Бола ҳамон чинқириб йиғларди, бироқ аёл унинг бўйнидан бир бўққан эди, бола жим бўлди-қолди. Жин Юанбао аёл Сяо Баонинг кийимларини қандай ечаётганини кўриш учун бутун гавдаси билан энгашди; у болани бошдан-оёқ тез, аммо синчиклаб кўздан кечирди: ҳатто думбаларини йириб қаради, чукчаси учидаги терини йириб, бошчани чиқариб кўрди.

Чапак чалиб, аёл столда ўтирганга сўз қотди:

– Олий нав!

Суюнганидан Жин Юанбао сакраб тушаёзди, кўзларига ёш қалқди.

Бошқа бир қабул қилувчи киши Сяо Баони тарозига қўйди ва босиқ оҳангда деди:

– Йигирма бир жин тўрт лян¹.

¹ Лян – 50 г.

Харидор кичиккина машинка тугмачасини босди ва у ғижирлаб бир варақ қоғозни лип этиб чиқариб берди. У қўли билан имлаб Жин Юанбаони чақирди, бир қадам яқинлашганда унинг кулоғига чалинди:

– Олий нав – бир жинига юз юан, йигирма бир жин тўрт лян икки минг бир юз қирк юан бўлади.

У Жин Юанбаога бир даста пул ва варақ бериб, деди:

– Сана.

Жин Юанбаонинг қўллари азбаройи титраганидан пулни олиб зўрға санаб чикди. Миясида фикрлар айқаш-уйқаш бўлиб кетганди.

– Булар бари менгами? – такрор сўради у титроқ овозда, пулларга ёпишиб.

Харидор бош ирғади.

– Кетсам бўладими?

Харидор яна бош ирғади.

*Хитой ва рус тилларидан
Амир ФАЙЗУЛЛА,
Севара АЛИЖОНОВА
таржимаси*

Арнольд Жозеф ТОЙНБИ

Буюк британиялик машхур тарихчи олим, файласуф, социолог ва сиёсатишунос Арнольд Жозеф Тойнби (1889-1975)нинг ўн икки жилдли “Тарих тадқиқоти” асари жаҳоннинг ўнлаб тилларига таржима қилинган. Муаллиф мазкур асарни 1927 йил ёза бошлаган ва 1966 йил якунлаган.

А. Тойнбининг тадқиқот усули ўзига хос. Олим инсоният тарихини цивилизациялар тарихи сифатида ўрганади ва талқин қилади. Муайян бир давлат ёки халқ тарихини ўша мамлакат ёки миллатнинг қайси цивилизацияга мансублиги нуқтаи назаридан тадқиқ этади. Цивилизациянинг пайдо бўлиши, ривожланиши, инқирозини ички ва ташқи таъсирлар асосида таҳлил қилар экан, бу жараёнларга файласуф дунёқараши билан ёндошади.

Воқеалар ривожи кўплаб тарихий ҳодисалар, давлатлар, сулолалар ва шахслар фаолияти мисолида ўрганилар экан, жараён силсиласи тадрижийлик, даврийлик, кетма-кетлик унсурларидан холи бўлганлиги боис ҳам асар тили, баёни ўқувчида дастлаб бироз мураккабдек таассурот уйғотади. Бироқ асарнинг ичи ва руҳига кириб борганингиз сайин, гўё китоб қулфига қалит топгандек бўласиз. Шу боис, кўплаб тарихчи ва файласуфлар А. Тойнби тарих тадқиқида ўзига хос концепция ва усул яратганлигини алоҳида таъкидлаб ўтишади.

Олим кескин иқлим, қўшни жамиятларнинг ҳамласи, ташқи кучларнинг босими ва жамият ичида яратувчилик, ижодкорлик, аниқ мақсад сари интилишга қаратилган ҳаётий қувватнинг йўқолишини цивилизацияларга таҳдид деб ҳисоблайди.

А. Тойнби, ўн икки жилдли китобининг қисқача мазмуни, асосий ғоя ва хулосалари асосида бир жилдли вариантини ҳам тайёрлаган. Куйида ана шу китобнинг 2009 йилги нашри асосида айрим бобларни эътиборингизга ҳавола этамиз.

Таржимондан

**ТАРИХ ТАДҚИҚОТИ
ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАР ИНҚИРОЗИ**

Мухтасар кузатиши

Цивилизациялар синиши муаммоларидан уларнинг инқирози муаммоларига ўтар эканмиз, худди цивилизациялар пайдо бўлишидан ривожланишига ўтиши муаммоларига ўхшаш ҳолатга дуч келамиз. Инқироз янги, мустақил аҳамиятга эга ҳодиса ёки уни синишнинг табиий ва шак-шубҳасиз оқибати деб ҳисоблаймизми? Бу саволга, яъни юксалиш, ривожланиш муаммоси пайдо бўлиш, вужудга келиш масаласидан фарқли, янги ҳодиса эканига шакланган, лекин ривожланмай “тўхтаб қолган” ёки “кечиккан” цивилизациялар мавжудлигини кашф қилиб ижобий жавоб топдик.

Айрим цивилизациялар синишдан кейин худди шунга ўхшаш “тўхтаб

қолиш”ни бошдан кечириб, узоқ давом этадиган “тошқотиш” даврига қадам қўйишади.

Бундай тамаддунларга ёрқин мисол сифатида Миср жамиятининг баъзи бир даврларини келтириш мумкин. Миср жамияти эҳром бунёдкорларининг оғир юки остида илк бор синган бўлса, кейинчалик “ноиттифоклик даври”, универсал давлат ва подшоҳликлар оралиғида инкирозга юз тутди.

Бу тарихдаги ягона мисол эмас. Узоқ Шарқ жамиятининг асосий ўзаги бўлган Хитой тарихида, инкироз жараёни “ноиттифоклик даври”дан универсал давлат сари табиий ўзанда IX асрнинг охириги чорағида Тан империяси парчаланиши оқибатида кечганди. Мўғулларнинг Узоқ Шарқдаги универсал давлатига қарши Мин Хун-ву сулоласи асосчиси бошчилигидаги жанубий Хитой кўзғолони Миср универсал давлати қолдиқлари устида гиксослар барпо этган “ворис давлат”га қарши Яхмоснинг XVIII сулоласи асосчиси раҳбарлигидаги Фиван исёнини эслатади.

“Антик даврнинг жуда машҳур икки миллати руҳи олий даражада мумтозлиги ва алоҳидалиги билан ажралиб туради. Гап шундаки, юнонлар фақат ўзларига тан беришган бўлса, римликлар ўзлари ва юнонларга ишонарди. Бунинг натижасида фикр торайди ва бир-бирига ўхшаб қолди. Бу икки миллатнинг ақл-тафаккури, образли қилиб айтганда, “қариндош-уруғ ўртасида тузилган никоҳ”дек бир-бири билан чагишиб кетди. Оқибатда эса, фикр пуштсизлиги ва насл бузилиши вужудга келди. Цезарларнинг мустабидлиги, империянинг бошқа халқларига нисбатан беписанд муносабати зулм ва ёмонликларни кучайтириб юборди. Исо Масих туғилгандан кейинги III аср охирида инсоният келажаги жуда нурсиз кўриниш олди.

Жамият узоқ давом этадиган емирилиш, куч-қувватдан қолиш, маънавий тубанлик, фалажлик хавфи остида қолганди. Узоқ асрлар давомида ҳеч нарса, яъни зарур нарсаларни ўрганмаган ва ҳеч нарса, яъни кераксиз нарсаларни эсдан чиқармаган Диоклетиан ва Хитой фуқаролари ўртасида кўплаб ўхшаш хусусиятларни топиш унчалик мушкул эмасди. Бу ерларда бошқарув шакли, таълим ва бутун ҳаёт тарзи маросим монанд эди. Худди ерга кўмилган танга кўпаймагандек, билим ўсишдан тўхтаб қолди. Ҳайкалдек қотиб қолиш турғунлик даврига бири ичкарида, бошқаси ташқарида ҳосил бўлган – маънавий ва сиёсий – буюк икки инқилоб барҳам берди” (*Macaulau T.B. Essau on “Historu”*).

Рим империяси турғунлик давридан халос бўлганлиги учун, Маколейнинг фикрича, икки куч – черков ва варварлардан миннатдор бўлиши керак. “Бизга анархия эмас, мустабидлик, маънавий эркинликни йўқотиш, тоталитар давлат, янада очикроқ айтганда, умумжаҳон тоталитар давлати хавф солмоқда, деб ўйлайман. Миллатлар ва синфлар ўртасидаги кураш натижасида ўтиш даври сифатида вақтинчалик, ички анархия бошланиши мумкин. Анархия моҳият эътибори билан ниҳоятда мўрт бўлганлиги учун ҳам қадимги дунёда илмий билимларга, рационал ташкилотга эга ҳар қандай пухта уюшган гуруҳ бошқалар устидан ўз ҳукмронлигини ўрната билган. Дунё анархияга муқобил сифатида мустабид давлатни маъқул кўриши мумкин. Бундай шароитда дунё маънавий “тошқотиш” даврига кириши эҳтимолдан холи эмас, бу ҳолат инсон руҳининг олий фаолияти учун ўлим билан баробар.

Бундай тоталитар давлатда фалсафа ва поэзиянинг овози бўғилса-да, мудом янги кашфиётларга йўл очадиган илмий тадқиқотлар давом этади, деб ўйлайман. Юнон фани учун Птоломей подшолиги бегона эмас эди. Табиий фанлар мустабид тузумда ҳам гуллаб-яшнаши мумкин. Ҳукмрон гуруҳлар манфаати йўлида уларнинг ҳокимиятини кучайтирувчи воситалар ривожига кенг йўл берилади. Назаримда, ҳозирги биродарқушлик остонамизда турган кулфагдир” (*Доктор Эдвин Бивеннинг муаллифга ёзган хатидан*).

Юқоридаги мулоҳазалардан кўриниб турибдики, цивилизациялар

инқирози анчайин муаммоли масала ва шу боис мазкур мавзуни тадқиқ қилиш зарурати мавжуд.

Цивилизация тараққиётини тадқиқ қилиш давомида “таҳдид ва жавоб”дан иборат изчил намоёиш қилинган драмага дуч келдик. Бир намоёиш ортидан иккинчисининг келиши сабаби шундаки, ҳар бир жавоб нафақат тез-тез такрорланадиган таҳдидни муваффақиятли бартараф қилди, шу билан бирга янги таҳдид юзага келишига ҳам кўмаклашиб юборди. Бу эса охир-оқибат яна муаммонинг ижобий ечим топишига олиб келарди.

Биз цивилизациялар ривожига жараёнини тадқиқ қилишни ривожланиш мезонини излашдан бошладик. Шу боис, инқироз жараёнини тадқиқ қилишда ҳам шу йўлдан борамиз. Инсон ва табиат муҳити устидан ҳукмронликни кучайтириш ривожланиш мезони эмас, деган тўхтамга келар эканмиз, энди адолат юзасидан айтишимиз лозимки, бундай ҳукмронликни йўқотиш инқироз сабаби ҳам бўлолмайди. Тўпланган маълумотлар муҳит устидан ҳукмронликнинг ошиб бориши ривожланишга эмас, аксинча, инқирозга олиб келишидан дарак бермоқда. Милитаризм – синиш ва инқирознинг умумий хусусияти – жамият ҳукмронлигининг ошишида кўпинча самарали восита бўлади. Синган цивилизацияларнинг таназзул йўлига нисбатан файласуф Гераклитнинг “Уруш – ҳамма нарса-нинг отаси” деган фикри узукка кўз қўйгандек ярашиб тушиши мумкин. Масалан, Александр Македонскийнинг босқинчилик урушлари давомида қўлга киритган ҳамма нарсаи ворислари томонидан фуқаролар урушига ишлатилди, эрамизга қадар II асрда Рим босқинчилари тўплаган бойлик ҳам охириги юз йилликда содир бўлган ички урушларга сарфланди.

Демак, инқироз жараёнининг биз илгари сураётган мезонларини бошқа жойдан излаш зарур. Инқирозга олиб келадиган синишнинг ўзак сабаби ва шаклиз мезони ички келишмовчиликлар бўлиб, ана шу туфайли жамият ўз тақдирини ўзи белгилаш лаёқатини йўқотади.

Ноиттифоқлик қисман намоён бўладиган ижтимоий ихтилофлар си-наётган жамиятни бир вақтнинг ўзида икки йўналишда ичидан емиради. Биринчиси – ҳудуд жиҳатидан жамоаларга бўлинганлар ўртасида “вертикал” ихтилофлар, иккинчиси – ҳудуд ичида бир-бири билан қўшилиб кетган, лекин ижтимоий синфларга ажралган “горизонтал” бўлиниш ва ихтилофлар.

“Вертикал” ихтилофда ўзаро ички урушлардаги жиноятларга нисбатан кўнгилчанлик қилиш ўз-ўзини махв этишга кенг йўл очганлигини кўрамыз. Бироқ бу ихтилоф цивилизацияларни синишга олиб келган энг характерли келишмовчилик эмас. Чунки жамиятнинг маҳаллий жамоаларга бўлиниши, истаимизми-йўқми, барча халқлар – ривожланганига ҳам, тараққиётдан орқада қолганига ҳам хос хусусиятдир. Ўзаро уруш эса ҳар қандай вақтда ҳар қандай жамият осон уддасидан чиқадиган ўз-ўзини вайрон қилишни суиистеъмол қилишдир. Бошқа томондан, “горизонтал” ихтилоф фақат цивилизацияларгагина хос хусусият эмас. Бу ҳодиса цивилизациялар синиши ва инқирози пайтида ҳам содир бўлиб туради. Ихтилофнинг мазкур типини хусусида гап кетганда, Рим империясининг шимолий чегаларида Ғарбий Европадаги черков ва варварларнинг кўплаб қуролли отрядлари ўртасидаги тўқнашувларни эсга оламиз. Бу икки кутб – қуролли отрядлар ҳам, черков ҳам ғарб ижтимоий тизимини ўзида мужассам этмаган ижтимоий гуруҳлар томонидан вужудга келтирилган. Биз черковга эллин жамиятининг ички пролетариати, варварларнинг қуролли отрядларига эса ташқи пролетариати, деб таъриф бердик. Бу икки пролетариат эл-лин жамияти яратиш қобилиятини йўқотган, тараққиёт орқага кетган, “ноиттифоқлик даври” ҳукм сураётган, ихтилофлар авжига чиққан бир шароитда пайдо бўлди. Масала моҳиятига чуқурроқ кирсак, эллин ижти-

мой тизими ҳукмрон табақаси характерида содир бўлган ўзгариш ихтилофга олиб келганига гувоҳ бўламиз. Зўравонликка асосланган универсал давлатнинг камчиликни ташкил қилувчи ҳукмрон табақаси ўз-ўзини гўё улкан тошбақа косаси тагига ҳибс этди. Бу улкан коса тагида черков ўсиб, кучайиб борар экан, варварларнинг куролли отрядлари “коса”нинг ташида тирноқларини чархлаб, ҳарбий машқларга зўр беради (*Муаллиф Рим империясининг охириги даврини ана шу тошбақа косасига ўхшатиб, уни ичидан черков, ташқаридан варварлар емирган деган хулосага келади – тарж.*).

Энди эллин жамияти мисолида мавжудлигига ишонч ҳосил қилганимиз – ҳукмрон озчилик, ички ва ташқи пролетариат – уч гуруҳни чуқур умумлаштириб тахлил қилиш биринчи кадамимиз бўлади. Юқоридаги мисоллардан синган жамият парчаланишига унинг тўқимаси “горизонтал” ихтилофлар туфайли узилиб кетиши сабаб бўлгани кўриниб турибди. Ажабланарлиси шундаки, инқироз, синиш, ихтилофларни ўрганиб, бир қарашда соғлом ақл ва мантиққа тўғри келмайдиган хулосага келдик. Яъни, ана шу мураккаб жараёнлар туфайли “янгидан туғилиш, тикланиш, ҳаёт” ёки “Палингез” бўй кўрсатади.

ИЖТИМОЙ ТИЗИМДАГИ ИХТИЛОФ

Ҳукмрон озчилик

Ихтилоф ёмон ҳис-ҳаяжондан илҳомланган икки салбий ҳаракатнинг маҳсули экани ўз-ўзидан аён. Биринчидан, гарчанд лойиқ бўлмаса-да, ҳукмрон озчилик кучга таяниб, ўз имтиёзларини саклаб қолишга уринади. Бундай ҳолатда пролетариат адолатсизликка қаҳр-ғазаб билан, кўрқитишга нафрат билан, зўравонликка зўравонлик билан жавоб қайтаради. Бироқ барча ҳаракатлар ижобий ва ижодий ҳодиса билан: универсал давлат, бутун жаҳон черкови ва варварларнинг жанговар отрядлари вужудга келиши билан якунланди.

Шундай қилиб, ижтимоий ихтилоф шунчаки келишмовчилик ва бундан ортқ ҳам эмас. Ҳаракатни кенг қўламда кузатар эканмиз, унинг бағрида ихтилофлардан кейин “палингез” бошланишини кўрамиз.

Бир жойда қотиб қолганлик, бир хиллик ҳукмрон озчиликка хос хусусият бўлгани боис, унинг ичидан ижодий ёндошув, турли-туманликни излаш бефойда. Бу табақа ўзининг бепушт сафига янги маслакдошларни жалб қилар экан, корпоратив бирлик руҳини намойиш этар ва айнан ўз-ўзини маҳв этишни қойил қилганлиги боис ўз-ўзидан кўпаймасди. Лекин бу нарса ҳукмрон озчиликнинг универсал давлат тузишдаги ижодий кучига тўсқинлик қила олмасди. Бу қавм ичида корпоратив бирлик қобиғига маҳкам ёпишиб қолганлардан алоҳида ажралиб чиққанлар ҳам бор эди.

Бундайлар сафига милитарист ва унинг издоши – майда эксплуататорни киритиш мумкин. Эллинлар тарихидан мисол келтирсак. Александр Македонский милитаристнинг ижобий намояндаси бўлса, Цицерон нутқ ва памфлетларида Сицилияни аҳмоқона бошқарганлиги алоҳида таъкидланган Веррес (*Гай Лициний Веррес, Рим сиёсий арбоби, мил. авв. 73-71 йиллар Сицилия провинциясини бошқарган. Ўз мансабини суиистеъмол қилиб, порахўрликка берилгани учун судга тортилган. Судда уни қораловчи сифатида Цицерон иштирок этган. Суд жараёни тугамасдан ўз ихтиёри билан қувгинга кетган ва 43 йили Марк Антоний томонидан қатл қилинган – тарж.*) эксплуататорларнинг ёмон вакили сифатида майдонга чиқади. Бироқ Рим универсал давлати ўзининг узоқ умри учун милитарист ва эксплуататорлар изидан келган ва уларнинг хато-камчиликларини тузатиб, ўлаётган жамиятга қисқа муддат бўлса-да умр бағишлаган аскар ва амалдорлардан миннатдор бўлмоғи лозим.

Бундан ташқари, эллинлар ҳукмрон озчилиги ичида Рим амалдорлари “ўзим бўлай” демасдан, бошқаларга ғамхўрлик қилувчиларнинг биринчиси ва яғонаси эмасди. Северлар сулоласи даврида стоик (*Стоицизм фалсафий таълимоти тарафдори. Матонат ва бардошни тарғиб қилади – тарж.*) Марк Аврелийнинг императорлиги тарих саҳифасидан жой олиб бўлганда ва стоик ҳуқуқшунослар стоицизм асарларини Рим Ҳуқуқ фани тилига таржима қилиб тугатганларида Рим бўрилариининг Платон соқчи итларига айланишидек мўъжиза юнон фалсафаси туфайли содир бўлган эди. Эллин ҳукмрон озчилигида Рим маъмури (амалдори) бошқаларга ғамхўрлик қилувчиларнинг амалий ишлардаги намояндаси бўлса, юнон файласуфи бу табаканинг мурувватли интеллектуал салоҳияти эди. Рим давлат тизими емирилишига гувоҳ бўлган авлод вакили Платон (203-262) га келиб юнон файласуфлари олтин ҳалқаси узилди. Аслида бу узилиш Суқрот (мил. авв. 470-399 йиллар) замонида эллин цивилизацияси синиши даврида вояга етган авлод ҳаётида бошланган эди. Бу синишнинг фожиали оқибатларини камайтириш юнон файласуфлари ва Рим маъмурлари зиммасига тушди. Файласуфларнинг саъй-ҳаракати маъмурларникига қараганда анча қимматли ва самарали натижага олиб келди. Чунки парчаланиб, инқирозга юз тутаётган жамият ҳаёт тўқимаси билан файласуфлар қалин алоқага эга эдилар. Рим маъмурлари эллин универсал давлати барпо этиш ҳаракатида юрганларида файласуфлар бўлғуси авлодлар учун академия кўринишидаги “Мангу хазина” бино қилишди.

Бошқа синган цивилизацияларда ҳам милитарист ва эксплуататорларнинг шафқатсиз изларидан келган альтурист (*бошқаларга ғамхўрлик қилувчи – тарж.*)ларнинг олийҳимматлигини кўрамиз. Мисол учун, Хан (мил. авв. 202 – милодий 221 йиллар) сулоласи даврида қадимги Хитой универсал давлатини бошқарган Конфуциан китобсеварлари ўз хизмат фаолиятларида шундай юксак чўққиларга эришдики, улар дунёнинг бошқа бурчагидаги римлик замондошлари билан бир хил маънавий даражада турар эди.

Анд универсал давлатини бошқарган инклар ва “шоҳлар шоҳи” Ахамонийлар ноиблари томонидан идора қилинган Сурия универсал давлати ҳукмрон озчилигига ҳам алтуристларнинг олийҳиммат кайфияти юккан эди. Буни инклар ва Ахамонийлар душманлари ҳам тасдиқлашган. Хусусан, испан конкистадорлари инкларга тан беришган бўлса, Геродот асарлари орқали тасвирланган форслар портретида ҳам ижобий бўёқлар жуда куюк. Тарихчининг ёзишича, форслар болаларини беш ёшидан йигирма ёшгача уч нарсага: чавандозлик, камондан ўқ отиш ва рост гапиришга ўргатишган. Бироқ юнонлар нуктаи назаридан форс саховатпешалигига энг юксак баҳони буюк Александр берган. Минглаб македон аскарлари қони ва жасорати эвазига қўлга киритилган ҳукмронликни – форсларни давлат бошқарувида жалб қилиш орқали Александр яна уларнинг ўзига қайтариб берди. Албатта, бу тутум македонияликларнинг ғолиблик туйғуларини ҳақорат қиларди. Лекин шунга қарамадан бу сиёсатни Александр ўзигагина хос пухталиқ билан амалга оширди. У форс амалдорларининг қизини хотинликка олди. Жаҳонгир македониялик зобитларни форс аёлларига уйланишга мажбурлаб, бу йўлда ҳам кўркитиш, ҳам сотиб олиш усулини қўлларди. У форс йигитларини ўз армияси сафига сафарбар ҳам қилди.

Хуллас, ҳукмрон озчилик ўзлари барпо этган универсал давлатларда жуда ижобий из қолдирган. Синиш фаслига кирган йигирмата цивилизациядан ўн бештаси инқироз сари борар экан, бу даврни четлаб ўтолмади. Биз эллинлар универсал давлатини Рим империяси, андларнинг универсал давлатини инклар империяси, қадимги Хитой универсал давлатини Цин ва Хан сулоалари империяси, Шумерлар универсал давлатини Шумер

империяси, Вавилон универсал давлатини Янги Вавилон подшоҳлиги, Миной универсал давлатини “Минос талассократияси”, майялар универсал давлатини майя “қадимги империяси”, Сурия универсал давлатини Аҳамонийлар империяси, ҳинд универсал давлатини буюк Мўғуллар империяси (*ғарб илмида ёйилган одатга кўра, бобурийлар сулоласини муаллиф шундай номлайди – тарж.*), рус-православ универсал давлатини Москва давлати, православ универсал давлати танасини Усмонли турклар империяси, Узоқ Шарқ дунёси универсал давлатини Хитойдаги Мўғуллар империяси ва Япониядаги Токугава сёгунати билан тенглаштиришимиз мумкин.

Яна шуни эътироф этиш керакки, сиёсий фаолиятга лаёқат ҳукмрон озчиликнинг ягона қобилияти эмасди. Эллин ҳукмрон озчилиги нафақат Рим маъмурий тизимини, шу билан бирга юнон фалсафасини ҳам дунёга келтирди. Инқирозга юз тутаётган қадимги Хитой жамиятининг ҳукмрон озчилиги Лао-цзига нисбат берилган Конфуций таълимотини дунёга келтирди.

ИЧКИ ПРОЛЕТАРИАТ

Эллин тимсоли

Эллин ички пролетариати пайдо бўлишини муртақ давридан кузатишни хоҳласак, тарихчи Фукидид асарларидан яхшироқ манба тополмаймиз. Тарихчи ижтимоий инқирознинг дастлабки даври Керкирда қандай намоён бўлганини қуйидагича тасвирлайди: “Узаро кураш шундай ёвуз ва шафқатсиз кўриниш олдики, у барчада даҳшатли таассурот қолдирди. Бундай шафқатсизлик илк бора рўй бераётган эди. Ҳақиқатан, кейинчалик бутун эллин олами партиялар ўртасидаги курашдан жуда чуқур рухий изтиробга тушди. Ҳар бир шаҳарда халқ партиялари йўлбошчилари афиналикларни, олигархлар бошлиқлари эса лакмидонияликларни ёрдамга чақиришди. Партиялар арбобларининг тинч замонда кимнидир ёрдамга чорлашга эҳтиёжи ҳам, мойиллиги ҳам йўқ эди.

Афина ва Лакмедон бир-бири билан ёвлашиб қолганидан сўнг, икки партия доҳийлари рақибларини мағлуб этиш ва ўз кучини мустаҳкамлаш учун осонгина иттифоқчи топа билишарди. Шаҳардаги бундай вазиятдан норозилар ҳам сиёсий янгиланишга интилиб, чет элликларни иштиёқ билан ёрдамга чақиришарди. Оқибатда ички курашлар натижасида шаҳар бошига кўп кулфатлар ёғиларди. Инсон табиати ўзгармас экан, бундай кулфатлар аввал ҳам, кейин ҳам содир бўлаверди. Тинч ва ривожланиш замонида давлат ҳам, алоҳида шахслар ҳам ўз хатти-ҳаракатларида эзгу ният ва мақсаддан келиб чиқишади. Чунки улар эркин ҳаракат қилишдан маҳрум этадиган шароитга тобе эмас. Уруш эса одамлар турмуши, фикрини ўзгартириб юборади, уларни осуда ҳаётдан айиради. Уруш зўравонликни ўргатади. Худди шундай – ички урушлар ўшанда бутун Эллада шаҳарларини қамраб олди. Айрим шаҳарлар бундай биродарқушлик урушларига бошқаларига караганда кечроқ дуч келган бўлса-да, кўшни шаҳарларда бўлиб ўтган хунрезликларни эшитгани боис олдингиларидан ўн баробар ўтиб тушди. (*Фукидид. Тарих, III, 82*).

Уй-жойсиз қочоқлар сони кўпайиб бориши бундай низонинг биринчи ижтимоий оқибати бўлди. Бу ёвузликни Александр Македонский қочоқларни ўз уйларига тинч қайтариш учун шаҳар-давлатлар ҳукмрон доираларини мажбур қилиши ҳам наф бермади. Узаро урушлар алангаси кучайгандан-кучайиб борар, қочоқлар фақат аскар сифатида ёлланишдан ўзга чора топа билмасди. Бундай ортикча ҳарбий куч эса уруш тегирмонига сув қуяр ва яна янги қочоқлар пайдо бўлишига олиб келарди...

Урушлар туфайли Эллада фарзандлари маънавий оламига берилган

зарба ёнига, айнан яна шу уруш орқасидан ипи ечилиб кетган иқтисодий вайронкор кучлар ҳамласи ҳам қўшилди. Мисол учун Александр ва унинг меросхўрлари Жануби-ғарбий Осиёда олиб борган урушларда минг-минглаб уй-жойсиз юнон ўзларига ўхшаш одамларни қириб ташлаб на-сиба топди. Аҳамонийлар хазинасида икки юз йил мобайнида тўпланган қуйма олтинлар билан ёлланма аскарларга маош тўланарди. Бу олтин пуллар муомалага кириб, айланма маблағ миқдорини кўпайтириб юборди. Бу эса дехқонлар ва ҳунармандларнинг хонавайрон бўлишига олиб келди.

Ана шундай шафқатсиз “таг-томири билан барҳам бериш” жараёнида эллин ички пролетариати пайдо бўлганлиги ҳеч бир шубҳа уйғотмайди.

Пролетариат сафини илк бор тўлдирганлар, аввало, маънавий жиҳатдан, сўнг эса иқтисодий жиҳатдан қашшоқлашган эди. Македониянинг босқинчилик урушлари орқасидан эллин ички пролетариати сафлари тез кўпайиб борди. Уруш туфайли Миср, Вавилон, Сурия жамиятлари эллин ҳукмрон озчилиги тузоғига тушиб қолди.

ХУКМДОР ТАНЛАГАН ДИНГА СИҒИНАСАН¹

Юлианнинг император сифатида мажусийликни жонкуярлик билан фуқаролари онгига сингдириш ҳаракати унинг ўлими тўғрисидаги хабар тарқалиши билан барҳам топган. Тарихдаги шунга ўхшаш воқеалар ҳукмдор ва ҳукмрон озчилик сиёсий босим орқали фуқароларга дин ёки қандайдир фалсафани зўрлик билан сингдира оладими, деган саволни юзага келтиради.

Ҳукмдор дин никоби остида ўзининг қандайдир сиёсий кайфияти ва мақсадларини сиғиниш воситасига айлантирар экан, айрим вақтлардагина муваффақиятга эришган. Масалан, “ноиттифоқлик даври” (қадимги Рим) сиёсий бирликка эришиш мақсадида сохта диний одатларни одамларга сингдиришга астойдил ҳаракат қилинган. Бундай шароитда халқ халоскори сифатида фуқаролар қалбига йўл топган ҳукмдор ўзининг ҳокимияти, шахси ва сулоласини сиғиниш объектига айлантиришда ҳам муваффақият қозониши мумкин бўлган.

Рим императорларини илоҳийлаштириш бунга мумтоз мисолдир. Бироқ цезарларга сиғиниш мўрт сиғиниш бўлиб чиқди. Цезарларга сажда қилиш иккинчи ва учинчи юз йиллик бўсағасидаги Рим империясининг биринчи ҳалокатигача ҳам етиб боролмади. Аврелиан (214-275) ва Констанций Хлор (250-306) мавҳум Енгилмас Қуёшга сиғиниш орқали халқни бирлаштиришга ҳаракат қилган бўлса, Буюк Константин (306-337) авлодлари қуёш ёки Цезардан кўра қудратлироқ бўлган ички пролетариат Худосига (*христиан дини назарда тўтилмоқда – тарж.*) юз буришди.

Бошқа универсал давлатлар (Анд, Миср ва қадимги Хитой)дан ҳам изини топса бўладиган “цезарларга сиғиниш” амалиёти сиёсий ҳукмдор томонидан юқоридан туриб тарқатилган, сингдирилган эътиқод ниҳоятда омонат ва мўрт бўлиб чиқишини тасдиқлайди. Халқнинг ҳақиқий туйғуларига мос келганда ҳам, боринги, шаклан диний кўриниш касб этганда ҳам – бундай эътиқод сиёсий характерга эга эканлиги учун вақтнинг бўрон-довулларига дош бера олмайди.

Энди ҳозирги Европанинг диний харитасига диққат қаратсак, бу ўринда ўрта асрлар ворис-давлатларида қурол кучи ва дипломатия билан ўрнатилган католицизм ва протестантизмни ҳозирги ҳудудларини тадқиқ

¹ “Ҳукмдор танлаган динга сиғинасан” ақидаси 1555 йилда имзоланган Аугсбург шартномасининг асосий мазмунини ифода этган. Бу шартномага кўра, ҳар бир немис давлати ҳукмдори ўз мамлақати фуқаролари учун – католик ёки лютеранлик черковини мустақил равишда танлаган. Ҳукмдор танлаган динга эътиқод қилиш қатъиян талаб қилинган ва бу кўплаб фожиали оқибатларга олиб келган. Ушбу шартномадан кейин Германияда диний урушлар бўлиб ўтган.

қилишимизга тўғри келади. Шубҳасиз, XVI-XVII юз йилликлардаги диний можароларга ташқи ҳарбий ва сиёсий таъсир омилларини жудаям кўпиртириб юбормаслик лозим. Шу билан бирга ҳарбий ва сиёсий куч катта таъсир кўрсатган баҳсли ҳудуд ҳам мавжуд. Бу Германия, Нидерландия, Франция ва Англияни ўз бағрига олган. Айниқса, Германияда “хукмдор танлаган динга сиғинасан” формуласи ишлаб чиқилган ва қўлланилганди. Ҳеч бўлмаганда Марказий Европанинг дунёвий хукмдорлари Ғарб христианлигининг ўзаро рақобатлашаётган оқимларидан бирини мажбуран сингдириш учун ихтиёрларидаги ҳокимият кучидан фойдаланишгани бор гап.

Давлат манфаатлари заруратига хизмат қилишга қаттиқ киришиб кетган католик ва протестант черковлари биринчи бўлиб Японияда миссионерлик фаолият майдонини бой бериш билан йўқотишларга дучор бўла бошлади. XVI асрда иезуит миссионерлари томонидан католик христианликнинг япон заминига сочган уруғлари ниш олиб энди томир отаман деб турганда, XVIII юз йилликда ҳали вужудга келганига кўп бўлмаган япон универсал давлати хукмдорлари томонидан таг-томири билан суғуриб ташланди. Чунки католик черкови Испания қиролининг сиёсий иродаси ифодасига айланган эди. Миссионерлик фаолияти учун истикболи порлоқ бундай йўқотиш христианликнинг ўз ватанида “хукмдор танлаган динга сиғинасан” формуласи туфайли дучор бўлинган маънавий-руҳий қашшоқланиш олдида ҳеч нарсага арзимасди. Диний урушлар даврида католикларга протестантликни ёки протестантларга католик эътиқодини сиёсий куч билан сингдиришни талаб қилган ва бунинг оқибатида содир бўлаётган фожиаларга панжа орасидан қараган ва урушни диний эътиқодни жорий қилишнинг энг қисқа йўли деб билган черков амалда одамлар қалбида ҳар қандай эътиқоднинг дарз кетишига сабаб бўлди. Хусусан, Людовик XIVнинг Франция маънавий ҳаётидан протестантизмни таг-томири билан қуриштириш йўлидаги жоҳилона усули ҳеч бир динга ва ҳеч нарсага ишонмасликка кенг йўл очди.

Ана шу даврда пайдо бўлган янги Маърифатчилик ҳаракати динни масҳара предмети сифатида талқин қила бошлади. Маърифатчиларнинг бундай ақл тузилиши эътиқодни ўлдириш эвазига ўз фанатизмларидан ҳалос бўлишди. Дин ва инсон руҳоний дунёси устидан қулишга асосланган ақл тузилиши XVII асрдан бошлаб XX асрга қадар Ғарб “буюк жамияти”нинг барча бурчакларида сақланиб қолди ва ниҳоят бундай ёндашув қандай маънавий тубанлик олиб келгани энди-энди англана бошланди. Яъни бу ақл тузилиши Ғарб ижтимоий тизимининг соғлом маънавий-руҳоний ва ҳатто моддий жиҳатдан яшаб қолишига беқиёс даражада хавф солаётганлиги идрок этилди. Бу маънавий офат шунчалик каттаки, уни кўрмаслик ва сезмасликнинг иложи йўқ.

Ғарб кишининг қалбида икки юз эллик йилга яқин давом этаётган диний эътиқод таназзули туфайли пайдо бўлган ва кучайиб бораётган маънавий-руҳоний бўшлиқни қайтадан тўлдириш жуда қийин. Биз ҳамон XVI-XVII асрларда аждодлар томонидан содир этилган динни сиёсатга бўйсундириш жиноятини ўз ҳаётимизда сезиб турибмиз.

Ислом дини халифаликнинг араб бўлмаган аҳолиси ўртасида дин сифатидаги кадр-қиммати, фазилати орқали ўзига йўл очиб борди. Исломнинг тарқалиши секин, лекин тўғри йўл орқали амалга оширилди.

Уммавийлар сулоласидан бўлган Муовия биринчи сиёсий ҳокимиятни қўлга киритгандан сўнг юз йил давомида халифаликнинг араб бўлмаган мусулмон аҳолиси эътиқодда анчайин лоқайд уммавийларни тахтдан тушириб, художўйликда ўзларига яқин бўлган янги сулолани ҳокимият тепасига олиб келишдек куч-қудратга эга бўлишди. 750 йили Аббосийлар сулоласининг Уммавийлар устидан қозонган ғалабасини таъминлаган

ажамлик мусулмонлар сони бутун Араб империяси аҳолиси сонининг жуда оз қисмини ташкил қилган бўлиши мумкин. Халифалик аҳолисини оммавий равишда исломга ўтказиш IX асрда бошланиб, Аббосийлар империяси парчаланиб кетган XIII асрга қадар давом этгани эҳтимолдан холи эмас. Исломнинг оммавий ёйилиши сиёсий босим таъсири остида эмас – халқнинг ўз изми-ихтиёри натижаси эди. Беш юз йилга чўзилиб кетган Аббосий халифалар ичида ўз дини манфаати йўлида сиёсий ҳокимиятини ишга солган Феодисия ва Юстианга ўхшаганлар сони ниҳоятда кам эди.

Турли динлар моҳият-мазмунини бирлаштириш иштиёқи Темурийлар авлодидан бўлган Акбар (1554-1605)ни Бобурийлар империяси ҳудудида миллий бирликни сақлаш мақсадида “тўқиб-чатилган” – “илоҳий дин”ни жорий қилиш ҳаракатига олиб келди. Бу истеъдодли инсон, бир вақтнинг ўзида ҳам улуғ сиёсий-амалиётчи арбоб, ҳам ҳодисаларни тажриба билан эмас, балки ақл-идрок орқали тасаввур этиш мумкин деб ўйлаган зоҳид бўлган, чамамда. Ҳарқалай, у ўйлаб топган дин илдиз отмади, муаллиф ўлими билан дарҳол барҳам топди. Орадан уч юз йил ўтиб, Акбар жазм қилган ҳиндлар ва мусулмонлар бошини бириктирадиган ягона дин яратишдек ўйламасдан қилинган ишга XIV аср бошида Аловуддин Хилжий (1296-1316 йиллар Деҳли султони бўлган. Амакиси султон Жалолуддинни ўлдириб тахтга келган. Ўзбошимча амирларни жиловлаш, мамлакатни марказлаштириш ва армияни кучайтиришга ҳаракат қилган. Кўп миллатли мамлакатда диний ва миллий бўлинишларга чек қўйиш мақсадида мусулмонлар ва ҳиндлар учун ягона дин жорий қилишга уринган ва пайғамбарликка даъво қилган. Мустабид ҳукмдорнинг ўтакетган шафқатсизлиги, пайғамбарлик даъвоси барчада нафрат уйғотиб, қўзғолонларга сабаб бўлган. Тахтга келган ўгли ишни отасининг барча соҳалардаги ислоҳотларини бекор қилишдан бошлаган – тарж.) ҳам уринганида маслаҳатчиларидан бири шундай маслаҳат берган: “Дин, шариат қонунлари ва ақидалари ҳеч қачон сиз, жаноби олийларининг баҳс-мунозара юритадиган нарсангиз бўлмаслиги керак. Чунки бу иш подшоларнинг эмас, пайғамбарларнинг иши. Дин ва қонун ваҳийга бориб тақалади. У ҳеч қачон инсон режа ва мақсадлари билан белгиланмаган, ўрнатилмаган. Одам Ато замонидан буён ҳокимият ва бошқарув подшолар вазифаси бўлганидек, дин ҳам пайғамбарларнинг олий бурчи ҳисобланади. Дунё ҳодис экан, пайғамбарлик бурчи ҳеч қачон подшолар зиммасига тушмаган. Сиз, жаноби олийларига бу тўғрида бошқа сўз очмасликни маслаҳат бераман”.

Ғарб жамияти Янги даври тарихида сиёсий ҳукмдорлар томонидан “тўқиб-чатилган” динни жорий қилишдек бесамар ҳаракатга дуч келмадик. Бироқ Буок француз инқилоби бир қатор сабоқ бўладиган воқеаларни келтириб чиқарди. XVIII аср охиридаги инқилобий ва саросимали ўн йилликда инқилобчилар фикрича эскириб қолган католик черкови ўрнига бир қатор демократлаштирилган христиан лойиҳалари илгари сурилади. Янги диний тизим ифода этилган узундан-узук ана шундай лойиҳалардан бирини директор Ла-Ревелер Лепо (инқилобдан кейинги ҳукумат бошлиқларидан бири) ҳукумат аъзолари эътиборига тақдим қилади. Маърузадан сўнг кўплаб вазирлар лойиҳа муаллифини табриклар турганларида ташқи ишлар вазири Талейран шундай дейди: “Мен бир кичик эътирозимни айтсам. Исо Масих ўз динига асос солиш учун чормихга тортилган. Сиз ҳам шунга ўхшаш бир иш қилишингиз керак”.

УНИВЕРСАЛ ДАВЛАТЛАР

Универсал давлатлар бутун дунё черкови ва қахрамонликларга бой асрлар, ҳам замонавий, ҳам замонавий бўлмаган цивилизациялар билан

боғлиқ. Биринчидан, универсал давлатлар цивилизациялар сингунга қадар эмас, улар сингандан кейин вужудга келади. Образли қилиб айтганда, бу ёз фасли эмас, ёз фасли тўнига ўраниб олган ва қаҳратон киш келишидан дарак бериб турган кузнинг илиқ кунидир. Иккинчидан, универсал давлат бир пайтлар яратувчилик қудратига эга бўлиб, сўнг бу қудратдан айрилган ҳукмрон озчилик фаолияти маҳсулидир. Универсал давлатлар “ноиттифоқлик даври” ва унинг салбий оқибатларига чек қўйгани туфайли авлодлар бундай давлатдан миннатдор бўлишади.

Универсал давлатларга чет кузатувчи эмас, шу давлатлар фуқаролари кўзи билан назар солар эканмиз, бундай давлатнинг умри абадий бўлишини исташ ва инсон томонидан вужудга келтирилган бу институт ер юзида мангу туришига ишончни кўраимиз.

Эллин цивилизациясининг универсал давлати бўлган Рим империяси тарихида шундай авлод бўлганки, Империя ва унга асос солган Шаҳар – ҳар иккиси – мангулик хусусиятига эга деб, бир овоздан тасдиқлашган. Тибулл (тахм. мил. авв. 54-18 йиллар) “мангу шаҳар деворлари”ни куйлаган бўлса, Вергилий (мил. авв. 70-19 йиллар) ўзининг Юпитери тилидан римликларнинг бўлгуси авлоди ҳақида шундай дейди: “Мен уларга мангу ҳукмронлик ато этаман”. Тит Ливий ҳам худди шундай ишонч билан “Боқийлик учун бунёд этилган Шаҳар” деб ёзган.

Дунёда мангу туради деб хомхаёл қилинган Рим империясининг 410 йилда қулаши мамлакат фуқароларини шундай ларзага солдики, буни фақат 1258 йил мўғуллар ҳужуми натижасида Боғдоднинг қулаши араб халифалиги фуқароларини чуқур рухий изтиробга туширганига қиёс қилиш мумкин. Бу ларза Рим оламида Фаластиндан бошлаб Галлиягача сезилган бўлса, мусулмон дунёсида – Фарғонадан то Андалусиягача акс садо берди. Улаётган универсал давлатлар атрофини ўраб олган хаёлий боқийлик гардиши, ушбу давлатлар мулкларини босиб олган ва ўзаро тақсимлаб олаётган варварларнинг анча ақлли сардорларини ҳам эндиликда мазкур мамлакатлар тақдири бизнинг қўлимизда, деган хомхаёлга берилмасликка даъват этарди. Амалунглар сулоласидан бўлган осгот-арианлар йўлбошчилари ва Буидлар сулоласидан шимолий эронликлар сардорлари босиб олган худудларини бошқариш учун, аввало, бири Константинопол императори, иккинчиси Бағдод халифаси ноиби деган расмий унвон олиши керак бўлган. Византия цивилизациясида универсал давлат сифатида пайдо бўлган Усмонлилар империяси ҳатто “Европанинг касалманд кишиси” (*XIX асрга келиб Фарбий Европада Усмонли турк империясини “Европанинг бош оғриги” ва айниқса, “Европанинг касалманд кишиси” деб атай бошлашди. Кўпгина манбаларда бу ибора муаллифи сифатида рус императори Николай I (1796-1855) келтирилса-да, аслида уни биринчи бўлиб Ш.Л. Монтескье (1689-1755) қўллаган*) деб ном олган даврида ҳам ўша хомхаёлдан иборат боқийликнинг характерли хусусиятларини ўзида намоён этарди.

Ҳинд цивилизациясидаги Мўғуллар универсал давлатида ҳам бошқа универсал давлатларга хос хусусиятлар мавжуд эди. Бир пайтлар Ҳиндистон ярим оролининг жуда катта қисмини ўз ичига олган империя Аврангзеб ўлиmidан ярим аср ўтиб, 1707 йил узунлиги 250 миль, кенлиги 100 милдан иборат худудгача торайганди. Орадан яна эллик йил ўтгандан сўнг империя худуди Дехлидаги “Қизил порт” атрофи билан чекланганди. Бироқ 1707 йилдан кейин орадан 150 йил вақт ўтганидан сўнг ҳам Акбар ва Аврангзеб авлодлари ҳамон тахтда ўтирарди.

Туғаб, барҳам топиб кетганлиги аниқ бўлганлигига қарамасдан ўлиб кетган универсал давлатларнинг арвоҳини чорлаш амалиёти бундай давлатларнинг боқийлигига ҳайрон қоларли ишончининг ўлмаслигидан гувоҳ беради. Худди шу тарзда Аббосийларнинг Бағдод халифалиги Қоҳира ха-

лифалиги кўринишида тирилтирилган бўлса, ўз умрини яшаб бўлган Рим империяси – Фарбнинг Муқаддас Рим империяси ва православ-христиан дунёсининг Шарқий Рим империяси шаклида бўй кўрсатиб қолди. Узоқ Шарқ цивилизациясининг Цин ва Хан сулолалари империяси Суй ва Тан сулолалари империяси кўринишида қайта тирилди.

Универсал давлатларнинг боқийлиги рад қилиб бўлмас далиллар билан инкор қилингандан сўнг ҳам юз йиллаб яшаганлиги ҳақидаги юқорида келтирилган мисоллар кўплаб тарихий мисолларнинг айримларигина холос. Бундай ғайритабiiий ҳолнинг сабаблари нимада?

Универсал давлатларнинг асосчилари ва буюк ҳукмдорлари туғдирадиган таассурот кучининг катталиги бундай ҳолнинг илк изоҳидир. Бу таассурот авлодларга шундай куч билан таъсир кўрсатадики – буюк ҳақиқат ақл бовар қилмас афсонага айланади. Универсал давлатлар жозибаси инсон ақли ва юрагини асир этади. Чунки у узоқ давом этадиган “ноиттифоқлик даври”дан кейин юксалиш, ривожланишга йўл очади. Шу боис, Рим империясига дастлаб душманлик билан қараган юнон адиблари Антонийлар асрида тараққиёт ва юксалишни кўриб унга тан беришган. Айнан шу даврни кейинчалик Гиббон инсон зоти ўзининг энг олий фаровонлигига эришган замон, деб эълон қилади.

Универсал давлатларнинг тарихдаги ўрни ва ҳолатини соғлом мантиққа тўғри келмайдиган “Хўш, асаларилар, ўзингиз баҳраманд бўлмайдиган асални ким учун йиғаяпсиз?” деган, кўп ишлатилган иқтибос билан ифода этиш мумкин. Чунки ўлаётган цивилизациянинг инқирозга учраётган ижтимоий тизимидаги универсал давлат ҳукмрон озчилик яратувчилик қобилятининг охирги маҳсулидир. Бу ижтимоий қатламнинг асосий мақсади – ҳам ўзини асраб қолиш, ҳам ўз тақдирларини боғлаган жамиятнинг куч-қудратини исроф қилмасликдан иборат бўлган. Бироқ улар бу мақсадларига ҳеч қачон ета олишмаган. Шу билан бирга ушбу ҳолат яратувчиликнинг янги босқичида муҳим роль ўйнаб, бошқалар манфаатига хизмат қилади. Хўш, универсал давлатларнинг ҳаёт мазмуни ўзидан кейин тарих саҳнасига чиқадиган бошқалар манфаатига хизмат қилишдан, яъни “бошқаларга асал йиғиш”дан иборат экан – бу “асал”дан ким баҳраманд бўлади? “Асалхўрлик”ка уч номзод мавжуд – ўлаётган жамиятнинг ички ёки ташқи пролетариати ёхуд бу жамиятга қараганда замонавийлик касб этган бошқа бир бегона цивилизация.

ЧЕРКОВ ВА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Рим империяси ҳукумати ва унинг тарафдорлари империянинг таназзулида христианлик черковини айбдор билди. Империя инқирози зўрайиши билан айблов ҳам кучайиб борди. Айниқса, ўлим тўшагида ётган империяда 176 йил Целс, 416 йил мажусийпараст Рутилий Намациан томонидан христианликка қарши ёзилган асарлар туфайли христианликни маънавий ва интеллектуал айнишга сабаб қилиб кўрсатиш янада авж олди. Тарихчи Гиббон етмиш бир бобдан иборат асари якунида “Мен дин ва варварлар ғалабасини қоғозга туширдим”, деб ёзар экан, у Целс ва Рутилий тарафдори сифатида майдонга чикди.

XX аср антропологи Жеймс Жорж Фрээр (1854-1941, британиялик диншунос, антрополог, этнолог олим. 1930 йил кўр бўлиб қолган – тарж.) асарида эса Гиббоннинг фикрлари янада очиқ ва кескин баён қилинган: “Юнон ва Рим жамиятлари шахснинг жамият, фуқаронинг давлат манфатларига бўйсунуши шаклида вужудга келган эди. Жамиятда индивиднинг нариги дунёдаги роҳат-фароғати эмас, давлат хавфсизлиги ва гуллаб-яшнаши асосий мезон қилиб белгиланганди. Ана шу руҳда тарбия топган

фуқаролар ўз ҳаётларини жамиятга беминнат хизмат қилишга тиккан эдилар ва керак бўлса, умумравнақ йўлида жонларини беришга ҳам тайёр туришарди. Уз шахсий ҳаётларини жамият манфаатларидан устун қўйиш уларнинг ҳаёлига ҳам келмасди.

Инсоннинг ҳаётдаги асосий мақсади Худо билан боғланиш ва шахсини қутқариш, бу йўлда давлат равнақи, наинки равнақи, ҳатто давлатнинг ўзи ҳам ҳеч нарсага арзимаслиги ғояларини ёйган Шарқ динлари тарқалиши билан вазият кескин ўзгарди. Бундай эгоистик таълимот қабул қилинишининг шаксиз оқибати шу бўлдики, диндорлар жамиятга хизмат қилишдан узоқлашиб, бутун ўй-хаёлларини шахсий маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратдилар ва улар ҳаётдан жирканиб, уни абадий ҳаёт олдидан синов макони сифатида кўра бошлашди. Тахайюл оламига чекинган, дунёвий ишларни рад этиб, ундан бутунлай қўлини ювган зоҳид халқ тасаввурида идеал инсонга айланди. Зоҳид идеали қадимги Ватан манфаати йўлида жонини ҳам берадиган қаҳрамон-ватанпарвар идеали ўрнига келди. Инсон ҳаётининг бутун мақсад-муддаолари, саъй-ҳаракатлари нариги дунёда жаннатга тушишга қаратилди. У дунё деб, бу дунё ишлари унутилди. Жамият ҳаёти бутунлай издан чиқа бошлади: давлат ва оила алоқаларига путур етди, жамият қисмларга бўлина бошлади, жамият боши узра варварликка қайтиш хавф туғилди. Инсон ўз шахсий манфаатларини мамлакат равнақига қаратса, фуқаролар жамият билан фаол ҳамкорлик қилсагина тараққиётга йўл очилади. Одамлар эса ўз юртларини ҳимоя қилишдан бош тортиб ва ҳатто инсон наслини давом эттиришдан воз кеча бошлашди... Бундай вазваса минг йиллар давом этди. Ўрта асрлар охирида европаликларнинг ҳаётий мақсад-маслакда азалий тамойилларга қайтиши ва ҳаётга мардона, соғлом қарашлари антик адабиёт ва санъат, Арасту фалсафаси ва Рим ҳуқуқининг тикланиши билан бошланди. Цивилизация ривожининг узоқ давом этган турғунлиги барҳам топди”.

Кишининг ғашини келтирадиган “европаликларни ҳаётий мақсад-маслакда азалий тамойилларга қайтиш”га Фрээр даъвати Алфред Розенберг (1893-1946, *немис сиёсатчиси ва ёзувчиси. Нацизмнинг ирқий мафкурасини ишлаб чиқиш билан шугулланган. 1941 йилдан босиб олинган шарқий ерлар вазири. Нюрнберг халқаро трибунали ҳукми билан осиб ўлдирилган*) тилидан ҳам янграган.

Ҳақиқатда эса эллин жамияти христиан ёки бошқа динлар кириб келмасдан аввалроқ инқирозга юз тутаётган эди. Тадқиқотимиз давомида бирор-бир олий дин ҳеч қачон цивилизациянинг ўлимига сабаб бўлмаган, деган хулосага келдик.

Фрээр олий динни моҳиятан жамият манфаатларига зид деб биллади. Цивилизация тимсолига айланишга даъвогар бўлган ижтимоий қадриятлар цивилизациянинг инсон манфаатлари доирасидаги идеалларидан олий дин идеалларига айланганда уларга шак-шубҳасиз зиён етадими? Маънавий-руҳий ва ижтимоий қадриятлар бир-бирига қарама-қарши ва душманми? Якка инсон руҳини гуноҳлардан қутқариш ҳаётнинг олий мақсади қилиб белгиланганда цивилизация тизими пароканда бўладими? Фрээр бу саволларга “ҳа” деб жавоб беради. Бундай жавоб тўғри бўлганда эди, инсон ҳаёти маънавий покланишдан холи бўлган фожиани англатарди. Бинобарин, Фрээр қарашлари олий динлар табиати ва инсон табиатини нотўғри тушунишга асосланмоқда.

Инсон ўзлигини йўқотган ва маънавий покланишдан холи кумурсқа ёки пешонасида битта кўзи бор афсонавий махлуқ эмас-ку! Аксинча, инсон ўз шахсини бошқа шахслар билан мулоқот воситасида намоён қиладиган

ва ривожлантирадиган “ижтимоий мавжудот” дир. Жамият бир индивиднинг бошқаси билан муносабатда шохобчалари кесишган нуктасидир. Бу жараён фақат инсон фаолияти билан яшайди ва ўз навбатида, жамиятсиз ҳаёт кечири олмайди. Шахс (индивид)нинг бошқа одамлар ва Худо билан муносабатида ҳеч қандай носозлик (ноуйғунлик) мавжуд эмас. Инсоннинг Худо олдидаги бурчи ва бошқа одамлар, жамият олдидаги бурчи ўртасидаги уйғунликка эришувини Фрээр ўта жўн талқин қилган.

ЗАМОНАВИЙ ҒАРБ ВА ИСЛОМ ОЛАМИ

XV аср охирларида араб мусулмон цивилизацияси Гибралтар бўғозидан Сенегалгача Африканинг Атлантика океани қирғоқларини ўз назоратида ушлаб турарди. Умуман олганда, бир-бирига орқа ўгириб олган икки *(араб ва Эрон ислом жамиятлари кўзда тутилмоқда – тарж.)* қон-қардош ислом жамияти Ғарб ва рус дунёси учун Кўҳна Олам (Евроосиё)нинг бошқа томонларига олиб борадиган йўлларни ёпиб қўйганди. Ғарбий христиан дунёсини тропик Африканинг ички ўлкаларига элтадиган йўлларга тўсик эди бу. Шу билан бирга араблар нафақат “қора қитъа”нинг Саҳрои Кабир ва Судан орқали шимолини, шунингдек, Ҳинд океани юғиб турган – Суахил халқлари *(ҳозирги Танзания, Кения, Мозамбик давлатлари ҳудудида яшовчи халқ – тарж.)* макони – шарқий қирғоқларини ҳам ўз назоратлари остига олишганди. Мисрлик воситачиларнинг ҳамқори бўлган Венеция савдогарлари учун ёпиқ бўлган Ҳинд океани ҳақиқатда араб қўлига айланганди. Араб флоти Африка қитъасининг Ғарбида ҳам, Шарқида ҳам эркин сузиб юрарди. Бундан ташқари, улар Индонезия оролларида сузиб бориб, бу ўлкалар халқларини ҳиндуизмдан исломга ўтказишди ва Тинч океанининг ғарбий қирғоқларида, Филиппин жанубида ўзларининг авапостларини *(қўшиндан илгарироқ қўйилган соқчи пост – тарж.)* ташкил этишди.

Шу вақтда, бир қарашда Эрон мусулмон цивилизацияси бундан-да кучли стратегик мавқега эга эди. Усманийлар империяси асосчилари Константинопол, Караман ва Транпезундни эгаллаб олишди. Улар Кримни фатҳ этиб, Қора денгизни Усманийлар қўлига айлантиришди. Бошқа турк тилли мусулмонлар ислом салтанати чегараларини Қора денгиздан Волга дарёсининг ўрта оқимида ёйиб юборишди. Ғарбий фронтнинг қарама-қарши томонида эса, Эрон дунёси ўз чегараларини Хитой, Бенгалия ва Жанубий Ҳиндистонгача бўлган ҳудудлар ҳисобига кенгайтди.

Исломнинг бу улкан йўл дарвозаси Ғарб олами учун таҳдид эди ва кучли қарши ҳаракатни вужудга келтирди. Атлантика океани қирғоқларида яшовчи ғарбий христиан дунёси халқлари XV асрда тўғри елканли, учмачтали океан кемасини ихтиро қилишди. Бундай кема ойлаб портга кирмасдан сузиб юриши мумкин эди. Ана шундай кемаларда португалиялик денгизчилар 1420 йил Мадейра, 1432 йил Азор ороллари кашф қилишди. 1445 йил араб денгиз фронтини айланиб ўтиб, 1498 йил Ҳиндистоннинг Калкутта шаҳрига қадам қўйишди. 1511 йил Тинч океанига чиқиб, Кантонда ўз байроқларини кўтаришди, 1542-1543 йилларда эса уларнинг кўз олдида Япония қирғоқлари намоён бўлди. Кўз очиб-юмгунча португаллар Ҳинд океанини араблар қўлидан тортиб олишди.

Португал денгизчилари ўзларининг Шарқ томон кутилмаган ҳаракатлари билан Ғарб дунёсининг денгиз чегараларини кенгайтираётган ва араб-мусулмон оламини қанотдан айланиб ўтаётган бир пайтда, дарё қайиқларида Шарқ томон йўлга чиққан рус казаклари кутилмаганда ва шиддат билан шимол томондан Эрон-мусулмон дунёсини айланиб

ўтиб, рус олами ҳудудларини кенгайтира бошладилар. Москва подшоси Иван IV 1552 йил Қозонни босиб олиб, казакларга Шарқ томон йўл очиб берди. Эрон-мусулмон оламининг Шимоли-шарқий қалъаси бўлган Қозон кўлдан кетгандан кейин, рус-православ христиан дунёсининг Шарқ томон йўлини кўчманчи казаклар учун табиий йўлдошга айланган совук иқлим ва ўрмонларгина тўсиши мумкин эди. Улар Урал тоғидан ошиб ўтиб, Сибирь сув йўллари орқали 1638 йил Тинч океанига, 1652 йил 24 март куни Манжурия империясининг Шимоли-шарқий сарҳадларига етиб келишди. Бу янги чегараларни забт этган, кенгайгандан-кенгайиб бораётган рус дунёси нафақат Эрон оламини, шу билан бирга, бутун Евроосиё даштини қанотдан айланиб ўтган эди.

Шундай қилиб бор-йўғи юз йилга яқин вақт ичида Эрон ва араб жамиятларини ўз ичига олган ислом дунёси нафақат қанотлардан айланиб ўтилди, шу билан бирга тўла қуршаб олинди. XVI-XVII асрлар бўсағасида сиртмоқ қурбоннинг бўйнига тушди.

Ислом дунёсини жонсиз кураш домига тортган бу қутилмаган ҳолат фавқулодда ҳодиса бўлмаса-да, ҳар икки томон талаби ва мақсади нуқтаи назаридан қатъий ҳаракат қилиш – яъни Ғарб ва рус томони ҳимоясиздек туюлган ўлжага ташланиши, ислом олами томони эса иложсиз кўринган вазиятдан чиқиш учун чора излаши зарур ва табиийдек туюларди. Аммо ҳар икки томон юзага келган ҳолатни тўла англаб улгурмасиданоқ бу жараён ўз ниҳоясига етди. 1952 йил бир неча олис ҳудудларинигина йўқотган ислом олами моҳиятан ҳали қўл урилмаган макон эди. Мисрдан Афғонистонгача, Туркиядан Ямангача – исломнинг марказий ядроси хорижий сиёсий бошқарувдан, ҳеч бўлмаганда назоратидан холи эди. 1882 йилдан бошлаб, 1914-1918 йилларда бўлиб ўтган Биринчи жаҳон уруши даврида инглиз ва француз империализмининг мустамлакачилик тўлкини остида қолиб кетган Миср, Иордания, Сурия ва Ироқ бу даврга келиб оқим тубидан мустақил давлат сифатида юзага чиқди. Энди бу давлатларга Ғарб мамлакатлари эмас, араб дунёсининг юрагида пайдо бўлиб қолган сионистлар хавф соларди.

Мусулмон халқларининг “Ғарб масаласи”га ёндошувининг тушуниш қалитини уч ҳолатдан топиш мумкин. Замонавий Ғарб маданиятининг таъсири уларнинг ҳаётида бош муаммога айланган чоғда, мусулмон халқлари худди руслардек сиёсий жиҳатдан ҳали ўзларига хон, қўланкалари майдон эди. Шу билан бирга улар буюк ҳарбий анъаналар меросхўри эдилар ва бу нарса мусулмон фарзандларининг кўзига ислом цивилизациясининг қадриятларига қафолат бўлиб кўринди. Ва урушларда Ғарб дунёсидан мағлубиятга учраш ҳарбий соҳа бўйича уларнинг бугунги қоқоқликларини яққол намоиш қилди ва бу зарба мусулмонлар учун қутилмаган бўлди.

Ўз-ўзидан мамнун юрган мусулмонларнинг тарихдаги ҳарбий қахрамонликлари уларнинг қон-қонига шу қадар чуқур сингиб кетган эдики, 1683 йил Вена остонасидаги мағлубиятдан керакли хулоса чиқарилмаган эди. 1768 йил Усмонлилар империяси ва Россия ўртасида уруш бошланганда Болтиқ денгизида қурилган флот туркларга қарши юборилаётгани ҳақида уларни огоҳлантиришганда, то бу флот Урта Ер денгизига етиб келмагунча, Болтиқ денгизи билан Урта Ер денгизи ўртасида сув йўли борлигига турклар ўжарлик билан ишонишмаганди. Худди шундай, орадан ўттиз йил ўтиб, венециялик савдогарлар Наполеоннинг Малтани босиб олиши Мисрга қарши ҳужумга тайёргарлик эканлигидан мамлуклар қўмондони Муродбейни огоҳлантиришганда, у бу ғоянинг бемаънилигидан кулган эди. Ғарб ҳарбий машинасидан мағлубиятга учрашнинг оқибати сифатида XVII-XIX асрлар бўсағасида Усмонлилар дунёси, шунингдек, бундан бир аср аввалроқ рус оламида

юқоридан, яъни олий ҳукмдор ташаббуси билан бошланган ғарблаштириш ҳаракати қуролли кучларни қайта ташкил қилишдан бошланди. Бироқ Усмонлилар ва Пётр I нинг бу борадаги сиёсатини бир-биридан фарқловчи муҳим бир жиҳат бор эди. Буюк Пётр ғарблаштириш “ё барча соҳада ёки ҳеч нарсада” бўлиши керак, деб воқеалар ривожини олдиндан кўра билди. У ғарблаштириш сиёсати нафақат ҳарбий, шу билан бирга жамият ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилсагина муваффақият қозонишини тушуниб турарди. Усмонлиларнинг ғарблаштиришга мойил бўлмаган кучлари мамлакатга азоб-уқубат, қоқоқлик, мағлубиятлар келтирган хатолари муқаррар бўлиб қолганига қарамасдан, 1768 йил рус-турк уруши ниҳоясига етгандан то 1918 йил Биринчи жаҳон муҳорабаси охиригача ёт маданият элементларини танлаб қабул қилиш мумкин, деган хом хаёл билан умр ўтказишди. Ана шу даврда усмонлилар томонидан Ғарб тараққиётидан ўзларига қабул қилган миқдорга нисбатан: **“ҳар сафар жуда оз ва жуда кеч”** деган ҳукм чиқариш мумкин. 1919 йилгача Мустафо Камол ва унинг салафлари худди Пётр Биринчидек ғарблаштиришни жамият ҳаётининг барча соҳаларига олиб кира олмадилар.

Мустафо Камол томонидан жамият ҳаётига ғарб тараққиётини олиб кириш асосида ташкил қилинган янги турк миллий давлати ҳозирда анчайин муваффақият қозонмоқда. Шу билан бирга, ислом оламининг бошқа жойларида бундай ҳаракат (*яъни ушбу китоб ёзиш бошланганида – 1920 йилларнинг охири – тарж.*) сезилмапти.

Кўхна дунё (Европеё)даги тўртта цивилизациянинг учтаси ислом дунёсида юзага келган эди. Бугун йўқолиб кетган жамиятлар қачонлардир Нил, Дажла, Фрот ва Ҳинд дарёси водийларида қишлоқ хўжалиги бойликларини заҳматли меҳнат орқали етиштирган эдилар. Бунга улар сув оқими ва сатҳини назорат қилиш орқали эришишганди. Бироқ ислом олами бой хўжалик ресурсларига қишлоқ хўжалиги учун яроқсиз ерлардан топилган ер ости бойликларини аниқлашгандан сўнг эришишди. Нефть қудуқларидан чиқаётган оловни исломга қадар зардуштийлар ўз диний маросимларини ўтказишдагина қўллашарди ҳолос. 1723 йил Пётр Биринчининг жосуси бу “олов”нинг иқтисодиёт учун ҳақиқий қимматини сезиб қолди. Фақат орадан яна 150 йил ўтгандан кейингина Боку нефти иқтисодий фойда бера бошлади. Бокудан топилган нефть қони Ирок Курдистони, Форс кўрфази ва бир пайтлар мутлақо яроқсиз ҳисобланган Арабистон ярим ороли ҳудудларигача чўзилиб кетган “ёнилғи белбоғи”нинг бир учи эканлиги маълум бўлди. Нефть учун бошланган кураш кескин сиёсий вазиятни туғдирди. Чунки Кавказдаги нефть лўқмаси руслар, Форс кўрфази, Арабистондагилари эса Ғарб давлатлари назоратидан ўтган ҳамда улар бир-бирига ниҳоятда яқин жойлашганди.

Ислом оламининг яхлитлиги, бирлиги алоқаларини тиклашнинг аҳамияти ошгани сари бу кескинлик янада кучайиб борди. Бир томондан Россиянинг, иккинчи томондан Ҳиндистон, Жануби-шарқий Осиё, Хитой ва Япониянинг Атлантика қирғоқларида жойлашган Ғарб давлатлари билан куруқлик, сув ва ҳаво орқали яқин алоқалари йўли Ислом дунёси ҳудудларидан ўтарди. Алоқа йўллари харитасида ҳам, нефть қонлари харитасида ҳам Совет Иттифоқи ва Ғарб бир-бирига хавфли яқинликда турарди.

ЯНГИ ДАВР ҒАРБИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАР ТЎҚНАШУВИ

“Ҳозирги замон Ғарб цивилизацияси” тушунчасидаги “ҳозирги замон” ёки “замондош” сўзини “ўрта синф (“буржуа”)га тегишли” деб билсак-кина, у аниқ маъно касб этади. Ғарб жамиятлари таъсирчан кучга эга

буржуазияни дунёга келтирибгина “замонавийлик” касб этди. XV аср охирида бошланган Ғарб тарихининг янги саҳифасини биз “замонавий” деб ҳисоблаймиз. Чунки худди шу даврдан бошлаб ривожланган Ғарб жамиятларида ўрта синф бошқарувни ўз қўлига ола бошлади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ғарб тарихининг ана шу замонавий даврида чет элликларнинг ғарблашиш иқтидори уларнинг ўрта синф турмуш тарзига мослашишига боғлиқ бўлиб қолди. Ғарблашиш пастдан бошланган юнон-православ, Хитой ва япон ижтимоий тизимида аввалдан ўрта синф элементлари мавжуд эди ва айнан шу қатлам таъсири орқали ғарблашиш жараёни кечди. Бошқа томондан эса, ғарблаштириш юқоридан, яъни ҳукмдор томонидан фармонлар орқали амалга оширилганда тадрижий йўл орқали ҳақиқий ўрта синфнинг вужудга келишига умид йўқ эди. Чунки бундай сиёсат туфайли табиий равишда ўрта синф шаклланмади ва шу боис унинг ўрнини сунъий равишда зиёлилар қатлами билан алмаштиришга мажбур бўлишди.

Россия, ислом ва ҳинд дунёсида ана шу йўл билан вужудга келтирилган зиёлилар қатлами характериға Ғарб ўрта синфи хусусиятларини муваффақият билан сингдиришди. Россия зиёлилари руҳига олиб кирилган бу хусусиятлар анчайин мўрт бўлиб чиқди. Чунки Россия жамиятини Ғарб ўрта синфи даражасига кўтариш учун Пётр томонидан вужудга келтирилган зиёлилар қатлами 1917 йилги инқилобий портлашдан олдинроқ, яъни аввалбошданоқ ҳам подшо ҳукмронлигига, ҳам Ғарб буржуа идеалларига қалбан қарши эдилар.

Ғарб ўрта синфи ва ҳозирги замон зиёлилар учун умумий бўлган яна бир тажриба шундан иборатки, улар ҳам, булар ҳам ўзларининг биринчи иш берувчиларига қарши қўзғолон кўтариб, узил-кесил ҳукмронликларини ўрнатишди. Буюк Британия, Голландия, Франция ва бошқа Ғарб мамлакатларида ўрта синф монархлар жойини эгаллаб ҳокимият тепасига келди. Ҳолбуки, айнан монархлар томонидан ўз вақтида ўрта синфнинг қўллаб-қувватланиши уларнинг тақдирида ҳал қилувчи роль ўйнаган эди. Европага тааллуқли бўлмаган давлатларда эса зиёлилар мустабид ҳукмдорларга қарши қўзғолон кўтариб ҳокимиятни эгаллашди. Пётр Россияси, Усмонлилар империяси ва Ҳиндистондаги Британия империяси тарихидаги умумий эпизодга бир қур назар ташласак, зиёлилар қўзғолони нафақат учала муҳитга ҳам хослиги, шу билан бирга улар қарийб бир хил вақт ўтгандан сўнг содир бўлганлигини ҳам кўрамиз. Пётр I яратган давлат тизимиға қарши уруш эълон қилиш сифатида намоён бўлган декабристларнинг 1825 йилдаги бевақт қўзғолони Пётр тахтга келган 1689 йилдан 136 йил ўтгандан кейин содир бўлди. Ҳиндистонда XIX асрнинг охирида – Бенгалияда Британия ҳукмронлиги ўрнатилгандан 140 йилдан кейин биринчи сиёсий “тартибсизликлар” келиб чиқа бошлади. Усмонлилар империясида эса, 1768-1774 йиллардаги рус-турк урушидаги мағлубиятдан сўнг мусулмонларнинг қаттагина қисми замонавий Ғарб ҳарбий санъатини ўргана бошлаганидан 134 йил ўтиб – 1908 йил Бирлик ва тараққиёт қўмитаси Абдул Ҳамид II тахтда мусово килди.

Бирок бу ўхшашликларни бир-биридан фарқловчи муҳим жиҳат бор. Ҳукмронга айланган замонавий ўрта синф жамиятнинг автохтон (махаллий аҳоли) қисми эди. Яъни, Ғарб ўрта синфи психологик жиҳатдан “ўз уйида” яшарди. Зиёлилар эса аксинча жамиятнинг “янги одамлари” ва ғайриунсурлари эди. Зиёлилар табиий ривожланиш маҳсули ва кўриниши эмас, ўз жамиятларининг замонавий Ғарб билан тўқнашувидаги мағлубияти эди. Улар куч-қудрат эмас, заифликнинг тимсолиға айланишганди.

Зиёлиларнинг ижтимоий аҳволи чекланганлиги, зиммаларига юклан-

ган вазибалари раҳмат эмас, лаънат олиб келишини ички сезги билан ҳис қилишлари – уларнинг ҳам отаси, ҳам тавқи лаънати, ҳам йўлчи юлдузи, ҳам кўркувга солувчиси бўлган Ғарб ўрта синфига нисбатан нафрат уйғотарди.

Бунга ёрқин мисол сифатида 1917 йил икки рус инқилобидан кейин Пётр подшоҳлиги харобаларида ғарбона усулдаги парламент республикасини вужудга келтириш мағлубиятга учраганини келтириш мумкин. Тажрибали, ҳар ишда малака ва ваколатга эга, гуллаб-яшнаётган ва обрўли ўрта синфга эга бўлмасдан туриб Керенскийнинг демократик парламент ҳукумат тузиш ҳаракати тўла муваффақиятсизликка учради.

МУВАФФАҚИЯТЛИ БОСИМНИНГ ИЖТИМОЙ ОҚИБАТЛАРИ

Пролетариат жамиятнинг ичидан униб-ўсиб чиққан вақтида ҳам, барибир у жамиятнинг ноқулай қисми бўлиб қолаверади. Пролетариатнинг сони кўпайиб, хориждан келувчи муҳожирлар ҳисобига унинг маданий модели ўзгаргани сайин бу ноқулайлик кучайиб боради. Чет эллардан ижтимоий муҳофаза истаб кириб келаётган иммигрант-пролетариат туфайли империялар муаммолари кўпайишини тарих ўзининг буюк мисоллари билан намоён қилган. Рим императори Август чуқур мулоҳаза билан ўз қўшинларига империя чегараларини Фрот дарёсининг нариги соҳили томон кенгайтиришга руҳсат бермаган. Габсбургларнинг Австрия империяси ҳам XVIII асрда ва Биринчи жаҳон урушининг дастлабки йилларида Германия қўшинлари қўлга киритган ғалабалар ортидан жануби-шарқ томон ўз худудларини атайлаб кенгайтормади. Чунки империя худуди шусиз ҳам турли-туман халқлар билан тўлиб-тошган эди ва яна славян халқлари ҳисобига аҳолини кўпайтириш кескин ижтимоий муаммоларни туғдирарди.

Америка Қўшма Штатлари Биринчи жаҳон урушидан сўнг океан ортидан келаётган иммигрантлари сонини қисқартириш мақсадида махсус қонунлар қабул қилди. Ҳолбуки, XIX асрда Америкада муҳожирлар масаласида мутлақо бошқача кайфият ҳукм суради. Бу жараёни яҳудий романнависи Зангвил Исраэл (1865-1926, *англиялик ёзувчи ва драматург*) “тигел” (*турли металлларни эритишида ишлатиладиган кўзасимон идиш*). *Турли халқларни бир-бири билан қўшиб ягона Америка халқини вужудга келтириш учун образ сифатида тигел сўзини ишлатган – тарж.*) деб атаганди. Яъни, барча иммигрантлар, ҳеч бўлмаганда Европадан келаётган муҳожирлар тез орада “ашаддий америкапараст ватанпарварлар”га айланиб, федерациянинг аҳоли кам худудларини ўзлаштиради ва мамлакат равнақиға ҳисса қўшади, деган ишонч мужассам эди. “Қанча кўп одам бўлса, ҳаёт шунчалик қувноқ” деган принцип амал қиларди. Биринчи жаҳон урушидан кейин тушқун, ёқимсиз кайфият юзага келди. Барча халқларни бир жойга жамлаб, уни америкача қозон (“тигел”)да тоблаб, ундан “ватанпарвар” янги миллат яратиш ғояси амалда иш бермай қўйди.

Хорижий пролетариатнинг мамлакат ичкарасига кириш йўлларини ёпиш орқали пролетариатнинг, японлар тили билан айтганда, “хавфли фикрлари”дан жамиятни кафолатли халос қилишга эришилдимиз? Бу саволға ижобий жавоб бериш мушкул.

Ўз муҳитида ижобий таъсирга эга ва зарарсиз бўлган маданият элементлари бошқа муҳитга бостириб кирар экан, шу жойнинг ижтимоий тизимиға ҳалокатли таъсир кўрсатади. Бу қонунни мақол шаклида қисқача шундай ифода этиш мумкин: “Ким учундир овқат ҳисобланган нарса, бошқа учун захардир”.

ТАРИХДА ҚОНУН ВА ЭРКИНЛИК

Ҳозир ўрганиладиган муаммо 1914 йилгача Ғарб одамани жуда оз безовта қилган. Бунинг сабаби – муаммо ечимлари бирортаси бошқасига қараганда қоникарли эмас. Инсон тақдири инсондан юқори турувчи қонун билан бошқарилади деган тушунчага йўл қўйилганида бу қонунни “тараққиёт қонуни” деб аташган. Бошқа томондан эса, бундай қарашга йўл қўйилмаган чоғда эркин ва ақл-идрокка таянган инсон фаолияти ҳам тараққиётда худди шундай натижага эришади, деб ишонишган. XX аср ўртасига келиб вазият тубдан ўзгарди. Утмишда цивилизациялар ҳалокатга учрагани ва ҳозирги Ғарб кишиси бунёд этган даъвогарлик даражасидаги осмонўпар бино ҳам дарз кетаётганлиги маълум бўлди. 1919 йил нашр қилинган Освалд Шпенглер (1880-1936, немис файласуфи. Икки жилдли “Европанинг сўниши” (1918-1922) асаридан кейин машҳур бўлган. Уягона инсоний маданият мавжуд эмас ва маданият ўла туриб цивилизацияга айланади деган назиряни илгари сурган)нинг дабдабали номланган “Европанинг сўниши” асарида илгари сурилган қонунга ўхшаш қонун ҳақиқатан ҳам мавжудми? Бу қонунга кўра ҳозирги цивилизацияни ҳам авваллари бўлганидек ҳалокат кутмоқдами? Биз ўтмишдошларимиз хатоларини тuzатиб, ўз тақдиримизни ўзимиз ярата оламизми?

Бу ўринда биринчи навбатда “қонун” сўзини қай маънода қўллаётганимизни аниқлаб олишимиз зарур. Яъни инсон томонидан ҳамма кўриб, билиб юрган одатдаги қонунчиликни назарда тутаётганимиз йўқ, балки биз таҳлил қилаётган “қонун” инсон фаолиятини бошқарадиган ва инсон томонидан ёзилган одатий қонунга ўхшаб кетса-да, бироқ у инсон томонидан яратилмагани ва инсон томонидан ўзгартирилмаслиги билан ажралиб туради.

Ҳозирги Ғарб жамиятининг ишлаб чиқариш фаолияти

Маҳсулот етказиб берувчи ва уни сотиб олувчи ўртасидаги талаб ва тақлифнинг фаркли ва ўзгарувчан статистик модели “кўтарилиш” ва “пасайиш”нинг тўхтовсиз занжирида ўзини ажойиб тарзда намоён этди. Суғурта компаниялари даҳшатли таваккалларга мукофот суғуртасини белгилаш билан боғлиқ ўз бизнесининг янги соҳаларини очишга рағбатлантиришга қаратилган фаол ишбилармонлик цикллари модели бу китоб ёзилаётган пайтда ҳали ишлаб чиқилмаганди. Шундай бўлса-да, тадқиқотчи-олимлар ушбу соҳа предмети ҳақида кўп нарсани билиб олишди.

Бундай тадқиқотга биринчи бўлиб 1837 йил британиялик олим С.Ж.Ллойд (кейинчалик лорд Оверстон) қўл урди. Циклларнинг америкалик тадқиқотчиси У.К.Митчелл 1927 йил нашр қилинган китобида шундай деб ёзади: “Фаол ишбилармонлик циклларининг характерли хусусиятлари иқтисодий ташкилот қандай ривожланишига қараб ўзгаришини кутиш мумкин”. Бошқа бир америкалик олим У.Д.Торпнинг статистикага алоқаси йўқ материаллари асосида, учинчи бир америкалик олим Ф.СМиллс индустрияллаштиришнинг дастлабки бочқичида “қиска” иқтисодий цикл тўлқинининг узунлиги ўртача 5,86 йил, тез ўтишнинг кейинги босқичи 4,09 йил ва қиёсий барқарорликнинг охириги даври 6,39 йил бўлишини ҳисоблаб чикди.

Бошқа иқтисодчилар ўзгача циклларни тақлиф қилишар эканлар, юқоридаги жараёнлар муддати узоқроқ бўлиши мумкинлигини тахмин қилишган. Умуман олганда циклларнинг муддатлари бўйича олимлар бир тўхтамага келиша олишмаган ва у бу борадаги тадқиқотлар ҳали ўзининг дастлабки босқичида турибди. Шу боис бу мавзунини давом эттиришга

ҳожат йўқ. Буюк Британиядаги саноат инқилобидан кейин ўтган икки юз йил мобайнида Ғарб иқтисодий фанлари оталари иқтисодиёт тарихи бағридан инсоннинг иқтисодий фаолиятини бошқарган ва инсон характери сифатлари акс этган чалкаш маълумотлар, қонунлар тўпламини олиш билан машғул бўлишди.

Миллий давлатларнинг рақобати: сиёсий мувозанат

Иқтисодчилар иқтисодиёт тарихига татбиқ этиладиган қонунларни аниқлаш учун ўз тадқиқотлари натижаларини қўллашларни кўриб, биз худди шу усулни сиёсий соҳа фаолиятига нисбатан ҳам ишлатса бўладими, деган масалага эътибор қаратдик. Ғарб дунёсининг Янги давр миллий давлатларидаги рақобат ва урушларни сиёсий соҳадаги фаолият майдони сифатида танладик. Ғарб тарихининг ушбу даври бошланиши деб XV аср охирида трансалп Европа давлат тизимининг италянлаштирилишини олишимиз мумкин.

Англия (ёки Британия) халқи оролда жойлашганлиги боис устунлик ва нисбатан дахлсизлик берадиган аҳволдан фойдаланиб, бир-бирдан юз йилга яқин вақт ажратиб турган тўрт воқеа ичида Ғарб-христиан дунёсида универсал давлат ташкил қилиш, ҳеч бўлмаганда, анъанавий ифода усули билан айтганда, “сиёсий мувозанатни бузишга” ҳаракат қилган континентал державаларни емиришдан дастлаб тийилгани ва сўнг уларни тор-мор қилганлигини “ҳар бир мактаб ўқувчиси билади”.

Биринчи воқеада сиёсий мувозанатни бузувчи – 1588 йил Испания, яъни испан армадаси эди; иккинчи воқеада – 1704 йил Людовик XIV Францияси Бленхейм жангида; учинчи воқеада – Франция инқилоби – Наполеон – Ватерлоо, 1915 йил; тўртинчи воқеада – Вилгелм II Германияси – 1918 йилги Ярашув куни, кейинчалик Гитлер даврида қайта оёққа турган Германия ва Нормандия, 1944 йил. Ушбу воқеаларда цикл моделини аниқ кўриб турибмиз. Ҳар бир “уруш” аввалгисига қараганда узок муддатга чўзилган ва олдингисига нисбатан кўпроқ давлатларни ўз домига тортган.

Замонавий Ғарб универсал давлати барпо этилишининг олдини олишга қаратилган ана шу тўрт уруш оралиғи тахминан юз йил эди. Дастлабки уч юз йилни алоҳида таҳлил қиладиган бўлсак, урушлар ўртасидаги вақт навбатдаги урушга ҳозирлик кўриш ёки қўшимча уруш эканлиги ва бундан мақсад Марказий Европа ва Германияда устунликка эришиш учун кураш эканлигига гувоҳ бўламиз. Бу урушлар Марказий Европада кечганлиги боис, Англия уларнинг бирортасида охиригача, айрим ҳолларда эса умуман иштирок этмаган. Бу оралиқ урушларнинг биринчиси Уттиз йиллик уруш (1618-1648), иккинчиси пруссиялик “Буюк” Фридрих урушларини (1740-1763) ўз ичига олган, учинчиси эса 1848-1871 йиллар ичидаги узок вақт давом этган ва Бисмарк билан боғлиқ урушлардир.

Ва ниҳоят тўрт пардали бу драмани Испаниянинг Филипп Пси эмас, Габсбургларнинг икки авлод олдинги “Италия урушлари” увертюраси очиб берган, деб айтишимиз мумкин. Бу урушлар Франция қироли Карл VIIIнинг Италияга ёвузона бостириб кириши билан бошланганди ва у ҳайрон қоларли даражада натижасиз тугади. Ушбу тажовуз малакали мутахассислар кеч Урта асрлар ва илк Янги давр деб кескин ажратган 1494 йил содир бўлганди. Бу воқеа христианлар томонидан мусулмонларнинг Испаниядаги охириги худуди босиб олингандан, Колумбнинг эса Вест-Хиндистонга биринчи қадамини қўйганидан сўнг икки йил ўтиб рўй берди.

Бу воқеаларнинг барчасини жадвалда ифода этиш мумкин. Александрдан кейин эллин ва Конфуцийдан сўнг Хитой тарихидаги тинчлик ва уруш циклларини тадқиқ қилиш Ғарб тарихининг Янги даврига хос бўлган ҳамда ўзининг структураси ва давомийлиги билан жудаям ўхшаб кетадиган тарихий “модел”ни юзага чиқарди.

Цивилизациялар инқирози

Ғарб жамиятининг Янги давридаги юқорида кўриб ўтилган урушларнинг цикли моделига назар ташлайдиган бўлсак, “ғилдирак” тўрт маротаба ҳам ҳар сафар “старт” олган жойига қайтиб келгани ва йўқлик қаъри, беҳудалик томон айланганлигидан даҳшатга тушамиз. Бу “ғилдирак” мудом хавф-хатар мавжуд томон юрган. Ана шу тўрт воқеа ўта кучли ва ўзига ортиқча баҳо бериб юборган давлатдан ўзларини ҳимоя қилиш учун қўшни мамлакатлар қандай бирлашгани ва охир-оқибат манманлик, ўз куч-қудратига ортиқча ишонч мағлубиятга олиб келишини кўрсатди.

Миллий давлатлар ўртасида устунликка эришиш учун ўз-ўзини маҳв этувчи бундай такрорланувчи цикллар цивилизациялар инқирози муаммосини тадқиқ этаётганимизда ҳам диққатимизни тортган эди. Цивилизацияларнинг инқирози ва урушлар цикли ўртасида ўхшашлик борлиги ажаблантирмайди. Жамиятдаги синиш орқасидан келаётган инқироз маҳаллий давлатлар ўртасидаги шиддатли урушлар оқибати эканлигини тадқиқотимиз кўрсатиб турибди. Курашаётган давлатлардаги зўравонлик алангаси бирдан сўнмайди ва у янги ижтимоий тўнтариш ва фуқаролар уруши шаклида пайдо бўлади. Шундай қилиб, инқироз жараёни урушлар оралиғида вақтинча тўхтаса-да, кейинчалик барибир давом этади.

Инқирозлар ҳам миллий давлатлар урушлари сингари турли тусланишлар билан ўз йўналиши бўйича боришини аниқладик. Кўплаб тарихий мисолларни тадқиқ қилиб “мағлубият ва жонланиш” цикли ритми, одатда, уч ярим тактдан иборат бўлишини аниқладик – мағлубият, жонланиш, пасайиш, жонланиш, пасайиш, жонланиш, пасайиш. Бу цикл худди ана тариқада цивилизациянинг синишидан то бутунлай барҳам топишига қадар ўзининг тарихий саёҳатини амалга оширади. Биринчи мағлубият синган жамиятни “ноиттифоқлик даври”га улоқтириб ташлайди. Бу давр эса кейинчалик иккинчи ва янада кучлироқ ҳамлага дучор бўлиш учун илк жонланиш билан ўрин алмашади. Бундай пасайиш ортидан анча узок давом этадиган иккинчи жонланиш бошланади ва мазкур жараён универсал давлат пайдо бўлишига олиб келади. Бу ҳам ўз навбатида пасайиш ва жонланишни бошидан кечириб, охириги жонланиш ортидан якунловчи инқироз етиб келади.

“Ижтимоий инқироз” драмаси “сиёсий мувозанат” драмасига қараганда анча аниқ ва доимий мазмунга эга. Универсал давлатлар жадвалига назар солсак, воқеалар силсиласи бегона ижтимоий тизимлар таъсири остида издан чиқмаса, тахминан тўрт юз йил давомида, яъни илк синишдан универсал давлат қарор топгунга қадар жамият мағлубият, жонланиш, пасайиш ва янада самаралироқ жонланиш ҳаракатида бўлган. Универсал давлат вужудга келиб унинг ҳалокатига чаман тахминан шунча вақт ўтади. Бирок универсал давлат ҳалокатга қарши охиригача курашади. Бу курашларга мисол сифатида 378 йилда Адрианопол (Август томонидан асос солинганидан тўрт юз йил ўтиб)даги ҳалокатдан сўнг Рим империясининг ижтимоий жиҳатдан қолоқ бўлган ғарбий вилоятларидаги инқироз 565 йил Юстианнинг ўлимига қадар марказий ва шарқий вилоятларга кўпам таъсир кўрсатмади. Худди шундай, 184 йил иккинчи марта ҳамлага дуч келган ва оқибатда уч подшоҳликка бўлиниб кетган Хан империяси бутунлай ҳалокатга учрашидан олдин Цзин империяси (280-317) даврида яна қайта бирлашиб, тикланишга юз тугган.

Цивилизациялар тараққиёти

Ижтимоий инқироздан ижтимоий тараққиётга диққат қаратар эканмиз, бу жараён ҳам худди инқироз сингари цикли ҳаракатга эга эканлигини кўрамиз. Юзага келган муаммо-таҳдидга муваффақиятли ечим-жавоб

топилганда ривожланишга эришилган ва бу нарсани ҳам ўз навбатида яна бир янги муаммо-тахдидни юзага келтирган. Чексиз такрорланадиган ушбу жараён йўлига ғов бўладиган бирор-бир асосли сабаб топа олмадик. Ҳеч бир цивилизация таракқиёт жараёнини ушлаб қола олмаган. (Бу тарихий факт!) Улар муаммо-тахдидга бир марталик ечим-жавоб топишган. Бу жавоб ортидан келадиган янги муаммо-тахдидга талаб қилинган изчил ўзгача жавоб топишни уддалай олишмаган.

Эллин цивилизациясига таҳдид солган дастлабки бебош варварлик шаҳар-давлатларнинг юзага келишидек янги институт шаклида самарали жавоб қайтарган. Бу муваффақият эса аҳоли сонининг ўсишидек иқтисодий йўналишдаги янги муаммони келтириб чиқарган. Ушбу иккинчи муаммо-тахдид ҳар хил амалиётга эга кўплаб муқобил жавобларни туғдирди. Мазкур жавоб ичида спарталикларнинг қўшни унумдор ва серҳосил ерларни босиб олишдек ҳалокатли жавоблари ҳам бор. Эллинлар томонидан Урта Ер денгизининг ғарбий соҳилларидаги қоқоқ халқларнинг ерларини мустамлакага айлатиришдек маълум муддат самара берган жавоб ҳам мавжуд. Эллин дунёсининг бундай кенгайиши (финк ва тирренслар сингари рақобатчилар эллинларнинг географик кенгайиши йўлига ғов бўлгунларига қадар) натижасида иқтисодда инқилоб рўй берди ва натурал хўжалиқ ўрнига саноат ишлаб чиқариши товарларини экспорт қилиш ва хомашёни импорт қилишни кириб келишидек афиналикларнинг узоқ вақт самарали бўлган жавоблари ҳам ўрин олди.

Иқтисодиёт соҳасидаги муаммо-тахдидга топилган ва берилган муваффақиятли ечим-жавоб кейинчалик сиёсий йўналишдаги муаммо-тахдидни туғдирди. Иқтисодий жиҳатдан оёққа туриб олган ва ўзига мустақил бўлган эллин дунёси сиёсий режимдан қонунийлик ва ягона тартибни талаб қила бошлади. Ташқи дунёдан узилиб қолган ва мустақил қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ривожини рағбатлантирувчи шаҳар-давлатларни бошқарадиган режим иқтисодий структураси яхлитлашган эллин жамиятини худди шундай ягона сиёсий структура билан таъминлашга қодир эмасди. Эллин цивилизациясини синишдан асраб қолиши мумкин бўлган ана шу учинчи муаммо-тахдидга ўз вақтида ечим-жавоб топилмади. Учинчи муаммо-тахдидга эллин цивилизацияси топа олмаган жавобни Ғарб цивилизацияси ўзининг ривожланиш жараёнида муваффақиятли топди.

Эллинлар ҳам дуч келган ва оралик подшоликлар даврида варварлик дастлабки муаммо-тахдид эди. Бу таҳдидга папа бошчилигидаги ягона черков институти ташкил этилиб ўзгача жавоб қайтарилди. Бу нарса иккинчи муаммо-тахдидни туғдирди. Чунки ягона черков атрофида бирлашган Ғарб-христиан дунёси ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий жиҳатдан самарали бўлган локал давлатлар тизимига зарурат сеза бошлади. Бу муаммога жавоб – Италия ва Фландрияда эллинларнинг шаҳар-давлатлари қайта тикланиши бўлди. Бироқ шаҳар-давлатлар баъзи соҳаларда ижобий роль ўйнаган бўлса-да, лекин худудий жиҳатдан кенгайиб бораётган феодал монархларнинг талабларига жавоб бермас эди. Италия ва Фландриядаги шаҳар-давлат тизими Ғарб дунёсининг бошқа йирик қўламдаги миллатларининг сиёсий ва иқтисодий соҳада самарали маҳаллий бошқарувни юзага келтириш муаммосини ҳал қила олармиди?

Бу муаммо Англияда дастлаб сиёсий соҳада парламент институти орқали, кейинчалик саноат инқилоби орқали иқтисодий соҳада ҳал қилинди. Аммо Ғарб саноат инқилоби, худди эллин тарихидаги Афина саноат инқилоби сингари маҳаллий иқтисодий мустақиллик ўрнига бутун дунё иқтисодиётига боғлиқликни олиб келди. Шундай қилиб, Ғарб цивилизацияси учинчи муаммога муваффақиятли жавоби орқали ўз вақтида эллин цивилизацияси иккинчи муаммога муваффақиятли жавобидан кейин дуч

келган янги муаммо билан юзма-юз келди. Ушбу китоб ёзилаётган XX аср ўрталарида Ғарб одами бундай сиёсий муаммо-тахдидга муваффақиятли жавоб топа олмаган бўлса-да, лекин унинг хавфини ўз ҳаётида яққол сеза бошлади.

Ана шу икки цивилизация тараққиётига бир қур назар солишнинг ўзи ҳам ижтимоий ривожга эришишнинг муаммо ва жавоб доираси занжири тугунларида бир хиллик йўқлигини кўрсатиб турибди. Етарли даражада хужжатлаштирилган бошқа цивилизациялар тарихи тадқиқи ҳам бу ҳулосани тасдиқлаб турибди. Цивилизациялар тараққиётида ҳам, уларнинг инқирози тарихида ҳам “Табиат қонунлари” ҳаракати бир хилда сезиларли даражада эмаслигини, назаримда, тадқиқотимиз натижаси десак бўлади.

БУ НИМА ТУФАЙЛИ ВА ҚАНДАЙ СОДИР БЎЛДИ

Одамлар нега тарихни ўрганеди? Бу саволга тарихчи ҳаётда мақсад билан яшашдек бахт топган ҳар қандай инсон сингари Парвардигори оламнинг “Яратганни ҳис қилиш ва Уни излаш” даъватида ўз қисматини топган инсон деб, жавоб берган бўлур эдим. Тарихчининг нуқтаи назари – ҳисобсиз нуқтаи назарлардан биридир. Худонинг ҳаракатдаги яратувчилик қудратини бизнинг инсоний тажрибамиз олти ўлчовида кўрсатиб бериш тарихчининг алоҳида хизматиدير. Тарих фанига оид нуқтаи назар – тўртўлчовли фазода доира бўйлаб ҳаракат қилаётган физик космосни, Ҳаёт-вақт-макон бешўлчовли тизими доирасида тадрижийлик касб этаётган сайёрамиздаги Борлиқни, шунингдек, муқаррар тақдир орқали Яратгучи томон маънавий юксакликни амалга ошираётган ёки Тангрини рад этаётган инсон қалбини Рух воситасида олтинчи ўлчовга кўтарилишини намоён қилади.

Биз Тарих моҳиятида Илоҳий яратувчилик қудратнинг ҳаракатдаги томошасини билишга ўзимизни ҳақли деб билсак, инсон ақл-идроқи тарих таассуротларини қалбан қабул қилиши доимо тахминан бир хил даражада қолаётганлиги бизни ҳайрон қолдирмаслиги керак. Тарихчида ижодий тўлқинланиш бўлмаса, тарихнинг улуғвор, зўр таассурот қолдирадиган ёдгорликлари ҳам ҳеч қачон тилга кирмайди. Чунки тарихчи олим тарихий ашё ва ёдгорликлар тадқиқотида ижодий иштиёқ ва ҳаяжонсиз киришса, бамисоли басирдек ҳеч нарсани кўра олмайди. Қалб амри ва даъватисиз тарихчи кўзида ижод олови ёнмаслиги ҳақиқатини ғарблик файласуф-саёҳатчи Вольней (*Константин Франсуа Волней, 1757-1820 Француз маърифатчиси, файласуфи*) фаолияти тасдиқлайди. У 1783-1785 йиллар ислом дунёси мамлакатларига (*Усмонли турк империяси, Миср, Сурия*) саёҳат қилди. Олим Ганнибал урушлари давридагина цивилизация тарихига тортилган мамлакатдан уч-тўрт минг йилдан буён тарих ҳаракатининг саҳнаси бўлиб келаётган, Галлияга қараганда ўтмиш ёдгорликларига ниҳоятда бой ўлкаларга келиб қолган эди. XVIII асрнинг охириги чорагида Урта Шарқда йўқолиб кетган цивилизацияларнинг ҳайратга соладиган харобалари ичида бу монументларни тадқиқ қилишга ҳаракат қилмаётган авлод яшарди. Айнан тадқиқ қилиш масаласи Волнейни Франциядан Мисрга етаклаб келди. Ун беш йилдан кейин эса Бонапарт ҳарбий экспедицияси ортидан француз олимларининг каттагина гуруҳи ҳам кириб келди. Наполеон Имбаба остонасидаги ҳал қилувчи жангдан олдин эҳромлар тепасидан сизга қирқ асрлик тарих назар солиб турибди деб армиясига мурожаат қилар экан, бу даъват саводсиз оддий аскарлар қалбида ҳам маълум бир таассурот уйғотишига ишонарди. Мамлуклар қуролли кучлари қўмондони Муродбей тарихга бефарқ аскарларига худди ана шу тарзда мурожаат қилишни ҳаёлига ҳам келтирмаганлигига ишончимиз комил.

Наполеон араваларида Мисрга кириб келган француз олимлари Ғарб жамиятининг ўтакетган қизиқувчанлигини қондирадиган тарихнинг янги ўлчовига дуч келишди. Худди ана шу вақтдан бошлаб унутилган ва йўқолган – Кўхна дунёдаги Миср, Вавилон, Шумер цивилизациялари, Ҳинд дарёси ҳавзаси, Шан маданияти, Янги дунёдаги Мая, Юкатан, Мексика ва Анд цивилизацияларига яна қайта ҳаёт бағишланди.

Руҳлантирадиган қизиқувчанликсиз ҳеч ким тарихчи бўла олмайди. Бироқ бу хусусият камлик қилади. Мабодо қизиқувчанлик аниқ мақсадга йўналтирилмаган бўлса, у мақсадсиз маҳмадоналик, ўзини билармон ҳисоблашга олиб келади. Ҳар қандай буюқ тарихчининг қизиқувчанлиги унинг авлоди учун амалий аҳамиятга эга бўлган маълум бир саволга, муаммога жавоб беришга йўналтирилган. Бу саволни умумлаштириб қуйидагича ифода этишимиз мумкин: “Бу нима туфайли ва қандай содир бўлди?”.

Машҳур тарихчилар томонидан яратилган интеллектуал тарихни кўздан кечирсак, ҳайратда қолдирадиган жуда муҳим воқеалар даъвати уларни тарихий ташхис қўйиш шаклидаги жавоб топишга илҳомлантирган. Бу тарихчи ўзи гувоҳ бўлган ёки Фукидид (*мил. авв. 460-400 йиллар, қадимги Юнонистоннинг йирик тарихчи олими*)га ўхшаб ўзи фаол иштирок этган Пелопоннес уруши, Кларедон (*Кларедон Эдуард Хайд (1609-1674) – граф, 1660-1667 йиллар Англиянинг лорд-канцлери. XVII асрдаги Англия буржуа инқилобида фаол иштирок этган ва унинг тарихини биринчи бўлиб ёзган*) қатнашган Англиядаги фуқаролар уруши бўлиши мумкин. Ёинки, орадан юз йиллар ўтиб Капитолия харобаларига ўйчан тикилиб турган Гиббоннинг (*Гиббон Эдвард (1737-1794) – инглиз тарихчиси*) қалбини Рим империясининг таназзули ва емирилишидек воқеа жунбушга келтиргандир. Форс уруши Геродотга ижодий рағбат олиб келган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Бироқ нима бўлганда ҳам, кўпинча инсоннинг келажакка ишонч ва умид билан қарашдек табиий туйғусига таҳдид солувчи улкан тарихий эврилишлар, фалокат ва фожиалардан тарихчининг энг яхши асарлари дунёга келади.

*Рус тилидан
Жалолоддин САФОЕВ
таржимаси*

СУН ЗИ ҲИҚМАТЛАРИ

* * *

Барча урушлар фириб маҳсули.

* * *

Музаффар жангчилар аввал галаба қозониб, сўнг жангга кирадилар.

* * *

Илмда тўхташга йўл йўқ.

* * *

Кучли севиши инсонга жасорат берганидек, севилиши ҳам куч бағишлайди.

ВИЛИ ҚОРСАРИ МАНГУ ИЗТИРОБ

Роман¹

IX

Барча жомадонларимизни тахт қилиб, керакли анжом, кийим-кечакларни ўраб-чирмаб, эндигина йўлга отланамиз, деб турганимизда, Гаага шаҳридан, бувимдан телеграмма келиб қолди: унда ёзилишича, бувим жуда оғир бетоб эканлар. Отам уларнинг шифокорига қўнғироқ қилиб, бу гал ҳеч қандай умид йўқлигини аниқлади. Бинобарин, бувим қисқа бир вақт ичида икки мартаба инсултни бошдан кечиргандилар.

Биз ўша куниёқ, кечкурунги самолёт билан Нидерландияга учиб кетдик. Бувим ҳали ҳам ўша, бир пайтлар биз меҳмон бўлиб бориб турадиган уйларида яшаётган экан, ҳолбуки, у бир неча йилдан буён бу уйни сотиб, кичикроқ бир хонани ижарага олмакчиман, деб таъкидлардилар. Дарҳақиқат, улар учун жуда дабдабали уйга қараш, уни эплаш жуда оғирлик қиларди, боз устига ҳозирги кунда тузукроқ хизматкорларни топиш ҳам амри маҳол, уларнинг хизматкори Аннамарининг ёши ҳам тобора ўтиб бораётир. Бувим охири бор Парижга, бизниқига келганларида ҳам уйни алмаштириш борасидаги қарорлари жуда қатъий эканлигини таъкидлагандилар. Шунда одам, уларнинг бу орзулари ҳеч қачон амалга ошмаслигини башорат қилдилар. Чунки бувим ўз уйига жуда боғланиб қолгандилар. Зотан, агар улар чиндан ҳам уйларини сотиб, Аннамари иккаласи кичикроқ бир хонадонга ижарага ўтганларида ҳам бирор хайрли натижага эришишлари даргумон бўларди. Боиси – Аннамари билан уларнинг торгина кулбада жуда апоқ-чапоқ бўлиб яшашлари мушкул иш. Аннамари хизматкор сифатида қимматли эди, бироқ муомала борасида уни жудаям маъқул ва ёқимли деб бўлмасди.

Мабодо ташриф буюрган меҳмонлардан бирортасининг феъл-атвори Аннамарига маъқул келмаса, у андиша қилиб, буни яшириб ўтиришни ўзига эп кўрмасди. Ҳаммасидан ҳам бувимнинг вақт тушунчасини мутлақо идрок этмасликлари унинг жаҳлини чиқарарди: бинобарин бувим куннинг исталган вақтида ўринларидан турар ёки уйдан чиқиб кетар ва яна истаган пайтларида уйга қайтардилар. Узлари истаган вақтда, дабдурустдан ҳеч кимга айтмасдан, ҳеч ким учун қутилмаган тарзда, сайру саёҳатга отланиб қолардилар, буларнинг ҳаммасини фақат ва фақат ўз хоҳишларига кўра “миясига шу фикр ялт этиб урилган бир лаҳзада” қарор чиқариб, амалга оширардилар. Ахир шундай бир шароитда рисоладагидек иш юритиб бўларканми?! Аннамарининг таъкидлашича, отам ҳали кичкина болакай вақтларида бу уйдаги ҳамма нарса мутлақо ўзгача бўлган экан. Марҳум бобом ҳамма нарсада тартиб бўлишини қатъий талаб қилган, ҳатто боланинг ҳам кундалик тартиб-интизоми мавжуд бўлиши керак, деб ҳисоблаган эканлар. Аммо улар оламдан ўтиб, бувим бева бўлиб қолганларидан сўнг, Аннамари: “Бу уй кўз ўнгимизда путурдан кетиб бораётир! – деб чарчамасди. Бу уйга исталган одам исталган вақтда зиёфатга, исталган вақтда меҳмонга келади ва истаган ишини қилаверади, баайни уйнинг бекаси, бувижоним каби... – Ишқилиб, бу бошбошдоқлик ва тартибсизликдан

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

уйнинг бошига ҳам Содом билан Гоморра¹нинг кунлари тушмасин-да!” – дея куйинчаклик билан жаврайди Аннамари.

Биз Аннамари ана шундай кайфиятда норозилик билан жаврашга тушганида, бувим эса худди гуноҳ иш қилиб қўйиб, кечирим сўрашга бўйни ёр бермаётган қитмир болакай каби айёрона жавдираб туришларини кўриб, мириқиб қулардик. Бу ҳолат худди уларнинг бир пайтлар мени сайрга олиб чиқиб кетиб, музқаймоқ ва бошқа турли ширинликлар билан сийлаб келганларида отам қошида мўлтираб туришларини эслатарди.

Навбатдаги шу каби даҳанаки жанглардан сўнг, Аннамари бир неча кун қовоқ-тумшук қилиб, ё ошхонага, ё бўлмаса ўзининг хонасига биқиниб оларди-да, бувим билан гаплашмасди. Бундай пайтлардаги аразни аксарият ҳолларда бувимнинг ўзлари бузишларига тўғри келарди, агар бунга тоқатлари етмаса, шартта уйдан бош олиб, бирор жойга чиқиб кетардилар.

Энди тасаввур килинг, агар улар иккаласи торроқ бирор уйни ижарага олсалар, албатта бундан-да кўпроқ ғижиллашадилар-да, кейин бир-бирлари билан қирпичоқ бўлганларида беркинадиган жойлари бўлмаса, унда нима бўларкин. Қолаверса, бундан бу ёғига бувимга сайру саёҳат қилиш ҳам кони машаққат бўлиб бораётир.

Устига-устак, Аннамари ҳам бувимдан кўра кўпроқ бу уйга боғланиб қолганди. Унинг учун бу уйдаги ҳар бир кресло, диван, ҳар бир гулдон ёки деворга осиглиқ тасвирий санъат асари қадрли ва азиз эди. Албатта, аксарият нарсалардан воз кечмай туриб, ихчам хонага кўчиб ўтишнинг имконияти йўқ. Бунинг учун Аннамари ҳар бир буюм ва жиҳозни худди юрак-бағридан суғуриб ташлаётгандек, ҳаётидан узиб ташлашига тўғри келарди. Уларнинг ҳар иккиси учун ҳам бу уй – унутилмас хотиралар хазинаси эди гўё. Айниқса, бобом оламдан ўтгач, уларнинг икковлашиб отамни қандай қатта қилганликлари билан боғлиқ эсдаликлар ва яна бошқа кўплаб унутилмас хотиралар улар учун муқаддас эди.

Аммо бувим ҳам бу уйдан воз кечадиган бўлсалар, яна аллақанча ардоқли ва азиз нарсалардан мосуво бўлишлари муқаррар эди. Бувимнинг дўстлари ниҳоятда кўп эди, қолаверса, улар мусиқани жонидан ортик кўрар, турли концертларга бориб туришни қанда қилмас, ўзлари ҳам роялда ажойиб куйлар чала билардилар; бунинг устига, улар ҳам худди мен каби ашаддий китобхон бўлиб, бошқа машғулотлардан холи бир лаҳзасини ҳам мутолаасиз ўтказмайдиган инсон эдилар.

Аннамари учун эса бу уй – ҳаёт мазмунидан иборат эди. У эридан ёшгина бева қолиб, бувим билан бувамникига хизматкорликка ёлланган ва шу билан бу ерда бир умрга қолиб кетганди. Гарчи кўп бора имконият туғилса-да, у қайта турмуш қилишни истамаган. У ўз қариндошлари, яқинлари ҳақида умуман гапирмасди, айна пайтда унинг яқин дугоналари ҳам йўқ эди. Унинг бор диққат-эътибори фақат менинг бувимга ҳамда отамга қаратилганди. Отам ҳам буни чин дилдан эътироф этиб, ўзининг иккита онаси борлигини, бироқ улардан қаттиққўдроғи Аннамари эканлигини айтарди.

– Атрофимиздаги мана шу ўғил-қизларга бир қаранг, – дерди у доим норози оҳангда, – ҳаммаси бири-биридан тарбиясиз, сурбет. Менимча, уларни ота-оналари ўз вақтида етарли даражада тергашмаган, танбех, дакки беришмаган уларга.

Мен ҳали кичкинагина болакай пайтларимдаёқ, бу иккала кампирнинг ўзаро муносабатларини кузатиб ҳайратга тушардим. Улар шу қадар бир-бирларидан фарқ қилардиларки, лекин шу билан бирга бамисоли бир улкан дарахтнинг туташ шохлари каби бир-биридан ажралмас ҳам эдилар.

¹ Содом билан Гоморра – Инжилда айтилишича, аҳолисининг тўғри йўлдан адашиб, залолат ботқоғига ботганлиги сабабли Тангрининг ғазабига учраб, олов воситасида ер юзидан супуриб ташланган афсонавий шаҳарлар (Тарж.).

Аннамери эскича қарашларга қатъий амал қилувчи ҳақиқий голландча дунёқараш вакиласи бўлиб, у уй-рўзғор ташвишлари доирасидан ташқаридаги бирорта нарсага қизиқмас ва шу туфайли фақат бувим, отам ва менга боғланиб қолганди холос. Эҳтимол, у менинг онамга ҳам шундай меҳр кўрсатгандир. Мен буни бир гал, беихтиёр оғзидан чиқариб юборган мулоҳазасидан, гарчи у дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборган эса-да, билиб қолдим. Чунки отам унга ҳам онам ҳақида гапиришни мутлақо тақиқлаб қўйганди.

Бувим ва Аннамарининг кийиниш услублари бир-бирларидан тубдан фарқ қилса-да, ҳар иккиси ҳам жуда ораста кўринишарди. Аннамери ҳеч қачон упа-эликдан фойдаланмасди. Унинг юз териси силлиқ ва таранг, ҳатто айтиш мумкинки, шунча йилларнинг долғали кунлари, турли ташвишлар ҳам унинг қиёфасига бирорта ажин сололмаган эди. Бувимнинг сочини бўяб юришлари доим Аннамарининг ғашини келтирарди. Аннамери мудом сочларини силлиқ тараб юрар, барваста ва тўлиқ гавдасидаги камтаргина бичиқдаги кўйлаги, гарчи мода оламининг сўнгги талабларига мувофиқ келмаса-да, ўзига ярашиқли, энг муҳими, қимматбаҳо матодан тикилган бўларди. Унинг эгнидаги кўйлак борми, камзулми ёхуд нимчами, бир неча ойлар давомида кийилса-да, худди яп-янгидек оҳорли турарди. Мен ҳатто унинг фартуғининг ҳам бирор маротаба доғ-дуғ бўлганини кўрмаганман.

Бувим эса роса танноз аёл эди. У ҳеч қачон бировнинг кўзига палапартиш кийинган, сочлари тўзғиган ёки пардоз-андоз қилмаган ҳолда кўринмасдилар. Ҳатто менга ҳам. Мабодо ҳали тўшакдан турмаган бўлсалару мен хоналарининг эшигини тақиллатиб қолсам, бироз пойлаб туришимни сўрардилар, кейин бирор фурсат ўтиб, киришимга рухсат этардилар. Ана шундай вазиятлардан бирида мен азбаройи қизиқувчанлигимдан секин эшикнинг тирқишидан қараб, бувимни кузатганман. Шунда мен унинг шоша-пиша эгниларига жундан нафис қилиб тўқилган пеньюарларини¹ ташлаганлигини, тароқчасини олиб сочларини тартибга келтирганларини ҳамда махсус момик ёстикчада юзига упа-элик суриб, лабларини бўяганларини, кейин эса нозик бармоқлари учини атир билан ҳўллаб, қулоқларининг ортига ҳам атир сурганларини кўрганман. Бувим бу ҳаракатларни шу даражада чакқонлик билан қилардиларки, мен ҳангу манг бўлиб қолгандим. Фақат шундан сўнггина каминага, яъни уларнинг таъбири билан айтганда, “нури дийдалари – митти қуёшчалари”га хонасига киришга изн бериларди. Мен тўшакда ором олиб ётган бувимни кўриб, баайни модалар журналидан олинган бирорта суратни томоша қилаётгандек ҳайратлангандим. Шунинг учун ҳам бувимнинг уйига сўнгги бор борганимизда эшикни очган Аннамарини кўриб кўзларимга ишонмадим. Бунга боис нафақат унинг салқиган ковоқлари, юз терисининг худди тупроқ каби тусга кириб, оғзининг атрофи чуқур ажинлар билан қопланганлиги эди; балки менинг ҳайратимга сабаб унинг сочлари патила-патила бўлиб пешонасида осилиб турганлиги, ёқаси кир-чир бир аҳволда, кўйлаклари ҳам ғижимланиб елкасида осилиб турганлиги бўлди. Оҳ, қанчалар тез ва қанчалар даҳшатли қарибди у. Ўйлайманки, Аннамарининг ташқи кўринишидаги бу салбий ўзгаришлар, мени бувимда юз берган бундан-да афтода аҳволни қаршилашга маълум маънода руҳий жиҳатдан тайёрлагандек бўлди. Шунинг учун бўлса керак, тўшакда ётган бувимни кўргач, уни мутлақо таний олмаган бўлсам ҳам, кўнглимдаги руҳий изтироб зарбаси унчалик таъсир этмади.

Бувимни кўрганимда мени унинг қариган юз-кўзлари, хира нигоҳи, саломлашиш асносида бир неча сўзни зўрға талаффуз этишга қурби етган хирқироқ овози эмас, балки худди Аннамариде кузатганим каби ўзининг

¹ Пеньюар – оддий ичкиймдан фарқли ўлароқ, зодагон оила вакиллари томонидан ухлаш пайтида кийиладиган энгил кўйлак (тарж.).

ташки қиёфасига нисбатан беъътиборлиги кўпроқ даҳшатга солди. Гўёки энди улар учун ёш ва гўзал кўринишнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқдек, буларнинг бариси энди уларни толиқтирадиган ортиқча даҳмазадек эди. Фақат кўл ва оёқларигина ҳаракат қилишга қодир бўлган ҳилвираган жасад учун энди ҳаётининг энг сўнгги дамларини ва шунча йиллар ардоқлаб кетган ўз жонини тутиб туришнинг ўзи ҳам машаққатли иш бўлиб, унга шу иш ҳам малол келаётгандек. Энди бу жасадда бошқа ишлар учун вақт ҳам, мадор ҳам йўқдек. Ана шу умрнинг энг сўнгги лаҳзалари ҳам гўё бизнинг кўз ўнгимизда эриб, тўкилиб, сўниб бораётганлиги ўта ачинарли эди.

– Жудаям чарчадим, – дея шивирлади бувим. – Сизларни шунчалар соғингандимки, шу қадар кўргим келгандики... хайрият...

Менимча, бувим: “Хайрият, сизларни кўрдим. Энди бемалол ўлсам ҳам бўлади. Эй, Яратган Эгам, энди омонатингни олсанг ҳам бўлади, эй ҳаёт, энди мени тарк эта қол, бу ёғига менинг кучим қолмади”, – демоқчи бўлаётгандек эди.

Мен хонадан, бувим бу ёруғ оламни тарк этдилар, деган ўй билан чиқдим. Ҳа, доим қувноқ, шаддод ва танноз бувижоним оламдан ўтдилар. Мана шу хайҳотдек уй ҳам гўё улар билан бирга ўлгандек. Ҳолбуки, бу уй ҳамиша турли товушларга лиммо-лим бўларди: бу ерда мудом соатларнинг чиқиллаши, турли мусиқа оҳанглари, кишиларнинг дилкаш суҳбатлари, шодон қаҳқаҳалар янграб турарди. Энди эса бу уйга шундай бир теран сукунат чўккандики, гўё маҳобатли шу уй ҳам ҳаётга энди мутлақо қизиқмай кўйгандек. Фақат пастдаги ойнаванд айвондаги тўтиқушларгина ўзларининг катта қафасларида худди аввалгидек қувноқ чуғурлашарди. Аннамари биров бўғиқ товушда бувимни кундузлари оқсоч қиз ёрдамида ана шу айвонга олиб чиқишини маълум қилди. Унинг гапига қараганда бувимнинг ягона истаги шу – ўзига энг азиз ва қадрдон жиҳозлар куршовида бўлишдан иборат экан. Бу ерда унинг учун ўта қадрдон нарсалар: узоқ йиллар беминнат хизмат қилган кўҳна мебеллар, бувим севиб мутолаа қилган китоблар, қанча-қанча қувноқ лаҳзаларни, куй ва кўшиқларни унга ҳадя қилган жонажон рояль, ўз қўллари билан экиб, парваришлаган гуллар ва албатта тинимсиз сайрайдиган тўтиқушлари бор.

Бувим бу ерда ётиб, бундан кейин ҳеч қачон чалмайдиган қадрдон роялига ва зинҳор қўлига олиб ўқимайдиган китобларига қараб хаёл сурадилар.

Мен ҳар куни эрталаб ва туш вақтида айвонга чиқиб, бувимнинг ёнларига ўтирдим. Уларга тикилиб қарарканман, нимагадир Суррейдаги вилламиз залида турадиган катта камин эсимга тушиб кетди. Рождество байрамида бериладиган таътил кунлари ёки ёзнинг салқин кечалари биз ўша каминга ўт қалаб, унинг теграсида дилкаш суҳбатлар қурадик. Албатта, вилламизда каминдан ташқари марказий иситиш тармоғи ҳам бор эди. Аммо айнан камин атрофидаги диловар мулоқотлар росмана инглизча вилламизга алоҳида кайфият, руҳият бериб, унга кўпроқ ярашадигандек эди.

Каминни ёқиш менга ишониб топширилган имтиёз бўлиб, мен учун бу катта шараф эди. Зеро, бу борада мен Шондан ўрганган сир-асрорларим туфайли анчагина моҳир эдим. Одатда, биз ётишдан олдин ёнғин хавфсизлиги талабига кўра каминдаги ўтни ўчириб қўярдик. Ана шундай лаҳзаларда мен, гуриллаб ёнаётган аланганинг аста-секин сўнишини кузатарканман, кўнглимни алланечук ачиниш ва афсус туйғуси чулғаб олаётганлигини ҳис этардим. Аланга ўчиш олдидан, кутилмаганда вишиллаб, чарс-чурс қилиб ўзидан учкунлар отар, гоҳида ҳатто яна гуриллашга интилиб, зарҳал бошчасини у ёқдан-бу ёққа уриб қоларди. Аланганинг ана шундай саркаш ҳаракатлари, наздимда, гўё унинг ҳаёт учун курашидек туйиларди. Мана, ниҳоят, у сўнди. Энди саркаш оташ-аланганинг нурли

ва жилвакор рақсидан бўзранг кул ҳамда коп-қора куядан ўзга ҳеч нима қолмади. Шундай пайтларда мен хаёлан ўзимни бир тирик мавжудотнинг ўлимига шохид бўлгандек ҳис қилардим. Бугун эса хаёлимда эмас, ўнгимда бир инсоннинг, бунинг устига, энг азиз ва меҳрибонимнинг ўлимига шохид бўлиб турардим. Ва бу ҳолат менга беихтиёр вилламининг салобатли каминни эслатиб юборди. Назаримда, бувимнинг феъл-атворида ҳам ўша каминдаги жилвакор, оловга хос фазилатлар мужассамдек эди.

Шунингдек, ёдимга атиги бир маротаба иштирок этганим дафн маросими ҳам тушди. Ушанда интернатимизда бир бола вафот этганди. У нима сабабдан ўлганлигини билмайману, аммо бу жуда тез, атиги икки-уч кун ичида содир бўлганлигини эслайман. У биздан юқори синфда ўқиганлиги сабабли мен уни ҳали яхши билмас, шунчаки кўзтаниш эдим холос. Шунга қарамай, унинг ўлими менинг руҳиятимга жуда оғир таъсир қилди.

Дафн маросимида интернатимизнинг барча ўқитувчилари ва ўқувчилари иштирок этишганди. Ушанда ажойиб куз кунларидан бири эди. Бундай кунларда, одатда, киши мусаффо ҳавонинг ўзиданок беихтиёр завк-шавққа тўлиб кетади, азбаройи хушнудлигидан сархуш бўлиб, аллақайларга бош олиб кетгиси, овозининг борича ҳайқиргиси келади... Бундай мунаввар кунларда кишининг ўрмон ва сайхонликларда узоқ сайр этгиси, спорт билан шуғуллангиси ё бўлмасам от чоптириб завқлангиси келади. Бундай кунларда киши ҳаётнинг қадрини янада теран англайди. Шунинг учун мен ана шундай ажойиб кунда соғлом ва бақувват бир йигитни ерга кўмиб юбораётганларига ва у энди ҳеч қачон бу ерларда сайр қилиб юра олмаслигига, футбол ҳам ўйнамаслигига, биз билан бирга қий-чув, тўполон, ҳазил-ҳузул қилиб юрмаслигига, муаттар ва хушбўй куз ҳавосидан баҳра ололмаслигига зинҳор-базинҳор ишона олмасдим. Буни идрок қилишдан ҳам ожиз эдим.

Гарчи ташқи томондан олиб қараганда, ўша боланинг ўлими, менга ҳеч бир дахли йўқдек туйилса-да, аммо бу ўлим менинг ҳаётимдан ҳам муайян бир парчани узиб олиб ташлагандек эди.

Ўша мудҳиш воқеадан бир неча кун аввал, биз синфдош дўстларимиз билан инсоний эътиқод ҳақида, абадити ҳақида, охират ва яна шунга ўхшаш ўта муҳим ва жиддий тушунчалар хусусида обдон суҳбатлашгандик. Шунда дўстларимдан бири бу дунёдаги тирик мавжудотларнинг барчаси, хусусан, одамзод ҳам ҳамиша бир-бири билан узвий боғлиқ бўлади, агар атрофимизда кимдир вафот этадиган бўлса, унинг ўлими бизнинг ҳаётимиздан, турмуш тарзимиздан ҳам бир қисмини ўзи билан бирга олиб кетади, деган фикрни айтганди. Биз ушбу мавзуда узоқ баҳс-мунозара юритгандик, гарча катталар гўё ўзлари ҳам бир пайтлар ёш бола бўлганликларини унутгандек, бизнинг ёшимиздагилар учун “бундай суҳбатлар ҳали эрта эканлиги ва бунга ҳаётини тажриба лозимлиги” хусусида бот-бот эслатишса-да, баъзан биз ҳам бу фоний ва бебақо дунё ҳақида фикр-мулоҳаза юритиб, бу борадаги ўз туйғу ва тушунчаларимизни ўртоқлашиб туришга жазм этардик. Мен дафн маросими чоғида дўстимнинг ўша фикрини эсладим ва чиндан ҳам синфдошим ўша баҳслашувда бизга тушунтириб беришга уринган туйғуни ўзим бошдан кечираётганлигимни ҳис қилдим. Дарҳақиқат, оламдан ўтган бола мен учун ҳеч ким эмасди, аммо унинг ўлими туфайли мен ҳам ўз ҳаётимда ниманидир йўқотганлигим аниқ эди.

Бу ерга келганимизнинг тўртинчи куни, чошгоҳ вақти мен бувимнинг ёнида ўтирардим. Аслида шу пайтга қадар унинг ёнида асосан отам бўлар ёки Агнес, ё бўлмасам Аннамари ўтиришарди. Кечкурунлари эса махсус ёлланган оқсоч, то эргалабгача унинг парваришига жавобгар эди. Агар отам руҳсат берсалар-ку, мен ҳам бувимнинг олдидан бир дақиқа ҳам жилмаган бўлардим. Лекин бир нарсани пайқадимки, менга кўзлари тушиши билан бувимнинг тобора нурсизланиб бораётган хира нигоҳида ўзига хос

шодлик ёлқинлари пайдо бўларди. Мен уларнинг ёнида эканлигимдан бувим ниҳоятда хурсандлигига шубҳа қилмасдим. Шу сабабли отамга мен ҳам бувимнинг олдида ўтиришга ҳақли эканлигимни исботлашга ҳаракат қилдим.

Бунинг устига, Анналари ҳам гўё мени кўллаб-қувватлаган каби, бувим дарди хуруж қилишидан аввал, мен ҳақимда жуда кўп эслаганини ва такрор-такрор: “Эҳ, ўлмай туриб набирамнинг дийдорига бир тўйсам эди”, – деганларини таъкидлаган эди, отам ноилож илтимосимга рози бўлди.

– Ҳа, бекамиз бирор дардга рўбарў келишларини олдиндан билгандек эдилар, – деди Анналари.

Мен бувимнинг жавонидан олинган китобларни варақлаб ўтирарканман, улардан ўзимни қизиқтирадиган бирор нарса тополмадим. Шундан сўнг оёқ учида юриб, жавон ёнига бордим-да, қўлимдаги китобларни жойига қўйиб, таваккалига исталган бир китобни суғурдим. Шу пайт китоблар ортида яна аллақандай қалин муқовали фолиант¹ турганлигига аҳамият бердим. Мен уни секин қўлимга олиб қарасам, фотосуратлар солинган альбом экан. Бирдан юрагим гупиллаб уриб кетди. Жавон ёнида шундоққина полга апил-тапил ўтириб, уни очдим: бу ўша – бувим бир пайтлар “йўқолиб қолибди”, – деган оилавий альбом экан. Унда онамнинг жуда кўп суратлари бор эди. Уларнинг айримларини мен ҳамон эсимдан чиқармаган эканман. Ахир, бу суратларнинг аксарияти ўша – биз, онам иккимиз биргаликда варақлаб ўтиришни ёқтирадиган альбомда ҳам бор эди-да. Мен таниш суратларга интизорлик билан боқарканман, яна қулоғимга онамнинг назокатли ва меҳрибон овози эшитилгандек туйилди: “Ана бизнинг отанг билан унаштирилишдан олдин тушган суратимиз... Мана бу ерда сенинг жудаям митти, чақалоқ пайтинг акс этган... Ушанда биз бувингникига биринчи бор ташриф буюрган эдик... Бу эса Агнес холанг... у бу ерда келиннинг дугонаси бўлиб суратга тушган...”

Аммо бу альбомда мен илгари ҳечам кўрмаган ёки кўрган бўлсам-да, хотирамдан кўтарилган фотосуратлар ҳам жуда кўп эди. Улардан бирида онам ва Агнес акс этган экан. Қайсидир бир боғда олинган мазкур суратда улар бир-бирларининг белларидан қучиб туришаркан, бу икки дугонанинг ўзаро нақадар кескин фарқ қилиши кўзга яққол ташланарди.

Онам бир қарашда эътиборни тортувчи малласочга, гўзал ва бетакрор кўринишга эга бўлсалар-да, уларнинг бўйлари Агнеснинг елкасига етар-етмас бўлган экан. Шунга қарамай, уларнинг ўта дид билан танланган кийимлари онамни жудаям малоҳатли қилиб кўрсатар, Агнеснинг эгнида эса одмигина ёзлик кўйлак эди. Шу пайт беихтиёр, Агнеснинг ҳозирги кундаги Парижга хос пардоз-андозларию кийим-кечаклари ёдимга тушди. Менинг кўнглимга сокин бир хотиржамлик ва мамнуният сизиб кираётгандек бўлди, зеро, мен шу топда нафақат ушбу альбомни топиб олганимдан, балки айни пайтда бувимнинг уни йўқотиб юбормаганлигидан, аксинча, шу пайтга қадар авайлаб, ардоқлаб келаётганлигидан ўзимда йўқ шод эдим.

Мен альбомнинг сўнгги саҳифасини варақлар эканман, ундан бир қоғоз ерга учиб тушди, қарасам, у газетадан кесиб олинган парча экан. Қўлимга олиб кўз ташладим. Аллақандай мақоланинг бир қисми, орқа томонида эса қора ҳошияли эълон бор экан. Мен беихтиёр уни ўқишга тушдим: “Чукур қайғу билан маълум қиламизки... Бахтсиз ходиса туфайли, биздан жудо бўлдик...”

Токи мен ўзимга қаёқдандир таниш туйилган “Эстелла Габриэль...” деган исми шарифни ўқимагунимча, бу онамнинг вафоти тўғрисидаги эълон эканлигини англай олмадим. Мен ўзимнинг ёнимда кимдир онамни исми билан атаганини ҳеч эслай олмадим. Отам уни, одатда, “азизам” ёки “жонгинам” деб атарди, буни тўғри тушунаман. Балки бошқа бировлар уни Стелла ёки Эстелла деб чақиришгандир. Лекин бундай дейишларини

¹ Фолиант – ўша қалин муқовали китоб ёхуд жилдланган альбом (тарж.).

сираям эслай олмайман. Эҳтимол, эсимдан чиқаргандирман? Эстелла Габриэль... Демак, онам француз бўлган эканлар-да. Мен газета парчасидаги эълон матнига, унинг қуйи қисмидаги имзоларга тикилганимча сассиз қотиб турардим. У ерда менинг номим ҳам қайд этилганди.

“...суюкли рафикамиз, меҳрибон онамиз ва кадрли келинимизнинг хотираси қалбларимизда мангу барҳаёт...”

Шу топда кимдир мени кузатиб тургандек туйилди. Агар бу отам бўлса, у ёнимга келиб, ўзининг “оқилона фикрлашига кўра, азбаройи мен учун қайғурганидан” кўлимдаги альбомни тортиб олиб қўйиши мумкинлигини ўйлаб, мен кўркувдан қалтираб кетдим.

Лекин баҳтимга таъкиб этиб турган отам эмас, балки бемор буви-жонимнинг нигоҳи экан. Баъзан бувимга қараб, энди улар ҳеч нарсани кўрмасалар керак, деб ўйлардим. Айна пайтда бундай эмасди. Бувим эшитилар-эшитилмас овозда, аста сўрадилар:

– Қўлингдаги нима, болажоним?

Мен ўрнимдан туриб, бувим ётган диван томон юрдим. У текис қаравот-да ёта олмаганлиги боис, ҳар тарафидан кўплаб ёстиклар тираб ташланган калин кўрпа устида ястанганди.

– Буми, бувижон, оилавий альбомимиз, – дедим. – Сиз уни йўқотиб қўйгандингиз, эсингиздами, бунга сабаб, у китобларнинг ортига тушиб қолган экан...

Билмадим, шу топда у нимани хаёл қилди экан, лекин бувимнинг дард азобидан буришиб кетган, биров қийшайган чехраси қилт этмади. Бундан билдимки, ўшанда бувим альбом борасида мени алдаган: аслида у альбомни менинг кўзим тушмайдиган жойга яширган экан. Албатта, отамнинг талабига кўра шундай йўл тутган бўлсалар керак.

Мен ундан хафа бўлмадим. Аксинча. Ҳеч қачон уларга нисбатан ҳозиргидек меҳрни ҳис этмагандим. Шу лахзаларда мен бувимдан онамнинг хотирасига мен нотўғри хаёл қилганимдек лоқайд қараш ёки нафратланиш у ёқда турсин, балки уларни шу қадар ҳурмат қилганларидан фақат суратларинигина эмас, балки онамга оид таъзияномани ҳам асраб келганликлари учун бениҳоя миннатдор эдим.

Мен ўзимнинг ушбу топилдигимдан бувим тагин хавотирга тушиб юрмасинлар, деган ҳадикда уларга шоша-пиша дедим:

– Бувижон, альбом топилганидан жуда хурсандман. Лекин бу ҳақда отамнинг билишлари шарт эмас, деб ўйлайман.

Шу сўзларни айтarkanман, бувимнинг биров куруқшаган лаблари че-тида худди бир пайтлар иккимиз, шаҳар бўйлаб сайр қилганимизда, улар менга, “даданг сендан қанча музқаймоқ еганингни сўраб қолса, бу ҳақда айтиб қўймагин, бу ўртамиздаги сир бўла қолсин”, дея қувлик билан қулган чоғларидагидек ифодани кўргандек бўлдим. Ушанда менинг индамайгина бувимнинг гапларига рози бўлишим дадамнинг анчагина асабийлашувига сабаб бўларди.

Эҳтимол, бувимнинг ҳам ёдига ўша беғубор дамлар тушиб кетгандир.

Мен таъзияномани ўз жойига, яъни альбомнинг сўнгги саҳифаси орасига қўяр эканман, кўзим унинг матнидаги боя у қадар эътибор бермаганим бир жумлага тушди. “Бахтсиз ҳодиса туфайли...”

Бахтсиз ҳодиса? Қизик, бу жуда қизик?!

Нимага унда ҳамма онам ҳам мен бошимдан кечирган безгак касалига мубтадо бўлиб, шу дарддан вафот этган, дея мени ишонтиришга уринди экан? Йўқ, ростини айтганда, ҳеч ким бунга ишонтиришга уринмаган. Мен ўзим нимагадир, шундай бўлган, деган хулосага келганман. Ахир, менга онам ҳақида умуман ҳеч ким билан суҳбатлашишга руҳсат беришмасди-да. Ҳозир эса онамнинг бахтсиз ҳодиса туфайли вафот этгани ҳақидаги хабардан ҳангу манг эдим. Зеро, аксарият кишилар каби мен ҳам бундай

ўлим марҳум учун ҳам, унинг яқинлари учун ҳам бошқа хилдаги қазага қараганда анча аянчлироқ ва даҳшатлироқ бўлади, деб ҳисоблардим.

Аммо бу бахтсиз ҳодиса нима ўзи ва у қандай юз берди экан?

Мен бемор бувим ётган диван олдига тиз чўкиб, уларнинг куруқшаб қолган, деярли тириклик тарк этиб бўлган муздек қўлларини ўз кафтимга олиб секин сўрадим:

– Бувижон, менга айтолмайсизми, онам қандай бахтсиз ҳодиса туфайли вафот этганлар?

Уларнинг бужмайиб, энди ҳеч бир маънони ифодамай олмайдиган юзларида алланечук бир ўзгариш, нигоҳида эса ҳадик ва кўрқув зоҳир бўлди. У лабларини кимирлатди, бироқ ҳеч қандай овоз чиқаролмади.

Мен уларни тинчлантиришга шошилдим:

– Бувижон, ҳечам хавотир олманг, энди мен бу гаплардан касал бўлиб қолмайман. Энди ҳаммасини тушунаман. Биламан, отам сизга онам тўғрисида менга гапиришни ман қилганлар. Бироқ энди мен кичкина бола эмасман. Бемалол ҳаммасини айтиб беришингиз мумкин. Қандай бахтсиз ҳодиса эди у – автомобиль ҳалокатими?!

Унинг кўзларида ғалати бир ифода пайдо бўлди. Одатда, мен бувимни шундай ҳолатда отам уларнинг ёнида ўтириб, олис ўтмиш дамларини, ўз болалигини эслаганларида кўрардим. Бундай лаҳзаларда бувим гўё яшариб кетгандай туйилар, уларнинг оҳиста шивирлаб гапиришларидан эса, қанча олис бўлмасин ўша пайтларда содир бўлган барча нарсаларни ўз хотирасида сақлаб келаётганларини англардим. Шундан сўнг улар яна йўқликка ғарқ бўлгандек аҳволга тушдилар. Уларнинг бу ғариб аҳволи мисоли чўкиш асносида бор кучи билан қутқарув ҳалқасига интилаётган, бироқ ниҳоятда силласи қуриганидан уни қўлдан чиқариб, бу ёғига нима бўлса-бўлар, дея тақдирнинг ҳукмига кўнган кишининг ҳолини эслатарди.

Мана ҳозир унинг юзида яна ҳаёт нафаси барқ ургандек бўлди. Гўё у теран ва ўткир нигоҳ ила аллақачонлар йўқлик сари равона бўлган ни-магадир синчиклаб боқаётгандек. Мен ҳам баногоҳ мана шу пажмурда қиёфа ва музтар нигоҳлар остида ўлим сари чоғланган қадрдон бувижоннинг қиёфасини аниқроқ кўргандек бўлдим. У гапира бошлаганда, овози ниҳоятда аниқ ва тиник эшитилди, ҳолбуки, кейинги кунларда бу овоз ҳали бирор марта шу қадар жиддий ва ўктам жарангламаганди.

– Ҳалокат дейсанми? Йўқ. У зинапоядан йиқилиб тушганди. Баланд мрамар тошли ташқи зинапоядан... Унинг боши айланган... ахир жуда нозик эди-да...

Бувимнинг теранлаша бошлаган кўзлари жикқа ёшга тўлди.

– Нақадар даҳшат... менинг бечора Стеллагинам... Отанг менга кўнғироқ қилди... келсам, уни аллақачон дафн этиб бўлишибди... Мен бунга сира ишоналмайдим... бирданига қарахт ва савдойи бўлиб қолдим... Кейин ўйлаб кўргач... отангга кўнғироқ қилдим... айтдимки, сени... сени менга олиб келиб беришини айтдим... ахир эркак киши ёлғиз ўзи ёш болага қарай олармиди... Бироқ отанг буни истамди... мен унда ҳали сенинг бетоблигини билмас эдим... агар билганимда мен албатта... буни кейинчалик, сени Швейцарияга жўнатишгач, эшитдим... Агнесдан эшитдим... у келиб менга ҳаммасини айтиб берди... Менинг жуда жаҳлим чиқди... Ахир менинг ҳам бетоблигинг тўғрисида билишга ҳаққим бор эди-ку... сени парвариш қилиш учун Агнесдан кўра мен кўпроқ ҳақли эдим аслида... Агнес онангни қай аҳволда топишганини менга айтиб бераётганида шу қадар ҳаяжонда ва қайғуда эдики... уни дарвоза қоровули... зинапояннинг тагидан топиб олибди... Кейин доктор айтдики... Стелланнинг йиқилиб тушиши биланоқ жони узилибди..

Худога шукур. Агар у ўша жойда бир ўзи ... азоб чекиб, қийналиб қолиб кетганда... нима бўларди. Агнес бу ҳақда менга гапириб бераркан... дағ-дағ

титрарди шўрлик... Мен ҳеч қачон ўйламагандимки... – У шундай дея, мен томонга таҳликали тарзда қаради-да, индамай қўя қолди. – Мен буларни сенга айтишим керак эмасди...

– Хавотир олманг, бувижон, кўриб турибсиз-ку, мен мутлақо хотиржамман, – дедим уларни юпатиб. – Буларнинг ҳаммасини айтиб берганингиз учун ташаккур.

Шу топда хотиржамман, деган гапим ёлғон эди. Мен зинҳор хотиржам эмасдим. Гўё елкамда, бутун вужудимда чумолилар ўрмалаётгандек. Мен азиз онажонимнинг жонсиз танаси баланд мрамар тошли зинапоя остида ётганлигини тасаввур қилиб, даҳшатга тушгандим. Лекин, не ажабки, феълимда отамдан ўтган хислатлар ҳам мен ўйлагандан кўра кўпроқ экан. Зеро, мен шу ҳолатда бувимнинг қошида ўзимнинг хаяжонимни мутлақо зоҳир этмадим. Мен уларга далда бериб айтган гапларим нақадар хотиржам эшитилганидан ўзим ҳам ҳайратда эдим.

– Отам мен ҳақимда сизга ҳаммасини бўрттириб айтган.

– Аммо сен зинҳор унга ҳеч нарса демагин...

– Албатта, айтмайман, бувижон. Ахир биз доим, оқилона иш тутамиз-ку.

Мен бу фикрларимни ўта холис бир тарзда, ҳеч бир аламзада оҳангларсиз айтдим. Бундоқ олиб қараганда, отамни беҳуда ташвишга қўйишнинг нима хожати бор?

– Бувижон, – дедим ялинчоқ оҳангда. – Альбомдан бир-иккита суратни олсам майлими? Отамга буни билдирмайман.

– Агнес-чи... Агнес ҳам билмайдими?!

– Хавотирланманг, Агнес ҳам, бошқаси ҳам... ҳеч ким билмайди.

– Майли, унда олақол, болажоним...

Мен оҳистагина бир неча суратни альбомдан суғуриб оларканман, уларга кўшиб, онамга оид таъзияномани ҳам олишни унутмадим. Шундан сўнг олганларимнинг барчасини ёнимга қўйдим. Альбомни кичкинагина столча устида қолдирдим. Кейин бувимга юзланиб, тагин уларнинг қўлларини укалай бошладим.

– Бувижон, менга онам ҳақида гапириб беринг, илтимос, ҳеч қачон улар тўғрисида гаплашмаганмиз, – дедим меҳрим товланиб.

Улар шивирлаб гапира кетдилар:

– Мен отанг туфайли гаплашолмас эдим. У ҳам, Аннамари ҳам буни менга тақиқлаб қўйишганди... Сен оғир дардга чалиндинг... шу касалдан сўнг жудаям асабий бўлиб қолгандинг... Аммо сўнгги йилларда... бирам бақувват, чаққон бола бўлиб кетдингки... Мен ўйладимки... мен жудаям қийналардим... онангни аллақачон унутиб юборгансан, деб ўйлардим...

– Йўқ, бувижон, ҳеч қачон уларни унутмаганман.

– Тўғри, айтасан. Мен ҳам... Аннамари ҳам, ҳатто отанг ҳам уни унутгани йўқ, болажоним... Кейин у тагин уйланди... Агнес ҳам яхши аёл... Бироқ Стелла мен учун ўз қизимдек эди... Агнес билан ўзимни ноқулай сезаман... Уни бирданига тушуниш қийин... Баъзида одамларга ноҳақ муносабатда бўлганингни ўзинг ҳам билмас экансан...

Унга ҳам жуда қийин бўлди... Стелла... уни унутиш мумкин эмас... Эри ҳам... бошқалар ҳам уни унутолмайдилар... Мен илгарди... Агнес уни яхши кўрмайди, деб ўйлардим... ахир у жуда ҳисоб-китобли... у казо-казолар билан танишиш, ўшалардан бирортасини ўзига ром қилиш учун Стелладан фойдаланган деб ўйлагандим... Лекин... зинҳор ундай эмас экан... буни кейинроқ англадим... Ҳеч қачон Агнеснинг шу қадар изтиробга тушиши мумкинлигини, куйиб, адо бўлишини ўйламаган эдим... У Стелланинг ўлими ҳақида гапириб берганида... бошидан то оёғигача қақшаб-қалтираб турганлиги ҳамон эсимда... Балки мен у ҳақда нотўғри ўйлаб юргандирман... ундан беҳуда ранжигандирман...

Бувимнинг боши кутилмаганда ёнга энгашиб, қовоқлари осилди-да,

оғзининг бир чети очилиб қолди. Қўркувдан юрагим тўхтаб қолгандек бўлди. Хаёлимдан яшин тезлигида “тамом, бувимлар ўлиб қолдилар, – деган ўй кечди ва, – бунга мен сабабчи бўлдим, агар саволлар бериб, уларни ортиқча қийнамаганимда, бундай бўлмасди”, дея ўзимни койий бошладим. Онам ҳақидаги хотиралар уларга оғирлик қилди чоғи.

Лекин шу пайт улар яна нафас ола бошлаганларини кўриб, хотиржам тортдим. Кейин то соат бешга қадар унинг ёнида ўтирдим. Чунки Агнес соат бешда менинг ўрнимни эгаллашга сўз берганди. Агнес хонага кириб келди. Соатга қарасам, роппа-роса соат беш эди. У на бир дақиқа аввал ва на бир дақиқа кеч келмаганди. Ҳа, Агнес чиндан ҳам ана шундай сўзида қатъий инсон эди. У оҳиста қадамлар билан диван ёнига келиб, беморга кўз ташлади.

– Ухляптилар, – шивирладим мен.

Аммо мен шу гапимни айтар-айтмасимдан бувимнинг кўзлари бироз очилгандек бўлди. Лаблари қимирлаб, нималарнидир пичирлай бошлади; мен уларнинг гапидан фақат биттасинигина англай олдим, улар жудаям хурсанд ва меҳр тўла овозда:

– Ҳа, бу сенмисан, азизим Стелла? – дедилар.

Шундан сўнг бувим яна алланарсалар ҳақида алаҳлай бошлади. Кўп ўтмай эса қаттиқ ухлаб қолди, тўғрироғи, хушдан кетдилар. Буни мен – тиббиётдан мутлақ хабарсиз ўспирин ҳам жуда яхши билиб турардим.

Агнес диван ёнидаги стулга чўкди. Мен унга ўғринча назар ташларканман, ҳали столда унутиб қолдирганим альбомни секин олиб, яна китоблар ортига беркитиб қўйдим. Кейин оёқ учида юриб, эшик томон йўналдим.

Ёнидан ўтарканман, Агнесга тикилдим. У елкаларини тик тутганча, қимир этмай ўтирарди. Мен ҳеч қачон уни шу қадар рангпар ва хорғин ҳолда кўрмагандим. Балки у бувимнинг шивирлаб айтган гапларини эшитиб қолиб, шунга хафа бўлаётгандир? Унинг лабларининг бир четида менга таниш ўша аламли истехзо қотиб қолганди. У бувимга нисбатан ҳамшиша ғамхўр ва меҳрибон эди. Эрталаб оксоч кизнинг менга айтишига қараганда, бугун кечаси бувимнинг аҳволи ёмонлашиб қолганда, у ҳатто бир неча соат уларнинг ёнидан жилмабди. Лекин шунда ҳам бувим шивирлаб, унинг номини эмас, балки онамнинг номини тилга олдилар... “Мени севишлари жуда қийин...” – бу гапни Агнеснинг ўзи айтганди.

“Нимага, нима учун?” ўйлайман мен. Балки бунга боис унинг жуда кучлилигидир, эҳтимол, одамлар унинг ҳеч кимга ва ҳеч нарсага эҳтиёжи йўқ, деб ўйлашар. Мен шу топда унга таскин бериб, кўнглини кўтарадиган бирор гап айтишга тайёр эдим. Унга ҳамдарад ва маслақдош эдим шу топда. Зеро, бувим Агнеснинг онам ўлими учун нақадар қайғурганлиги ҳақида сўзлаб бергандилар. Бироқ мен унга таскин бўлгувчи муносиб ва арзирли сўзларни топа олмасдан, улардан жимгина узоқлашдим.

Ўз хонамга киргач, тагин онамнинг суратларини бир қур кўздан кечириб, уларни таъзиянома билан бирга хатжилдга солдим-да, беркитиб қўйдим. Демак, онам чиндан ҳам оламдан ўтган экан. Умуман олганда, мен бунга аввалдан ҳам иқроор эмасмидим? Ахир менинг онам, ўз турмуш ўртоғини, қолаверса, нури дийдасини ташлаб кетиб қоладиган аёлларга ўхшамаслигини жуда яхши билардим-ку. Нимагадир хушнуд ва масрур эдим, шу билан бир қаторда ўзимнинг айни пайтдаги тошбағирлигимдан хафа ҳам бўлиб кетдим. Уйлаб кўринг: мен онамнинг чиндан ҳам оламдан ўтганлигини билиб, “хайрият-э”, дегандек хурсанд бўлиб ўтирибман-а?

Мен бу ҳақда бошқа ўйламасликка қанчалар ҳаракат қилмай, барибир кўз олдимдан ўша мудҳиш манзара нари кетмасди: онамнинг жонсиз танаси мрамар тошли зинапоя остида абгор бир аҳволда ётибди. Ким билсин, дарвоза қоровули уни топмагунча онам у ерда қанча вақт ётдикин... Қолаверса, уларнинг ўша заҳотиёқ жони узилганлигига ҳам ҳеч ким

кафолат беролмайди-ку? Бу гапни отам шунчаки бувимларга таскин бериш учун айтган бўлсалар ҳам ажаб эмас. Йўқ, мен бу аҳволда бир ўзим ўтира олмаслигим аниқ. Шундай фикр билан мен ўрнимдан турдим-да, Аннамарининг ёнига қараб кетдим. Аннамари агар бувимнинг ёнида навбатчилик қилмаётган бўлса, албатта кун бўйи ўз хонасида бўларди. Унинг бу иши ҳам ўзига сира ўхшамасди: ҳолбуки, у авваллари ҳар бир хизматкор ва оқсочнинг иш фаолиятини кун бўйи қаттиқ назоратда тутарди.

Унинг ёнига борганимда Аннамари креслога чўкиб олган, қўллари тиззалари устида, хира торган нигоҳлари эса олис-олисларга қадалган бир ҳолатда ўтирарди. Мен уни ҳеч қачон бундай қиёфада кўрмагандим. Зеро, бувим доим Аннамарининг тиниб-тинчимаслиги, жонсарақлигидан нолир, унинг ҳадеб у ёқдан-бу ёққа зир югиришларидан безиб кетганлиги ҳақида гапирарди. Аннамарининг ўзи эса, бунга жавобан, ҳеч қачон бекорчиларга ўхшаб қўл қовуштириб ўтира олмаслигини, унинг ҳаёти мана шу югур-югурлар билан бутунлигини таъкидларди. Ҳозир эса у ниҳоятда бўшашган, ҳамма нарсага бефарқ, қўлини ювиб, қўлтиққа ургандек бир алпозда ўтирарди. Унинг бир тутам сочлари пешонасига ёпишиб турарди. Хонасига кирганимда у бошини кўтариб менга қаради-да, уйқусирагандек бўғиқ товушда:

– Кирганинг яхши бўлди, баракалла. Хўш, бувингнинг аҳволи қалай? – деб сўради.

– Ухлаяптилар.

– Ёлғиз ўзими?

– Йўқ. Уларнинг ёнида Агнес холам бор. Балки сиз ҳам...

– Йўқ. Агар у ерда ўгай онанг бўлса, менинг боришимга ҳожат йўқ.

Фақат угина Агнес тўғрисида менга сўзлаганда “ўгай онанг”, – деб айтди. Бошқалар эса Агнес ҳақда менга “сенинг холаңг” деб гапирардилар.

Мен Аннамарининг ёнига ўтирдим. Бироз вақт ўтиб, у паст овозда деди:

– Буни кара-я, мендан олдин ўлаётир... Нега унинг ўрнига мен ўлиб қўя қолмадим? Мен ўлсам, ҳеч ким йиғи-сиғи ҳам қилиб ўтирмасди. Агар у ўладиган бўлса, бу дунёда менинг ҳеч кимим қолмайди...

– Нималар деяпсиз, Аннамари? Бизлар-чи... мен, отам, наҳотки сиз учун ҳеч ким бўлсак?..

У бошини сарак-сарак қилди.

– Мен сизларни яна қачон кўра оламан ахир? Мана, авваллари ҳар йили бизникига келардингиз. У пайтларда ҳали...

У нимагадир гапида тутулиб қолди. Мен унинг: “У пайтларда ҳали сенинг онанг тирик эди”, – демоқчи бўлганлигини тушуниб турардим. Унинг бошлаган гапининг давомини айтишни истадим. Бироқ афсус ва надомат туйғусининг таъқиби остида, агар буни отам эшитиб қолсалар, ҳар иккимиз учун ҳам яхши бўлмаслигини англаб, тилимни тийдим.

Бироз фурсат ўтиб, у яна тилга кирди:

– Эсингизда бўлса, бундан атиги икки йил аввал ҳам бувингиз ўзлари сизни йўқлаб борардилар. Шунда улар уйга қайтгач, ҳамма нарсани сўзлаб берардилар. Бундан илгарироқ эса у ҳатто Римга кўчиб ўтиш фикрига ҳам тушиб қолганди. Шунда у Римга мен билан кетармидинг, деган савол берди, мен эса “ха” дея жавоб берганман. Кейин у мени огоҳлантириб дедики: “Римда ҳамма нарса бу ердагидан бошқача бўлади. Бошқача иқлим, бошқача об-ҳаво, ҳатто одамлар, уларнинг тили ҳам бошқача. Ўрганиб кетармикансан?” – дедилар. Мен эсам: “Сиз қаерда бўлсангиз ҳамма нарса мен учун одатдагидек бўлаверади, ҳаммасига ўрганиб кетаман”, – дедим. Ҳатто ўзга тилни ҳам ўрганишим мумкин, дедим. Дастлаб у бу ҳақда жиддий ўйлаб юрди, кейин эса...

Бу гал мен унинг гапини тугатиб қўйдим:

– Кейин эса... кутилмаганда онам вафот этиб қолди.

Аннамери менга бир қараб олгач, бош ирғаб қўйди.

– Энди улар ҳақида гапиришдан чўчиманг, – дедим. – Ахир сиз ҳам уларни жуда яхши кўргансиз, тўғрими?

У яна бош ирғаб, гапимни тасдиқлади.

– Ҳа, жудаям, жудаям яхши кўрардим. Мен улар турмуш қурганларида шу қадар хурсанд бўлгандимки. Дастлаб мен отанг Агнесни танлаб қоладими, деб роса хавотир олгандим. Агнесга эса айни шу керак эди. Мен буни шундоққина кўриб турардим. Ҳа, у барибир ўз мақсадига эришди охири. – Унинг овозидан аллақандай алам ва андух руҳи сезилиб турарди.

– Аммо Агнес холам отамга ҳам, менга ҳам жуда меҳрибонлар, – дедим эҳтиёткорлик билан. Аннамери индамади, бироқ унинг юзи ўта жиддий ва қатъиятли эди. Мен унинг ўз фикрида доимо собит қолишини, айникса, отам ва бувимга дахлдор масалаларда уларни қаттиқ ҳимоя қилишини, ҳаммадан қизғанишини яхши билардим. Аннамери уларни фақат онамдангина қизғанмасди.

– Онанг фаришта эди, – деди у кутилмаганда. – Ҳа, худди фариштанинг ўзгинаси эди. Ҳолбуки, у ҳеч қаерда ўқимаганди...

Мен унинг бу гапларидан сўнг ўзимни кулгидан зўрға тийиб турардим. Аннамери ўзининг болаларча қайсарлиги билан бечора Агнеснинг ўқимишлилигини ҳам бир қусур сифатида кўрсатаётганди. Шу топда мен онамларнинг Агнес ҳақида айтган бир гапларини аниқ-тиниқ ёдимга келтириб, бироз таъна оҳангида, лекин худди онам айтган сўзлар билан такрорладим:

– Агнес ахир жуда қобилиятли ва тиришқок. У ўқиш имкониятини қўлга киритиш учун қанча тер тўккан, меҳнат қилган ва ҳаттоки...

– Мен ҳам бир умр тер тўкиб, меҳнат қилиб келаман, – гапимни шартга бўлди Аннамери. Кейин у жаҳд билан ўрнидан туриб кетди. Назаримда, унинг жаҳли туфайли танасига аввалги ғайрати ҳам қайтгандек бўлди. – Мен бориб қарай-чи, улар тушликка нима овқат тайёрлашаётган экан? Бу оксочларга сира ишониб бўлмайди. Сизлар эса ҳали туз ҳам тотмаганизлар, – деди у ажиб бир меҳр билан. Кейин яна қўшиб қўйди: – Агнес қанча қобилиятли ва тиришқок бўлмасин, шунча фазилатига қарамасдан, овқат пиширишни эплай олмайди. Сенинг онангга эса мен турли тансиқ таомларни тайёрлашни обдон ўргатган эдим. У ҳам мен билан ошхонада куймаланишни жуда хуш кўрарди.

Мен шу топда Аннамарининг онам ҳақидаги суҳбатини яна давом эттиришини жуда-жуда хоҳлардим, бироқ у ҳам мен каби отам томонидан тақиқланган мавзуда сўз очганлигидан ўзини айбдор ҳис қилди, шекилли, хонадан чиқди-да, пастга қараб юриб кетди.

Мен унинг ортидан эргашдим.

Зинапоя олдида етганда эса беихтиёр жойимда тўхтаб қолдим. Хаёлимдан: “Ахир онам зинапояда юрганда тутқичларни ушлаб юрардиларку”, деган фикр ялт этиб ўтди... Агар улар чиндан ҳам бетоб бўлиб, бошлари айланадиган бўлса, нега ёлғиз ўзларининг ташқарига чиқишларига рухсат этишган?

Мен хаёлимга келган ўйлардан ҳатто кўзларимни ҳам юмиб олдим. Йўқ, бундай тушкун кайфиятга эрк бериб қўймаслигим керак. Йўқса, отамнинг “онам ҳақида мутлақо ўйлашим мумкинмаслиги” тўғрисидаги ҳамма гаплари ҳақ бўлиб чиқади. Аммо барибир онамнинг баланд мрамар зинапоялардан...

Мен миямга келган бу бемаъни хаёлларни зўрға ҳайдаб, пастга тушдим. Ошхонага кириб, яна бирпас Аннамери билан бирга ўтирдим. Кейин Аннамери оксоч қиз билан бувимнинг ётоқхонасига кириб кетишди.

Шу топда аввалроқ бувимни онам ҳақида гаплашишга кўндира олмаганимга жудаям афсусландим. Агар бувимнинг тилини топа олганимда

эди, улар менга бу борада йўқ, дея олмасдилар. Аммо бахтга қарши мен... ниҳоятда одобли бола эдим. Ҳаддан ортиқ одобли эдим... Энди, бас, бунга чек қўяман. Эртагаёқ эрталабдан ўрнимдан тураман-у, бувимнинг олдиларига кираман ва...

Эртаси куни тонг сахарда бувим оламдан ўтдилар...

Х

Агнес бу хабарни айтгани келганда, мен аллақачон кийиниб бўлгандим. Унинг кўриниши ниҳоятда ҳорғин эди. Зеро, у тунни билан мижджа қокмай чиққанлиги аниқ. Бу нақадар номатлуб ва уятли бўлса-да, тан олиб айтишим керакки, илк дақиқаларда мен бувимнинг оламдан ўтганлиги учун эмас, аввало бувим билан энди онам ҳақида суҳбатлаша олмаслигимни ўйлаб кўпроқ ачиндим. Ҳолбуки, бувимни ҳам жуда яхши кўрардим. Бироқ мен сира йиғлай олмадим. Кўзимга бир қатра ҳам ёш келмади. Бунга сабаб узок вақтлар мобайнида ҳеч қачон кўзёш тўқмаслик, отамнинг муносиб ўғли бўлиш мен учун бош ва асосий вазифа саналиб келинганлиги бўлса керак. Пастга тушар эканман, нимагадир отам билан учрашишдан кўркаётганлигимни ҳис қилдим.

Ҳар ҳолда бувимлар унинг онаси эди, энди улар бу оламни, бизларни ташлаб кетдилар, бундай пайтда отамга нима деб, қандай сўзлар билан таскин беришни ҳам билмасдим. Биз эрталабки нонуштада ўзимизни зўрлаб, нимадир тановул қилишга уринаётган музтар лахзаларда мен зўрға отамнинг юзига қарашга журъат қилдим. Бироқ у гапира бошлаганда овози жуда хотиржам ва ўктам жаранглади.

– Агнес, менимча, сизлар Мартин билан биргаликда уйга кетганларинг маъқул, – деди у. – Мен бу ердаги ишларни ўзим ниҳоясига етказаман. Биласан, маросим ҳам талайгина вақтни олади.

– Мен кета олмайман, – деди Агнес. – Дафн маросимига жуда кўп одам йиғилади. Уларнинг ҳаммасини албатта, сизнинг онангиз истагандек иззат-икром билан кутиб олиш зарур. Анналари қайғудан адоий тамом бўлган бўлса, хизматкор ва оқсочларга бу масъулиятни ишончи бўлмади, деб ўйлайман. Қолаверса, менинг кетиб қолишим, одамларда нотўғри таассурот уйғотиши мумкин. Балки Мартиннинг ўзи ёлғиз кетар... Мартин, айт-чи, бир ўзинг уйга қайта оласанми ёки йўлда зерикасанми?

– Албатта, қайта оламан. Биласиз-ку, ёлғиз сайр қилиш мен учун янгилик эмас.

– Жуда яхши, эҳтимол, энг маъқули ҳам шудир, – деди отам.

Агнес эса унинг гапини илиб кетди:

– Мен эса поезд жўнаш вақтини аниқлаб, унга чипта буюртираман, кейин эса Вивьерга қўнғироқ қилиб, Мартинни кутиб олишини тайинлайман.

– Бунинг ҳечам ҳожати йўқ, – дедим мен. Шу лахзада жуда аламзада эдим. Назаримда, улар мени мазах қилишаётгандек, мана шу гап-сўзларнинг ҳаммаси хўжакўрсин томошадек эди. Шубҳасиз, отам билан Агнес, бу фикрга аллақачоноқ келишган, ҳатто нонуштага тушишимдан аввал иккиси шунга келишиб олганди. Мен ҳатто уларнинг ўртасида бўлиб ўтган суҳбатни ҳам жуда яхши тасаввур қилардим, улар, назаримда, шундай дейишган: “Мартинони уйга жўнатиб юбориш лозим. Дафн маросимига гувоҳ бўлиш унинг учун жуда оғир руҳий зарба бўлади”. Агар улар мана шу гапларини ўзимга очикчасига айтишганида эди, мен албатта эътироз билдирган бўлардим. Модомики, буни лозим топишмабдими, майли, мен ҳам гўёки уларнинг ноғорасига ўйнаб қўя қоламан. Жаҳлимнинг бу қадар чиқишига яна бир сабаб бўлиб, у туфайли мен ўзимни ҳам айблай бошладим. Ростини айтганда, бу ердан тезроқ кетишни ўзим ҳам истаётгандим. Агнес менга бувимнинг вафот этганини айтган

дақиқадан бошлаб, хотирамга мухрланиб қолган интернатдаги болани дафн қилганимиз лавҳаси ва бу маросим менга қанчалар жиддий таъсир қилганлиги ҳақидаги ўй тинч қўймаётган эди. Шунинг учун ҳам отам:

– Сен бувинг билан хайрлашишинг шарт эмас, – деганларида унга эътироз билдирмадим.

Кейин унинг ортидан бу гапни Агнес ҳам маъқуллаш кетди:

– Албатта, – деди у, – одамни у тириклигида қандай бўлса, хотирангда шундайлигича сақлаб қолганинг яхши.

Мен тагин ўз-ўзимдан ранжидим, сабаби, ушбу гаплардан сўнг ҳам бироз энгил торгандим. Мен чиндан ҳам бувимнинг жасадини кўришни истамаётгандим. Ҳолбуки, бу ишим нотўғрилигини, мен кўрқоқлик қилаётганимни жуда яхши ҳис этардим.

Кейин Аннамарининг ёнига бориб, унга далда беришга уриндим. У ҳамон баланд овозда, худди ёш боладек ҳиқиллаб йиғларди.

– Энди бу дунёда менинг ҳеч кимим йўқ, – дерди у. – Ҳеч кимим қолмади. Қани энди мен ҳам ўлиб қўя қолсам!

– Ўзингизни босинг, Аннамари, биз сизни ёлғизлатиб қўймаймиз, тез-тез йўқлаб турамыз. Истасангиз, мен сизга хат ёзиб туришим ҳам мумкин, – дедим. – Чин сўзим.

У бироз тинчланиб, бурнини қокди-да, йиғлайверганидан қип-қизариб, шишиб кетган кўзлари билан менга тикилди.

– Ростдан ҳам хат ёзасанми?

– Ваъда бераман.

Шу гапдан сўнг у гўё бутунлай хотиржам бўлди-қолди. Кейин отам у билан бувимнинг васиятига кўра бир умрлик рента пули ҳақида гаплашганини айтди. Яна отам шаҳардан ташқарида бир уй сотиб олиб беришни ваъда қилганлигини билдирди.

– Менга қолса, шу уйда қолганим маъқул, – деди у доимги қайсарлиги билан. – Шундай қилсам, бувингни тез-тез зиёрат қилиб туришга кўпроқ имкон топаман.

Агнес бу орада менинг жўнаб кетишимни ҳал этиб қўйибди. Шу билан бирга у, шубҳасиз, Вивьерга ҳам кўнғироқ қилиб, мени кутиб олишини ҳамда тушлик қилгани ўз уйига таклиф этишини тайинлабди. Гарчи уйга етиб олгач, ёлғиз қолишни истаётган эсам-да, Агнеснинг бу қарорига эътироз қила олмадим.

Дафн маросимлари ўтиб бўлгач, Агнес уйга қайтди. Унинг айтишича, бувим билан видолашув маросимига ниҳоятда кўп одам ташриф буюрибди. Энг қизиғи – Аннамари ҳам тезда ўзини тутиб олиб, тадбирларнинг бадастир ўтказилишида Агнесга астойдил кўмаклашибди.

Мен ўз ваъдамга мувофиқ, тезда Аннамарига хат ёзиб юбордим. У менга узундан-узоқ мактуб билан жавоб берибди. Унинг мактубида шу кунларда уларниқига ташриф буюрганларнинг деярли ҳаммаси ҳақида маълум қилинган эди. Мен унинг мактубига бирров кўз югуртириб чиқдим. Бу орада отам ҳам қолган ишларни якунига етказишни нотариус зиммасига юклаб, уйга қайтиб келди. Шундан сўнг биз Агнеснинг қатъий талабига кўра, вақтни бой бермасдан, зудлик билан машинага ўтириб, мамлакат жанубига жўнаб кетдик. Мен Аннамарининг мактубини ўзим билан бирга олволдим. Чунки мактубда Аннамари вақтинчалик яшаб туришни мўлжаллаётган хиянининг уй манзили қайд этилганди.

Саёҳатимиз ўта ғамгин ва қайғули бир тарзда давом этарди. Одатдагидек, дам олиш пайтларида машинани Агнес ҳайдарди. Отам аввалгидан ҳам камгап бўлиб қолди. Мен бўлсам автомобиль ойнасидан ташқарини кузатиб борардим. Ниҳоят, Аннамарининг мактубини қайтадан қўлимга олдим-да, уни бу гал анча синчковлик билан ўқишга тушдим. Шунда, биринчи бор эътибор бермаганим бир жумлага дуч келдим, Аннамари ўз

мактубида шундай ёзарди: “Мен эндиликда бувижонинг ҳам сизларнинг оилавий хилхонангизда, шундоққина ўзи ардоқлаган, суюкли келини – сенинг онангинг ёнгинасида ётганлигига ҳечам кўника олмаяпман”. Ана холос! Ахир мен шу пайтга қадар онам Римда дафн этилган, деб юрардим-ку. Беихтиёр отамга қарадим. Балки шунинг учун у менинг дафн маросимида иштирок этишимни хоҳламагандир? Агар бувим билан видолашув маросимга қолганимда, шубҳасиз, онамнинг қабрини ҳам кўрган бўлардим. Эҳ, қанийди, қачондир Гаагага борганимизда, отам мени ҳам уларнинг зиёратига олиб борсайди, ҳеч бўлмаганда уларнинг қабрига гул кўйган бўлармидим...

Биз, одатда, саёҳатчилар жуда кам бўладиган курорт томон йўл олдик. Бу жойни ҳам Агнес танлади. Унинг фикрича, бу – отамнинг росмана дам олиши учун ўта муҳим эди.

Дастлабки кунлари отам эрталабдан то кечга қадар ўзи танлаган унинг болохонасида ётиб ором олди. Биз Агнес иккимиз чўмилгани чиқиб кетардик. Отам эса болохонадан қараб, бизни кузатар, биз ҳам унга орасира кўлимизни силкитиб, далда бериб турардик. Кейинчалик мен бу ерга дам олгани келган бошқа болалар билан танишиб, чўмилгани улар билан борадиган бўлдим. Шунингдек, улар билан сайрга чиқар ҳамда кичик гольф ҳам ўйнаб турардик. Аммо барибир, дастлабки кунларда вақтимнинг асосий қисмини Агнес билан бирга ўтказдим.

Иккинчи куни биз соҳилнинг чўмилиш руҳсат этилган қисмидаги каттагина соябон остига ўрнашдик. Агнес отам шезлонг¹да чўзилганча маза қилиб ором олаётган болохонага тикилиб қаради-да, хотиржам бир оҳангда деди:

– Қара-я, қандай яхши бўлди. Унинг мана шундай мириқиб, бамайлихотир дам олиши айти муддао. Отанг шу даражада толиққандики... бунинг устига... бувингнинг вафоти унинг бошига катта мусибат бўлиб тушди...

Бироқ мен отамнинг юз-кўзида ҳеч қандай қайғу ва мусибат аксини пайқамардим. Нима бўлганда ҳам унинг доимий жиддий ва совуққон никоби остида аслида нималар пинҳонлигини мендан кўра Агнес кўпроқ билади, деб ўйлайман.

– Аннамарининг ёзишича, бувимнинг дафн маросимида ҳаммаёқ гулга тўлиб кетибди-я, – дедим мен, суҳбат учун мавзу тополмай.

– Ҳа, нимасини айтасан, бири-биридан гўзал ва ифорли гуллардан тоғ пайдо бўлгандек эди. Айтганча, биз сенинг номингдан ҳам гулчамбар кўйдик. Унинг боғичига: “Суюкли набирангиз Мартиндан”, деб ёздирдик.

Мен қафтимга кумлоқдан бир сиқим кум олиб, бармоқларим орасидан унинг бир маромда оқиб тушишини томоша қилардим.

– Демак, бувижоним билан видолашишга ярамасам-да, уларга хайрлашув гулдастамни тақдим этибман-да?

Агнес мен томонга юзланди, мен эса гўё ҳеч нарсани пайқамаетгандек қафтимдаги кумга тикилиб турардим.

– Бу нима деганинг? – оҳистагина сўради Агнес.

– Ҳа, нима, гапим нотўғрими? Ахир буни ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз-ку. Қолаверса, мен нимани назарда тутаетганлигимни билмаслигингизга ишонмайман, – дея жавоб бердим мулойимлик билан.

Агнес бу гапларим тагидаги маънони англаб етганига ишончим комил эди. Зеро, у хамиша ҳам ҳамма нарсани жуда тез илғайди ва бу борада унинг қобилиятига тан бермасликнинг иложи йўқ. Боз устига, у одамларнинг фарқига яхши боради, кимнинг аслида кимлигини бар қарашдаёқ баҳолайди. Ҳолбуки, дипломатия соҳасида улкан муваффақиятларга, иззату мартабага эришишда айти мана шу фазилатнинг аҳамияти бекиёс.

Мен ўриндик суянчиғига елкамни ташлаб, ўзимни кўзи илиниб,

¹ Шезлонг – матодан тайёрланган енгил креслонинг бир тури (тарж.).

мизғиётгандек кўрсатишга уринардим. Аслида “Мана улар яна менинг номимдан бувимнинг ва онамнинг қабрларига гул қўйишди. Менга эса шу бахтни, шу имкониятни ҳам раво кўришмади”, дея ўйлардим. Йўқ, буларнинг ҳаммасига ўзим айбдорман. Агар ўзим кўрқоқлик қилмаганимда, мен ҳам бувимнинг дафн маросимига қатнашишим шарт, деб оёғимни тираб туриб олганимда эди, улар маросимда қатнашишимга изн беришарди. Дафн маросимида эса, шубҳасиз, ушбу хилхонада онам ҳам дафн этилганлигини кўрган бўлардим. Албатта, улар маросимга қатнашишимга рухсат беришгач, онамнинг қабри ҳам шу ердалиги ҳақда мени олдиндан хабардор қилишга мажбур бўлардилар. Ахир, улар доим мени ортинчқа руҳий изтироблардан ўзларича муҳофаза қилиб келишади-ку... Эҳ, агар шундай бўлганида эди. Мен кейинчалик ҳам ўзим бориб, онамнинг қабрига гул қўйиб келиш имконига эга бўлардим.

Шу тобда ўз кўрқоқлигимдан хижолат бўлиб ўтирардим. Ахир чиндан ҳам яна ўша интернатдаги машъум ҳис-туйғулар мени чулғаб олади ва уларнинг кўрсатажак руҳий таъсири олдингисидан ҳам кучлироқ бўлади, деб ўйлагандим-да. Қолаверса, бу гал мен ўзимга энг азиз, суюкли ва ардоқли бўлган инсонимни, бувижонимнинг тупроққа топширилишига гувоҳ бўламан, дея кўрққан эдим. Ахир, бувимларнинг энди ҳеч қачон мен билан кувноқ ва шаддод бир оҳангда суҳбатлар қурмасликларини, хоналарига қирадиган чоғимда апил-тапил, шошилиб, эгниларига нафис пеньюарларини ташлашларини, юзларига упа-элик суриб, пардоз-андозларини жойига қўйганларидан сўнггина, “нури дийдам, куёшим, киришинг мумкин!” дея илтифот кўрсатмасликларини англашнинг ўзи мен учун азоб-ку. Эҳ, афсус, минг йилда атиги бир бор ўзимнинг чиндан ҳам катта бўлиб қолганимни, энди иродаси кучли, унча-мунча ҳаётий зарбаларга, руҳий изтиробларга бардош бера оладиган одам бўлиб қолганимни исботлаш учун имконият яратилган бўлса-ю, шуни ҳам қўлдан бой бериб ўтирибман-а...

Ҳа, ўзимни роса шармандали тутдим! Шу ўй бутун вужудимни чулғаб олиб, менга тинчлик бермай қўйди. Мен думалаб ётган қумлоқда Агнес томонга ўгирилиб, унга назар ташладим. Шу топда бувимнинг Агнес онамнинг ўлимидан нақадар изтиробга тушганлиги, адоий-тамом бўлганлиги ҳақида айтганлари эсимга тушиб кетди. Ушбу хотира кўнглимда яна Агнесга нисбатан ўзгача меҳр-муҳаббат, миннатдорлик ва ўринсиз гина-қудуратимдан афсус ва узрхоҳлик туйғуларини уйғотди. Ахир буларнинг барисида Агнеснинг заррача айби йўқ-ку. Ҳаммасига отам жавобгар. Тўғри, Агнес отамга кўп жиҳатдан кучли таъсир қила олади, аммо онам масаласида ҳамиша отамга тобе. Қолаверса, унинг учун ўгай болага оналик қилиш ҳам осон кечаётгани йўқ, айниқса, бу бола менга ўхшаган ўта инжиқ, алоҳида муомалани талаб қиладиган, бу ҳам етмагандек, турли баҳоналар билан ўгай онасидан ўч олиш илинжида, уни ранжитиш учун доим қулай пайт пойлаб юрадиган бўлса. Нафсиларини айтганда, онам масаласида гап кетганда, бувимлар ҳам, Аннамари ҳам отамнинг измидан чиқа олишмасди. Балки бошқа таниш-билишлар, оиламизнинг қадрдонлари аҳволи ҳам айни шундай бўлгандир. Масалан, граф Ломбардининг ҳам.

– Агнес хола, сиз менинг онамни жудаям яхши кўрардингиз, тўғрими?
– сўрадим ундан.

Менинг наздимда, энди бувимлар оламдан ўтганларидан сўнг, Агнес билан онам ҳақида истаганимча гаплашишим мумкиндек эди. Ахир у ҳам энди менинг анча ўзимни тутиб олганимни, бу борада анча хотиржам ва босиқ тарзда мулоқот қила олишимни кўриб турибди-ку. Қолаверса, бу суҳбатларимизни отамнинг билиши шарт эмас... Аммо шу топда мен бу саволим Агнесни қандай ҳаяжонга солганлигини кўриб, хайратга тушдим.

У кўзларини катта-катта очиб менга тикилиб турди-да, сўради:

– Нималарни ўйлаб ўтирибсан, Мартин? Нега буни билгинг келиб қолди?

– Йўқ, шунчаки сўрадим. Бувим шундай дегандилар сиз ҳақингизда.

– Бувим, дейсанми?

У менинг бу гапимдан ҳангу манг бўлиб қолди.

– Чиндан ҳам бувинг, мен сенинг онангни...

– Ҳа, шундай дегандилар. Биласизми... бир куни мен онамнинг ўлими тўғрисидаги таъзияномани топиб олдим. Уни ўқиб кўрсам, онамнинг бахтсиз ҳодиса туфайли нобуд бўлганлиги ёзилган экан. Шунинг учун билмоқчи эдимки...

Гапим шу ерга келганда, беихтиёр тилимни тийдим. Йўқ, бунақаси кетмайди. Ахир мен уни онам ҳақидаги суҳбатга мажбуран торта олмайман. Қолаверса, Агнеснинг ҳозирги кўриниши ҳам жуда ғалати, гўё унинг бирданига тоби қочгандек тундлашиб қолди.

Мен бу суҳбатни бошлаб қўйганимдан ўқиндим.

– Сиз хавотир олманг, Агнес хола, – дедим уни юпатгандек. – Менга энди ҳеч нима бўлмайди.

Агнес сукут сақларди. Кейин у нимагадир кўзларини чирт юмиб олди. Шунда мен ўзим ҳам кутмаган аламли бир тарзда:

– Ҳа, майли. Энди буларнинг ҳеч бир аҳамияти йўқ, – дедим.

Бу мулоҳазам ўзимга жуда анойи ва аҳмоқона туйилиб кетди. Зеро, у ҳозир кўнглимдан нималар ўтаётганини шундоққина сезиб турарди.

– Мен меҳмонхонага кетдим. Бориб душга тушаман, – шундай дея халатимни, сочиғимни оларканман, яна бир гапни айтишдан ўзимни тия олмадим: – Сизлар менинг тарбиям борасида чиндан ҳам ортиқча қаттиққўллик қилиб, қалтакни ҳаддан ортиқ букиб юборгансизлар. Шунинг учун миямга ҳар хил бўлмағур ваҳималар, даҳшатлар ўрнашиб қолган.

Бу гапимдан у ўрnidан сакраб турди.

– Яна қанақанги ваҳималар ҳақида гапиряпсан?!

Агнеснинг овози деярли қичқирикдек жаранглаб кетди.

Мен эса елкамни қисиб:

– Шунчаки... бемаъни... арзимас нарсалар, – деб қўя қолдим.

Йўқ, мен ҳеч қачон Агнесга ўз онам ҳақида оиласини ва фарзандини ташлаб кетган бир аёл деган аҳмоқона фикрга борганлигимни гапириб бера олмасдим...

Мен душда чўмилиб бўлгач, болохонага чиқдим-да, кўлимга бир қатор эски фотосуратлар билан тўлдирилган альбомни олиб, қайта томоша қилишга тутиндим. Дарвоқе, энди бу суратлар орасига бувимдан олган суратларни ҳам тиркаб қўйгандим.

Тушлик дастурхонига ўтирарканмиз, отам ҳам чиройли кийиниб, пастга тушиб келди. Агнес бу пайт шу даражада сукутга чўмган эдики, отам беихтиёр ундан: “Мабодо тобинг қочиб қолмадимми?” – деб сўради. Агнес бу саволга нималардир дегандек бўлди, назаримда, офтобда кўп ўтириб қолганидан боши оғриётганини баҳона қилди чоғи. Демак, у ўртамизда бўлиб ўтган суҳбатни отамга айтиб беришни лозим топмади.

Отамнинг кайфияти фавқулодда кўтаринки эди.

Мен энди сира ҳам Агнес билан онам ҳақида гаплашмаслик тўғрисида ўз-ўзимга сўз бериб, қатъий қарорга келдим. Чунки бу мавзудаги суҳбат Агнесга қанчалар оғир ботаётганлигини очиқ кўриб турардим. Балки бувим ҳам: “Агнес ҳақида мен нотўғри фикрда эканман”, деганларида айни шу жиҳатни назарда тутгандирлар. Балки мен ҳам шунча йиллардан бери у ҳақда нотўғри фикр юритиб, унга номуносиб мулоқотда бўлиб келгандирман.

Қалбимдаги узрхоҳлик истаги, номатлуб қилмишимдан пушаймонлик

таъсирида мен Агнесга имкон қадар меҳр ва самимият билан муносабатда бўлишга тиришардим. Бу йил Рождество байрамида, албатта, Аннамарининг ёнига бориб келаман. Бу ниятимни отам ҳам маъқуллайдилар, деган умиддаман. Ана, шунда, шубҳасиз, Аннамари билан ўзим истаган мавзуда мириқиб гаплашиш бахтига эришган бўлардим.

Бирок, минг таассуфки, Рождество байрами арафасида Аннамари ҳам бандаликни бажо келтирди. Унинг жияни хат орқали бизга маълум қилишича, Аннамари оддийгина грипп туфайли оламдан ўтибди. Даволовчи шифокорнинг айтишига қараганда, Аннамари кейинги пайтда бирданига озиб кетганидан, унинг юраги заифлашиб қолган экан. Шу сабабли енгилгина шамоллаш уни енгибди. Билмадим, ким учундир бу фикр-мулоҳазаларим кулгили туйилар, аммо мен Аннамарининг кутилмаганда озиб кетишдан эмас, балки юраги кутилмаган аламлардан чил-чил бўлиб синганидан ёки парча-парча бўлиб кетганидан вафот этган, деб ўйлайман. Буни мен жуда аниқ биладигандекман. Унинг юрак парчалари, назаримда, Аннамари кўчиб кетган эски уйининг ҳар бир жиҳозида бир-бир бўлакдан узилиб қолиб кетганди, айтайлик, ҳар бир стулда; ҳар бир жавон, бу уй билан боғлиқ ҳар бир хотира унинг юрагидан бир бўлакни узиб олгандек. Аннамари юрагининг энг катта қисми, аввало, бизнинг оиламизга тегишли хилхонада узилиб тушган бўлса керак. Бирок ўшанда, ёзги таътилда эканимда, ёзган мактубларида у менинг тез-тез хат ёзаётганлигимдан, турли суратли откриткалар юбориб туришимдан ниҳоятда хурсандлигини билдирганди.

Аннамарига жўнатган энг сўнгги откриткамни дам олишдан қайтаётганимизда катта йўл юзидаги бир дўкондан харид қилгандим. Агар шу откриткани олишим керак бўлмаганида, биз ўзимиз бир тунни ўтказишни мўлжаллаганимиз меҳмонхонага тўғри ўтиб кетаверган бўлардик.

Мен тоқатсизлик билан бошимни сарак-сарак қилиб қўйдим. Йўк, бунақада бирор натижага эришишим мушкул. Ҳолбуки, гап бу ерда, откриткага боғлиқ мана шу кутилмаган воқеа бўлмаслиги ҳам мумкинлиги ҳақида эмас-ку. Аслида, муҳими ана шу – содир бўлган воқеанинг ўзи-ку, тўғри эмасми!..

Ҳа, яна бир бор амин бўлдимки, бирорта фикрга келишдан олдин фақат ва фақат далилларга таянишим зарур экан. Дарҳақиқат, ана шу воқеадан илгари қўлимда деярли ҳеч қандай арзигулик далил ёхуд асос мавжуд эмас эди. Ихтиёримда фақатгина узук-юлуқ хотиралар бор эди холос. Бинобарин, улар ҳам ёнига айнан ўзига мувофиқ келувчи қисмларни топиб қўймасам, бирорта маъно касб этмаслиги тайин.

Лекин чиндан ҳам шундаймиди? Ёки яна хаёлпарастлигим тутиб кетдимикан? Фақат ўзингга маълум бўлган нарсалар хусусидагина фикр юритиш жуда мушкул иш. Ахир ўзингга маълум далилларни, улар сенга кўрсатадиган таъсир кучидан қандай қилиб ажратиб олиш мумкин? Майли, бу иш нақадар душвор бўлмасин, биз уни амалга оширишга ҳаракат қилиб кўрамиз, йўқса, тўғри йўлдан яна чалғиб кетишимиз мумкин.

Қизиқ, археологлар ҳам олис ўтмишга оид буюм ва жиҳозларнинг парчаларини йиғиштириб олишда ёки кўҳна битикларни ўқиш жараёнларида хатоларга йўл қўйишармикан? Ҳа, агар хатоликка йўл қўйишса, бундан жудаям хафа бўлишса керак. Мен олимлар ҳам худди рассомлар каби ўта нозиктаъб ва ўлгудек иззатгалаб бўлишлари ҳақида эшитганман. Аммо бу каби хатога йўл қўйиш, нақадар ёқимсиз туйилмасин ва кишининг иззат-нафсига тегмасин, лекин ҳеч қачон мудҳиш хато бўлиши мумкин эмас.

Мудҳиш хато! Нақадар жарангдор. Аммо бирор йил инглиз мактабида таҳсил олсангиз, беихтиёр ўзингизни бунақанги жарангдор ва баландпарвоз сўзлардан олисроқ олиб юришга, уларни худа-беҳуда тилга олишдан

тийилишга ўрганиб қоларкансиз. Мен ҳамиша инглизларнинг ҳар қандай вазиятда ҳам ўта босиқ ва вазмин муносабатни сақлаб қолишларига қойил қолиб, уларнинг бу фазилатига ҳавас билан қараб келганман. Ва бу фазилат чиндан-да ўта донолик нишонасидир. Баъзан мен биз тилга оладиган муайян сўзлар ҳам умримизда содир бўлажак воқеаларга бевосита таъсир қилиши мумкинлиги хусусида ўйлаб қоламан. Масалан, биз бирорта нарса, буюм ёки воқеа-ҳодисани таърифлай туриб, уни “жуда кўрқинчли”, “даҳшатли” ёки “юз бериши муқаррар”, ё бўлмасам “мудҳиш” дея тилга олсак, у чиндан ҳам айни шу ифодаги мос кўриниш қасб этади. Агар ўша “мудҳиш” нарсани бироз энгилроқ тарзда, “нохуш” ёки “ёқимсиз”, деб атасак, унинг ҳаётимиз учун кўрқинчлилик ва мудҳишлик даражаси хийла пасайгандек бўлади.

Шундай қилиб, мен ўз фикр-мулоҳазаларим туфайли агар нотўғри йўлдан кетадиган бўлсам, бу бор йўғи мен учун “нохуш иш” бўла қолсин, деган қарорга келдим.

Майли, у “жудаям нохуш” иш бўла қолсин. Бунга чидашга розиман!

XI

Билмадим, отам ва Агнеснинг кўнглида ҳам шу туйғу кечаётганмиди ёки йўқмиди, лекин менинг ўзим, Франция жануби томон кетар эканмиз, бу йил ёзги таътилда дам олиш борасида омадимиз ҳеч чопмаётганлиги ҳақида ўйлаб борардим. Дастлаб, отам билан дўстим Луизи масаласидаги ўша нохуш суҳбат, ундан кейин эса бувимнинг кутилмаганда вафот этишлари... Мана энди эса дам олишга чоғланган кишилар учун мутлақо ярашмаган, ўта бир тушкун кайфиятда жануб томон кетиб боряпмиз.

Лекин, шуниси ҳам борки, баъзан кишининг ўзи ҳеч кутмаган, қалтис бир пайтда ҳам омади кулиб қолиши кузатилади.

Мўъжазгина курортда ўтказган бир неча ҳафтамиз, эҳтимол, менинг ҳаётимдаги энг унутилмас ва ажойиб кунлар сифатида ёдимда қолар. Чунки бу кунлар мобайнида отам кўз ўнгимизда ўзини тиклаб, оёққа туриб кетган, айтиш мумкинки, мутлақо соғайиб қолганди. Орадан бир-икки кун ўтиб, у биз билан бирга пляжга чўмилгани борадиган бўлди. Дастлаб у кам-камдан бўлса-да, кирғокдан у қадар узоққа кетмасдан сузиб ҳам турди, бора-бора бизга сузишда ҳам етишиб олди. Кундузлари у биз билан пиёда сайр қилар, кечкурунлари эса машинада айланардик. Дам олиш масканига келганимизнинг иккинчи ҳафтасида эса айнан отамнинг истаги билан шу атрофга яқин қишлоқлардан бирида ўтказилган маҳаллий байрамлардан бирида иштирок этдик. Бу байрамда соф миллий кийимларда ташриф буюрган маҳаллий иштирокчилар томонидан кўплаб миллий рақслар ижро қилинди. Кейин эса чинакамига рақс кечаси – бал уюштирилди.

Мен бу ерда келишган ва хушрўй қизлар билан ўйинга тушдим. Отам билан Агнес ҳам бир-иккита куйга маза қилиб рақс тушишди. Биз рақсга тушарканмиз, Агнес иккимиз бир-биримизга қараб дўстона кўз уриштириб қўйдик. Агнес чиндан ҳам кейинги пайтда ниҳоятда қувноқ ва ўзида йўқ хурсанд эди. Илгари уни ҳечам бундай шодумон кайфиятда кўрмагандим. Мен, Агнес, эҳтимол, шу кунга қадар отамнинг саломатлигидан хавотир олиб, асабий ва тажанг, тушкун кайфиятда юргандир, мана энди улар соғайиб кетганлигидан хотиржам тортиб, хурсанд бўлаётгандир, дея ўйлардим. Балки унинг бу қадар очилиб, яйраб кетишига, менинг унга нисбатан ўта этиборли, меҳрли ва самимий муносабатда бўлаётганлигим ҳам таъсир қилгандир. Қизиғи шунда эдики, Агнесга нисбатан ўзимни шундай яқин тутиш менга ҳеч бир қийинчилик ёки малол туғдирмасди. Назаримда, Агнеснинг аслида қандайлигини мен энди англаб етаётгандим. Ва шу боисдан уни тобора яхши кўриб борардим.

Отамни ҳам ўша байрам окшомидагидек кайфиятда ҳеч қачон кўрмагандим. Мазкур байрамдан бир-икки кун ўтиб, Агнес сочини турмаклатгани сартарошга кетди, отам иккимиз эса бирга пиёда сайр қилдик. Ана шунда отам билан биринчи маротаба чин дилдан ва самимий суҳбат қилдик. У менинг келгусида ўзим танлайдиган касб ҳақида ўйлаб кўрган-кўрмаганим хусусида сўради. Мен келгусида тиббиётни ўрганишга аҳд қилганимни айтдим. Ростини айтганда, менинг ўзим ҳали бу борада қатъий бир қарорга келмаган, турли касблар орасида биров иккиланиброқ турардим. Аммо отамга худди аллақачон шу қарорга келгандек, қатъий бир тарзда шифокор бўлишимни маълум қилдим. Токи, у билиб кўйсинки, энди менга ортиқча босим ўтказишнинг фойдаси йўқ.

Бироқ мени ажаблантиргани – у ҳатто монелик қилмади ҳам. Шу топда унинг мендан анчагина ҳафсаласи пир бўлганлигини, бироқ мустақил фикримдан қайтаришни ўзига эп кўрмаганлигини жуда яхши англаб турардим. У менга шифокорлик ҳам жуда яхши касб эканлиги, шу билан бирга ўта қийин ва кишидан катта масъулият талаб қилиши ҳақида, қолаверса, бу ҳақда яна чуқурроқ ўйлаб кўриш учун ҳали вақтим борлиги хусусида гапирди. Шунингдек, у Голландияда ўқиш истагим бор-йўқлиги билан ҳам кизикди: “Балки келгусида ўз ишингни Она-Ватанинг Голландияда бошларсан”, – деди у меҳр билан. Кейин яна бу борада ҳам чуқурроқ ўйлаб кўришни кераклигини уқтирди.

Унинг кўнгличанлиги, ўта меҳрли самимияти мени ҳаяжонлантириб юборди. Умримда биринчи бор менга отам билан ўртамиздаги бегоналик ҳисси бутунлай барҳам топгандек туюлди. Мен унинг чиндан ҳам ёзги таътилда ёнида эканлигимдан хурсанд бўлганлигини ҳис қилдим. Ҳолбуки, бу ҳақда Агнес гапирганида, унинг гапларига заррача ишонмагандим. Ҳозир, шу лаҳзаларда мен ана шундай бемаъни ўйларим учун ўзимдан уялиб кетаётгандим. Нимага мен ўз отам ҳақида бу қадар ёмон фикрда эдим? Ахир у доимо менга меҳрибон эди-ку. Ҳеч қачон ортиқча қаттиққўллик ҳам, талабчанлик ҳам қилмаганди-ку? Отам ҳеч қачон, ҳеч бир масалада мени мажбурламаган, агар биргина чекловни ҳисобга олмасак, албатта. Аммо шу чеклов ҳам менинг сихатимни ўйлаб қилинган. Ва менинг шунча йиллардан буён отамга нисбатан кўнглимда гина-кудурат ва адоват саклаб келганлигим оддийгина инсоф ва адолат мезонларига тўғри келмасди. Қолаверса, отамга мени ўз онамдан воз кечишга мажбур қилган золим ва мустабид сифатида муносабатда бўлишга ҳам мутлақо ҳаққим йўқ эди. Балки у баъзи ҳолларда биров талабини қаттиқроқ қилгандир, аммо булар ҳам фақат менинг соғлигим ва хотиржамлигим борасида қайғуриш натижаси ва мени ўйлаб қилинган тадбирлар эди. Ўйлайманки, агар менинг ҳам бирорта укам ёки синглим бўлганида эди, бу каби тақиқларга ҳам ҳожат қолмасди. Чунки айтишларига қараганда, агар оилада ёлғизгина фарзанд бўлса, ота-оналар уни ҳадеб папалашаверганидан фарзандларини ўзларидан бездириб қўйишлари мумкин экан.

Менда ҳатто, шу пайтнинг ўзидаёқ отам билан, гарчи қанчалар яхши ниятда бўлмасин, менга бошқаларнинг онам ҳақида гапиришларини ва ўзимга ҳам унинг номини тилга олишимни тақиқлаганлари туфайли қанчалар қийналганимни, қанча аламли кўз ёшлар тўкиб, изтироблар чекиб юрганларимни айтиб бериш истаги туғилди. Аммо журъат этолмадим. Лекин бу гал шунчаки тортинчоқлигим учун эмас, балки отамнинг хотиржамлигига раҳна солиб кўйишдан кўрққанлигим учун хаёлимдаги гапларни айтишдан ўзимни тийдим.

Сайрдан қайтганимиздан сўнг, кечқурун мен ўз хонамда дам олиб ётарканман, отам ҳақида ўйлаб, ниҳоят унга нисбатан муносабатим илиқлашиб, тобора самимий бўлиб бораётганлигидан хурсанд бўлардим. Ҳали жуда кичкина бола эканлигимда, мен уни жуда ҳам улуғвор инсон,

“тарихий бир шахс” сифатида тасаввур қилардим, унга беқиёс ҳавас ва эҳтиром назари билан қарардим. Баъзан ҳаётда шундай ҳам бўларканки: кимнидир азбаройи ҳурмат-эҳтироминг сабаб ўта улуғвор мақомдаги шоҳсупага ўзинг чиқариб кўясан-у, унда энг олий фазилатларни, илоҳий бир сифатларни кўришни истайсан. Аммо вақт ўтиб, бу одам ҳам ҳамма қатори инсон эканлиги, унинг ҳам яхши ва ёмон томонлари борлигини пайқаб қолганингдан сўнг ундан ранжиб, кўнглинг совиб қолади. Хусусан, энди отам ҳам мен учун болалик тасаввурларимдаги “буёқ тарихий шахс” эмас эди, энг муҳими, у энди аввалгидек менга бегона одам ҳам эмасди.

Энди мен отамни оддий инсон сифатида кўрар, унга ортикча эътибор ва таъвозеларсиз қарардим, шу билан бирга отамга хос айрим салбий жиҳатлар, айниқса, жузъий камчиликларини ҳам бўрттириб талқин қилмасдим. Ундан фахрлана бошладим: отамни энди аллақандай ҳаётдан ажралиб қолган қахрамон сифатида эмас, балки ёнимдаги ҳайратомуз қобилиятларга эга, ҳаддан ташқари заҳматкаш ва ўз имкониятлари даражасида дунёдаги воқеа-ҳодисаларга ижобий таъсир кўрсатиш қобилиятига эга инсон сифатида кўрардим. Мен уни кенг ижтимоий жамоатчилик, қолаверса, бутун халқ томонидан ўзига кўрсатилаётган эътиборга, ҳурмат ва иззатга чиндан ҳам муносиб, деб ҳисоблардим.

Кўнглимдаги бу каби хайрли ўзгаришлар ва умуман отам билан ўртаимздаги муносабатларда кузатилаётган илиқлик ёзги таътилимни мен учун энг бахтли кунларга айлантирди. Мен энди Луизи билан бирга Римга бора олмаганлигимдан зиғирча ҳам афсусланаётганим йўқ. Зеро, бу ерда юз берган ва бўлиб ўтаётган воқеа-ҳодисалар дўстларим билан таътил чоғида ўтказилиши мумкин бўлган барча кўнгилахушликлар, сайру саёҳатлардан ҳам муҳимроқ эди.

Менинг қалб кечинмаларимдаги кескин бурилишлар Агнесга ҳам дахлдор эди. Дарҳақиқат, нима учун мен Агнесга шу пайтгача фақатгина, бир қатор ишчанлик фазилатларига эга, тиришқоқ, билимдон, уддабурон бўлгани ҳолда, ички ҳиссиётлардан йироқ ёки уларга мутлақо бефарқ, совуқ аёл сифатида муносабатда бўлиб келдим экан? Балки бу унинг болалик чоғимда менга ортикча меҳрибон ва ширинсўз бўлмаганлигидандир? Лекин мен ҳеч қачон унинг отам билан муносабатлари хусусида ўйлаб кўрмабман. Бу борада ҳам унинг муносабатлари сип-силлик кечмагандир, ахир. Назаримда, мен ҳануз ўша Парижда эшитганим – шанғи кампирнинг гаплари таъсиридан чиқа олмаган эдим. Ҳолбуки, бу ўта аҳмоқона ва адолатсизлик эди. Мен Агнеснинг олдида ўз айбимни ювишим кераклигини англардим ва шу боисдан ҳам у билан ниҳоятда самимий ва эътиборли муносабатда бўлишга тиришардим. Назаримда, менинг бундай муомалам Агнесни ҳам хурсанд қилиб юборди, ҳар ҳолда сўнги пайтларда унинг кайфияти ниҳоятда кўтаринкилигини мен шундай тушунардим.

Биз ана шундай тетик ва хушнуд бир кайфиятда, ҳеч қандай дилхираликларсиз, ташвишли ўй-хаёлларсиз уйга қайтиш учун йўлга отландик.

Агнеснинг таклифига мувофиқ уйга қайтиш йўлимиз икки босқичдан иборат қилиб белгиланди. Унинг фикрича, агар шундай қилсак, йўл қийинчиликлари камайиб, “йўл азоби – гўр азоби” кабилидаги гапларга ўрин қолмас экан. Бу шунчаки Агнес ўйлаб топган бир баҳона эди. Боиси, у машинани бошқарар экан, кун бўйи руль чамбарагини айлантирса-да, ҳаммиша асов тойчоқдек тетик ва бардам юраверарди. Менимча, у шунчаки, отамнинг мароқли кунларини яна бир-икки кунга узайтирмакчи бўларди холос. Хуллас, биз Прованс орқали кетадиган бўлдик. Йўл-йўлакай бирор жойда, айтайлик, Авиньондами ёки Тараскон¹дами тўхтаб, бир кеча тунаб ўтмади, бу ҳали юз берадиган вазиятларга кўра йўлда аниқлаштириладиган масала.

¹ Авиньон, Тараскон – Жанубий Франциядаги Рон дарёсининг чап соҳилидаги энг сўлим курорт шаҳарлар.

– У ерларда ҳам кўрса бўладиган ажойиб жойлар бисёр, – деди Агнес хуш кайфият билан. – Вақтимиз ҳам етарли, хуллас, кўнглимизга келган иш билан машғул бўла оламиз.

Бундай тарзда фикрлаш ҳам Агнеснинг табиатига ёт бўлиб, унинг бу гаплари мен учун кутилмаган янгилик эди. Одатда, у ҳамма нарсани олдиндан режалаштирар ва ана шу режаси асосида астойдил тайёргарлик ишларини олиб борарди. Унинг бу қадар таваккалчилиги, бегуборлиги кейинги кунлар унинг руҳиятига чиндан ҳам кучли таъсир кўрсатганлигини исботларди.

Биз Авиньонга етиб келганимизда, отам, тунни шу ерда ўтказганимиз маъқул бўлса керак, деган таклифни билдирди. Биз бу масалани очиқ қолдириб, аввал шаҳарни ва унинг теварак-атрофини обдан сайр қилишга тушиб кетдик.

Тушга яқин меҳмонхонага келдик, дарвоқе, биз уни машинада сайр қилиб юрганимиздаёқ кўз остимизга олиб қўйгандик. Лекин меҳмонхона томон борарканмиз, биз унга тўғри йўлдан эмас, балки ўша ердаги майдонни бир қур айланиб боришимизга тўғри келди. Сабаби, мен Аннамарига юборишим учун откритка сотиб олишим керак эди. Биз шу сабабли майдон четидаги кичкинагина дўконча қошида тўхтадик. Дўконнинг шундоқ рўпарасида бир тамаддихона бўлиб, унинг айвонида бир гуруҳ саёҳатчилар тўдалашиб туришарди. Мен улар бир неча соат аввал автобусдан тушганларини, шаҳар бўйлаб кичкинагина шаҳар йўлакларига тарқалиб кетганларини, кейин эса сайёҳларни бошлаб юрган йўриқчи ортидан Рим папаси тасарруфидаги қасрда кезиб юрганларини машинада ўтириб кузатгандим.

Шунда кутилмаганда, ўша саёҳатчилардан бири, ўтирган жойидан сакраб турди-да, кўчани кесиб ўтиб, отам томонга ўкдек отилди. Отам бу пайтда мен ва Агнеснинг ортидан биз откритка олишимиз лозим бўлган дўконча томон келаётган эди. Югургилаб келаётган саёҳатчи паст бўйли, юзлари қорачадан келган, сочлари ҳам тим қора, ўрта ёшлардаги киши эди.

– Эччеленца! Эччеленца!¹ – дея кичқирарди у.

Отамга етиб олгач, у итальян тилида тўхтовсиз жаврай кетди. Тушунганим шу бўлдики, у қачонлардир отамнинг қўл остида ишлаган экан. У отамдан миннатдор эканлигини кўтаринки кайфиятда, баланд овозда тўлиб-тошиб сўзларди.

Мен унинг гапларини эшитиб, ортимга ўгирилдим ва ниҳоятда қизиқарли туйилган бу томошага бутун эътиборимни қаратдим: пакана ва бақалоқ халиги одам чинакам итальянларга хос шижоат ва шавқ билан қўлларини қимирлатиб сўзларкан, отамга бошдан-оёқ тикилар, гўё унинг олдида таъзим қилиб ерни ўпишга ҳам тайёр эди.

Отам қай бир соҳада беназир маҳоратга эга эди десангиз, мен аввало унинг айрим шилқим ва бетайин одамлардан одоб доирасида муомала қилган ҳолда қутулиб кета олишини айтган бўлардим. Мен уни бундай ҳолатларда жуда кўп кузатганман ва ҳар гал унинг бу борадаги санъатига тан берганман. Бундай вазиятларда у ҳамсухбатидан ижирғаниш, инкор этиш у ёқда турсин, ҳатто зиғирча ҳам кибри ҳавосини кўрсатмасди. Отам ниҳоятда очиқ чехра билан самимий кулганича бундай одамларнинг жавобини берар, керак бўлса, табассум билан хонасидан чиқариб ҳам юбора оларди.

Шунинг учун, отам бир пайтлар ўзи билан ишлаган бу одамга нисбатан номуносиб муомалада бўлаётганини кўриб ҳайрон қолдим. Ҳолбуки, у бундай кишилар билан доим дўстона ва хайрихоҳона муносабатда эди. Бугун эса ушбу бақалоқ жанобни ниҳоятда ноқулай ва аянчли бир аҳволга

¹ Эччеленца (италь.) – Мухтарам зот.

солиб қўйди. Балки бу одамни отам бирор ножўя хатти-ҳаракати, қилмиши учун, айтайлик, ўғрилиги учун ишдан бўшаттириб юборгандир. Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Сабаби, ўғирлик қилиб ишдан ҳайдалган киши, ўз гуноҳларидан воқиф кимсанинг олдига шодлигидан ҳайқириб ёки югургилаб чиқиши ақлга тўғри келмайди.

Ушбу ғаройиб томоша ҳаммаси бўлиб бир дақиқача давом этди. Шундан сўнг бақалоқ жанобнинг нигоҳи менга қадалди. У, назаримда, отамдан ниманидир сўрамоқчи бўлиб, оғиз ҳам жуфтлаган эдики, отам кутилмаганда унинг билагидан маҳкам тутганча нарироққа судради. Энди гапириш навбати отамга келганди, у нимагадир жилмаяр, унинг юз ифодасидаги бу қадар кескин ўзгаришга ақлим бовар қилмас, оқибатда мен ҳангу манг бўлиб қолдим. Балки мен отамнинг юзидаги оддий ажабланиш ва ҳайратни ғазаб ва нафрат, ижирғаниш дея нотўғри англагандирман.

Аммо, назаримда, пакана жаноб буларнинг бирортасини ҳам пайқамасди. У ҳамон отамни бошдан-оёқ кузатар, унинг юзи хис-ҳаяжон ва шодликдан порлаб кетгандек эди.

Агар Агнес кутилмаганда билакларимдан тортқилаб, худди зўрлагандек дўконга тортиб олиб кириб кетмаганида, мен бу лавҳага у қадар эътибор ҳам бермаган бўлардим. У мени дўкон томон судрар бораркан, бамайлихотир оҳангда:

– Намунча анграйиб қолдинг? Сен ҳали откритка ҳам харид қилишинг керак, юр ичкарига, тезроқ, – дея, мени дўконга деярли итариб киритди. Мен унинг овози оҳангидан ҳайрон бўлиб юзига тикилдим. Карасам, Агнес жудаям қаттиқ ҳаяжонда эди. Нима бўлдийкин? Мен ҳатто унинг кўзларида аллақандай кўркув шарпасини ҳам кўргандек бўлдим. Аммо бунга ишониш қийин эди. Ахир Агнес, ўша пакана, очиқ юзли итальян кишидан бу қадар кўркиб кетмагандир.

Мен дўкон кўргазмаси ортидан бақалоқ амакининг ҳамон қўлларини силкитиб отам билан гаплашаётганлигини кўриб турардим. Бирпасдан сўнг отам унга дўстона жилмайди-да, бақалоқнинг қўларини сиқиб қўйди. Наҳотки, шу лавҳагача бўлган барча лавҳаларни мен хаёлимда ўйлаб топган бўлсам? Мен ўғринча Агнесга назар солдим, аммо унинг қиёфасидан ҳеч нарсани уқа олмадим.

Кейин талайгина откриткалар орасидан бирини харид қилиб, унга ўз тилак-истакларимни ёздим. Бироқ энди эрталабки байрамона кайфиятимдан асар ҳам қолмаганди. Отам ҳафсаламни пир қилди. Ҳар ҳолда, энди отамнинг ҳалиги пакана жанобни менга яқинлаштирмаслик мақсадида узоқроққа судраб кетганликлари кундек равшан эди. Балки унинг ижтимоий келиб чиқиши жуда пастдир, паст табақадан бўлганлиги боис уни отам мен билан мулоқот қилишга нолайик, деб ҳисоблагандир? Балки у мени болалигимдан жуда яхши билар? Шунда миямга ярқ этиб бир фикр келди: ахир отам доим менинг болалигимга оид, қалбимни изтиробга соладиган, рухий мувозанатдан чиқарадиган бирор нарсани эслаб қолишимдан кўркиб юрадилар-ку. Шуларни ўйларканман, жаҳлим чикди. Ҳолбуки, шу топда ўз гумон ва шубҳаларимнинг қанчалар ҳақиқатга яқинлигини мутлақо билмасдим. Уларга юрак-юрагимдан ишонишга қийналардим.

Шу пайт отам дўконга кириб келди. У ҳам Агнес билан бирга мен сотиб олган откриткага ўз тилак-истакларини ёзгач, ҳаммамиз почтага йўл олдик. Кейин отам дабдурустдан:

– Хўш, назаримда, бу шаҳардаги ҳамма эътиборли жойларни кўздан кечириб бўлдик, шекилли. Энди йўлимизда давом этсак ҳам бўлар, – деб қолди.

Мен унинг гапига ҳайрон бўлиб:

– Ахир, биз тунни шу ерда ўтказмоқчи эдик-ку? – дедим.

Бирок, ҳар доимгидек, суҳбатимизга дарҳол Агнес аралашди:

– Ҳали вақт анча эрта. Биз қоронғи тушгунга қадар йўлнинг анчагина қисмини ортда қолдиришимиз мумкин.

Шундай қилиб, Лион томон йўлга тушиб, ўша ерда ётиб қолдик. Агнес машинани жуда тез ва чакқонлик билан бошқариб бораркан, миқ этмасди. Отам ҳам йўл бўйи деярли бирор оғиз ҳам гапирмади. Кўнглимда ғалати бир туйғу, ҳиссиёт пайдо бўлди, назаримда, биз шу кетишимизда гўё нимадандир ёки кимдандир қочиб кутулмоқчи бўлаётгандек эдик. Бирок кимдан? Ёки нима сабабдан? Мен буни аниқ билолмасдим. Сўнгги кунларда барчамизнинг қалбимизни чулғаб олган, кўнгишларга ажиб ҳарорат ва фараҳбахш этган хуш кайфият бизни тарк этган эди.

Нега? Нега ахир? Нима бўлди ўзи? Нима учун отам яна бегоналашиб қолди. Ҳатто энди аввалгидан ҳам кўра олисроқ, бегонароқ туйилаётир. Наҳотки, ота-она ва фарзандлар орасида ҳамшиша ўтиб бўлмас жарлик бўлса, дея алам чекардим мен. Нима учун менга таниш болаларнинг аксарияти ўз ота-оналари билан чиқишмайдилар, доимо можаролар, жанжаллар қуршовида яшайдилар; бунинг бирор аниқ ва муайян сабаби бордир? Наҳотки ота-оналар ўз жигаргўшалари, фарзандларини тушуна олишмаса? Наҳотки, улар ўзлари ҳам бир пайтлар бола бўлганликларини унутиб юборишган бўлса? Фарзандлари ҳам ота-оналари учун қайғуришга қодир эканликларини, улар ҳам аслида ота-оналарига ҳеч бир ёмонликни раво кўрмасликларини тушуниш шунчалар қийинми?

Мен аламли бир тарзда, катталар нафақат ўз фарзандлари, баъзида ҳатто бир-бирларини ҳам яхши тушуна олмайдилар-ку, дея ўйлардим. Шунда беихтиёр отам билан Луижининг отаси феъл-атворини, юриш-туришини таққослаб кўрдим. Агар Луижининг отаси кўчада бирорта танишини кўриб қолса, уйига келиб, кимни кўрганлигини, у билан нималар ҳақда сўзлашганлигини, ҳамма-ҳаммасини хотини, ўғил-қизларига оқизмай-томизмай сўзлаб беради. Уларнинг оиласида ўзаро адоват тугул, оддий бир-бирларидан сир сақлаш деган нарса ҳам йўқ эди. Улар дилида нима бўлса, шуни тилига чиқарадиган, беғараз ва беғидир инсонлар эди. Улар ҳатто ўзларининг энг кичик айбларини, камчиликларини ҳам бир-бирларидан бекита олишмайди.

Мен бутун вужудим билан отам ва Агнеснинг мендан яширадиган қандайдир бир сири борлигини, сир бўлганда ҳам шунчаки эмас, балки аллақандай гуноҳ ёки айб даражасидаги сирлари борлигини ҳис қилардим. Эҳтимол, мен илгари ҳам шундай гумонга боргандирман, бирок буни шу кунлардагидек аниқ идрок қилмагандим. Ҳалиги пакана киши италиялик эди, лекин у билан юз берган фаройиб мулоқотлар ажабланарли эди. Англирдимки, бу ерда энди гап фақат менинг соғлиғим масаласида эмас, аниқроқ айтадиган бўлсам, отам у билан мулоқоти жараёнида фақатгина менинг саломатлигимни ўйлаганидан шундай йўл тутмади. Отамнинг пакана одамга ялтоқланиб қолишида менга ғамхўрлик ҳиссидан ҳам кўра муҳимроқ бирор сабаб бор эди.

Мен бу томошага бутунлай қўл силтаб, буларнинг ҳаммаси хаёлимда юз берганлигига ўзимни ишонтириб, уни мутлақо хотирамдан ўчириб ҳам ташлашим мумкин эди. Аммо бунга биргина жиҳат монелик қиларди, у ҳам бўлса: Агнеснинг ҳалиги пакана италияликни кўрганида нақадар даҳшатга тушиб, қўрққанлигини ўз кўзим билан кўрганлигим эди. Агар отам ва Агнес мазкур воқеа-ҳодисадан сўнг, ўзларини одатдагидек, ҳеч нарса бўлмагандек тутганларида, бошқа хаёлга бормаган бўлардим. Аммо улар иккиси ҳам шу воқеадан кейин мутлақо ўзгариб қолдилар-ку. Демак, бир гап бор... Қолаверса, Авиньондан қутилмаганда, худди биров ортизмиздан қувиб келаётгандек қочиб қолганимиз-чи?!

XII

– Ҳа, сен ҳамма нарсани тескари тушунапсан, ҳамма нарсани оёғини осмондан қилиб кўраётгандексан.

Мен бу гапдан беихтиёр уйқудан чўчиб уйғонгандек, сесканиб тушдим, кейин зудлик билан хаёлларимни жамлаб атрофимга назар солдим. Қарасам, рестораннинг айвони одамлар билан лиқ тўла. Ёнимдаги столчада бир гуруҳ ёшлар – уч нафар қиз ва уч нафар йигит ўтиришибди, улар назаримда, айна менинг тенгқурларим бўлса керак. Бу гуруҳ ниҳоятда сершовқин, тўполончи эди. Уларнинг бари пала-партиш кийинган, қизларнинг сочлари тўзғиган, бу ҳам етмагандек, аллақандай ғалати калта шим кийиб олишганди. Улар ниҳоятда бузук талаффуз билан француз тилида валаклашишарди. Ҳеч бир жиҳати билан эътиборни тортмайдиган ёшлар тўдаси. Аммо нима бўлганда ҳам мен шу топда уларнинг орасида бўлиб қолишни, худди шу йигитлар каби, ҳар қандай ташвишлардан холи оддий ўспирин бўлгим келарди. Майли, улар каби бироз телбароқ, бироз тентакроқ бўлишга ҳам розиман, аммо айна дамда улардек беташвиш ва хушчақчақ бўла олсам бас...

Мен уларнинг ёнида ўзимни мункиллаб қолган қари чолдек ҳис қилардим. Ҳа, рост-да, маза қилиб ўйнаб-қулиш ўрнига қаердаги бўлмағур фикр-хаёлларни деб, худди қариб, эс-хушидан ажралган чолга ўхшаб ўтирибман-ку, ўз бошимга қаёқдаги ғалваларни топиб.

Юқоридаги “ҳамма нарсани нотўғри тушуниш” ҳақидаги гапни бола-лар орасида ажралиб турган бақалоғи айтди. Унинг бу фикрини дўстлари, масхараомуз ва жарангдор кулгилари билан қарши олишди. Назаримда, дўстлари уни доим масхара қилиб юришади. Аммо менга унинг бу мулоҳазалари жуда қаттиқ таъсир этди. Зеро, унинг мана шу гапи мени неча кунлардан буён бошимни қотириб келаётган, ҳатто хаёлимда ҳам эътироф этишга чўчиб юрганым шубҳа-гумонларга ва ўзимга беришга кўрққанам – жумбоқли саволларга айна жавобдек эшитилди.

Ҳаммаси тескари тушунилган...

Балки ростдан ҳам мен ҳамма нарсани тескари, оёғини осмондан қилиб қабул қилаётгандирман. Шу сабабли, эҳтимол, мутлақо беғубор нарсалар менда бемаъни тасаввурларни, кўрқинчли ўй-хаёлларни пайдо қилгандир, боз устига мен улардан нотўғри хулоса чиқаргандирман. Қалбимни аллақандай жўшқин бир умид чулғаб олди. Албатта-да, бўлмасам-чи, ҳаммаси худди шундай бўлган! Тасаввур оламим жуда бой, ўлардек хаёлпарастман! Бунинг устига, мен чиндан ҳам жуда-жуда таъсирчанман, ҳамма нарсани кўнглимга яқин оламан. Ҳа, ҳалигача бу қусурдан қутула олмадим. Ўша Парижда эшитганим биргина сўз менга қанчалар ёмон таъсир кўрсатди, унинг оқибатида менда ўз ота-онамга ишончсизлик пайдо бўлди. Бу жуда кулгили, кулгилигина эмас, ўта бемаъни! Айтарли ҳеч бир асосга эга бўлмаган, тахмину фаразлар ортидан шунча нохушликларни ўйлаб топибман-а?

Айтайлик, отам учун жуда ноқулай бўлган ўша учрашув... Хўш, нима бўпти шунга? Яна нима – Агнеснинг италиялик бақалокни кўриб, кўркиб кетганлиги-чи? Балки у мутлақо кўрқмагандир, балки Агнес, отамнинг хушчақчақ кайфияти шу италияликни деб бузилганидан, у ноқулай вазиятга тушганидан хуноби ошиб, ундан жаҳли чиққандир? Бор-йўғи шу холос. Ҳа, тагин анави фильм ҳам бор. Тўғрироғи фильм ҳақидаги Луижининг ҳикояси. Ҳа, алал-оқибат яна ҳамма мулоҳазалар ўша фильмга бориб тақалапти, шекилли?

Мен ресторан кельнери билан ҳисоб-китоб қилиб, ўрнимдан турдим-да, меҳмонхонага йўл олдим. Йўлда борарканман, имкон қадар кўнглимдаги эзгу умид учқунларини ўчирмасликка интилардим... Шу дақиқаларда энг

маъкули аслида ҳеч нима тўғрисида ўйламаслик, аммо бунинг амалда сираям иложи йўқ-да. Шу топда ҳаёлимдан бир нарса ҳеч нари кетмаётгани. У ҳам бўлса Луижи билан ўша фильм ҳақидаги суҳбатимиз эди.

Бу ёзги таътилдан қайтганимиздан кейин икки ойлар ўтиб содир бўлганди. Бу пайтга келиб, мен Авиньонда бўлиб ўтган ўша ғалати можароли вазиятни унутиб юборишга, ҳеч бўлмаса, у ҳақда ортиқча бош қотирмасликка ҳаракат қилардим. Эҳтимол, мен бора-бора ўзимни бу воқеа ҳеч бир аҳамиятга эга эмас, шунчаки ота-онамнинг соғлиғимни ўйлаб кўрган чора-гадбирлари эди, дея ишонтирдим.

Лекин шундай бир вақтда Луижи ўзи кўрган ўша фильм ҳақида айтиб қолди. Мазкур фильмнинг номи “кўркитиш” деб аталарди. Мен ҳалигача Луижи фильмнинг мазмунини менга қандай тўлқинланиб сўзлаб берганлигини эслайман. Бундай пайтларда Луижи худди биринчи синф ўқувчилари каби завқланиб гапирар, ҳар бир гапига урғу бераркан, “мени тинглаётганлар бу ҳикоямга неча баҳо кўйишаркин”, деган ўй ҳам ҳаёлимдан ўтаётгандек бўларди. Чиндан ҳам унинг муҳаббат борасида бироз илгарилаб кетганини, яъни қизлар билан учрашувларга чиқиб юришларини истисно қилганда, Луижи ҳалиям худди биринчи синф ўқувчиларидек содда ва беғубор эди. Умуман, уларнинг оиласидагиларнинг ҳаммасида – ота-онасида, опаларида ҳам болаларча соддалик ва беғуборлик барқ уриб турарди. Балки мен шунинг учун ҳам уларнинг ҳаммасини яхши кўрарман, балки шунинг учун ҳам уларнинг оиласида ўзимни уйимиздагидан кўра анча ёшроқ ва қувноқроқ ҳис қиларман.

Қулоғимда, аниқроғи, онг-шуурида Луижининг тўлқинланиб гапирётган овози яна қайта жаранглаётгандек:

– Ўша фильмда кимдир одамларни кўрқитиб юради. Шу боис уларнинг қай бири хонавайрон бўлади, яна бири ўзига суиқасд қилади. Кейин эса бош қахрамон ҳам ўша ваҳима қурбонига айланади. Сен бу фильмни кўриб ўтирганимда, дўқ-пўписи қилаётган одам аслида ким эканлигини тасаввур ҳам қилолмайсан, ҳатто унинг аёлми ёки эркак эканлигини ҳам биллолмайсан. Фақат телефон орқали унинг хириллаган овозини эшитасан, ноаниқ гавда тузилишини ёки бўлмасам, талаб қилинган пулини олаётган кўлларини кўрасан холос. Ҳа-я, яна бир жиҳати бор, у нукул ўзига тегишли пулларни ҳеч ким йўқ жойда қолдиришларини талаб қилади; масалан, бирор-бир дарахтнинг қавагида ва ҳоказо-ҳоказо. Биласан-ку, кинода бунақа нарсаларни бошлаб тасвирлашади. Оқибатда кино бошланганида томошабин фильмдаги ҳамма қахрамондан бирварақайига шубҳа қилади, эркаклардан ҳам, аёллардан ҳам.

Аммо фильм ниҳоясига бориб, умуман, ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган одамнинг ўша машъум ишларни қилиб юрганлиги фош бўлади. Биласанми, у ташқи кўринишидан шунақанги қувноқ, очикқўнгил, ҳатто ўз қурбонига ҳам яхшилиқлар қилишга интилиб юрадиган одам бўлади. Мен бунақанги фильмларни жуда кўп кўрганимдан, одатда, ҳали фильм воқеалари ўз ечимини топмасдан, ёмон одам ким эканлигини ҳаммадан олдин топардим. Бу фильмда эса шуниси қизиқки: унинг ижодкорлари менга ўхшаган “билимдон”ларни ҳам доғда қолдиришади.

Улар бирин-кетин турли тоифадаги одамларни кўрсатишади, сен уларнинг шундай иш қилишига ўла қолсанг ҳам ишонмайсан. Лекин воқеа натижасини кўриб, “ана холос!” – дейишдан ўзга чора тополмайсан. Ахир ўта ярамас ва фирибгар бўлиб чиққан инсон шу пайтга қадар жуда ажойиб, меҳридарё инсон эди-да. Мен ҳам шу тузоққа тушдим. Чиндан ҳам фильм ниҳоясида худди ана шундай ижобий қахрамонлардан бири дўқ-пўписачи бўлиб чиқади. Яхшиямки, уни ўлдиришади. Бундайлар чиндан-да, ўлимга лойиқ. Чунки менинг назаримда барча жинойтлар ичида энг манфур ва жирканчи кўрқитишдир. Бундай разил юмушни ўзларига касб қилганлар

қанчадан-қанча инсонларнинг осуда ҳаётига раҳна соладилар, файзли турмушларини дўзахга айлантириб, умрига зомин бўладилар...

У мулоҳазаларини давом эттирар, мен эса энди уни мутлақо эшитмаётган эдим. Қувноқ ва кўнгилчан одам... Луижи шу сўзларни айтганда, кўз олдимга беихтиёр ўша бақалок, пакана италиялик одам келди. Ҳа, ўша: семизгина, қорачадан келган, юзидан самимият балкиб турувчи, ҳамиша қўлларини ўйнатиб, тўлқинланиб гапирувчи италиялик жаноб... Айни пайтда унинг ёнида худди кўркувданми, хижолатпазликданми, букчайиб, ғалати бир кўринишда қотиб қолган отамнинг сумбати ҳам хотирамда гавдаланди.

Ўшанда отам бақалокни қандай қилиб четга судраб кетгани, унга бирданга кулимсираб гапира бошлагани ва буларнинг ҳаммасини бақалок киши менинг ёнимга яқинлашмаслиги учун қилаётгани ёдимга тушди. Агнеснинг гапиришидаги ҳаяжонли оҳанги-чи, тагин мени дўконга қандай итариб олиб кирганини, кўзларида зоҳир бўлган кўркувни айтмайсизми?! Кейин бизнинг кутилмаганда шаҳардан деярли қочиб чиқишимиз. Машинадаги ноқулай жимлик... сукунат...

Бирок буларнинг бариси чиндан ҳам ўша нотаниш пакана одам менинг хотирамдаги сиҳат-саломатлигимга ёмон таъсир қилиб, мени бетоб қилиб қўядиган бирор-бир воқеа-ҳодисани эслатиб қўйишидан ҳадиксираганлари сабабли юз берганмиди? Ва умуман, ўшанда улар... фақат менинг хотиржамлигим учун шунчалик қайғуришдими?

Отам фақат мени ўйлабгина Римга боришимга тўскинлик қилдимикан? Ҳа, чиндан ҳам у Римда менинг бирор нарсани хотирамда қайта тиклашимдан кўрққанлиги аниқ, бироқ у ҳадиксираган нарса шугина холосмикан? Эҳтимол, у мен бир пайтлар ўйлаганимдек, агар Римга боргудек бўлсам, у ерда ўз онамга рўбарў келиб қолишимдан чўчидимикин? Йўқ, ахир онам вафот этганлигини улар жуда яхши билишади-ку! Унда нега мен онамнинг ўлими ҳақида бирор нарсани эслай олмайман? Бахтсиз ҳодиса... тўғрисида ҳам... нега ҳеч нимани билмайман? Онам ўзи чиндан ҳам бахтсиз ҳодиса туфайли оламдан ўтганмикан?

Буларнинг бари Луижи ўз мулоҳазаларини тинимсиз тарзда гапираётган бир пайтда миямдан ғувиллаб ўтаётган фикрлар эди. Шунда у нимагадир, кутилмаганда гапдан тўхтаб, менга ҳайрат билан тикилиб қолди.

– Сенга нима бўлди?

– Ҳеч нима, – дея гапини шартта бўлдим. – Менга нима бўлиши керак экан?

– Йўқ, рангингни айтаяпман... Ахир юзинг ўликниқидек оқариб кетибди-ку... тинчликми... соғмисан ўзи?!

Мен бошим оғриётганлигини баҳона қилиб, ғўлдираддим. Кейин уни чалғитиш мақсадида таваққалига ўзим яқинда томоша қилган аллақандай фильм ҳақида гапира кетдим. Бу ҳийлам иш берди.

Ана шу дақиқадан бошлаб, ҳаёлимда ахён-ахёнда бош кўтариб турадиган, ўзим ҳам охиригача англаб етмайдиган шубҳа-гумонларим тамоман даҳшатли бир азобга айланди. Улар ҳар қандай кўрқинчли туйғулар каби ўта мазмунсиз, ақл бовар қилмас даражада даҳшатли эди... Ва мен ана шу боши-кети йўқ, бемаъни ҳаёлларимни зўр бериб тартибга келтиришга беҳуда уринардим. Бундай пайтлар аслида ҳар куни ўйлаб юрган нарсаларим ҳақида ҳам ўйлашни мутлақо истамасдим... бироқ истамганим сари бу ўй-ҳаёллар барибир, онг-шууримни қоп-қора булутдек қоплаб олаверарди...

Ўша кундан эътиборан отам энди мен учун нафақат бегона одам, балки ундан ҳам олислаб кетди. Зеро, шу кунга қадар гарчи уни доим ҳам тушунмасам-да, лекин, барибир, қайсидир маънода ишониб, ҳурмат қилишим мумкин бўлган одам деб ҳисоблардим. Аммо энди улар мен учун гумондор кишига айланиб қолди. Бу менинг хоҳиш-иродамга зид равишда юз берди, албатта. Мен ҳатто буни ақлимга ҳам сиғдира олмасдим. Айнан

мана шу, ҳали тўла шаклланишга ҳам улгурмаган шубҳа-гумон (гарчи мен уни ўзим учун ниҳоятда бемаъни ва уятли деб ҳисобласам-да), мени Голландияга ўқишга жўнаб кетишга мажбур қилди. Айни мана шу шубҳа-гумонларнинг дастидан мен бугун Римда тентираб юрибман...

Мана ҳозир ёнимда қичкираб айтилган бир жумлагина сўз, гўё менинг барча кўрқинчли тушларимга барҳам бергандек, уларга жавоб тарзида янграгандек бўлди, бамисоли сарин эсган шабада туфайли қалин туман пардаси чекингандек, кўзлардан пинҳон бўлгандек. Мен ўзимни тутиб олдим ва шу топда хаёлимдан кечираётганим барча туйғулар устидан кулгим келиб кетди. Тавба, одам ўзининг миясини ҳам шунчалик бемаъни ва аҳмоқона нарсалар билан тўлдирадими, ахир?! Наҳотки, мен ўз отамдек инсондан... гумон қилишим мумкин... Ҳолбуки, у бор-йўғи саломатлигимни деб қилган бу ишларни. Ҳа, булар мен томонидан ниҳоятда катта адолатсизлик эканлигини тан олмай иложим йўқ! Чинданам ўлгудай хаёлпарастман! Бу фазилатим ҳам онамдан мерос бўлса керак. Ҳар қандай аҳамиятсиз ва тайинсиз воқеа-ҳодиса ҳам тушларимни дахшатга айлантиравереди-я...

Энди, ниҳоят бағрида адашиб, йўлимни йўқотиб, кўрқинч ва дахшатлар исканжасида, афтодаҳол бир тарзда тентираб юрганим қалин туман тарқалиб кетди. Олам яна чароғонлик касб этиб бормоқда. Мен атрофимдаги ҳамма нарсага ақл кўзи билан назар солиб, ўз-ўзимдан, қилмишларимдан уялиб кетдим.

Энди, назаримда, граф Ломбардига кўнғироқ қилишнинг айни мавриди етди. Уйлайманки, у Римда бўлса керак.

Назаримда, агар яна ўзим туғилган уйни бир бор кўрсам ва шу уйга киришимга изн беришса, хаёлимдан кўтарилган барча хотираларим қайтадан тирилиши шубҳасиз. Ҳа, бунга гумон йўқ. Эҳтимол, бу ажойиб хотираларнинг айримлари айни пайтда бироз қайғули ҳам бўлиши мумкиндир, буни яхши англайман. Чунки хотираларим қайта жонланадиган бўлса, мен ўшанда тўрт ёшли бола эканлигимда мени нима бу қадар ҳаяжонга солганлигини ва қай сабабларга кўра “вос-вос” касалига мубтало бўлганимни билиб олган бўлардим.

Агнес бир куни бу ҳақда ўзи билмай, бехосдан гуллаб қўйганди: демак, онамнинг вафотидан сўнг оғир касалликка чалинганман. Буни қара-я, мен шу кунгача бу ҳақда тузукроқ ўйлаб ҳам кўрмабман. Аммо ҳозир Агнес ўшанда бу гапни бехос айтиб юбориб, кейин тилини тишлаб қолганлигини ва мавзуни тезда бошқа томонга буриб юборганлигини шундоққина эсладим. Менимча, энди ўзим нима сабабдан дардга чалинганимни ҳам, хотирамда нега узилиш пайдо бўлганлигини ҳам жуда яхши билиб олгандекман. Менинг руҳшунос шифокор бўлишни орзу қилиб юрган бир курсдошим бор. У бир куни инсон руҳияти билан боғлиқ қизиқ гапларни гапириб қолди: айтишича, агар инсон ўз ҳаётига оид қайсидир бир ёқимсиз ва мудҳиш воқеа-ҳодисани эсидан чиқаришга астойдил ҳаракат қилса, бунинг уддасидан чиқиши муқаррар экан. Шубҳасиз, мен билан ҳам айнан шундай бўлган ва мен энди ўзимни қай ҳолат бу қадар дахшатга солганлигини ҳам айтишим мумкин: бу албатта онамнинг тобутда ётган ҳолати бўлса керак. Кичкинагина болакай учун бундан ҳам дахшатлироқ ва мудҳишроқ манзара бўлмаслиги аниқ. Болакай тобутдаги онасига қарайди, уни танийди, бу аёл энди тирилмаслигини ҳам билади, лекин буни идрок эта олмайди. Қандай дахшат! Энди онаси болакайга қарамайди, унинг чорлашларига парво ҳам қилмайди... Мен шу пайт гўё қаердандир ёш боланинг: “Онажон!” деган аянчли чинқириғини ҳам эшитгандай бўлдим.

Онаси эса унга кўзини очиб ҳам қарамади, чинқириғига жавоб ҳам бермади...

Балки худди шунинг учун ҳам отам бувимни тобутда кўришимни истамагандир.

Лекин мен энди зинҳор ёш бола эмасман-ку. Агар ҳозир, мен ўйлагандек, хотираларим жонлангудек бўлса ва яна меҳрибон онажонимни тобутда кўрадиган бўлсам, энди унинг ҳаёт аломатлари мутлақо тарк этган, рангпар жасаидан сираям кўркмаган бўлардим. Аксинча, Парижга қайтганимда, отамга ўз уйимизда бўлганимни ва бунда ҳаммаси эсимга тушганлигини сўзлаб берардим. Балки отам шунда ниҳоят мен учун хавотирланишни бас қилган бўлармиди. Яна бошқача тушларим ҳам бор эди... Булар шундай тушлар эдики... мен ҳеч қачон уларни бировга айтиб бера олмасам керак. Мен уларни эслаб, ўзим уялиб кетардим. Чунки назаримда уларнинг мазмунида алланечук шахвоний туйғулар ҳам мавжуддек эди. Лекин мен шу ёшимда ваҳимали туш кўриб ва кўрган тушларимдан даҳшатга тушиб юришларимдан янада кўпроқ уялардим.

Йўқ, миямни қанақанги бемаъни хаёллар билан лиммо-лим тўлдириб олганлигимни ҳеч ким била олмайди. Аммо мен бу ҳақда Агнес ёки отам билан жон-жон деб очикчасига гаплашган бўлардим. Шунда, эҳтимол, улар ҳам мен учун ортикча хавотир бўлиб юрмасдилар. Эҳ, раҳматли онагинам, дунёнинг ишларига бир қаранг-а... улар ҳатто сиз ҳақингиздаги хотираларни ҳам менинг ҳаётимдан сидириб ташлашмоқчи эдилар, лекин ҳаётда бунинг тамоман акси бўлаяпти. Сизнинг ёдингиз, хотираларингиз туфайли мен ва ота-онам ўртасидаги бегоналик ва совуқ муносабатлар барҳам топаётир...

Айни шундай ўй-хаёллар оғушида меҳмонхонага яқинлашдим. Аслида хонамга кириб, граф Ломбардига кўнғироқ қилишга чоғлангандим. Аммо тезда бу фикримдан қайтдим. Сабаби, соатга қарасам, тушки ҳордиқ чиқариш маҳали бўлиб қолибди. Италияда муҳтарам кишиларни бу пайтда безовта қилиш ўта одобсизлик саналади. Энди бу ёғига бироз сабр қилишимга тўғри келади. Балки шундай бўлгани ҳам яхшидир. Ахир ўзим ҳам бироз мизғиб, ором олсам чакки бўлмасди. Аммо “мизғиб олиш” ҳақида ўйлашим биланоқ яна юрагимда алланечук ҳадик бош кўтарди. “Ким ҳам билар, қандай тушлар чиқажак пешвоз...” Бу шоирона гап-ку... мабодо “Ҳамлет”дан парча эмасми? Шундай бўлса ҳам ажабмас... Дарвоқе, интернатда ўқиб юрганимда “Ҳамлет”ни сахналаштирганлигимиз рост.

Ваҳимали туш кўришдан кўркиш – болаларча соддалик, аммо шундай бўлса-да, мен ҳар эҳтимолга қарши ухламаслик учун, бир-иккита қизиқарли ҳафталик газета-журналлардан харид қилиб, меҳмонхонадаги кенг-мул каравотимда оёғимни узатиб, уларни мутолаа қилишга қарор қилдим.

Гарчи деразаларнинг ёғоч қопқалари беркитилган бўлса-да, хонадаги иссиқ ҳаво, тушлиқдан кейинги ошқозонимдаги безовталиқ, боз устига қизил винонинг тафти мени буткул ҳолдан тойдирди, шекилли, шундоққина журналларим устида мудраб қолибман.

Уйкудан уйғонгач, аввалгидан ҳам кўра узоқроқ вақт мизғиганимни билиб қолдим. Мен аллақандай туш кўрганимни ғира-шира эсладим, аммо у нима ҳақдалиги ёдимда йўқ, ҳар ҳолда бу тушнинг ваҳимали эмаслиги аниқ эди. Ҳа, мен энди чиндан ҳам ўзимдаги кўркув ҳиссидан мутлақо холос бўлгандим. Шу топда бир нарсани англадимки, сўнгги кунларда мен жисмоний азобларимдан ҳам кўра кўпроқ руҳий жиҳатдан қийналибман. Мана, ҳозир ўзимни маза қилиб дам олгандек ҳис қилардим ва узоқ вақтлардан буён қалбимни азоблаб келаётган рутубатли ва азобли ўйлардан тамоман фориғ бўлгандек эдим.

Бироз фурсат ўтиб, аъло кайфиятда, қайсидир бир куйни хуштак қилиб чалганча, граф Ломбардига кўнғироқ қилиш учун меҳмонхонанинг биринчи қаватига тушиб кетдим.

XIII

Телефон рақамлари қайд этилган китобда Ломбарди фамилияли жуда кўп кишиларнинг исми шарифи итальян асилзодаларига хос тарзда, наслу насаби аниқ таъкидланган ҳолда берилганди. Мен улар орасидан оддий ва жўнгина қилиб “d-r J. Lombardi” деб тақдим этилган кишини танладим ва иккиланмасдан унинг телефон рақамларини тердим. Доктор Ломбарди Навон майдонида яшар экан, аммо бу манзил мен учун ҳеч нимани англамасди.

Эркак кишининг овози, шубҳасиз, бу уй хизматкори бўлса керак, менга доктор Ломбарди оиласи билан дам олишга шаҳар ташқарисига чиқиб кетганлигини маълум қилди. У Ломбардининг иш бошқарувчиси исмини ва телефон рақамларини бермоқчи бўлди, бироқ мен унинг гапини бўлиб, шунчаки Ломбардининг ўзи билан гаплашганим маъқуллигини, мен докторнинг эски қадрдонларидан бирининг ўғли эканлигимни айтдим. Шунда у мендан: “Сизни докторнинг онаси графиня билан боғлаб берсам, бўладими? – дея сўради. – Улар жуда қариб қолганлар, ҳозир бетоб, шу сабабли дам олгани бормасдан уйда қолгандилар”, – қўшиб қўйди у. Демак, мен рақамни тўғри топибман: Дарҳақиқат, Ломбарди сўнги бор бизниқида бўлганида оналари жуда қариб қолгани ва айни пайтда юришга ҳам қийналаётганлигини айтганди. Ҳа, омадим келгани рост эди. Граф Ломбардининг онаси уйимизнинг манзилини дарҳол айтиб беришига шубҳам йўқ. Хизматкор дарҳол бизни улаб берди, дастлаб ёшроқ аёл мендан исмимни сўради, мен унга жавоб беришим биланоқ қулоқларим остида менга таниш, қушларнинг чуғур-чуғурини эслатадиган овоз майин шивирлаганини эшитдим. Мен энди гап бошламоқчи ҳам эдимки... Графиня гапиришимга ҳам изн бермасдан, менга машина юборажагини ва зудлик билан унинг ҳузурига боришимни тайинлади; шунингдек, мени кўришдан у бағоят мамнун бўлишини таъкидлади. Мен ўзимнинг мотороллерда эканлигимни ва агар манзилларини айтсалар, ўзим ҳам уларниқига бора олишимни айтишга уриндим, лекин у гапларимни эшитишни ҳам истамади: “Ҳозирги кунда Римнинг тирбанд қўчаларида юриш ўта хавфли, қолаверса, сен манзилни ҳам билмайсан. Йўқ, йўқ, зинҳор ўзинг келмайсан. Ҳозир, жажжи Мартиногинам учун машина юбораман... Шундай қиламан...”

Мен хурсандлигимдан жилмайганча, телефон гўшагини жойига қўйдим. Кейин кўчага чиқиб, меҳмонхона олдидаги майдончада машина келишини пойлаб турдим. Осмондан ёмғир томчилай бошлаганидан ён-атрофимдаги одамлар қўлларига апил-тапил соябонларини тутганча, шошиб боришарди; ёмғир ҳидларида тўйинган ҳаво янада тотли ва оромбахш бўлиб қолди. Кўз очиб-юмгунча ёнимга улкан бир юк машинаси келиб тўхтади. Мен бундан ҳайратда эдим. Машина ҳайдовчиси қатта зодагон оила хизматкорларида бўлгани каби зар уқали махсус либос кийиб олганди.

Уларнинг уйи жуда яқин жойда экан, мен бу ерни ўзим ҳам топиб келишим мумкин эди. Қадимги қаср олдидаги улкан устунли пешайвон ёнида машинадан тушарканман, қалбимни аввал ҳам бу ерда бўлганман, деган туйғу чулғаб олди. Шу таассурот остида атрофимга синчиклаб назар солдим. Чиндан ҳам бундаги ҳамма нарса мен учун жуда қадрдон ва танишдек эди. Аммо мен яқинда шаҳар бўйлаб кезиб юрганымда ҳам бу ерда бўлган эдим. Ушанда янглишмасам, бозор куни эди, шекилли, атрофда турли савдо расталари ва ҳар хил рангдаги енгил чодирлар, соябонлар қўйиб ташланган эди. Атроф одамлар билан лиқ тўлиб кетган ва улар орасида ҳаддан ташқари ясан-тусан қилиб кийинган бир киши аллақандай реклама варақаларини тарқатиб юрарди.

Шунда бирданига ўша ясан-тусан қилиб кийинган одам аслида

Қорбобо либосида бўлганлигини эслаб қолдим. Буни эслашга эсладим, яна ҳангу манг қолдим. Ахир нақ ёзнинг ўртасида Қорбобо нима қилсин? Шундай бўлса-да, кўз олдимда яна учта фаввора пайдо бўлди. Уларнинг бири уйнинг шундоққина олдида эди... Фаввора ортидан яна менга таниш манзаралар намоеън бўла бошлади. Мен бундан баттар лол эдим. Зеро, буларнинг ҳаммаси айнан менинг тушимдаги лавҳалар эди.

Мен худди гипноз қилингандек оҳиста қадамлар билан фаввора томонга йўл олдим, ҳовузча ёнига келиб, унга қўлларимни ботирдим. Ҳа, қочонлардир... жудаям илгари... бир пайтлар ҳам айни шундай қилардим. Эсимда: кичик болакай сувга кафтларини шалоплатиб ўтираркан, бирданнига кўзларига мато боғлаб қўйилган ҳайкални кўриб, кўрқиб кетганди. Шунда унинг энагаси Лючия болакайга, бу ҳайкал дарёнинг тимсоли эканлиги ва унинг юмилган кўзлари дарёнинг ҳали очилмаган ирмоқларига ишора эканлигини тушунтирганди. Болакай эса, кўзлари танғиб ташланган аёл ҳайкалга қараб, “бечорагина, у ҳеч нарсани кўра олмайди-ку”, деган ачинарли ўй билан анча вақтгача тикилиб қолганди...

Мен ортимга ўгирилиб яна қасрга кўз ташладим.

Мана шу баҳайбат ва улкан уйда биз бир вақтлар яшаганмиз, мен ҳам айни шу ерда дунёга келганман. Шу лаҳзаларда мен бунга юз фоиз амин эдим.

Машина ҳайдовчиси мени пешайвон остида кутиб турарди. У шу даражада тартиб-интизомли эдики, ҳатто рўпарасида ёшгина ўспиринни кўрганидан ўз ҳайратини ошқор этишдан ҳам истиҳола қилаётганди. Биз пешайвон бўйлаб ўтарканмиз, ўртасида эски кудук жойлашган ҳовлига кўзим тушди. Шу лаҳзада ушбу кудукка эгилиб қарамоқчи бўлган болакайни ва унинг қўлларидан маҳкам тутиб қолган Лючиюни ҳам кўргандек бўлдим...

Иккита баланд мрамор тош билан қопланган зинапоялар кириш эшиклари олдида бир-бирларига келиб туташган эди. Онам бошлари айланиб ерга йиқилган пайтда худди мана шу тик ва баланд зинапоялардан бирида турган бўлса керак.

Мен ҳайдовчининг ортидан зинапоядан кўтарилиб борарканман, бамисоли ўнгимда туш кўраётгандек эдим. Худди ҳозир, ўзим туғилган қадрдон уйимга кириб борадигандек ҳаяжонда эдим.

Бироқ улкан кириш эшиклари олдида ҳайдовчи мени хизматкор аёл қўлига топширди. Энди кенг йўлак бўйлаб охири ҳовлига олиб чиқадиغان улкан залда хизматкор аёл ортидан борар эканман, хаёлимда ҳар бир қадамим мени ўтмиш хотираларимдан яна олислаштириб юбораётгандек туйиларди.

Зеро, энди бу уй тушларимга кирган уй эмаслиги аниқ ва равшан эди. Бинобарин, у тушимдагидек жуда баҳайбат ҳам эмас, болохоналари томон очиладиغان эшиклари олдида шамдонсифат улкан қандиллари ҳам йўқ эди. Тўғри, бу уйнинг шифтлари ҳам жуда баланд ва расмлар билан безатишган бўлса-да, уларда мен илгари кўрганим – фаришталарнинг тасвири чизилмаганди.

Шунда бор ширин хотираларим манбаи бир лаҳзада тиниб, сўниб қолгандек бўлди.

Залга кирганимизда унинг болохонага яқин эшиклари ёнида ниҳоятда нозик жуссали, кичкинагина қари кампир ўтирарди. У ёқаларига оқ тўр қадалган қора шойи кўйлақда бўлиб, бўйнида олтин хочли занжир осилганди. У менга ҳар икки қўлини бирдек узатар экан, қартайган, нозик бармоқларида бир нечта қимматбаҳо узуклар ялтираб кетди. Мен яқин бориб, унинг ёнига тиз чўқдим. Кампир юзларимни қўллари билан сийпаларкан, иккала юзимдан ўпиб қўйди. Хаёлимда юзимни қуш чўқилагандек туюлди. Мен ўзимни кулгидан тия олмадим. Ҳали телефонда

гаплашганимиздаёқ унинг овози менга кушларнинг чуғурини эслатганди. Аслида эса унинг ўзи ҳам худди нозик бир қушчага ўхшаб кетарди: сочлари оппоқ бўлиб, ниҳоятда майин, худди қуш патлари каби пахмоқ эди, юзлари ҳам ихчам, қирра бурунчаси ҳамда туртиб чиққан ияклари уни янада қушсифат қилиб кўрсатарди. Кампир елкасига юпка жундан тўқилган рангдор шол рўмол ташлаб олганди. У қўлларини силкитиб гапираркан, менда худди қушча парвозга чоғланиб, қанот қоқаётгандек, ажабтовур таассурот ҳосил қиларди.

– О, менинг жажжи Мартиногинам! – хитоб қилди у. Кампирнинг овози ҳаяжонли ва шу билан бирга жуда меҳрли тарзда, худди мусиқадек жарангларди. – Буни кара-я, нақадар чиройли улғайибсан! Ҳа, Жанино менга айтиб берганди. Кап-катта йигит бўлиб, кучга тўлибсан. Кўзларинг худди азизам Стелланикига ўхшабди, оғзинг, дудокларинг ҳам уники... Қани, менга яқинроқ ўтир-чи, бамбино¹. Мен тириклигимда сени қайта кўришдан умидимни узгандим. Хайрият, дийдорингни яна кўриб турибман.

Пастаккина курсини кампир деярли чўкиб кетган катта креслонинг яқинига сурдим. Креслонинг яқинида қўлтиқтаёқлар суяб қўйилганди. Аммо унинг нариги тарафида мўъжазгина дастурхон солинган столча бўлиб, унда қаҳва идишлари, финжонлар, турли пишириқлар ҳамда конфетлар турарди. Кампир менга қаҳва қуйиб узатди, кейин тагин бир талай ширинликлар билан сийлар экан, қушчалардек шивирлаб сайрашдан сираям тингани йўқ.

– Буни кара-я. Сен ана шундай кулганинда... Стеллага қуйиб қўйгандек ўхшаб кетаркансан... ўзгинасисан, Худо ҳаққи... Аммо пешонанг отангга тортибди... Қоматинг ҳам ундан ўтган. Мусиқага қизиқишинг қалай, бирор мусиқий асбоб чаласанми?

Унинг саволидан кулиб юбордим.

– О, маъзур тутасиз. Бу борада аҳволим чатоқ... Айтишади-ку, қулоғини айиқ босган, деб. Ушалардан бириман...

– Бўлиши мумкин эмас! – яна хитоб қилди у, қўлларини икки тарафга ёйганча.

“Тўтиқуш”, дея ўйлардим мен негадир, кейин эса бирданига...

– Читтак, читтак! – деган сўз беихтиёр оғзимдан отилиб чиқиб кетди, ва бундан ўзим ҳам хижолат бўлиб, юзларим “дув” қизариб кетганини ҳис этдим.

Бироқ у завқланиб кетганидан ўзининг қуруқшаб қолган, худди қушларнинг қанотини эслатувчи, нозик, шу билан бирга ўта меҳрибон кафтларини бир-бирига уриб, чапак чалиб юборди. Кампирнинг ташқи кўриниши унинг қарилиги ва бетоблигига қарамасдан, ниҳоятда файзли ва ёқимли эди.

– Ҳа, сен буни ҳалиям эслайсанми?.. Қандай соз... болажоним... Бир вақтлар мени сен Читтакхола ёки шунчаки, Читтак деб чақирардинг...

Энди менга граф Ломбарди ўз онаси ҳақида гапирганда нима учун хаёлимга қушлар ҳақидаги фикрлар келганлигининг сабаби аниқ эди.

– Сен менга бу лақабни нима сабабдан қўйганлигингни ҳам эслайсанми?

Мен меҳрибон ва мушфиқ кампирнинг бу саволига жилмайганча бош чайқаб қўя қолдим. Шу топда ўзимни енгил, хурсанд ва ажойиб бир меҳр-фароғат бағрида ҳис қилардимки, гўё кўнглим ҳеч қачон бу қадар ҳаловат топмагандек эди. Ниҳоят, ўша кун ҳам келди... Менга кимдир онам ҳақида ҳеч бир ҳадикларсиз, бор ҳақиқатни сўзлаб берадиган кунлар чиндан ҳам келди...

– Қиш кунларидан бирида сизлар Гаага шахрига, бувингларникига меҳмонга боргандингиз. Ушанда сен ташқаридаги қушларга увоқ бериб боққан экансан. Кейин айтиб беришингча, у ердаги ҳамма қушларнинг ичиде биттагина читтакни яхши кўриб қолибсан. Чунки у ушоқларни еб

¹ Бамбино – италян тилида эркалаб болақай, кичкинтой дегани (тарж.).

бўлгач, ҳар гал сенга раҳмат дегандек, олдинга келиб сайраб бераркан. Шундан кейин сен менинг кўшиқ айтганимни кўрдинг ва менга қараб кутилмаганда “Читтак хола!” дея ҳайқиргандинг. Шунда бизнинг ҳаммамиз кулиб юборгандик. Шу-шу мен “Читтак хола”га айландим. Оҳ, билсайдинг, мен бу лақабим билан қанчалар фахрланардим. Эҳ, ўша дамлар... нақадар бахтли паллалар экан!.. Печеньелардан ол, Мартино! Эркаклар ширинликка ўч бўлишади. Ҳар ҳолда меникилар шунақа эди. Эрим ҳам, учта ўғлим ҳам ширинлик деса, ўзларини томдан ташлашга шай эдилар. Энди улардан биргина Жанино қолди холос... Эримни сен билмасанг керак. Аммо болаларимни яхши билардинг. Улар уруш туфайли нобуд бўлишди. Биласанми, Мартино, мен гарчи жудаям қариб, холдан тойган, мадорим қолмаган бўлсаям, ҳаётни жуда севаман; баъзан, эҳ, қанийди, дунёдан ўтиб кетганларнинг ҳаммасини яна тирик кўриш имконияти бўлсайди, дея ўйлаб қоламан. Қандай соз бўларди-я, агар эримни, вафот этган норғулдек ўғилларимни, мурғаклигидаёқ жон берган қизалоғимни ва барча, барча бу дунёни ташлаб кетган дўстларимни бошқатдан кўра олсам... Эҳ-хе-ей... уларнинг ҳар бирини эсга олсам юрагим увишиб кетади...

У жим бўлиб қолди, унинг чўғдек ёниб турган тим қора кўзларига андуҳ инди. Шунда ундан менинг ота-оналарим ҳам шу қасрда яшашганми, деб сўрадим.

Бу саволимдан сўнг у яна кувончли қиёфа касб этди:

– Ҳа, ҳа... улар шу ерда яшашган... фақат бинонинг нариги қанотида... Сен ҳам шу ерда туғилгансан, Мартино. У пайтлар мен бу ерда яшамасдим. Менинг уйим бошқа ерда бўлган. Оҳ... у дамлар қандай катта байрамлару дабдабали зиёфатлар даври экан-а-а... ҳаммаси ўтди-кетди... Мен уйимни сотганимдан сўнг бу ерга кўчиб ўтдим. Жанино ҳам шу ерда, фақат ҳовлининг бошқа четида истиқомат қилади. Ҳовлининг нарига томонидан у ўз мижозлари учун ҳам алоҳида кириш йўлагини очиб қўйган.

– Ие, шунақами, мен уларнинг шифокор эканликларини билмасдим... Дарвоқе, мен ҳам тиббиёт соҳасида ўқияпман.

– Эҳ, Жанинонинг уйда йўқлиги жуда ёмон иш бўлди-да... Агар у шу ерда бўлганида машғулотларинг ҳақида мириқиб гаплашган бўлардинг. Уғлим тиббиёт соҳасида катта тажриба тўплаган. Ҳеч тиниб-тинчимайди, ишлагани-ишлаган, ишлагани-ишлаган... шу сабабли чарчаганидан дам олмаса бўлмайдиган бир аҳволга тушди... Аммо-лекин пул топиши ҳам чаккимас-да... Бироқ шуниси ҳам борки, у камбағалларни текинга, беғараз қабул қилади... Ана шунақанги саховатли, бағри кенг инсон менинг Жаниногинам.

Унинг чехрасидаги мунг ва андуҳ соялари тарқаб, яна кувноқ бир тарзда сайрай кетди.

– Мен энди биргина шу қаватнинг ўзида яшаяпман холос. Бинонинг иккинчи қанотини ижарага берганман. Энди ўзимга ҳам худди шундай сокин ва камтарона турмуш тарзи маъқулроқ туйилади. Хизматкорларимни ҳам деярли қолдирмадим. Бор-йўғи хизматкор оқсоч, эшик оғаси, ҳайдовчи ва яна биттагина ошпаз аёл қолди.

Мен унинг гапларидан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юбордим.

– Ҳа, чаккимас, “деярли ҳеч кимсиз қолдим”, деганингизда шунча хизматкорингиз бор экан.

Бу гапларимга у куш қанотларини эслатувчи бармоқчаларини ўқталиб дағдаға қилиб қўйди.

– Ҳа, сени кара-я, ярамас. Бировнинг устидан кулишга жуда уста экансан-ку? Сен бу ерда илгари қандай гавжум ва жўшқин ҳаёт ҳукм сурганлигини, бу уйда қанча хизматкорлар югургилаб юрганлигини билмайсан-да. Энди менинг эски дўстларимдан бир-иккитаси қолди холос. Ҳозир ёз палласи бўлгани учун уларнинг ҳаммаси ҳар тарафга тарқалиб

кетишган. Ўғлим мени ҳам ўзи билан олиб кетмоқчи бўлганди. Аммо машинада юриш, энди мен учун кони азобга айланган. Мен энди фақат бетоб бўлиб, тўшакка миҳланиб қолган кекса дугонамни зиёрат қилиб келишга ёки ибодат учун черковга борадиган бўлсамгина машинага чиқаман. Бошқа бирор жойга чиқиш учун хошиш-истагим ҳам, мажолим ҳам йўқ, бўталоғим... Ҳа, майли, бунга хафа ҳам эмасман: нафсиламрини айтганда, мен шу ерда ўтириб ўтмиш ҳақида хотирлашни, келажак тўғрисида орзу қилишни яхши кўраман. Мен бизни тарк этиб кетган барча яқинларимизни қайта кўрадиган кун ҳақида жуда кўп ўйлайман. Эҳ, шу кун тезроқ келсайди... шундай фараҳли дийдорни армуғон этган дақиқалар энг улкан саодат палласи, нақд байрам бўларди-да, мен учун!

– Ҳа, ниятларингиз чаккимас-у, лекин бундай дабдабали байрамни ташкил қилиш учун хизматкорларингиз камлик қилмайдими? – дедим мен яна унинг жиғига теккандек, ҳазиломуз оҳангда.

Кампир кулиб юборди.

– Бу борада менга фаришталар кўмаклашадилар. Ва энг аввало уларнинг орасида юрган менинг қизалоғим, – деди у чуқур хўрсиниб.

Фаришталар...

Мен беихтиёр шифтга қараб олдим-да, сўрадим:

– Айтинг-чи, бизнинг аввалги уйимизда, мана шу залдан каттароқ, улкан шамдонсифат қандилларга эга, шифтига фаришталарнинг расми чизилган залимиз бормиди?

– Ҳа, – дея жавоб берди у. – Ҳа, у ерда катта зал бор, бироқ унинг ҳажми ҳам деярли мана шу ердек келади. Лекин чиндан ҳам қандиллар осилган, шифтига ҳам, сен айтгандек, фаришталарнинг расми туширилган...

– Демак, залнинг катталиги шу ер билан тенг экан-да?

Мен атрофимга назар ташлар эканман, беҳос бир нарсани англаб қолдим: мен ўша зални тушимда илгари болалик чоғимда қандай кўрган бўлсам, ана шундай тарзда кўрганман. Шунинг учун ўзим эртақлардаги пакана одамчага айланиб қолгандек ва бошим билан столнинг киррасига зўрға етадигандек тасаввур ҳосил бўлган.

– Читтак хола, – дедим мен, – сиз болалигимда яшаган уйимиздаги хонамга кириб кўришим ҳақида унинг бугунги эгаларидан илтимос қилиб бера олмайсизми?

– О, азизим Мартино, – дея хитоб қилди у яна қанотчаларини қоққандек.

– Бунинг сира иложи йўқми, деб кўрқаман.

Унинг бу гапидан кайфиятим тушиб, ҳафсалам пир бўлди.

– Нима учун, Читтак хола, улар шунчалик бағритош одамларми? Агар сиз ўзингиз илтимос қилсангиз, балки кўнишар...

У яна кулиб юборди.

– О, Мартиногинам, нималар деяпсан. Улар дунёдаги энг меҳрли-шафқатли инсонлар, аммо улар роҳибалар-да... Бинонинг у қанотида ҳозир монастир жойлашган. Шунинг учун у ерга бирорта ҳам эркак кишининг қадам босиши мумкин эмас. Агар сен худди бир пайтлардагидек, сариқ жингалак сочлари хурпайган, жажжигина, ширинтой Мартино бўлганингдаям бошқа гап эди... Бироқ энди сен кап-катта йигитсан, қолаверса, жудаям кўркам ва келишган эркаксан. Сени кўрган роҳибаларнинг бари ақлу ҳушидан айрилиши ҳеч гапмас!

Унинг кулиб юборганидан, мен ҳам хафалигимни унутиб, беихтиёр жилмайдим. У менга тикилиб қолди.

– Аммо, сен учун кўлимдан келган ҳамма ишни қиламан. Менга анави телефонни узатиб юбор-чи, – у шундай дея, узун симлари чувалашиб ётган телефон аппарати турган мўъжазгина столчага ишора қилди. Мен телефонни унинг креслоси ёнига кўярканман, кекса графинянинг шундан кейинги суҳбатига, тўғрироғи, унинг жуда куйинчаклик ва меҳр билан

ижро этилган монологига бутун диққат-эйтиборимни қаратдим.

Уйлайманки, телефоннинг нариги тарафида бўлган аёллар монастиридаги бош роҳибанинг бирорта сўз айтишига ҳам имконияти қолмади. Чунки бунда менинг суюкли хайрихоҳим – Читтак хола унга “бечорагина етим болакай”нинг ўзи туғилган ва меҳрибон онажони вафот этган уйини бир бор кўришига изн бериш, ҳар бир инсон учун айни савоб, меҳру оқибат ифодаси бўлиши ҳақида, худди булбулигўё бўлиб, қанотчаларини қокқанча сайраётган эди. Ёши нечада дейсизми? О-о, нима десам экан, ҳали жуда ёш... Роҳиба она, атиги... – у менга кўзини қисиб қўяркан, давом этди: – Атиги... ўн олтими, ўн еттигами кирди... – у бироз ёлгон ишлатганидан ўзи ҳам завкланаётгандек эди. – Ҳа, ҳа, ҳаммасини тушунаман...

Она роҳиба ҳам ниҳоят бирор оғиз гап айтишга муваффақ бўлди, шекилли. Орадан бирор дақиқа ўтиб, кампир менга қараб оҳиста сўради:

– Эртага эрталаб вақтинг бўладими? Фақат бир-иккита хоналарнигина кўришинг мумкин экан...

Мен унинг марҳаматидан хурсанд бўлиб, бош ирғаб, таклифини маъқулладим.

– Ҳа, Роҳиба она, сиздан бениҳоя миннатдорман! Демак, эртага эрталаб, боради. Унинг осмони фалаклардаги мархума онасининг руҳи ҳам сиздан чексиз миннатдор эканлигига шубҳам йўқ. У аёл эмас, нақд фариштанинг ўзгинаси эди. Йўқ, бизнинг черковга қатнамаган. Ҳа, фаришталар учун ҳамма эшиклар очиклигини биласиз... Раҳмат... раҳмат...

Ниҳоят, у хайрлашиб, телефон гўшагини жойига қўйди.

– Мен уйни тўлалигича кўра олмаслигиндан афсусдаман. Аммо иккита хонани бемалол айланиб чиқишинг мумкин экан, Мартино. Монастирнинг ибодат залини ва қабулхонасини, шунингдек, истасанг, ошхонани ҳам кўздан кечирасан. Янглишмасам, ҳозирги ибодат зали илгари отангнинг кабинетини бўлган, қабулхона эса сенинг хонанг эди.

Мен бу гапларни эшитиб, Читтак холамга чин юракдан миннатдорлик изҳор қилдим.

– Ўзимнинг хонамни жуда яхши эслайман, – дедим.

– Ўйинчок ҳайвончаларингни ҳам эслай оласанми? Эҳ-хе, сенда уларнинг сон-саногии йўқ эди. Агар сендан бирор киши туғилган кунинггами ёки Рождество байрамига нима совға қилай, деб сўраса, албатта, ундан бирорта ўйинчок ҳайвонни совға қилишини сўрардинг.

– Ҳа, мен ўз ҳайвончаларим билан доим итальян тилида гаплашиб юрганганимни ҳам эслайман. Мен улар голландчани тушунишмайди, деб ўйлардим.

– Ҳа, ҳа, сен итальянчада шунақанги чиройли қилиб сўзлардингки, гапларинг бироз бошқа лаҳжада бўлса-да, бу барчамизга бирдек завқ бағишларди.

– Ҳа, мен бу тилни Лючиядан ўрганганим боис, у яшаган жойнинг шеvasида гапирганман.

– Лючиядан дейсанми? Ҳа, эсимга тушди: у... сенинг энаганг эди, шекилли. Хотирангга балли... қойилман, кичкинтой!

– Йўқ, холажон, ҳамма нарса ҳам эсимда қолмаган. Кўп нарсаларни унутганман. Айтинг-чи, авваллари ҳам бу ердаги майдончада ярмаркалар уюштирилармиди? Бу ярмаркаларда Қорбобо кийимидаги одам болаларга совға тарқатиб юрармиди?

– Албатта, болажоним, бўлмасам-чи! – хитоб қилди у. – Ҳар йили Рождество байрами олдидан бу ерда жуда катта ўйинчоклар ярмаркаси ташкил этилади. Ахир Арафа биздаги энг катта болалар байрами саналади-ку! Биз ҳар йили ана шундай ярмаркаларда иштирок қилардик. Эсимда, сен ярмаркалардаги турли чирокчалар ва ўйинчокларни кўриб қанчалар қувонардинг. Азиз Стеллагинам, сендан камбағал оилаларнинг болалари

учун ҳам ўйинчоқ танлашингни сўрарди ва бу иш сенга жудаям ёқарди. Сен ўйинчоқлар харид қилиш учун отангни хонавайрон қилардинг. Ярма-кадаги энг чиройли ва энг қимматбаҳо ўйинчоқлар ҳам сенинг наздингда камбағал оила болалари учун камдек туйиларди.

Сенинг қалбинг ҳам худди суюкли онажонингники каби меҳру муҳаббатга лиммо-лим эди. У пайтларда мен ҳам хайрия тадбирларига муккамдан кетгандим. Стелла имкон топди дегунча менга кўмаклашарди. У дабдабали қабул маросимлари-ю тантанали зиёфатларда иштирок этишдан кўра, камбағалларга озиқ-овқат, кийим-кечак ташишни, уларнинг болаларини турли ўйинчоқ ҳайвончалар бериб хурсанд қилишни хуш кўрарди. Баъзан онанг шу қадар бола табиат бўлиб кетардики, худди болаликда бир умр қолиб кетгандек туйиларди. Ахир унинг бор латофатию малохати ҳам айна шу фазилатида эди-да. Ҳа, айтганча, бамбино, мабодо бирор нарса ичишни ёки чекишни истамайсанми?

– Йўқ, раҳмат.

Чиндан ҳам менинг ичким ҳам чекким ҳам келмаётганди. Шу топда кўнглимда алланечук қувонч, фароғат ва осойиш хукмронлик қиларди. Узимни барча кўрқув изтиробларидан, бемаъни шубҳа-гумонларим тазйикидан бир умрга халос бўлган, ҳар не дардим бўлса уларни енгиб ўтгандек ҳис қилардим...

Римда имкон қадар кўпроқ қолишга ҳамда ҳар куни Читтак холамини йўқлаб туришга қарор қилдим. Улар ҳам, албатта, бундан бениҳоя хурсанд эдилар. Мен эса ниҳоят онам ҳақида истаганимча суҳбатлашишим мумкин. Ахир улар ҳикоя қилганлари сари менинг хотирамда ҳам янгидан-янги қиёфалар юз очяпти-да: мана уларнинг ўзлари, ўша пайтларда онамнинг ёнларида мен учун хийла қариб қолгандек туюлган аёл, улар онам билан рояль ёнида ўтиришибди.

Улар кўшиқ куйласалар, онам роялда унга жўр бўладилар. Баъзида ҳатто улар жўровозликда дуэт ҳам айтиб қолишади. Кейин орқарокда менинг кўзларимга бир болақайнинг ноаниқроқ чехраси намоён бўлгандек туйилади... кейин эса яна бир ёши катта кишининг чехраси... у онам бетоб бўлганларида келиб, уларни даволаб кетадиган шифокор экан. Балки бу доктор Ломбарди бўлгандир?

– Ҳа, – деди Читтак холам. – Жанино ўша пайтлар эндигина шифокорлик фаолиятини бошлаганди. У менинг тўнғичим. Ундан кейин бир қизим бор эди, афсуски, Тангрим уни кўп кўрди, ўзи берди-ю, кейин тағин олиб қўйди. Қизимдан кейин эгизак ўғилларим туғилди, уларнинг ёшлари Жанинодан анчагина фарқ қиларди... шошма-шошма, ҳозир мен сенга анигини айтаман... ҳа, эсгинам курсин-а... бўлди, эсимга тушди... кейинги ўғилларим тўнғич акаларидан ўн икки ёшга кичик эдилар. Жанино шифокор бўлиб ишлай бошлаганида, улар ҳали кичкина болалар эди-да. Уларни тукқанимда ёшим қирқларга бориб қолганди. Онанг билан ҳам ёш жиҳатдан орамизда анчагина фарқимиз бор эди. Биласанми, Мартино, менимча онанг айна шунинг учун ҳам менга жуда боғланиб қолганди, мен ҳам уни жонимдан ортиқ кўрардим.

Зеро, у онасидан жуда эрта етим қолган ва шу боисдан менда ўз онасини кўрарди. Мен эса... оҳ... мен ҳам онангнинг қиёфасида ўзимнинг эрта хазон бўлган қизимни кўргандек бўлардим... Онанг ҳам худди мен каби ниҳоятда мусикага ўч эди... унинг овози жуда чиройли эди... тўғри, бироз сайқалланмаган эди-ю, аммо ниҳоятда чиройли ва нафис, соф овози бор эди унинг... эҳ, буларнинг бари қанчалар ажойиб эди-я!

– Мен уларнинг кўшиқларини ҳамон эслайман!

– Ҳа, у ниҳоятда тортинчоқ, уятчан эди... шу сабабдан фақат тор доирада, ўз кадрдонларимиз даврасидагина куйларди. У катта йиғину анжуманларда ўзини йўқотиб кўярди. Лекин, барибир, унинг доим одамлар

орасида бўлишига, турли зиёфатларга боришига ёки ўзи ташкил этиб, ўнлаб казо-казо меҳмонларни қабул қилишига тўғри келарди. Буларнинг бариси унинг учун бориб турган азоб эди... Стеллагинам бундай ишлар учун яратилмаган эди-да.

Мен бу гапни эшитиб, сесканиб тушдим.

– Ҳа, – дедим мен. – Ахир улар жуда хаёлпараст эдилар-да.

– Буни сен қаёқдан биласан?

– Уларни таниганлардан эшитганман-да.

– Ҳа, бу тўғри гап. У жудаям хаёлпараст эди. Буни мен ҳам тан оламан, Мартино. Баъзида менга хотирам панд бериб қолади, аммо ёшлик пайтларимда тутган кундаликларим бор. Мана, энди қариган чоғимда ўша ёзганларимни ўқиб, марокланиб, завқланиб ўтираман. Жанино сенинг отангни йўқлаб борганини айтганида, мен ўша кундалигимни яна бир қур ўқиб чиқдим. Эй, йўқ, Стеллани мен ҳеч қачон унута олмасам, керак... агар қариб-чуриб, эсдан оғиб қолмасам, албатта... у унутилиб юбориладиган инсон эмасди, ахир...

Бирок шундай бўлса-да, жуда кўп нарсалар туман ичра йўқолгандек хотирамда хиралашиб, ўз рангу тусини йўқотиб бормоқда. Кундаликларимни ўқиб, мен ўша унутилмас кунлар шуқуҳини, шодлиги-ю завқини, армону андуҳларини, йўқотишу изтиробларини ҳис қилгандек бўлдим... О, онангни йўқотганимизда қанчалар қайғуга ботган эдик!.. Бечора отанг... унинг юраги гўё чил-чил бўлиб синиб кетгандек эди. Ох, болажоним, биламан, ҳозиргилар бунга ишонишмайди, аммо бу бор гап: инсоннинг юраги баъзан чиндан ҳам парча-парчага бўлиниб кетиши ва шундан сўнг ҳам одам яшаб юравериши мумкин. Буниси ҳам бор гап.

Балки менинг юзимда шу лаҳзаларда мубҳам бир ишончсизлик ёки тушкунлик ифодаси зоҳир бўлгандир, зеро, у мен ўзим Аннамари тўғрисида ўйлаганларимни айнан такрорлаётгандек эди-да.

Аммо бу гал у ўз фикрларини ниҳоятда жиддий бир тарзда давом эттирди:

– О, Мартино, болажоним, мен отангнинг яна уйланганини жуда яхши биламан, қолаверса, у онангнинг ўлимидан сўнг унча кўп вақт ўтмасдан уйланганлигидан ҳам хабарим бор. Аммо бу ҳеч нимани англатмайди. Сенинг отанг даражасидаги одамнинг ёнида турмуш ўртоғи, рафиқаси бўлиши ниҳоятда зарур. Балки бу отангнинг ўз ишларида ишончли бир кўмакчига эҳтиёжи борлиги, меҳмонларни кутиб олиш учун уйга бека лозимлиги, қолаверса, мурғак фарзандини она меҳридан бебахра қилмаслиги шарт, деган талаблар билан изоҳланар. Ўтай онанг чиндан ҳам ақлли ва ўта қобилиятли. Бирок, болажоним, сен бир нарсани аниқ тушуниб олмоғинг лозим. Эркак кишиларнинг ақлли ва қобилиятли аёлларни жон-дилидан севиб қолиши ва уни бир умр унутолмасдан юриши жуда кам учрайдиган ҳодиса! Менга ишонавер, ҳали бунга ўз ҳаётингда ҳам кўп бор иқрор бўласан. Айтгин-чи, болажоним, ўша машҳур Ромеони ўз Жульеттасининг ақллилиги ёки думбуллиги қизиқтирармиди? Йўқ. Ҳеч қачон. Чин муҳаббат кўнгилга кириб келганда, бу нарсалар аҳамиятсиз бўлиб қолади. Отангнинг юраги ҳам Стеллани йўқотган илк лаҳзаларидаёқ парча-парча бўлиб кетганди. Мен унинг нима сабабдан Римни буткул тарк этиб кетганлигини ҳам жуда яхши тушунаман. Умуман олганда, бу унинг хизмат пиллапояларидан янада юқори кўтарилиши учун айни муддао бўлди, аммо унинг бу ердан кетишига асосий сабаб бошқа нарса. Отанг бу ерда, яъни ҳамма нарса онанг – Стеллани эслатиб турадиган жойда яшай олмасди. У ўз ишида жуда катта муваффақиятларга эришди, чунки у ўз қайғусини унутиш учун бор аламини меҳнатдан, ишдан олишга интилди-да. Эркаклар бу борада анча омадли. Менинг эгизакларим жангда ҳалок бўлишганида мен ҳам турли хайрия тадбирларида фаол иштирок этиш

билан ўз қайғумни бартараф этишга интилганман. Шу қадар кўп ишлардимки, ушбу фаолиятимни деярли тамоман қариб, ҳолдан тоймагунимча тўхтатмадим. Чунки, менинг назаримда, жанг майдонларида қурбон бўлган фарзандларим айнан инсонлар бахти учун, фаровон ҳаёти учун, улар ҳеч нарсага зорикмаслиги учун жон берган эдилар. Уларнинг орзуларини рўёбга чиқариш эса менинг чекимга тушгандек эди.

Менинг гапларимни тушуняпсанми? Эҳтимол, сенинг отанг, ўзига ўхшаган олий даражали ҳаёт тамойилига эга, юксак маслакларга интилувчи кишилар фаолият юритиши лозим бўлган соҳада жуда катта ишларни амалга оширгандир... бироқ агар сенинг онанг.. Биласаним, киши қаригандан сўнг ҳамма нарсага сал бошқачароқ назар ташлар экан... Ҳатто назаримда, қарияларга Тангрининг бу оламдан, ҳар биримиздан кўзлаган асл мақсадлари ҳам қайсидир маънода янада аёнроқ бўлиб бораверар экан.

Сенга бир нарсани тан олиб айтишим керакки, Мартино, агар менинг ўша эгизак ўғилларим ҳаёт бўлганларида... балки мен уларни ҳаддан зиёд эркалатиб, талтайтириб юборармидим... биласан-ку, одатда, оналар ўзларининг кенжа фарзандларига бошқачароқ меҳр кўрсатишга интилишади... аммо бу эгизакларим шундоқ ҳам мутлақо бошқача эдилар. Улар ҳечам Жанинога ўхшашмасди. Очиғини айтай, улар жудаям бетайин, кўрс ва ярамас болалар эди. Буларни айтиш мен учун қанчалар оғир бўлмасин, бор гап шу. Ҳар иккиси ҳам ўта худбин, пулни яхши кўрадиган, “пул бўлса чангалда шўрва”, “бу дунёда ҳамма нарсани фақат пул ҳал қилади” қабилида ҳаёт кечиршига интилувчи, қалбида меҳр-оқибат, ахлоқ-одоб деган тушунчалари йўқ эди уларнинг. Қачон қарама, бирорта ишқал ишларни бошлаб ёки уларга аралашиб юришарди... Бир куни улар жуда машъум бир ишга аралашиб қолишди... улар қатнашган қайсидир зиёфат, кайф-сафодан сўнг, ўша жойдан ёшгина кизнинг жасадини топишибди... Агар улар ҳаёт бўлганларида... эҳтимол, ўзим бу ярамас ва нокас болаларим туфайли азоб, изтироб чекиб, бу оламни ташлаб кетардим. Балки улар қинғир қилмишлари туфайли барибир ўз бошларига етган бўлармидилар... Хуллас, мен ўзимнинг эски кундаликларимни ўқиб, Яратган эгам, пок парвардигор ўз марҳамати билан улар учун ҳам, мен учун ҳам мушкулларимизни осон қилиб, ҳамма ёмонликларнинг олдини олганмикин, деб ўйлаб қоламан. Балки сенинг онанг учун ҳам унинг тақдири айнан шундай яқун топгани яхши бўлгандир?!

– Яхши бўлгандир, дейсизми?

У менга юзида табассумсиз, бироқ ниҳоятда меҳр ва ҳамдардлик билан бокди.

– Оҳ, Мартино, сенинг ҳайратингни тушуниб турибман. Аммо, болажоним, менга қулоқ сол... Биласанми, онанг ўз ҳаётидан норози эди, у ўзини жудаям бахтсиз ҳис қиларди. У ахир мутлақо ўзи мажбуран яшаётган ҳаёт учун яратилмаган эди. У менга неча бор, шундай мартабали ва шарафли оила бекаси родини ижро этишда ўзидаги ҳадиқ ва тортинчокликни энгиб ўтиш учун қанчалар қийналганлигини айтиб берган; у агар отанг, сен ва яна бир-иккита яқинлари билан бирга яшайдиган бўлса, ҳар қандай камтарона ҳаётга ҳам жон-жон, дея рози бўлиши ҳақида ҳам бот-бот гапирарди. Аммо бунинг амалда сираям иложи йўқ эди. У ўз зиммасига олган вазифани адо этиши учун ниҳоятда катта руҳий босим ва юкни кўтариши, унинг салобатига, масъулиятига дош бермоғи лозим эди. У ўз вазифасини рисоладагидек бажара олмаётганлигини ҳис қилар ва бундан янада багтарроқ изтироб чекарди. Биласанми, баъзан онанг гўё мутлақо бу дунёнинг одами эмасдек, айтайлик, аллақандай эртақлар дунёсидан бизнинг орамизга тушиб қолган фариштадек туйиларди. Айтайлик, Андерсеннинг Сув париси қаби: эслайсанми, ўша эртақдаги Сув париси ҳам одамлар орасида яшашни, ўзи севиб қолган шахзодасига турмушга чиқишни истади. Аммо бунинг

учун унинг хар куни, тўғрироғи, бир умр ақл бовар қилмас азоб-уқубатлар чекишига тўғри келади. Онангнинг табиатида дилида нимани ўйласа ва ҳис қилса шуни очиқ-ошкор айтиш хусусияти бор эди. Аммо у ҳамиша бундай қилиш давлатнинг мартабали кишиси, хусусан, отанг каби давлат элчисинининг рафиқаси учун номуносиб иш эканлигини жуда яхши билар, шунинг учун ўзидаги бу каби қусурлар туфайли отангнинг мартабасига салбий таъсир қилиб қўйиши мумкинлигидан чўчиб юрарди. Унинг биз ниҳоятда кадрлайдиган ана шу болаларча беғуборлиги ва соддадиллиги мартабали ва нуфузли давраларда жуда кўпчиликнинг ғашига тегарди. Онанг буни ҳам жуда яхши биларди. Бирок у ўз табиатини ўзгартири олмасди, шунинг учун ҳам ўзини гўё турмуш ўртоғининг йўлида тўсик бўлаётгандек ҳис қилиб, қаттиқ қийналарди. Гапларимни тушуняпсанми?

– Ҳа, – дедим мен. – Тушуняпман.

Бир-бирларига номуносиб жуфтлик.

Онам, турли миш-мишлар, ғийбат, фиску фужурлар ичида ўзини тута олмаган, мансаб ва мартаба учун керакли бўлган дўстларни танлашда ўзининг самимий ва рост туйғуларини “яхши хулқ-одоб” ниқоби остида беркитишни удралай олмаган. Тўғрироғи, бундай мунофиқона ишларга мутлақо яроқсиз бўлган... Бундан чиқдики, ўша Париждаги шанғи кампир, онамни ҳақиқатан ҳам жуда яхши билар экан-да. Балки у чиндан инсон қалбини жуда чуқур англайдиган билимдон ва закий кампир бўлгандир...

Кекса графиня энди худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандек фикр-мулоҳазаларини давом эттирарди:

– Бизнинг даврамиздаги кишиларга доимо корсет тақиб юришга тўғри келади, ушбу матоҳ эса баъзан кишининг эгилишига, эмин-эркин ҳаракатланишига жуда халақит беради. Шахсан менга у ҳечам халақит бермаган. Аммо онангга... шунинг учун ҳам баъзида мен... ўйлаб қоламан... Аммо барибир, ана шундай даҳшатнинг юз беришига ақлим бовар қилмайди!

У кўзларини ўзининг қуруқшаган қўллари билан беркитаркан, бир фурсат жимиб қолди.

Номуносиб жуфтлик... Балки ўзларининг отамга номуносиб эканлигини юрак-юракдан ҳис қилганлари сабабли онамнинг саломатлиги заифлашиб қолгандир, шу сабабли ўша лаънати бош оғриғига дучор бўлгандирлар. Ҳа, шундай бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас... Йўқ, йўқ, мен бундай имконият ҳақида ўйлаб ҳам кўрмоқчи эмасдим... Назаримда, мен ҳозир уларни ана шу баланд зинапояннинг тепасида кўргандек бўлдим ва беихти-ёр унга қараб хаёлан қичқирдим: “Ахир бунинг нима аҳамияти бор эди? Эрингизнинг мансаб-мартаба пиллапояларидан юкорилаши, атрофдаги нотаниш казо-казолар... буларнинг нима аҳамияти бор ахир?! Энг муҳими бизлар эдик-ку, онажон, бизлар ҳам бор эдик-ку... Нега бизларни ташлаб кетмоқчисиз?! Бизлар билан қолинг, илтии-мм-о-ос, онажон!”

Кекса графиня менинг тасавурида намоён бўлган лавҳалар даҳшатидан қанчалар қийинчилик билан кутулганимни билмасди, албатта: мана кўз ўнгимда, онамнинг нозик жуссаси... у зинапояннинг энг баланд қисмида боши айланганидан ўз мувозанатини йўқотиб, чайқалганча турибди... балки боши айланганидан эмасдир... балки онам бу ҳаёт зиммасига юклаган ташвишлар юкидан зада бўлгандир... балки бу юкни муносиб тарзда кўтара олмаётганлигидан ва бирор кун албатта хатоликка йўл қўйиши мумкинлигидан кўрқиб шундай йўл туггандир... Хатоликка йўл қўйиш... Ох, онажоним-а... кошки сизнинг вафотингиздан сўнг отам бирор маротаба ҳам чин дилдан қаҳ-қаҳ отиб қулмаганлигини билсангиз? Мен ҳам мехрингизга, дийдорингизга қанчалик муштоклигимни, ҳаётимнинг нур ва зиёга бурканмоғи учун фақат сиз етишмаслигингизни билсангиз, қанийди... қанийди, ўзгалар наздида бироз ношудроқ, тортинчокроқ ва

хаёлпараст онажонимсиз бизлар яшай олмаслигимизни англасангиз эди... онажон...

Менимча, шу кунга қадар мен ҳеч қачон мана шу лаҳзалардаги каби хўрлигим келиб, йиғлаб юборадиган аҳволга тушмагандим. Ҳолбуки, мен олти ёшимдан буён кўзимдан бир томчи ҳам ёш оқизмагандим. Графиня менинг рўпарамда беозоргина бўлиб, кўзларини юмганча ўтираркан, яна оҳиста гап бошлади. Бироқ энди унинг овози аввалгидек кўтаринки руҳда эмас, аксинча, жудаям сокин ва салобатли бўлиб қолгандек эди:

– Биласанми... буларнинг ҳаммасига ўқотар қурол сабабчи. Умуман тушунмайман, одамзодга қурол-аслаҳа нима учун керак экан? Илгарилари, айтайлик, қадим ўтмишда, у яшаб қолиши учун ов қилгандир. Бунисига майли. Кейин-чи, кейин? Кейин у ўзининг эрмаги учун хайвонларга қирон келтирди... бора-бора ўз яқинларини, ўз қавмини қира бошлади. Оҳ, бу қурол дегани, одамзоднинг ўз бошига яратган балои азим бўлди! Айни шу қурол-аслаҳалар аслида қотилларни яратади, турли бехуда урушларни келтириб чиқаради. Бир пайтлар эримнинг ҳам турли қадимий қиличлар, шамширу ханжарлар, найзалару яна алламбало аслаҳалардан иборат ниҳоятда қимматли коллекцияси бўларди. Унинг вафотидан сўнг мен уларнинг барисини йиғиштириб, бир музейга топшириб юбордим. Чунки мен ўз уйимда бирорта мавжудотнинг жонига қасд қилувчи қурол-аслаҳа асрашни сираям истамайман. Катта набирам бобосига тортдим, дейман... ҳарқалай у ҳам овга ишқибоз.

Мен унга мутлақо қатъий қилиб: “Агар сен учун чиндан ҳам бекордан-бекорга, ўзингнинг эрмагинг, кўнгилхушлигингни деб, бечора жониворларга қирғин келтириш ёқадиган юмуш бўлса... билганингни қилавер, аммо зинҳор-базинҳор менинг уйимда ов милтиғингни асрамайсан!” – деб айтдим. У бу гапимдан сўнг устимдан роса кулди, албатта. Негаки, унинг назарида мен шунчаки, қариб, эси кирди-чикди бўлиб қолган кампирман холос. Аммо мен барибир унга обдон тушунтирдим: “Менинг устимдан кулма ва гапимга ишонгин, уйда қурол сақлашнинг хосияти бўлмайди. Уйда қуроли бор одамнинг бошига албатта бирор мусибат тушади”, – дедим. Мен буни биламан, бошимдан ўтган ахир. Ҳаётда кўп нарсаларга гувоҳ бўлганман. Ана шу қурол-аслаҳа, урушлар туфайли иккита норғулдек ўғлимдан ажралдим-ку. Биргина мен эмас, бошқа миллионлаб оналар ҳам шу қурол туфайли нури дийдаларидан ажралишган.

Мана шу лаънати қуролни деб, азиз Стеллагинамдан ажралдим, сен эса онангдан, отанг эса жонидан ортиқ кўрган рафикасидан ажралиб қолмадими?! Эҳ... қанийди агар уйингизда шу машъум тўппонча бўлмаганида эди...

– Тўппонча, дедингизми?

Энди графиня нигоҳларини кўтариб, менга қаради, унинг қароқлари жикқа ёшга тўла эди.

– Ҳа, тўппонча. Мен отангни огоҳлантиргандим. Отанг номаълум шахслар томонидан уйингизда бир неча бор эшик кулфларини бузган ҳолда ўғирлик содир этилгандан сўнг, ана шу бехосият тўппончани сотиб олганди. Мен ундан: “Сизга тўппонча нимага керак? Ё бирор кишини ўлдирмоқчимисиз?” деб сўрагандим. У тўппонча шунчаки, яна босқинчи-ўғрилар келадиган бўлса, уларни кўрқитиб қўйиш учун кераклигини айтганди. Бас, шундай экан, нега уни ўқлаб қўйди ахир?.. Фалокат-да, фалокат, болам!.. Эҳ, Мартино, сен билмайсан, эркак зоти борки, ҳаммаси қуролу аслаҳанинг жинниси. Бизнинг, умуман, одамзоднинг бахтсизлиги ҳам асли мана шунда.

Дунёдаги бор урушлар шу қуролларнинг дастидан келиб чиқади. Эркаклар ана шу қуролларни деб эс-хушларидан айриладилар, уларга қандай қуроллигининг фарқи йўқ, у тўппончами, атом бомбасими – бари бир

гўр... Қурол уларнинг энг сеvimли ўйинчоғи, эрмагидек гўё. Стелла-чи, Стелла боёқиш, нимани ўйлаб, тўппончани жойидан олган экан? Менимча, у тўппончани кўздан узоқроқ жойга беркитмоқчи бўлган. Ахир у шўрлик мана шу лаънати тўппончадан кимнингдир жони узилиши мумкинлигини қаёқдан ҳам билсин. Мана, оқибати нима бўлди... Биз унинг ўзидан айрилиб ўтирибмиз... Эй, Худойим-а... бу қандай мусибат...

Шунда у менга бир қараб олди-да, кейин мутлақо бошқача, нимадандир чўчигандек бир оҳангда деди:

– Аммо биз бу ҳақда гаплашмаганимиз маъқул.

– Лекин, барибир, мен билмоқчи эдимки...

– Бу гаплар сенга оғир ботади, Мартино... ана қарагин, кайфиятинг жуда тушиб кетди... кўринишинг ҳам яхшимас...

– Кайфиятим тушиб кетгани йўқ, шунчаки мен бироз хайратда қолдим.

Ахир, бувимлар менга онам зинапоядан йиқилиб тушганлиги сабабли вафот этганлигини айтганди. Мана энди аслида нима бўлганлигини билгач... бундан ўзга яна қандай ҳолатга тушишим мумкин...

Ҳа, мен чиндан ҳам отамнинг ўғли сифатида ундан ҳам айрим фазилатларни олган эканман, ҳатто у каби элчилик ишини ҳам эплайдиган кўринаман, шекилли. Боиси кампирга ушбу гапларни айтарканман, юзимда худди отамники каби ажойиб табассум жилваланиб турар, аммо кўнглимдан кечаётган пўртанали туйғулар сираям юзимда зоҳир эмасди. Графиня шу лаҳзаларда юрагимдан кечаётган росмана туйғуларни ҳаёлига ҳам келтира олмаслиги аниқ.

Қолаверса, овозим ҳам ўта сокин ва ўқтам жаранглаётганини ўзим ҳам баралла эшитиб турардим.

– Унда нега бувимлар менга зинапоя тўғрисидаги ёлғон гапни айтдилар?

– Бувингнинг ўзлари ҳам аслида фожиа қандай юз берганлигини билмаган-да. Отанг бувингни янада баттароқ кўрқитиб юбормаслик учун, уларга шундай деб кўнғироқ қилган. Мен буларнинг ҳаммасини яхши эслайман. Қолаверса, кундалигимга ҳам битиб қўйганман.

– Демак, шунақа бўлган денг. Демак, онамлар тўппончадан отилган ўқ туйғайли ҳалок бўлган эканлар-да. Сиз воқеа юз берганда шу ердамингиз?

– О-о, йўқ! Мен ўзимнинг уйимда эдим. Буларнинг ҳаммасини Жанинодан эшитгандим. Отанг, ўша заҳотиёқ биринчи галда Жанинони қақиртирган экан.

– Албатта-да, ахир улар отамнинг энг яқин дўсти бўлган-ку, тўғрими?

– Ҳа, у отангдан бироз ёшроғ-у, лекин улар бир-бирларини жуда қадрлашарди. Кейин ҳам доимий алоқада бўлиб туришган. Айниқса ўша мусибат кунлари у отангга анча далда бўлган. Ҳатто бу ҳақда мен отангнинг бир хатини ҳам ўқигандим. У ўз хатида Жанинога шундай оғир дамларда ёнида турганлиги учун, қилган барча яхшиликлари учун астойдил ўз миннатдорлигини изҳор этган эди... У Жанинодан шу қадар миннатдор эдики, асти сўрама...

– Буниси тушунарли.

(Дўстларни танлашда ақлингни ишлат! Шундай дўстни танлаки, у билан ҳеч бўлмаганда француз тилини ўрганишинг мумкин бўлсин. Ёки бошқа бирор муаммоингни ҳал этишда ёрдами тегадиган бўлсин. Масалан, ёшгина шифокор билан ошно бўлгинки, у сенинг тўқиган барча ёлғонларингга чиппа-чин ишонсин ва қайғунгга шерик бўлсин...)

– Мен бунга сира ишонгим келмасди, – дерди графиня бироз бўғикрок, йиғига мойил овозда. – Сираям ишонолмасдим. Чунки биз ўша мудҳиш фалокатдан бир неча дақиқа олдин у билан биргаликда мусиқа ижро этиб, кўшиқ куйлаб ўтиргандик-да.

– Бу воқеа содир бўлганда, уларнинг ёнида кимдир бўлганми?

– Йўқ. Сенинг энаганг... нимаиди, ҳа, Лючия... ўқ овозини эшитиб қолган

ва шу заҳотиёқ югуриб катта залга кирган... унинг ўша ерда ётганини кўрган экан. Бечорагина Лючия ҳам бу даҳшатни кўрганидан шунақанги оғир рухий аҳволга тушиб қолгандики, уни ҳам тез орада ота-оналариникига, қайсидир бир кишлоққа жўнатиб юборишга тўғри келганди.

– Лючия югуриб катта залга кирган, дедингизми?

– Ҳа-да... Менимча, онанг ўша лаънати тўппончани залга олиб бориб-беркитиб қўйган. Ҳа, бу онангнинг табиатига хос хислат эди. Стелла ҳам уйда курул сақланишини истамаган. Агар у бирор нарсага қатъий қарор қилса, уни ҳеч ким ўз фикридан қайтара олмасди... жудаям қайсар эди онажонинг... Мартино, сендан ўтинанаман, ҳеч қачон уйингда курул сақлама ва овга ишқибоз бўлма. Бу ҳеч қачон яхшиликка олиб келмайди. Охири вой бўлади бундай бехосият ишларнинг... Айтганча, сен бизнинг черковга борасанми...

(Йўқ. Аммо ҳар якшанба куни оиламиз билан ибодат қилгани черковга борамиз. Чунки бу ҳар бир эътиқоди собит киши учун фарздир).

– ...сен авлиё Франциско ҳақида эшитгандирсан? У ўрмондаги бўриларга, осмонда парвоз қилиб юрган қалдирғочларга, хаттоки сичқонларга ҳам оғаларим, опа-сингилларим, дея мурожаат қилади... У жудаям улуғ инсон бўлган, авлиё бўлган ахир... Шунинг учун, Мартино, унинг оламдаги бор махлуқотларга, набототга нисбатан бағри кенг муносабати, меҳру шафқати бизларга – бани одамзодга ибрат бўлиши лозим. Биз инсонмиз, онгли мавжудотлармиз, шу сабабдан борлиқдаги ҳар бир гиёҳ, ҳар бир жонивор учун масъулмиз. Уларни шунчаки эрмак, кўнгилхушлик учун қириб ташлашга ҳаққимиз йўқ. Бу гуноҳи азим бўлади... Ҳа-я, бамбино... мен сени роса хафа қилдимми... маъзур тут, мен қари кампирни...

– Ҳа, холажон, айтганларингиз чиндан-да қайғули. Хафа бўлишга арзийдиган нарсалар...

– Оҳ, нимасини айтасан... азизим, Мартино...

– Демак, шу сабабли мен ёмон дардга чалинган эканман-да? Тўғрими?

– Ҳа, шундан сўнг сен чиндан ҳам жуда ёмон оғриб қолдинг. Жанино сени оёққа турғазиш учун озмунча ҳаракат қилдим. Лекин мени ёнингга сираям қўйишмаган.

(Албатта-да, графиняни ёнимга қўйишмаган, бувимни ҳам менга яқин йўлатишмаган...)

– Сен бироз ўзингга келганингдан сўнг отанг сени Швейцарияга олиб кетганди.

(Ҳа-да, болакайни яхшиси кўздан йироқроқ жойга юборишни кўзлашган-да. Балки у ниманидир кўриб қолгандир. Энди эса мана, ҳеч нарсани эслай олмаяпти. Аслида эса бу ерда нима юз берганлигини фақат ўзимиз биламиз, дейишган бўлса керак).

Мен соатимга қараб олдим-да, ўрнимдан кўзғалдим.

– Мен кетадиган вақт бўлди...

– Оҳ, Мартино, намунча шошмасанг... қолсанг бўларди, кел, яхшиси, мен билан тушлик қила қол...

– Мен... биласизми... мен бировга ваъда бериб қўйгандим...

У менга қув нигоҳ билан қараб кулимсиради-да, деди:

– Буни қара-я, шунақа дегин. Хўш, у қалай, чиройлиқкинами ўзи? – дея сўради.

– Ҳа, холажон, жудаям чиройли, – дедим мен унинг гапини маъқуллаб.

– Унда, борақол, жажжигинам... Фақат бир илтимосим, вақт топиб хузуримга яна бир кириб кетгин, хўпми... кутаман.

– Уйга қайтадиган вақтим ҳам бўлиб қолди-да.

– Сал кейинроқ-чи? Балки Рождество байрамига келарсан? Хўп дегин, Рождествода бизникига меҳмон бўла қол. Биласан-ку, Рождество чоғида бу ерлар шунақанги ажойиб бўлиб кетадики. Қолаверса, баҳонада сен яна Рождество ярмаркасини кўрадинг... Нима дейсан, а?!

– Яхши, агар имкониятим бўлса... жон-жон деб келаман...

Мен унинг юзидан ўпиб қўйдим. У эса мени маҳкам бағрига босиб, хиралашиб қолган кўзлари билан тикилди.

– Агар эртага болалик уйингга келадиган бўлсанг, менинг олдимга ҳам бирров киргин, хўпми? – деди илтижоли оҳангда.

– Яхши, Читтак хола.

– Чунки кейинроқ... Рождествога келаман десанг, мени бу ердан топ-маслигинг мумкин... унгача балки мен сўнгги сафаримга кетиб қоларман... Эртага албатта киргин, хўпми?

– Яхши, Читтак хола.

Мен аслида ичкиликка унчалик мойил эмасман. Бирок, шу сўнгги йилда одатдагига қараганда биров кўпроқ ичкилик истеъмол қилишимга тўғри келди. Сабаби, яқин дўстларимнинг даврасида уларни ранжитишни истамасдим. Спиртли ичимлик уйқумни келтиради. Шу сабабли ҳозир ҳам аллақайси майхонага кирдим-у, уйқумни келтириши мумкин бўлган даражада ичимлик ичдим. Сўнгра меҳмонхонамни топиб келиб, хонамга кириб ечиндим-у каравотга ўзимни таппа ташлаб, донг қотиб ухлаб қолдим.

Бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйламадим, ўйлашни истамасдим ҳам.

Аммо уйғонишим биланок, яна ўша аччиқ изтиробли ўй-хаёлларим миямни чулғаб олди. Улар бошимда тинмай ғужғон ўйнашар, гўё бири иккинчисига пишанг бергандай шивир-шивир қилишар, уларни ҳатто юрагимнинг гурсиллаб уриши-ю чаккамдаги жон томиримнинг лўқиллаши ҳам боса олмасди. Шунда ўзимча, буларнинг ҳаммаси рост, демак, хаёлларим шу пайтга қадар мени алдамаган экан-да, деган қарорга келдим. Улар худди тирик мавжудот каби бошимни пармалаб, фақат огохликка, хушёрликка даъват қилиб келган эканлар...

Назаримда, шу топда иссиғим кўтарилди. Аммо ўрнимдан турдим. Сабаби, шундай муҳим кунда мен бетоб бўлишни сираям истамасдим. Нафсиламрини айтганда, болалигим ўтган ўша уйимизни кўришга ҳам энди ҳеч қандай хоҳиш-интилишим қолмаганди. Кўриб нимаям қилдим? Ҳолбуки, бу ёғига мен учун ҳеч қандай хотиранинг ҳожати қолмаганди. Аммо кекса графиня, агар у ерга бормаганлигимни эшитса, албатта мендан ранжийдилар. Қолаверса, уларни ҳам яна бир бор йўқлаб қўйишим керак. Ахир унга сўз бердим.

Хуллас, шундай қилиб, ўз хонамда бир-икки финжон аччиқ қора қахвани ичиб олгач, кўчага чиқдим.

XIV

Ёшгина роҳиба мени уйга киритди. Унинг чехрасида нурли бир табассум жилва қилар, кўзлари ҳам шодликдан порлаб тургандек эди. “Бунчалар хушрўй киз бўлмаса”, деган фикр ўтди хаёлимдан.

Мени илгаридан, баъзида жудаям чиройли ва хушбичим қизлар нима сабабдан тарки дунё қилиб, монастирга бормокни ихтиёр этишлари ҳайрон қолдирарди. Хотирамга яна Гамлетнинг: “Офелия, монастирга бор!” деган хитоби тушди.

Бу лавҳа ҳам, назаримда, “Гамлет”даги турлича талкин қилиш мумкин бўлган ўринлардан бири эди. Бир пайтлар интернатдалигимизда биз дўстларим билан бу борада ҳам кўп бор баҳслашганмиз. Мен ўшанда, Гамлет бундай гапларни атай ўзини атрофидагилар чиндан ҳам ақлдан озган, телба деб билишлари учун айтган, деб ўйлардим. Эҳтимол, бу сўзлар у қадар ҳам телбавор даъват эмасдир. Балки Гамлет ҳам Офелияни у билан турмуш қуриш даражасида севмагандир, балки ичи-ичидан уни кейинчалик юз бериши мумкин бўлган, уни севмаган инсон томонидан “сен менинг тенгим эмассан ёки менга муносиб жуфтлик бўлолмайсан”

қабалида намойиш этиладиган бахтсиз қисматдан қутқариб қолиш учун айтгандир... Гамлет ахир инсоният ҳақида у қадар баланд фикрда эмасди-да, дея ўйлардим мен. Ҳа, шундай риёкор онаси ва тошбағир ўғай отаси туфайли унинг бутун инсониятдан ор қилишига ҳайрон қолишнинг ҳожати йўқ.

Ҳа, пировардида ўйлаб қарасангиз, шуям янгиликми, дейишингиз мумкин. Ҳолбуки, у пайтлар Гамлет мен учун ниҳоятда олижаноб шахс туйиларди. Аммо мен бугун ундай дея олмайман. Янглишмасам, бу кўргиликлар унинг бошига тушганида унинг ёши ҳам айни ўн саккизда эди чоғи. Бу ёшдаги инсон ўз атрофидагиларнинг разилона мунофиқлигидан огоҳ бўлиб қолса, унинг қалби ич-ичидан емирилиб, адоий тамом бўлмайдами, ахир...

Ана шундай ўй-хаёллар гирдобда мен уйимиздаги хоналарни кўрсатишга чоғланган роҳиба қизнинг ортидан борардим. У менга хонага киришим мумкинлигини айтarkan, балки ёлғиз қолмоқчидирсиз, дея сўради. Мен йўқ, деган маънода бошимни чайқаб қўйдим. Кейин озгина фурсат ўтиб, унга ўгирилдим-да, миннатдорлик изҳор этиб, кетмоқчи эканлигимни айтдим.

Роҳиба қизнинг чехрасини нурли табассум тарк этган, у энди хийла жиддийлашиб қолганди. Қиз менга бир неча сония гўё нимадандир ҳадиксирагандек нигоҳ билан тикилиб қолди. Йўқ, у менинг ўзимдан эмас, балки қалбимда шу лаҳзаларда тўхтовсиз кечаётган ўй-хаёлларимнинг нақадар оғирлигини, қоронғилигини ҳис этаётганидан кўркиб кетган эди. Эҳтимол, у кўнглимда бўй кўрсата бошлаган алам ва қасос туйғусини илғагандир.

Шундан сўнг, мен яна графиняни кўришга шошилдим. У билан хурсанд кайфиятда суҳбат қиларканман, Рождество байрамида, албатта, уларникига меҳмон бўлиб келишга ваъда бердим.

Шундан сўнг меҳмонхонага қайтиб, жомадонимни йиғиштирдим, мотороллеримни ҳам юкларимга қўшиб жўнатдим-да, ўзим ҳам Парижга йўл олдим. Отам ва Агнес ҳам уйга аллақачон қайтишган бўлса керак.

Поезда кетарканман, бу ёғига ўзимни қандай тутишим кераклиги хусусида жиддий бош қотирдим. Уларга мен ҳам энди ҳаммасидан воқиф эканлигимни шартта айтаман. Мен Лючияни қидириб топдим ва у менга бор ҳақиқатни сўзлаб берди, дейман.

Ҳа, шунда уларнинг қай аҳволга тушишларини бир кўрардим. Аммо, минг таассуфки, ҳозирча ҳеч қандай асос ва далилга эга эмасман. Шунинг учун ҳалитдан ўринсиз ва пуч хаёлларга берилишим жоиз эмас, деб ўйладим.

Агар Луизи севиб томоша қиладиган бирорта фильмда ёки у ўқийдиган китобда бўлганида-ку, мен айнан шундай йўл тутган бўлардим. Ҳеч бир қийинчиликсиз Лючияни ҳам, унинг турмуш ўртоғини ҳам қидириб топган бўлардим. Эҳтимол, айёрлик воситасида ёки бўлмасам дағдаға қилиб бўлса ҳам улардан асл ҳақиқатни билиб олардим... Аммо бу китоб ҳам, кино ҳам эмас-да. Буни оддийгина ва жўнгина қилиб ҳаёт дейдилар. Ҳаётда эса ҳеч нарса китобдагидек бўлмайди. Полицияга мурожаат қилсам-чи? Унда менинг устимдан кулишлари турган гап. Ёки нари борса, ҳеч бир фойдасиз жанжал кўтарилади холос. Майли, отам ўзининг мансаб пиллапоялари бўйлаб шарафли парвозини давом эттира қолсин. Агнес ҳам ўзининг жамиятда топган ўрнидан бахраманд бўлаверсин. Мен шунчаки, улар менинг ҳамма нарсадан воқиф эканлигимни билиб қўйишларини истайман холос.

Агар буларни Луизи билганида, “пухта ўйлаб амалга оширилган жиноят” деб атаган бўлармиди? Йўқ, назаримда, у қадар ҳам “пухта ўйланган” деб бўлмайди.

Ахир, Лючия ниманидир кўриб қолган, нимадандир шубҳаланган-ку. Бироқ улар Лючияни ҳам сотиб олишга муваффақ бўлишган. Энагамни муносиб куёв топиб узатишган, оилавий тарзда аллақандай тадбиркорлик

фаолиятини муваффақиятли юритишлари учун сармоя билан таъминлашган. Эҳтимол, ўша Авиньондаги отам учун кутилмаган, бироқ ниҳоятда бахтли учрашувдан сўнг бизнеслари янада гуркираб ривожланиб кетгандир...

Энди ҳаммаси кундай равшан эди. Езув столининг, одатда, хатлар сақланадиган ғаладонига, босқинчилардан ҳимоя воситаси сифатида ўқланган тўппонча солиб қўйилади. Ва сиз бу ҳақда ҳамма билиши учун бор имкониятларингизни ишга соласиз. Оқибатда эса мана шундай мудҳиш, бахтсиз ҳодиса юз беради. Шунда сиз ёрдамга ўзингизнинг кадрдонларингиздан бири бўлган ёшгина шифокорни чақирасиз... Қизик, бу ишни полиция ҳам ўрганганмикин? Ёки бизнинг Италияда бу каби майда ишларга полициянинг аралашishi шарт эмасми? Ҳа-я, бўлмасам-чи?.. Ахир ким ҳам шундай мартабали, мансабдор шахсни бирор-бир гуноҳ қилишда айблашга журъат қиларди, дейсиз. Боз устига у бошига тушган мусибатдан шундоғам адоий-тамом бўлган бўлса?! Агар бу каби воқеа бирорта хароба кулбада содир бўлганида эди... унда ҳаммаси бошқача бўлармиди... Лекин, барибир, полиция бунинг тагида бирорта сабаб бор-йўқлигини бирров сўраб-суриштирганда, ёмон бўлмасди... ҳар ҳолда... Айтилик, бирорта бегона аёл... Яъни отам учун ўзига кўпроқ мос келадиган, унга “муносиб жуфтлик” бўла оладиган аёл...

Оилавий ажралиш, қўйди-чиқди ҳамиша можароли жараёндр. Бундан ташқари, онам ажралишга рози бўлмагандир. Ахир, айрим масалаларда у ниҳоятда қайсар ҳам бўлганлар-ку, тўғри эмасми? Қолаверса, бунинг бошқа сабаблари ҳам бордир.

Айтилик, болакай билан боғлиқ муаммо. Ахир у ҳам ниманидир кўрган бўлиши ёки ниманидир билиши мумкин-да... Не бахтки, кучли ҳаяжондан шўрлик бола ҳам мутлақо ақлу ҳушидан, хотирасидан мосуво бўлиб ўтирибди... Энди бу ёғига асосий масала, болакай эсидан чиқарган нарсаларини эслаб қолмаслиги чораларини кўришдан иборат бўлади холос. Чунки у ҳам ҳеч бир кераксиз, аниқроғи, ўта ноқулай бўлган тафсилотларни айтиб қўйиши мумкин-да. Масалан, онамнинг қўлида ҳеч қандай тўппонча йўқ эди, дейиши ёки аксинча... бу тўппончани улар эмас, фалончи отди, дейиши мумкин ва ҳоказо...

Чиндан ҳам тўппончани ким отди экан? Отамми? Агнесми? Энди бунинг нима аҳамияти бор? Уларнинг ҳар иккиси ҳам бундан хабардор ва ҳар иккиси ҳам бир хилда айбдор-ку. Мен шу лаҳзаларда ортимга қараб, ўзимни шунча пайтдан бери қийнаб, изтиробга солган ва кечагина ўзим “буларнинг ҳаммаси бўлмағур шубҳа-гумон” деб ўтирганим ўй-хаёлларнинг рост бўлиб чиққанидан, қолаверса, улар энди аниқ ечимини топганини кўриб, шу оддийгина жумбоқни илгарироқ фаҳмлай олмаганимдан ҳайратланардим. Лекин бошқа тарафдан олиб қараганда, мен қандай қилиб ўз отам ҳақида бундай хаёлга бора олардим, ахир?!

XV

Хизматкор менинг тахминим тўғри эканлигини тасдиқлади. Чиндан ҳам отам ва Агнес аллақачон уйга қайтишибди. Хизматкорнинг айтишига қараганда, улар отамнинг кабинетига экан. Демак, уйда бегона кишилар йўқ.

Мен хонага кирганимда, отам газета ўқиб ўтирарди. Агнес эса қўлида аллақандай китобни тутган ҳолда, нигоҳларини олисларга тикканича, нималарнидир хаёл сурарди. Балки айнан амалга оширилган жиноят ҳақида ўйлаётгандир? Эҳтимол, қилмишидан виждони азобланаётгандир. Бувимнинг айтишига қараганда: у бўлиб ўтган воқеаларни баён этаётганда, бутун вужуди титраб-қақшаб кетган экан... Қизик, у шундай маҳорат билан аслида мутлақо бу тарзда содир бўлмаган нарсаларни баён этган экан...

Отам нигоҳини газетадан узиб, менга қаради.

– Сен... ўзингмисан, Мартин?! – хайрон қолди отам. Кейин ниҳоятда самимий оҳангда давом этди: – Нега келишинг ҳақида огоҳлантирмадинг? Бизлар учун қутилмаган совға қилмоқчи бўлдингми?

– Ҳа, – дедим ўзимни жилмайишга мажбур қилиб.

– Айтганча, ўртоғинг қани?

– У мен билан саёҳатга бормади.

Кейин бироз жим қолиб, гоҳ отамга, гоҳ Агнесга назар ташладим-да:

– Мен Римга бордим! – дедим.

Мен поездда келарканман, улар билан суҳбат чоғида аста-секинлик билан, турли муғомбирона саволлар орқали бор ҳақиқатни улардан суғуриб олиш ва ўз фикрларим ҳақлигини исботловчи далилларга эга бўлиш ҳақида обдан режа тузиб олгандим. Аммо ҳозир ўйлаганларимнинг ҳаммасини унутиб қўйдим. Гўё гапираётган ўзим эмас, мутлақо бошқа одамдек эди.

Уларнинг иккиси ҳам бирдек менга тикилиб қолишди. Кейин Агнес меҳрибон оҳангда сўради:

– Тобинг қочдим, Мартин?

– Йўқ. Ҳаммаси жойида. Менга нима ҳам қиларди?

– Бироқ кўринишинг... нима десам экан... худди...

– Ҳа, яқиндагина кучли руҳий ҳаяжонни бошдан кечирдим, – дедим мен.

– Руҳий ҳаяжонни?

Уларнинг иккиси ҳам бирданига нимадандир гумонсирагандай чўчиб ту-

шишди. Буни мен уларнинг юз ифодаларидан аниқ-тиниқ кўриб турардим.

– Ҳа, – дедим мен ифодасиз ва курук овоз билан. – Энди мен ҳаммасини биламан. Ҳаммаси менга аён.

– Биласан?..

Мен отамга қарадим. Унинг бутун вужудини даҳшат қоплаб олганди. Аслида шундай бўлишини кутгандим. Бироқ зинҳор манзара бунчалик ваҳимали тус олади, дея ўйламагандим...

Мен отамнинг юзидаги риёкорликдан иборат ниқоб сирғалиб тушишию кўз ўнгимда ниҳоятчининг разил қиёфасини кўришдан умидвор эдим холос. Аммо кутганимдан бутунлай бошқача ходиса юз берди. Отамнинг тик қадалган нигоҳларида мени довдиратиб, эсанкиратиб кўювчи нимадир бор эди ва мен унинг нима эканлигини дафъатан англаб етолмасдим. Бу нигоҳда ҳадик, қўрқув ва яна нимадир бор эди... Наҳотки ачиниш... ёки ҳамдардлик бўлса?

Агнес ўрнидан туриб, менга яқин келди.

– О, Мартин, – деди у мулойимлик билан.

Мен унга қарадим. Агнеснинг кўзлари жиққа ёшга тўлганди.

Мен ундан истаган нарсани: қўрқишини, ғазабланишини... хуллас, исталган тарздаги муносабатини кутишим мумкин эди-ю, лекин йиғлашини ҳечам кутмагандим. Агнес шу топда ўзига мутлақо ўхшамасди.

Кейин отам ҳам ўрнидан турди. У ёнимга келиб қўлларини елкамга қўймоқчи бўлди. Мен эса илкис ортимга тисарилдим.

– Менга яқин келманг... мен... мен шундай... – нимагадир жуда хўрлигим келиб, дудукланиб қолдим.

– Оҳ, бечора болагинам, – деди у меҳр билан. – Қўй, ўзингни кўп қийнама. Мен сенинг ҳеч қачон бу мудҳиш ҳақиқатдан хабар топишингни истамаганман. Бунинг олдини олиш учун биз деярли ҳамма чораларни кўргандик. Тушунаман, буни билиш сен учун нақадар оғир... бироқ нима ҳам қилардинг, ахир унда сен жуда ёш бола эдинг, Мартин... мурғак, норасида эдинг... Ахир нима қилаётганингни ўзинг ҳам билмагансан...

Йўқ, чиндан ҳам болакай нима қилаётганини англаб етмаган эди. У ўзига кириш тақиқланган хонага кирди-да, ёзув столидаги ғаладонни очиб, ундан ғалати бир ўйинчоқни топиб олди. Шу пайт орқа тарафдан кимнингдир қадам товушлари эшитилди, болакай бундан чўчиб, катта зал томон югурди. У ерда кичкинтойнинг онаси болоҳонанинг кенг очиб қўйилган эшикларига суяниб турарди. Онаси болажони томонга ўгирилиб қаради, бола эса қўлидаги ғалати ўйинчоқ билан ўзини унинг қучоғига отди...

Кейин у онасини полда ётган аҳволда кўрди. Бироқ бу шарпа энди ўзининг суюкли ва меҳрибон онажонига сираям ўхшамас, балки жонсиз жасад бўлиб, унинг юзи умуман кўринмайдиган даҳшатли бир қиёфада эди, шарпанинг теграсида кип-қизил қон халқоб бўлиб қолганди... Болакай бор овози билан чинқирди: “Ойижон!” Шунда уларнинг ёнига Лючия югуриб келди. У ҳам аянчли овоз билан бақира бошлади... Бакираверди, бакираверди... сираям тинмасдан бакираверди...

Шундай қилиб, мен неча-неча йиллардан бери ўзим тагига етишни истаган мудҳиш сирни билиб олдим.

Бироқ бу аянчли воқеани энди умрим давомида ҳеч бўлмаса бир лаҳзага эсимдан чиқара оламанми?

Эсимни таниганимдан буён ўзимни таъқиб қилиб келган мангу изтиробдан қутула олармиканман?!

*Рус тилидан
Муҳиддин ОМОН
таржимаси*

2014 ЙИЛГИ НОБЕЛЬ МУКОФОТИ СОВРИНДОРИ

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Францияда юзага келган Тўртинчи Республика (1946-1958) генерал де Голл бошқаруви даврида “умуммиллат ғояларини ўзида ифодаловчи” ички ва ташқи сиёсат бадиий адабиётни ҳам авангард оқимлар йўлини тутишга ундади. Бу давр француз адабиётида бош мавзу ахлоқий, сиёсий ва фалсафий тафаккурлар мужассами инъикоси бўлиб, унда “фукоролик ва ватанпарварлик туйғусини ифода этувчи адабиёт” (*littérature engagée*) шаклланади. Дастлаб, бу хислат даврининг икки буюк романнависи Альбер Камю (1913-1960) ва Жан-Поль Сартр (1905-1980) ижодида яққол

кўзга ташланади. 1957 йил Швеция академияси “Урушдан сўнгги йилларда инсоният виждони олдида турган муаммоларни асарларида бағоят жиддийлик билан ёритиб бергани учун” Камюни Нобель мукофотига лозим топган бўлса, 1964 йил Сартр “эркинлик руҳи билан суғорилган ва моҳиятни излаган ғояларга бой, давримизга улкан таъсир кўрсатган асарлари учун” бу улуғ мукофотга сазовор бўлди. Урушдан кейинги ўттиз йил давомида француз, умуман, Ғарб романчилигида яловбардорлик қилган Камю ва Сартр экзистенциализми абсурд дунёдаги инсоннинг ақлий мушоҳадалари билан йўғрилган ҳаётни тасвирлаш, шахснинг жамиятдаги қиёфасини, хулқ-атворини очиб бериш билан машғул бўлди.

Камю ва Сартр экзистенциализмдан сўнг француз прозасида “янги роман” (*nouveau roman*) оқими майдонга келди. Янги роман усталари Ален Роб-Грийе, Натали Саррат, Марсель Пруст анъаналарини давом эттириб, экзистенциалистлар билан ижодий баҳсга киришдилар. Университет танқидчилиги (Р.Барт, М.Фуко ва б.) билан ҳамфикр бўлган бу ёзувчилар М.Бахтиннинг “полифония” таълимотини бадиий матнга татбиқ этдилар. 1985 йили янги романнавислардан Клод Симон Нобель мукофотига сазовор бўлди. Адибга “ижодида поэтик ва мусаввирона янгиликларнинг уйғунлиги”, “давр кишисини тасвирлашдаги маҳорати” учун мукофот берилган эди.

Ўтган асрнинг 80-йилларига келиб француз адабиётида постмодернизм ғоялари шакллана бошлади. Бу даврда ижод қилган М.Юрсенар, Ж.-М. Ле Клезю, М.Дюрас, М.Турнье, П.Модиано, Ив Новар прозаси яловбардорликни қўлга олди. Масалан, ўзининг илк асари – “Баённома” романи билан шуҳрат қозонган Жан-Мари Гюстав Ле Клезю роман шакли қоидаларига амал қилмаган ҳолда, матнда тезкорлик ва ҳис-ҳаяжонга мойилликни олдинга олиб чиқди; вақти тифиз ўқувчини

олди-кочди ҳодисалар тасвири билан чалғитмасдан, лўнда ва аниқ жумлаларда воқеликни баён этишга ҳаракат қилди. Унинг тасвирда шошилиш сабабларидан бири одамларнинг мавжуд дунёдаги турли-туман ҳолатларини акс эттиришга улгурмоқдан иборат эди. Ёзувчи таърифича, инсон коинотдаги кичик бир мавжудот, гўё бир “митти чумолига ўхшайди”. Аммо барча мавжудот, яъни “чумолилар” орасида у энг қудратлиси; унинг куч-қудрати борликни бор ёки йўқ қилишга қодир, табиат ва мавжудот дунёсига хўжайин. Файласуф Ж.Ф.Лиотарнинг таъкидлашича, “янги роман” ва структуралистларнинг издоши бўлган Ле Клезиео жамият структураси ва моддий бойликларни рад этган ҳолда, унинг динамик хаос, яъни ўзгарувчан тубсиз бўшлиқ шаклидаги тасвирини яратишга интилди. 2007 йил Ле Клезиео “доимий ҳаракат куйчиси, поэтик авантюра ва эҳтиросли экстаз, амалдаги цивилизациядан ташқари ва унинг бўйсунувидаги инсон оламини асарларида тадқиқ қилгани учун” Нобель мукофотига сазовор бўлди.

Ле Клезиеонинг тенгдоши ва маслакдоши, яна бир таниқли француз романнависи Патрик Модиано жорий йилда адабиёт йўналишида Нобель мукофотини олишга мушарраф бўлди. Швед академияси Модианони модернизм адабиётининг йирик вакили Марсель Пруст анъаналарининг давомчиси сифатида эътироф этаркан, унинг романлари Прустнинг “Йўқотилган вақтни ахтариб” эпопеяси туркумидек бир-бирини тўлдириб боради, воқелик бир-бирига уланиб кетади ва ягона мақсад – фашизм жаҳолатларини фош этишга хизмат қилади, деган аҳдда адибни мукофотга лойиқ топганини эълон қилди. Дарҳақиқат, Модианонинг ўзи ҳам буни инкор этмай: “Мен ўзимча ҳам, ўтган қирқ беш йилдан буён катта бир китобни ёзаяпман деб ўйлайман. Бир мавзу, яъни фашизм иллатлари ва унинг асоратларидан бугунги авлодни огоҳ этувчи романимни охирига етказиш учун меҳнат қилаяпман”, дейди.

Патрик Модиано 1945 йилнинг 30 июлида Париж чеккасидаги Булонь-Бианкур шаҳарчасида яшовчи тадбиркор оиласида дунёга келди. Отаси яҳудий, онаси эса фламанд эди. Бошланғич мактабни тамомлагач, Париждаги машҳур Генрих IV лицейида ўқиди. Лицейда унга таниқли адиб Райманд Кено геометрия фанидан сабоқ берди ва болакайни адабиёт оламига етаклади. Кейинчалик у Сарбонна университетининг фалсафа факультетида тил ва адабиётдан таълим олди.

Модианонинг ёшлиги ҳали уруш олови сўниб тугамаган, фашизм асоратлари парижликлар хаёлидан ўчмаган бир даврга тўғри келди. Йигирма уч ёшли навқирон ёзувчининг 1968 йил нашр этилган “Юлдуз майдони” номли илк романида фашизм бежиз қораланмаганди. Роман бирданига икки адабий мукофот – Роже Ним ва Фенеон совринларига мушарраф бўлди. Шундан сўнг адибнинг “Тунги кўрикчи” (1969), “Хиёбонлар ҳалқаси” (1972), “Қайғу кўрғони” (1975), “Оила китоби” (1981), “Тунги дўкончалар кўчаси” (1978), “Йўқолган вақт” (1984), “Август якшанбалари” (1989), “Кичкина Бижу” (2001), “Дора Брюдер” (1997), “Бегоналар” (1999), “Асал ойи саёҳати” (1990), “Харобазор гуллари”, “Йўқотилган ёшлик қахвахонаси” (2007), “Сен мавзеда йўқолиб қолмаслигинг учун” (2014) романлари нашр қилинди. Улардан “Хиёбонлар ҳалқаси” романи 1972 йил француз академиясининг бош совринига, ўша йили “Тунги дўкончалар кўчаси” романи эса адабиёт соҳасидаги нуфузли Гонкур мукофотига сазовор бўлди.

Модиано романларининг қаҳрамонлари – ўз даври (иккинчи жаҳон уруши)нинг “йўқотилган авлод”ига мансуб одамлар ҳисобланади. Уларни ўтмиш билан боғлаб турувчи нарсанинг ўзи йўқ, улар уруш даҳшатини бошидан ўтказган, ўша ҳолатда кечган умрини элас-элас эшлашади, воқеалар кўз олдида тумандек хиралашган, ҳаётга ишонч йўқ, келажак ҳам аниқ эмас. Қаҳрамон ўз хотираларига кўмилиб яшайди, урушда йўқотган ота-онаси, оила ва қариндошларини эшлашга уринади. Унинг хотирасини ўтмишдан қолган суратлар, кундаликлар, сарғайган хужжатлар оз бўлса-да жонлантиради. Романлардаги воқеалар хронотоп тарзида кеча, бугун ва эртани бир-бирига боғлаб туради. Масалан, бу ҳолат адибнинг “Тунги дўкончалар кўчаси” романи қаҳрамони Ги Ролан қиёфасида ойдинроқ кўринади. Қаҳрамон уруш давридаги ўз асл қиёфасини тиклаш ниятида ўтмишига назар ташларкан, хотираларини уйғотишга ҳаракат қилади. Унинг кўз олдида қарийб унутилган воқеалар, саналар, сиймолар ғира-шира гавдаланади. Роман якунида қаҳрамон нимани ахтарди-ю нимага эришди, бунга унинг ўзи ҳам қониқарли жавоб тополмайди. Ёзув услуби жиҳатидан роман постмодернизм адабиёти матнига яқин келса-да, воқеалар баёни, аниқ замон ва маконда кечиши реализм анъаналарига мосроқ кўринади. Кези келганда муаллиф импрессионистик ифода тасвиридан ҳам фойдаланади: миллий колоритнинг нозик жилвалари хотираларнинг оқ ва қора ранглари билан уйғунлашиб матнга жило берса, фотосуратлар орқали хотиранинг ойдинлашуви контраст асосида ўтмиш воқеаларини қаҳрамон кўз олдида жонлантиради.

Хулоса қиладиган бўлсак, Модиано романларининг бош мавзуси инсон хотираси ва у орқали ўтмишни, ўзликни ахтаришдан иборатдир. Нобель мукофоти ёзувчининг аниқ бир романи учун эмас, балки бутун ижодини қамровчи “фашистлар тутқунида ҳудудлар ҳаётини тўлақонли акс эттиргани, инсон кечмиши ва тақдирини хотира орқали тиклаш санъатининг юксак бадий тасвирини яратгани учун” берилди. Адабиётшунослар таърифича, адиб “хотиралар археологи” деган номга сазовор бўлди.

Патрик Модиано сценарийнавис сифатида ҳам танилган. У кинорежиссёр Луи Малем билан ҳамкорликда 1974 йил “Лаком Люсьен” фильмини яратди. Фильм ҳақида турли ижобий ва салбий тақризлар босилиб чиқди. Фильм ҳатто “Оскар” совринига номзод ҳам бўлди. 1994 йил Модиаонинг “Қайғу кўрғони” романи мавзусида ёзган сценарийси асосида режиссёр Патрис Леконт суратга олган “Ивонна атри” фильми ҳам шуҳрат қозонди.

Хуллас, 2014 йил адабиёт йўналишида Нобель мукофотига сазовор бўлган Патрик Модиано Клод Симон, Ле Клезюо каби замонавий француз адабиётининг “классиги”га айланиб улгурди. Ёзувчининг асарлари жаҳоннинг 36 та тилига таржима қилинган. Умид қиламизки, ўзбек ўқувчиси ҳам яқин орада унинг романларини она тилимизда ўқийди.

*Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ,
филология фанлари доктори,
профессор*

УЛУҒ ШОИР ХОТИРАСИГА МУНОСИБ АСАР

“Жаҳон адабиёти” журналида Шарап Уснатдиновнинг улуғ шоир Ибройим Юсупов ҳаётига бағишланган романини ўқий бошларканман, кутилмаган бир фикр ҳаёлимни чулғаб олди. Ажабо, мен бу китобнинг муаллифини яхши биламанми ёхуд унинг қаҳрамониними?! Албатта, бу иккала инсон менинг учун ҳар доимо қадрдон бўлиб келган. Ибройим Юсупов ҳақида-ку, лоф билан айтсам, мен ўзим ҳам каттакон бир китоб ёзишим мумкин эди. Майли, гап бунда эмас, гап шундаки, Шарап Уснатдинов менга қанчалик яқин биродар ва дўст бўлгани билан унинг қўлидан нималар келишини билмай юрган эканман. Тўғри, Шарап Уснатдинов машҳур журналист, фаол жамоат арбоби, чечан нотик, ғоят даврагир инсон. У, шунингдек, жуда кўп масъулиятли вазифаларда хизмат қилган. Бу томонларини яхши биланман. Қолаверса, иккимиз кўп йиллар мобайнида сафардош, мажлисдош бўлганмиз. Унинг нуқтадонлиги, топағонлиги, ҳозиржавоблигига ҳамиша қойил қолиб келганман. Шарап ҳам туркий халқларнинг ўзига хос бир топилдиғидир. Лекин мен унинг романини ўқий бошлаганимда мутлақо бошқа дунёга тушиб қолдим.

Ҳаммамиз ҳам китобхон бўлганмиз. Бироқ яхши ва ўртача китобни бир-биридан фарқлаш учун маълум маънода китобхонлик тажрибаси ҳам керакка ўхшайди. Ушбу асарда улуғ шоиримиз, умумтурк шеърятининг атоқли намояндаси Ибройим Юсупов ҳаёти ва ижоди қаламга олинади. Шоирнинг болалик йилларидан бошлаб то улғайган давригача кўрган-кечирганлари тасвирланган. Буларнинг бари тарихий ҳақиқатга, вақт ва замонга не чоғлик мос келади, бу тамомила бошқа масаладир. Шу ўринда Шарап Уснатдиновнинг ёзувчилик маҳорати мени қойил қолдирди. Худойим кечирсин-у, романининг баъзи саҳифаларини ўқиётганимда кўз олдимдан жаҳон классикларининг қиёфалари ҳам ўтиб қолди. Гап шундаки, бу асар наинки Ибройим, балки, қорақалпоқ халқининг тарихи, маданияти, маънавияти, урфи, одати... ҳаммаси ҳақида ахборот беради. Худди шундоқ асарни ёзиши учун ижодкор қанчалик етук бўлмасин, лекин у, албатта, қорақалпоқ бўлиши шарт. Оролбўйи минтақасининг ҳайвонот оламими, ўсимлик дунёсими, айникса, у ерда яшайдиган қадимий халқнинг бир-биридан шўх, бир-биридан доно мақол-маталларими, буларнинг барчаси ушбу романда мавжуд.

Асарда қорақалпоқ халқининг умумий савияси, билим даражаси акс этиб туради. Ибройим ҳақиқий қорақалпоқ ўғлони. Уз ўтмиши, ҳаёти давомида гоҳ ўтдан, гоҳ сувдан кечган, алангалардан самандардек омон чиққан пешонаси шўр халқнинг шўрлик боласи. Вақти соати келиб, шу халқнинг пешонасига унинг номи олтин ҳарфлар билан битилди. Мустақиллик даврида Ибройим Юсуповнинг ижоди, фаолияти “Ўзбекистон Қаҳрамони” олий унвони билан шарафланиши қорақалпоқ халқининг манглайига олтин ҳарфларнинг битилганидан бир белги эмасми? Мана энди Ибройим Юсупов хотирасига муносиб бир бадиий асар яратилди. Уни Музаффар Аҳмад ўзбек тилига таржима қилди.

Унутилмас шоиримиз Ибройим Юсупов ҳақидаги роман учун, қадимий қорақалпоқ халқининг тарихини меҳр ва маҳорат билан тасвирлаб бергани учун Шарап Уснатдиновга раҳмат. Асарни чоп этгани учун журнал таҳририятига ҳам ўз ташаккуримни билдираман.

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири

ҲАСАН ТҮРАБЕКОВ

(1938-1995)

БАДИИЙ СЎЗ ЗАРГАРИ

Мирзакалон Исмоилий, Миркарим Осимдан тортиб, Ҳасан Тўрабеков, Низом Комиловгача етук ва моҳир таржимонлар ўзларининг фидокорона ижодий меҳнатлари билан жаҳон адабиёти дурдоналарини ўзбек тилида жсаранглаптиб, халқимизнинг маънавий хазиналарини бойитди. Ўз ўрнида келгуси авлод бу анъанани шараф билан давом эттирмоқда. XX-XXI аср ўзбек бадиий таржима мактабининг ана шундай усталаридан бири Ҳасан Тўрабеков ўздан салмоқли мерос қолдиргани билан эътиборни тортади. Биз бу ажойиб меҳнаткаш ижодкор билан талабалик йилларида танишиганмиз. У вақтларда (1957-58 йиллар) биз Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) да таҳсил олар эдик. Ҳасан Тўрабеков тиришқоқлиги, изланувчанлиги, адабиётга муҳаббати кучлилиги билан бошқалардан ажралиб турарди. Шу боис ҳам у 1961 йилда аъло баҳолар билан битирган университетиде ўқитувчи сифатида ишда қолдирилган эди. Дорилфунунда жаҳон адабиёти тарихи фани, антик адабиёт, ўрта асрлар, Уйғониш даври, классицизм, романтизм, маърифатчилик даври адабиёти чуқур ўқитилар эди. Шу сабабли, 1962 йилда Ҳасан Тўрабеков Ўздавнашрга, Ўзадабийнашрга ишга ўтганида ҳам жаҳон адабиётини яхши билувчи муҳаррир сифатида ҳурмат қозонди. Бу даргоҳда у Мирзакалон Исмоилий, Миркарим Осим ҳамда Қодир Мирмуҳамедов, Мирзиё Мирзоидовлар билан бирга ишлаб, улардан таржима сирини мукаммал ўрганди.

Буни биз француз мумтоз адабиёти даҳоларидан Анри Бейл-Стендалнинг “Қизил ва қора” ҳамда “Парма ибодатхонаси” романлари таржимасида яққол кўрамиз. “Қизил ва қора” романи таржимасига сўзбоши ёзган атоқли адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Пирмат Шермуҳамедов таржимон иши ҳақида бундай дейди: “Ҳасан Тўрабеков “Қизил ва қора” романи таржимаси устида беш йилга яқин ишлади. Айрим саҳналарни неча марта қайта таржима қилгани ва қоникмаганининг гувоҳи бўлганман. Стендаль каби буюк санъаткорнинг маънавий интилишларини, бадиий бўёқларини (муаллиф руҳида) ўзбек тилида гавдалантириши фақат истеъдодли, адиб сўзларининг қадрини тушунадиган таржимоннинггина қўлидан келади. Таржимонлик маҳоратини асардаги ҳар бир қаҳрамон феъл-атвори ўзбек тилида ифода этилишидан аниқ тасаввур ҳосил қилиши мумкин.

Де-Ренал хонимнинг руҳий кечинмаларига эътибор берайлик: “Стоит мне только тебя увидеть, всякое чувство долго пропадает, вся я – однолюб. У меня к тебе такое чувство, какое только разве к богу можно питать: тут все: и благоговение, и любовь, и послушание...” Ҳасан Тўрабеков таржимасида: “Сени кўрган заҳотим бутун бурчларимни унутаман-қўяман, бутун вужудим муҳаббатга айланади... Фақат Худога нисбатан шундай туйғуни ҳис этиши мумкин, бунда сажда ҳам, итоат ҳам бор”.

“Қизил ва қора” романида ҳар бобнинг бошланишида машҳур мутафаккирларнинг ҳикматларидан эпиграф келтирилган. Романнинг “Жаноб мэр” деб аталувчи 2-бобига қўйилган эпиграфни Ҳасан Тўрабеков бундай таржима қилган: “Обрў! Ҳали сиз буни бўлмагур нарса деб уйлайсизми, афандим? Аҳмоқларнинг хурмати, гўдакларнинг ҳайрати, боёнларнинг ҳасадию доноларнинг нафрати”. Романнинг “Йўқсуллар мулки” деб аталган 3-бобига келтирилган эпиграф ҳам ихчам, пурмаъно сўзлар билан таржима қилинган: “Ҳар қандай фитналардан холи юрадиган шафқатли кюре (руҳоний, имом) қишлоқ аҳолиси учун Худонинг марҳаматидир” ва ҳоказо.

Яна ўша де-Ренал хонимнинг зиддиятли руҳий кечинмаларини таржимон ўзбекчада нечоғли нозик ифодалашга интилгани шохиди бўламиз: “Энди у (де-Ренал хоним) бултургидек журъатсиз ва соддадил аёл эмасди: машъум севзиси ва (эрини, оилавий бахтини қурбон қилганига) виждон азоби унинг ақлини пешлаб қўйган эди. Эрининг гапини тинглар экан, у айрилиқ ҳақида (йигит камбағаллиги сабабли, ҳавойи орзуларга берилишини, (яна бир аслзода қизни севиб, изтироб

чекишини) ўйларди... Жуда дилбар йигит у! Албатта, уни севишади. У ҳам (бирортасини) севиб қолади. Эҳ, мен бахтиқора...”

Ҳасан Тўрабеков сеvimли адиби Стендалнинг “Парма ибодатхонаси” романини таржима қилишида аввалги таржимада эришган маҳорати, тажрибасидан фойдаланиб, янада ўсди.

Шуниси қизиқарлики, Стендалнинг ўзи Наполеон кўшинида Москвани эгаллашда қатнашган, француз кўшинини озиқ-овқат ва кийим-кечак билан таъминлаш идорасининг бошлиғи бўлиб, Дарю, Дюма каби генераллар билан штабда ишлаб, қаттиқ совуқ ва очликдан қийналган француз кўшинларининг ёнгинда қолган Москвани ташлаб, чекинишида барча машаққатларни бошидан кечирган эди. Ватерлоо жанги тафсилотларини эса у омон қолган қатнашчиларнинг эсдаликларидан билган. (Бальзак шу жанг асарда ҳаққоний тасвирланганини мақтаган эди.) Ҳасан Тўрабеков “Парма ибодатхонаси” романини таржима қилишида атоқли адиб Анатолий Виноградовнинг Стендаль ҳақидаги “Замоннинг уч ранги” романини, Наполеон юришлари ҳақидаги тарихий манбаларни, Стендалнинг 15 жилдли наширида берилган кундаликларини, “Наполеон ҳаёти”, “Наполеон ҳақида эсдаликлар” асарларини (11-жилд) ўқиган. Шу сабабли, у Ватерлоо жангида французларнинг мағлубияти ҳаққоний тасвирланган саҳналарнинг ўзбекчада ҳам равшан ва жонли чиқишига эришган.

Ҳасан Тўрабеков М.Горькийнинг “Адабий портретлар” туркумидаги асарларини, К.Паустовскийнинг “Олис йўллар” роман-эсдаликларини, XX аср поляк адибларининг асарларини ҳам маҳорат билан ўзбекчага таржима қилиб, она тилимизнинг бойлиги, ранг-баранглиги, ширали ва маънолар теранлигини кўрсатиб, халқимиз маданияти ва маънавиятини бойитишига улкан ҳисса қўйди. Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган Стендалнинг “Қизил ва қора” романидан парча ҳам таржимоннинг маҳоратини яққол намоён эта олади.

Маҳкам МАҲМУДОВ,
ёзувчи, таржимон

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

Романдан парча

* * *

Орадан бир соат ўтгач, қаттиқ ухлаб ётганда Жюльен кўлига кимнингдир кўз ёши томаётганидан уйғониб кетди. “Аҳ, яна Матильда келибди, – дея ўйлади у уйқу аралаш. – У меҳр-муҳаббат ёрдамида мени ариза беришга кўндирмоқчи, албатта”. У яна баландпарвоз гаплар эшитажанини ўйлаб сиқилар экан, кўзини очмай ётаверди. Шу ётишда у хотинидан қочиб юрадиган Бельфегор ҳақидаги шеърларни эслади.

Шу пайт у аллақандай бўғиқ хўрсиникни эшитиб қолди-да, кўзини очди: бу де Реналь хоним эди.

– Оҳ, ўлимимдан олдин сени кўриш насиб қилдими! Ёки бу тушимми? – дея хитоб қилди йигит унинг оёғига йиқилар экан. – Лекин, мени кечиринг, хоним, ахир сизнинг кўзингизда мен қотилман-ку, – деди у дарҳол қилмиши ёдига тушиб.

– Таксир, мен бу ерга сиздан шикоят ариза беришни илтижо қилгани келдим: биламан, сиз ариза беришдан бош тортыпсиз экан... – Аёл ўпкаси тўлиб, гапиролмай қолди.

– Илтижо қиламан: мени кечиринг.

– Агар сени кечиришимни истасанг, – деди аёл ўрнидан туриб, унинг кўксига отилар экан: – дарҳол ариза бер, ўлим ҳукмини бекор қилишларини сўра.

Жюльен унинг юз-кўзларидан ўпа кетди.

– Шунда сен ана шу икки ой давомида ҳар куни олдимга келиб турасанми?

– Онт ичаман. Ҳар куни келаман, фақат эрим буни тақиклаб қўймаса, бас.

– Бўпти, ариза бераман! – дея қичқирди Жюльен. – Наҳот! Сен мени кечирдингми? Наҳот, шу гап рост бўлса?

У қувонганидан эс-хушини йўқотиб, аёлни қаттиқ бағрига босди. Шунда хоним бирдан аста инграб юборди.

– Ҳечқиси йўқ, – деди у, – хиёл жонимни оғритдинг холос.

– Елканг оғридими! – дея хитоб қилди Жюльен кўзидан тиркираб ёш чиқар экан. У ўзини хиёл орқага ташлаб, хонимнинг қўлларини ўпа кетди. – Ушанда, Веррьердаги хонангда сўнгги марта олдингга кирганимда шундай бўлади, деб ким ҳам айта оларди.

– Ушанда менинг жаноб де ля Молга шундай жирканч мактуб ёзишимни ким билибди, дейсан.

– Билиб қўй: мен доим сени севганман, сендан бўлак ҳеч кимни севган эмасман.

– Наҳот шундай бўлса? – дея хитоб қилди де Реналь хоним, энди қувончдан у ҳам эс-хушини йўқотиб қўйган эди. У тиззасини қучоқлаб турган Жюльеннинг пинжига кирди. Улар ун чиқармай узок йиғладилар.

Жюльен умри бино бўлиб ҳеч қачон ўзини шундай ҳис этмаган эди.

Улар яна тилга киргунарлига қадар орадан анча вақт ўтди.

– Анови ёш жувон, Мишель хоним-чи, – деди де Реналь хоним, – ёки тўғрироғи, мадемуазель де ля Моль, чунки мен чиндан ҳам бу ғаройиб севгига ишониб қоляпман.

– Бу фақат сиртдан қараганда шундай, – деди жавобан Жюльен. – У менинг хотиним, лекин сира ҳам севгим эмас.

Шундан сўнг бири олиб, бири қўйиб, ўз ҳаётлари ҳақида бир-бирларига қайта-қайта ҳикоя қила бошладилар. Ниҳоят, улар дилларини бўшатиб олишди. Жаноб де ля Молга ёзилган мактубни де Реналь хонимнинг руҳий пири иншо этибди, хоним эса уни кўчириб ёзибди холос.

– Дин мени ана шундай разолатга ундади, – деди у, – тагин ҳам мен ўша мактубдаги энг даҳшатли жойларни юмшатиб ёздим.

Жюльеннинг дилидаги қувонч ва завқ-шавқ хонимнинг ўша қилмишини кечирганидан яққол далолат бериб турарди. У ҳали ҳеч қачон де Реналь хонимни шу қадар қаттиқ севмаган эди.

– Ахир мен ўзимни имонли аёл деб ҳисоблайман, – дерди унга де Реналь хоним ўз ҳикоясини давом эттирар экан. – Мен Худога сидқидилдан ишонаман, унга имон келтиришимни аниқ биладман, зеро, қилган гуноҳим даҳшатли гуноҳ эканини менга аниқ исботлаб беришган, лекин сени кўрган захотим, ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам... – бироқ шу пайт у йигитни ўзидан четлаштиришга қанча уринмасин, Жюльен аёлнинг юз-кўзларидан ўпа бошлади.

– Қўйвор, қўйвор, – дея давом этди у, – сен билан биргалашиб шу гапнинг тагига етмоқчиман. Кейин унутиб қўяманми, деб кўрқаман... Сени кўрган захотим бутун бурчларимни унутаман-қўяман, ҳамма нарса ғойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси “муҳаббат” сўзи дилимдаги туйғуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат Худога нисбатан шундай туйғу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор – сажда қилиш ҳам, севги ҳам, итоат ҳам. Очиғини айтсам, сенинг севгинг мени не қўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунмайман... Мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ санчгин десанг, мен дарҳол шу жиноятни қиламан, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирмайман. Илтмос, бу ердан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аниқроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда нелар кечаётганини тушуниб олмоқчиман, зеро,

икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвоқе, яна ким билсин, видолашармикинмиз ҳали? – деди хоним.

– Мен берган сўзимдан воз кечаман, – дея қичқирди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан, – агар сен бирор йўл билан, заҳар биланми, пичок, тўппонча ёки ёнаётган кўмир биланми ўзингни ўзинг ўлдирмоқчи ёки ўзингга бирор зиён келтирмоқчи бўлсанг, мен шикоят аризасини ёзмайман.

Де Реналь хонимнинг юзи бирдан алланечук ўзгариб кетди, жўшқин назокатнинг ўрнини чуқур хаёлчанлик эгаллади.

– Агар ҳозир биргалашиб ўлсак-чи? – деди у ниҳоят.

– Нариги дунёда нима бўлишини ким билади? – дея жавоб қилди Жюльен. – Эҳтимол, дўзах азоби бўлар ёки эҳтимол, умуман, ҳеч нима бўлмас. Ана шу икки ой вақтни биргаликда бениҳоя лаззатланиб ўтказсак бўлади-ку. Икки ой – ахир бу жуда кўп-ку. Уйлаб кўр, мен ҳеч қачон бундай бахтиёр бўлмаганман ахир!

– Сен чиндан ҳам ҳеч қачон шундай бахтли бўлмаганмисан?

– Ҳеч қачон! – дея завк билан такрорлади Жюльен. – Бу гапни сенга ўз виждоним олдида гапираётгандек айтяпман. Лоф қилишдан Худо сақласин.

– Модомики, сен шундай дер экансан, сенинг сўзларинг мен учун қонун, – деди аёл маъюс бир табассум билан.

– Шундай бўлса, менга бўлган мухаббатинг ҳурмати, ўз ҳаётигга ҳеч қандай йўл билан, на бевосита, на билвосита тажовуз қилмасликка онт ич... Ёдингда бўлсин, – дея кўшимча қилди у, – сен Матильда маркиза де Круазнуа бўлиб олган заҳоти малайларининг қўлига ташлаб қўядиган менинг ўғлим учун яшамоғинг керак.

– Онт ичаман, – дея совуққина жавоб қилди аёл, – лекин мен сенинг шикоят аризангни олиб кетишни истайман. У сенинг ўз қўлинг билан ёзилиб, имзо чекилган бўлиши керак. Жаноб бош прокурорнинг олдига ўзим бораман.

– Эҳтиёт бўл, шаънингга доғ туширишинг мумкин.

– Сени кўргани қамокхонага келганимдан сўнг мен энди Безансонда, бутун Франш-Контэда тилларда дoston бўламан, – деди у чуқур кайғу билан. – Мен ахлоқ қоидаларининг чегарасидан чиқиб бўлдим... Мен энди бадном аёлман. Тўғри, сени деб шундай қилдим...

У шу қадар хомуш сўзламоқда эдики, Жюльен қандайдир, шу пайтгача ўзи сира ҳис этмаган ширин бир туйғу таъсирида уни қаттиқ бағрига босди. Бу энди эҳтирос телбалиги бўлмай, чексиз миннатдорчилик ифодаси эди. Аёл уни деб қандай улкан қурбонлик келтирганини йигит фақат энди биринчи бор чинакамига тушунган эди.

Аллақайси саховатпеша кимса жаноб де Реналга рафиқасининг қамокхонага кириб, у ерда узоқ-узоқ қолиб кетаётганини хабар қилибди, шекилли, зеро, орадан уч кун ўтмасданок у дарҳол Веррьерга қайтишини талаб қилиб, хотинига карета юборди.

Ана шу шафқатсиз жудалик билан бошланган кун Жюльен учун жуда бахтсиз бўлиб чикди. Орадан икки-уч соат ўтгач, унга безансонлик иезуитлар сафига қўшила олмаган қандайдир суллоҳ бир поп эрталаб келганича кўчада, қамокхонанинг шундоқ рўпарасида турганини хабар қилишди. Тинмай ёмғир ёғмоқда эди, ўша одам эса, чамаси, ўзини жафокаш қилиб кўрсатмоқчи эди. Жюльеннинг кайфияти бузилиб турган эди, бу масхарабозликдан унинг ғазаби қайнаб кетди. У эрталабнинг ўзидаёқ бу попни қабул қилишдан бош тортган эди, лекин ўша суллоҳ руҳоний чамаси нима қилиб бўлса-да, кейинчалик гўё ундан эшитган сўзлари ёрдамида безансонлик ёш хонимларнинг илтифотига эришмоқ учун Жюльенни гуноҳларига тавба қилдиришга аҳд қилган кўринарди.

У тинмай баланд овоз билан кечаси-ю кундузи қамокхона дарвозаси олдида туражагини эълон қиларди.

– Тангри мени бу муртаднинг дилига имон солмоқ учун юборди.

Кўчадаги текин томошани доим яхши кўрадиган халқ попнинг атрофига тўплана бошлади.

– Биродарлар! – дея бўкирарди у. – Мен бу ерда кечаси-ю кундузи тургайман ва қанча туришга тўғри келмасин, жойимдан жилмагайман. Ваҳийдан келган бир овоз менга эгамнинг фармони маълум айлади: ёш Сорелнинг имонини қутқариб қолиш менга топширилгай. Ибодатимга қўшилишлар, биродарлар...

Жюльен ҳар қандай машмаша, одамларнинг эътиборини ўзига тортадиган ҳар қандай гап-сўздан нафратланарди. У ҳозир ҳеч кимга сездирмай ёруғ дунёни тарк этишнинг вақти келмадимикин, деган хаёлга ҳам борди-ю, лекин унинг ҳали де Реналь хонимни яна бир бор кўришга қандайдир умиди бор эди, бунинг устига у эс-хушини йўқотар даражада севиб қолганди.

Қамокхона дарвозаси жуда гавжум кўчалардан бирига қараган эди. Йигит кўчада атрофига одам тўплаб, машмаша кўтараётган ўша искирт попи тасаввур қилганида кўнгли беҳузур бўлиб кетарди. “Турган гап, менинг исмим унинг оғзидан тушмаётган бўлса керак”. Бунга тоқат қилиш унга шу қадар оғир туюлдики, дунё кўзига қоронғи кўриниб кетди.

Бир соат ичида у ўзига содиқ бўлган қамокхона калитдорини ўша одамнинг ҳали ҳам дарвоза олдида турган ёки турмаганини билиб келиш учун икки-уч марта кўчага чиқарди.

– Таксир, – дея хабар қиларди ҳал гал калитдор, – у шундоқ балчиқда тиз чўкканича, баланд овоз билан ибодат қиляпти ва сизнинг имонингизни қутқариш ҳақида дуойи фотиҳа ўқияпти.

“Оббо малъун-ей”, дея ўйлади Жюльен. Чиндан ҳам шу пайт унинг кулоғига қандайдир бир маромда увиллаш эшитилди, оломон ибодат қилаётган попга жўр бўлмоқда эди. Йигит калитдорнинг ўзи ҳам лотинча таниш сўзларни такрорлаб, лабларини қимирлатаётганини кўргач, жуда ғазаби қайнаб кетди.

– Кўчадаги одамлар, – дея гап қотди калитдор, – сиз тўғрингизда, шундай авлиё одамнинг ёрдамини рад этар экан, демак, жуда тошбағир экан, дейишяпти.

– О, ваганим; бунчалик жаҳолат ботқоғига ботган бўлмасанг! – ғазабдан эс-хушини йўқотиб хитоб қилди Жюльен. Сўнгра у калитдорнинг шу ерда турганини ҳам унутди-да, овозини чиқариб мулоҳаза юритишда давом этди: – Уша поп номи газеталарда зикр этилишини истаяпти ва у, турган гап, бунга эришади ҳам. Эҳ, бадбахт провинцияликлар! Парижда мен бундай хўрликларга дуч келмаган бўлардим. У ерда қаллобликни ҳам дўндиришади. Уша ҳазратни бу ёққа чақириб келинг, – деди у ниҳоят, қора терга тушиб калитдорга.

Калитдор чўкиниб олди-да, хурсанд бўлиб чиқиб кетди.

Ҳазрат ўтакетган бадбуруш, бунинг устига ўтакетган искирт бир одам экан. Ташқарида шивалаб ёмғир ёғаётганидан каземат жуда қоронғи кўринарди, рутубат ҳам кучлироқ сезиларди. Поп Жюльенни ўпмоқчи бўлиб талпинди ва унга панд-насихат сўзларини айта туриб, кўз ёши тўккан киши бўлди. Унинг бутун қиёфасидан жирканч, мунофиқлик сезилиб турарди, Жюльен умри бино бўлиб бундай ғазабланмаган эди.

Уша попнинг кириб келганига чорак соат бўлмасданок, Жюльен ўзини ўтакетган қўрқоқ одамдек ҳис эта бошлади. Биринчи марта ўлим шу қадар даҳшатли кўриниб кетди. У қатл этилганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жасади қандай ирий бошлашини тасаввур қилиб кўрди.

У ўзини ҳозир ожизлигини сездириб қўйиб, сирини ошкор этадиган ёки манови попга ташланиб, уни кишанлари билан бўғиб ўлдирадигандек ҳис этарди. Лекин шу пайт унинг хаёлига бу риёкорни шу бугуноқ қирқ франклик узок ибодатга жўнатиб юбориш фикри келиб қолди.

Вақт пешинга яқинлашиб қолгани сабабли поп ҳам чиқиб кета қолди.

У чиқиб кетган заҳоти Жюльен юм-юм йиғлай бошлади. У узоқ йиғлади, йиғлаганда ҳам ўлиши шарт эканлигини ўйлаб йиғлади.

Севиқли маҳбубасининг ёнида йўқлигидан ҳасрат чекиб турган худди шу дақиқада, у Матильданинг қадам товушини эшитиб қолди.

“Қамоқхонадаги энг азоб берадиган нарса – бу эшикни ичидан кулфлаб олиш имкониятининг йўқлиги экан”, дея ўйлади у. Матильда нима демасин, унинг зардаси қайнамоқда эди.

Матильда унга суд куни ўзининг префект қилиб тайинланганидан хабардор бўлган жаноб Валено Жюльенни ўлимга ҳукм қилишдек лаззатга учиб, жаноб де Фрилер устидан кулишга журъат этгани ҳақида ҳикоя қилиб берди: “Дўстингизнинг эси жойидами ўзи, – деди менга ҳозиргина жаноб де Фрилер, – манови мешчан киборларнинг иззат-нафсига тегиб, уларни ўчакиштириб нима қиларди! Табақалар ҳақида гапиришнинг нима ҳожати бор эди? У ўша одамларга ўз сиёсий манфаатлари йўлида қандай ҳукм чиқармоқни ўзи айтиб берди: бўлмасам, ўша галварслар бунга хаёлларига ҳам келтирмай, энди кўзларига ёш олай, деб турган эдилар. Бироқ ишнинг табақа томони улар учун ўлим ҳукмининг даҳшатини тўсиб қўйди. Очиғини айтганда, жаноб Сорель бундай ишларда жуда гўл экан. Агар биз унинг афв этилишига эриша олмасак, у шу гаплари билан ўзини-ўзи ўлдирган бўлиб чиқади”.

Матильда Жюльенга ҳали ўзи ҳагто хаёлига ҳам келтирмаган бир нарсани, яъни аббат де Фрилер Жюльеннинг тамом бўлган одамлигини кўриб, энди Матильданинг қалбида унга ўринбосар бўлишга уриниб кўришни ўзи учун шараф, дея ҳисоблай бошлаганини гапириб бера олмасди, албатта.

Жюльен ғазабдан ўзини аранг тийиб турарди.

– Бориб, мен учун ибодат қилинг, – деди Матильдага, – ҳеч бўлмаса бир дақиқа тинч кўйинг мени.

Бусиз ҳам де Реналь хонимнинг унинг олдида узоқ-узоқ ўтириб чиқишидан рашк қилиб, азоб чекаётган ва ҳозиргина хонимнинг жўнаб кетганидан хабар топган Матильда Жюльеннинг кайфияти нима сабабдан бузилганини фаҳмлаб, юм-юм йиғлай бошлади.

Унинг қайғуси самимий эди. Жюльен бунга тушуниб, баттар зардаси қайнарди. У ниҳоятда ёлғиз қолишни истарди, лекин бунга қандай эришса экан?

Ниҳоят, унинг кўнглини юмшатишга уриниб, узоқ ялиниб-ёлворганидан сўнг Матильда чиқиб кетди-ю, у ёлғиз қолди. Лекин деярли шу дақиқадаёқ унинг олдида Фуке пайдо бўлди.

– Мен бир оз ёлғиз қолишим керак... – деди Жюльен садоқатли дўстига. Фукенинг тараддудга тушиб турганини кўргач, у қўшимча қилди: – Афв этишлари ҳақида арзнома иншо этияпман... ҳа, дарвоқе, сенга бир гапим бор: илтимос, менга ҳеч қачон ўлим ҳақида гапирма. Агар шу куни биронта алоҳида хизматинг керак бўлиб қолса, бунга сенга ўзим айтаман.

Жюльен алоҳа ёлғиз қолганида, у ўзини янада руҳи тушиб, иродаси су-сайгандек ҳис эта бошлади. Силласи қуриган бу юракда сақланиб қолган кучнинг сўнгги қолдиқлари ўз аҳволини мадмуазель де ля Моль ва Фукедан яширишга уриниш билан тамом бўлган эди.

Кечга яқин унинг миясига бир фикр келди-ю, кўнгли бир оз тасалли топди.

“Бугун эрталаб, ўлим жуда жирканч бўлиб туюлаётган пайт мени қатл қилиш учун олиб борганларида, халойикнинг кўзи менинг ғурурим учун тиг бўлиб кўринарди, эҳтимол, шунда меҳмонхонага кириб келаётган биронта тортинчоқ олифта каби қадам ташлашимда хиёл эпсизлик сезиларди. Зехни ўтқир одамлардан биронтаси, агар бу провинцияликлар орасида шундай одам топилса, албатта, менинг кўрқоқлик қилаётганимни фаҳмлаши мумкин бўларди... Лекин ҳеч ким бунга кўрмас эди”.

Шундан сўнг у бир оз енгил тортди. “Ҳозир мен кўрқяпман, – дея так-рорлади у ўзига-ўзи хиргойи қилиб, – лекин ҳеч ким буни кўрмас эди”.

Бироқ энг катта кўнгилсизлик эртаси куни содир бўлди. У анчадан бери отаси уни кўргани келмоқчи эканлигидан хабардор эди. Шу куни эрталаб, Жюльен ҳали ухлаб ётганида унинг зиндонига соч-соқоли оппоқ оқарган кекса дурадгор кириб келди.

Жюльеннинг руҳи тушиб кетди, йигит ҳозир бошига жирканч таъна-маломатлар ёғилишини кутиб турарди. Устига-устак отасини ёмон кўриши ҳақидаги фикр унга қаттиқ азоб бермоқда эди.

“Фалак бизни ер юзида ана шундай ёнма-ён қилиб яратган, – дея хаёлидан ўтказарди йигит, назоратчи унинг камерасини бир оз тартибга солар экан. – Биз бир-биримизга шу қадар кўп ёмонлик қилдикки, бундан ортигини ўйлаб топишнинг ўзи мушкул бўлса керак. Мана энди у ўлимим олдидан мени сўнгги тепки билан сийлаш учун етиб келди”.

Улар ёлғиз қолишлари биланоқ, чол унинг бошига аччиқ маломат сўзларини ёғдира бошлади.

Жюльен чидаб туролмай, йиғлаб юборди. “Лаънати кўрқоқлик, – дея так-рорлади у ўзига-ўзи ғазаб билан. – Мана энди у менинг қандай кўрқоқлик қилаётганимни ҳаммаёққа жар солади. Валено ҳам, Веррьерда ҳукмронлик қилаётган анави барча манфур ёлғончилар ҳам роса тантана қиладилар энди. Улар Францияда қудратли одам ҳисобланадилар, барча устунликлар, барча ижтимоий ноз-неъматлар уларнинг қўлида ахир. Шу пайтга қадар мен ўзимга-ўзим: “Улар мўмай-мўмай пул топишади, бу тўғри, улар иззат-хурматда, лекин менинг руҳим олижаноб”, дея олардим.

Энди бўлса уларнинг ишончли гувоҳи бор, у менинг ўлим олдида қандай кўрққанам ҳақида лоф уриб, бутун Веррьерга жар солади. Шунда бундай синов олдида кўрқоқлик қилишим барчага ўз-ўзидан аён бўлиб қолади”.

Жюльен деярли умидсизликка тушган эди. У отасидан қандай қилиб қутулишини билмасди. Бу зийрак чолни алдаб, муғомбирлик қилишга эса мадори қолмаганди.

У отасидан қутулиш йўлларини бирма-бир хаёлидан ўткази бошлади.

– Менинг жамғарган пулим бор! – дея бирдан хитоб килди у.

Жуда вақтида айтилган бу хитоб чолнинг башарасидаги ифодани ҳам, Жюльеннинг бутун аҳволини ҳам бир лаҳзада ўзгартириб юборди.

– Уни қандай тасарруф этишни ўйлаб кўрмоқ керак, – дея давом этди Жюльен энди бирмунча хотиржам оҳангда. У сўзлари қандай таъсир қилганини кўргач, дилидаги хўрлик туйғуси бир зумда ғойиб бўлди-қўйди.

Кекса дурадгор, бу пулларни қўлдан чиқариб юбормасам гўрга эди, дея очкўзликдан қалт-қалт титрамоқда эди, Жюльен бу пулни қандайдир қисмини акаларига қолдирмоқчи экан. Чол бу ҳақда илҳом билан узоқ гапирди. Жюльен дилида ҳузур қилиб қулиши мумкин эди.

– Гап бундай: васиятни қандай ёзишни Худо дилимга солди. Акаларимга минг франкдан қолдираман, қолгани эса сизга.

– Буни яхши ўйлабсиз, – дея жавоб килди чол, – чиндан ҳам ана шу қолган пул менга тегиши керак эди ўзи, лекин яратган эгам сизга шафқат қилиб, дилингизга инсоф солган бўлса ва сиз мўмин христиан сифатида бандаликни бажо келтирмоқчи бўлсангиз, барча қиёмат қарзлардан қутулиб қўйганингиз маъкул. Сизни боқиш, ўқитиб вояга етказиш учун озмунча пул сарфладимми, бу ҳақида ўйлаб кўрмабсиз...

“Мана – оталик меҳри!” – дея алам билан такрорлади Жюльен, ниҳоят, ёлғиз ўзи қолгач. Орадан кўп ўтмай қамоқхона назоратчиси кириб келди.

– Тақсир, кекса оталари билан кўришгандан сўнг мен доим ўз маҳбусларимга бир шиша ажойиб шампан виносидан келтираман. Бир шишасини орти франк туриши сал қимматроқ, албатта, лекин кўнгилни хуш этади, қурмағур.

– Уч стакан келтиринг-да, – деди унга худди ёш боладек қувониб кетган Жюльен, – кейин яна икки маҳбусни чақиринг, улар коридорда сайр қилиб юришибди, шекилли, қадам товушини эшитяпман.

Назоратчи каторгадан қочган икки маҳбусни бошлаб кирди. Бу одамлар иккинчи марта кўлга тушишгач, яна каторгага қайтмоқлари лозим эди. Улар ўтакетган жинойатчи бўлиб, жуда қувноқ, айёр, совуққон ва жасурликда тенги йўқ кишилар эди.

– Менга йигирма франк беринг, – деди улардан бири Жюльенга, – шунда сизга бутун ҳаётимни борлигича ҳикоя қилиб бераман, эшитсангиз ҳузур қиласиз.

– Ёлғон-яшиқ бўлмайдими? – деди Жюльен.

– Улай агар, – дея жавоб қилди жинойатчи, – мана олдингизда ошнам ўтирибди, у йигирма франк олганимни кўриб, ҳасаддан ёрилай деяпти. Агар бир оғиз ёлғон сўз айтсам, дарров мени фош қилади.

Унинг ҳикояси чиндан ҳам даҳшатли эди. Бу ҳикоя унинг ниҳоятда дов-юраклигидан далолат берарди-ю, лекин у пул деган нарсага муккасидан кетганди.

Улар чиқиб кетишгач, Жюльен ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолгандек ҳис этди. Унинг дилидаги ўзига нисбатан бўлган адоват туйғуси мутлақо ғойиб бўлди-қўйди. Де Реналь хоним жўнаб кетганидан сўнг унинг дилини ўртаётган руҳий азоб аста-секин оғир ғуссага айланади.

“Агар бу зоҳиран ялтирокликдан кўзим шу қадар қамашиб кетмаганида, – дерди у ўзига-ўзи, – мен Париж меҳмонхоналари отамга ўхшаш ҳалол одамлар ёки манави жинойатчилар каби эпчил муттаҳамларга лик тўла эканлигини кўрган бўлардим. Ҳа, бу жинойатчи ҳақ гапни айтди, ахир киборлардан биронтаси ҳам эрталаб уйғонганида: бугун қорнимни қандай тўйғазсам экан, деган ҳаёлдан боши қотмайди. Яна ҳалолликлари билан мактанишларига ўласанми! Суд маслаҳатчиси бўлиб қолишганида эса, улар бир бечорани очликдан ўлаётгани сабабли кумуш қошиқ билан санчки ўғирлагани учун каторгага ҳукм қилишади-да, кейин бу ишларидан фахрлианиб юришади.

Мабодо, саройда бирон лавозимга кўтарилиш имконияти туғилиб қолса ёки айттайлик, министрликка тайинлаш ёки бу лавозимдан маҳрум бўлиш ҳақида гап кетгудек бўлса, аслзодалар меҳмонхонасида чарх урадиган ўша ҳалол жанобларим манави икки жинойатчи қорин тўйдириш дардида қилгани каби ҳар қандай ёвуз ишдан ҳам қайтишмайди.

Дунёда ҳеч қандай табиий ҳуқуқ йўқ. Бу сўз – яқинда менинг бошимни танамдан жудо этилишини талаб қилган бош прокурорга муносиб бўлмиш шунчаки бўлмағур сафсата. Унинг бобокалони эса Людовик XIV замонида одамларнинг мулкани мусодара қилиш пайти бойиб кетган экан. Ҳуқуқ у ёки бу ишни тақиқлаб, уни қилган одамларни жазога тортиш ҳақида қонун чиқарилганидан кейин пайдо бўлади, қонун чиқарилгунича эса бор табиий нарса бу оч юрган ёки совқотаётган тирик жоннинг жисмоний кучи ёки эҳтиёжидир холос – эҳтиёж... Йўқ, барчанинг хурмат-эътиборига сазовор бўлган одамлар, бу шунчаки жинойат устида қўлга тушмаган фирибгарлардир. Жамиятни менга гиж-гижлаган айбловчи ўз бойлигини разиллик билан орттирган... Мен жинойат қилдим ва мени адолатли жазога ҳукм этишди, лекин менинг ана шу жинойатимни ҳисобга олмаганда, мени жазога ҳукм этган ўша Валено жамиятга менга қараганда юз чандон кўпроқ зарар келтиряпти”.

“Шундай қилиб, – дея хулоса қилди Жюльен маъюслик билан, лекин дилида ҳеч қандай адоват сезмаган ҳолда, – харқалай, менинг отам, ўзининг шундай очкўзлигига қарамай, манави барча одамлардан яхшироқ экан. У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган эди. Энди бўлса, сабр косаси тўлиб-тошди, зеро, менинг шармандали ўлимим уни иснодга қолдиради. Мен унга қолдиришим мумкин бўлган уч юз ёки тўрт юз луидор пул етишмаслиги-

дан кўрқиш, одамларнинг очкўзлик, дея аталмиш ёвузлигини бўрттириб тасаввур қилишдан халос этади ва ҳаётга ишонч ҳосил қилади. Бирон-бир якшанбада тушдан кейин у бу тиллаларини барча веррерлик ҳасадгўйларга кўрсатади. Шундай пул эвазига орангизда ўғлининг бошини кундага кўйишига бажонидил рози бўлмайдиган биронта одам топилармикин, дейди унинг маънодор нигоҳи”.

Бу фалсафа, эҳтимол, ҳақиқатга яқин эди-ю, лекин бундай фалсафадан кишининг ўлгиси келарди. Беш кун шу зайлда ўтди. Йигит Матильдага майин ва мулойим муомала қиларди, у кишининг рашк ўтида ковурилайётганини кўриб турарди. Бир куни кечкурун Жюльен жиддий бир тарзда ўзини-ўзи ўлдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг қалби де Реналь хонимнинг жўнаб кетишидан ҳасрат чекавериби, тилка-пора бўлиб кетганди. Энди ҳақиқий ҳаётда ҳам, ҳаёлотда ҳам уни ҳеч нима қизиқтирмай қўйганди. Бутунлай ҳаракатсизлик унинг соғлиғига ёмон таъсир қила бошлади, унинг характерида навқирон немис студентиникидаги каби қандайдир ўта ҳаяжонга мойиллик ва ноустуворлик пайдо бўлди. У аста-секин биронта ўткир сўз ёрдамида инсоннинг ҳаёлига келиб қоладиган номуносиб фикрларни қувиб солувчи матонатли ғурурини йўқотиб бормоқда эди.

“Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?... Ҳаммаёқда фақат рижорлик ёки энг камида, фирибгарлик, ҳатто энг диёнатли, энг улуғ одамлар ҳам бундан мустасно эмас, – шундай дея унинг лаблари нафрат билан қийшайди. – Йўк, инсон инсонга ишона олмайди.

Бир хоним бечора етим-есирлар учун хайрия пули тўплай туриб, князь палончи ўн луидор иона берди, дея мени ишонтирмоқчи бўлган эди. Фирт ёлғон! Бу ҳам гапми! Наполеоннинг Муқаддас Елена оролида қилган ишлари-чи... Фирт кўзбўямачилик, Рим қироли фойдасига тарғибот.

Ё раббий! Ҳатто шундай инсон бошига тушган кулфат ундан ўз бурчини адо этмоқни қаттиқ талаб қилган бир пайтда у шундай қаллоблик қилишгача етиб борган бўлса, у ҳолда бошқалардан, оддий инсон зотидан нимани кутмоқ керак?”

“Ҳақиқат қани? Наҳот динда бўлса... Ҳа, – дея қўшимча қилди у чексиз нафрат билан аччиқ илжайиб, – масонлар, фрилерлар, кастанэдлар тили билан айтганда, эҳтимол, у ҳақиқий христианликдадирки, унинг руҳонийларига худди ҳаворийлар каби ҳақ тўланмаслиги керак эмиш... Лекин авлиё Павел ўз ришватини олган: у фармон бериш, воизлик қилиш, ўзи ҳақида гапиришга мажбур этиш имкониятидан лаззатланган...

Аҳ, қани энди дунёда ҳақиқий дин мавжуд бўлса... Телба эканман! Менинг ҳаёлимда улуғвор готик ибодатхона, гулдор улкан ойналар намоён бўлади, заиф руҳим ана шу деразалар ёнида ибодат қилаётган руҳонийни кўрмоқда... Руҳим уни таниган бўларди, руҳим унга муҳтож... Лекин бунинг ўрнига мен қандайдир сочлари силлиқ таралган олифтани кўряпман... У худди кавалер де Бовуазига ўхшайди, фақат чучмал гаплар айтмайди холос.

Лекин Массильон ёки Фенелонга ўхшаш чинакам руҳоний пир бўлганида эди. Массильон Дюбуага фатво берган. Сен-Симон ўз мемуарлари билан мен учун Фенелонни бадном қилиб қўйди, хуллас, у чинакам руҳоний бўлганида эди... У ҳолда ҳис этиш қобилятига молик қалблар аллақандай бирикиш имкониятига эга бўлур эдилар... У ҳолда бу қадар ёлғиз бўлиб қолмасдик... Уша меҳрибон пири бизга Худо тўғрисида сўзлаган бўлур эди. Лекин қайси Худо тўғрисида сўзлайди у, Тавротдаги қасос ўтида ёнувчи шафқатсиз золим, майдакаш Худо тўғрисида эмас, балки Вольтернинг меҳрибон, адолатли ва поёнсиз Худоси ҳақида гапиради у...”

Ўзи ёддан биладиган ўша таврот ҳақидаги хотиралар ёпирилиб келиб, унинг қалбини ўртамоқда эди... “Лекин попларимиз уни шу қадар даҳшатли тарзда суистеъмол қилганларидан сўнг қандай қилиб ва қаерда уч киши тўпланиб, Худонинг буюк номига имон келтира олади?”

“Ёлғизликда яшамоқ!.. Қандай азоб!..”

“Мен ақлдан озяпман, лекин ноҳакман, – деди Жюльен пешонасига шапатаб. – Мен шу ерда, мана шу қамокхонада ёлғизман, лекин ёруғ дунёда ёлғиз яшаганим йўқ, қудратли бурч ғояси мени руҳлантириб келган. Ва мен ўзим белгилаб берган ана шу бурч, – адашганмидим ёки ҳақмидим – мен учун момақалди роқ пайти тагида паноҳ топишим мумкин бўлган қудратли дарахт танасидек бир нарса эди. Тўғри, мен иккиланардим, қаён боргум билолмай, у ёқдан-бу ёққа талпинардим. Охир-оқибатда мен ҳам оддий бир инсонман... лекин бу йўлда хато қилмадим...”

Ёлғизлик ҳақида ўйлашимга қамокхонадаги манави рутубат сабаб бўляпти...

Лекин риёкорликка лаънат ўқиб, нега ҳар қалай ўзим риёкорлик қияпман. Ахир мени қийнаётган нарса – ўлим ҳам, қамокхона ҳам, рутубат ҳам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўқлиги. Агар Веррьерда хонимни кўрмоқ учун унинг уйидаги ертўлада ҳафталаб ўтирганимда-чи, ўшанда ҳам шундай зорланармидим?”

– Мана у, замондошларимнинг таъсири, – деди у овозини чиқариб, аччиқ илжайр экан. – Улим бўсағасида ёлғиз ўтириб, ўзим билан ўзим гаплаша туриб ҳам барибир риёкорлик қияпман... О, ўн тўққизинчи аср!

...Ўрмондаги овчи милтиқдан ўқ узади, унинг ўлжаси қулаб тушади, овчи ўша ўлжаси томон югуриб борар экан, этиги билан баланд чумоли инини босиб ўтади-да, уни бузиб юборади, натижада чумолилар ва уларнинг тухумлари ҳар томонга сочилиб кетади... Чумоли зотининг энг доно файласуфлари ҳам даҳшатли гумбур-гумбур эшитилиб, ўт чакнаганидан сўнг бир лаҳзада уларнинг бошпанасини яқсон этган улкан қора нарса бу бор-йўғи овчининг этиги эканлигини ҳеч қачон фаҳмлаб етишмайди.

Бир кунлик капалак очик ёз куни эрталаб соат тўққизда туғилади-да, кечга яқин, соат бешларда ўлади, шундай экан, у бечора тун сўзининг маънисини қандай тушунсин?

Унга яна беш соат яшашга имкон беринг, шунда у туннинг нима эканлигини кўриб-билиб олади.

Мен ҳам худди шундай – йигирма уч ёшимда ўлиб кетаман. Де Реналь хонимнинг ёнида яшамоғим учун менга яна беш йил умр беринг-чи...

Шундай дея у Мефистофель каби хохолаб кулиб юборди. “Бу буюк муаммолар ҳақида мулоҳаза юритиш ғирт телбалик-ку!”

1. Мен риёкорлик қилишдан тўхтамаяпман – гўё бу ерда кимдир бўлиб, гапларимга қулоқ солиб тургандай.

2. Мен яшаш ва севишни унутиб қўйяпман, ҳолбуки, санокли кунларим қолди... Ҳайҳот! Де Реналь хоним ёнимда йўқ, у ўзини номусга қўймаслиги учун эри энди уни Безансонга келишига бошқа руҳсат бермаса керак.

Менинг ёлғизлигим ана шундан, дунёда ҳар қандай ёвузлик ва қасоскорликдан холи бўлган, меҳрибон, адолатли, марҳамати кенг Худонинг мавжуд эмаслиги ҳақидаги гапнинг бунга мутлақо дахли йўқ!..

О! Қани энди у мавжуд бўлганида эди. Мен унинг оёғига йиқилган бўлардим. “Мен ўлимга муносибман, – деган бўлардим унга, – лекин, эй қудратли парвардигор, эй марҳамати кенг, яратган эгам, ўзим севган ўша маҳбубамни ато эт менга!”

Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. Жюльен ухлаб қолди. Орадан икки-уч соат ўтгандан кейин эса унинг олдида Фуке кириб келди.

Жюльен дилида нелар кечаётганини аниқ билган одам каби ўзини қатъиятли ва дадил ҳис этмоқда эди.

*Рус тилидан
Ҳасан ТУРАБЕКОВ
таржимаси*

САРҲАДЛАР

*Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан голиб келади.*

Роберто Арльт

Яхши ҳикоя ўқиши мароқли машғулот. Маза қилади одам.

Катта асарлар – роман, қисса китобхонга ўзгача таъсир қилади, баъзи ўринларида зерикасан, бир-икки бобини ўқиганда ларзага тушасану бир хил саҳифаларини эса ташлаб кетиб ўқийсан. Ҳолбуки, ўша роман истеъдод билан зукко, машҳур, эътироф этилган адиб томонидан ёзилган бўлади. Шунга қарамай, ўқиши бирмунча қийин кечади. Камида бир-икки кун керак уни ўқиб тугатиши учун. Оддий мисол, Лев Толстойнинг машҳур романларини олинг. Бу баҳарнав. Жон Голсуорсининг “Форсайтлар ҳақида достон” туркум романларини ўқиган одам яхши билади буни. Ҳолбуки, бу романлар жаҳон адабиётининг олтин хазинасидан ўрин олган мумтоз асарлардир. Фолькнер, Диккенс, Роже Мартин дю Гар, Луи Арагонларнинг шоҳ асарлари ҳақида ҳам шу фикрларни айтиши мумкин. Мақсад даҳо адибларнинг баркамол асарларидан камчилик топиши эмас. Балки ҳикоя жанри билан муқояса қилиши учун тамсил қўллайман холос. Роман – албатта, ҳақиқий бадиий асарни назарда тутялман – замон, давр, миллат, шахс ҳаёти ҳақида кенг, атрофлича тасаввур беради, бутун бошли хонадонлар, авлодлар тақдирини акс эттиради, битта одамнинг руҳий оламини таҳлил қилади. Ҳикоя бўлса бундай вазифани зиммасига олмайди, ҳаёт ҳикояларда узук-юлук, парча-пурча, қисман акс этади. Кутилмаган учрашув, биргина хато, янглиши касрига қолган инсон қисмати, адашганлар фожиясининг туб сабаблари эса қоларли битта тўқнашувда юзага чиқади ёки маълум бўлади.

Квятковскийнинг “Поэтик лугат”ида ҳикоянинг асосий белгилари сифатида қуйидагиларга урғу берилади: “...мухтасар ҳикоя сюжетнинг кескинлиги, аниқ композиция ҳамда кутилмаган яқун билан ажралиб туради”. Бу дастлаб Уйғониш даври ҳикоячилигига алоқадор хусусиятлар бўлган. XIX асрга келиб француз носирини Мопассан, рус ҳикоянависи Чехов, XX асрда америкалик адиб Хемингуэйлар бу жанрнинг қатъий белгилаб қўйилган чегараларини кенгайтиришига уриндилар. Шуларнинг шарофати ҳамда XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Лотин Америкасидан чиққан ижодкорлар: Кортасар, Конти, Фуэнтес, Маркес, Карпентьер, Варгас Льясаларнинг бемисл шижоати, яхши маънодаги “бузғунчилиги” оқибатида ҳикоя жанри, янаям аниқроқ қилиб айтганда, жаҳон ҳикоячилиги бугунги аҳволга келди. Бутун дунёда ёзилаётган ҳикоялар шартли равишда йўналишларга ажратиб қараладиган бўлди. Лирик монолог, ҳеч нарса содир бўлмайдиган ҳикоялар, микродиалоглардан ташкил топган, воқеалар тартиби бузиб ташланган новеллалар, табиат, жониворлар ҳақидаги шоирона эртақ-ҳикоялар, психологик, абсурд, рамзий маънодаги ҳикоялар ёзилаёттир. Кейинги суҳбатларимизда аниқ мисоллар билан бу фикрларни далиллашга уринамиз.

Лекин бир нарсани унутмаслик лозим, яхши ёзилган ҳикоялар ҳамшиша қизиқарли, таъсирчан бўлади, ҳатто уларнинг шу хусусияти (албатта, фазилати!) йиллар ўтган сари янаям барқарорлашиб, теранлик касб этиб бораверади.

Менинг ҳикоя жанрини, ҳикоячилиқни романдан устун қўйиши ниятим йўқ,

чунки бу жанр мақтовга муҳтож эмас, у ниҳоятда яшовчан. Одам Атонинг оёғи қурраи заминга теккан лаҳзаларданоқ қадр топган ҳикоя қилиш санъати ҳали-ҳануз ўша қадриятини йўқотмаган.

Ҳамонки инсон дунёда яшар экан, адабиёт мавжуд бўлади ва ўз-ўзидан ҳикоя жанри ҳам яшайди.

Бугун мутолаа қилишингиз учун, азиз журналхон, эътиборингизга япон ёзувчиси Синъити Юкининг “Хазон қоплаган бог” номли ҳикояси ҳавола этилмоқда¹.

Маълумки, япон миллатининг адабий анъаналари Европа халқларининг адабий анъаналаридан кескин фарқ қилади. Худди Киото боғлари Версаль боғларидан ажралиб тургани каби. Француз боғлари боғбоннинг аёвсиз хоҳиш-талабига биноан аниқ бир шаклга келтирилган бўлади. Ҳаммаси ҳисобланган, тўғрилланган – демак, ибтидоий қиёфасига нутур етган. Улардан фарқли ўлароқ, японлар манзарани имкон қадар табиий ҳолда сақлаш тарафдоридирлар, шу сабабдан улар яратган ўтлоқ, гулзор, бог, митти дарахтлар – икебана санъати – қаровсиздек, тартиб берилмагандек таассурот қолдиради, ҳолбуки, ўша богда ҳар бир дарахтни қаерга, қайси дарахт ёнига экиш ҳақида боғбонлар, мутахассислар узоқ бош қотиришган, ўйлаган, ижод қилишган – бу хусусда, таъбир жоиз бўлса, қайгуришган бўлади.

Дарвоқе, журналда эълон қилинаётган ҳикоя Япониядаги бог яратиш санъати ҳақида озми-кўпми тасаввур беради. Умуман олганда, “Хазон қоплаган бог” мунгли оҳангларга, маънос кайфиятга йўғрилган. У кексалик, ўлим ва хотира – ёд этиш ҳақида, бог яратиш учун битта одамнинг умри етмаслиги ҳақида.

Ҳикояда мўйсафид Каяма умрининг охирги даври қаламга олинган. Рафиқаси вафот этган, ўғли билан қизи ҳам ўзларидан тинчиб, Токиога кўчиб кетишган. Ёлғиз қолган чол бирдан бог барпо қилиш таишишига тушади: “Каяма бог барпо қилишга киришганда олтмишини қоралаб қўйганди. Ўшандан буён ўн йил ўтибди”. Ҳикоя мана шундай ғамли оҳангдаги хабар билан бошланади. Каяма файласуф ёки шоир эмас, менимча, у ҳақида японлардан сўрасангиз, ҳеч қийналмасдан тавозе билан латиф оҳангда “Ахир у япон-ку” деб жавоб қилсалар, ажаб эмас. Шу маънода нима бўлган тақдирда ҳам, у ёлғизлиги учунми, бог билан овунмоқчимми, қолган умрига озгина бўлса ҳам маъно бағишмоқчимми – фарқи йўқ, у япон экан, бас, бог барпо қилишга қарор қилгани бежиз эмас – бу унинг қониди бор.

Жаҳон халқлари орасида японлар қадар табиатга яқин, уни яратувчи деб билишдан фахрланадиган халқ бўлмаса керак. Улар учун табиатдаги ҳамма нарса муқаддас. Айниқса, дарахт, тош ва гул. Дарахт образи япон ёзувчиларининг асарларида рамзий маъно касб этади. Кавабатанинг “Тоғлар фарёди” романини олинг:

“Довул гинго билан сакуранинг баргларини бир кечада тўкиб юборди. Булар Синго ҳовлиси ёнидаги энг улкан дарахтлар бўлиб, улар қаттиқ шамолларга бардошли эди, бироқ япроқлар бунақа шамолда тўкилмай иложи йўқ... Мана, баҳайбат гинго янги сурх япроқлар ёзди”. Ёки “Бамбук садоси, шафтоли гули” ҳикоясини олинг:

“Тоғ ёнбағрида баланд дарахтлар кўзга чалинмас, бироқ кичиклари шунчалар қуюқ, зич ўсган эдики, ям-яшил парда билан тўсиб қўйилган дейсиз. Фақатгина тепаликнинг энг юқорисида баҳайбат қуриган қарагай бир ўзи қад ростлаб турибди”.

Дунёга довуғи кетган Рёндзи богини эсланг.

Рабиндранат Тагор бир пайтлар Японияга қилган сафари чоғида “Япон кўзлари билан фикрлайди” деб бежиз ёзмаган.

Ҳикояга қайтсак.

¹ Журнал муштарийлари ушбу ҳикояни “Хазонрезги бог” номи билан Дилдора Алиева таржимасида ўқиганлар (2010/11). Ҳар икки таржима матни қиёси ўқувчилар ва тадқиқотчилар учун қизиқ машғулот бўлишига ишонаман. – О.О.

Ҳикояда табиат асар қаҳрамони ҳаётининг инъикоси сифатида қатнашади, тўғривоғи, қаҳрамон ҳаётини тўлароқ ифода этишига хизмат қилади. Лекин айни чоқда у ўз ҳолича асар воқеаларидан узилиб қолмайди, балки алоҳида аҳамият касб этади. Муаллиф Каяма билан бирга боғдаги ўзгаршилар, дарахтлар тақдири ва тошлар тарихи, ўтганлар ёди хусусида мулоҳаза юритмайди, фалсафа сўқмайди, балки шу нарсаларни ўқувчига етказиши учун киши билмас ишора қилади, акс эттириши ва руҳий кечинмалар тасвиридан фойдаланади.

Боғ барпо қилгач, ўлсам армоним йўқ, дея айтган Каяманинг ҳаёти кун сайин фаол руҳий таҳлил ҳамда қайғудоиш бўлишни талаб қилиб боради. Пировардида аввал Каяма, сўнгра ўқувчи боғ ўртасида ётган харсангга “сув керакдир” деб ўйлаб қолади. Қудуқдан сув келтириб тошга қуйиши, умуман, улкан тошни ювиши бошқа халқларга, хусусан, бизга ёт машғулот. Нима фойдаси бор, нимага керак бу беҳуда уриниши, дея мулоҳаза қиламиз биз. Лекин тошга тирик мавжудот сифатида қараиш она сути билан кириб, қон-қонига сингиб кетган японлар учун тош бағридан турли садолар чиқиши ҳам табиий.

Каяманинг яқини боғбон Судо вафот этгач, у янаям ёлғизланиб қолади. Ҳайҳотдай боғ, турли зийнатли, ҳашаматли тошлар, боғдан боққа кўчириб ўтказилган дарахтлар, оқ олхўри ҳамда бир замонлар, урушининг охирларида снаряд тушиб, уй ичида ёнгинда ҳалок бўлган аёллардан бирининг руҳи билан бир ўзи қолган Каяма ўлимни деярли эсламай қўяди. У энди, ярим тунда уйига кириб келадиган оқ кимоноли аёл хаёли билан яшай бошлайди. Бир кун ҳам зерикши нималигини билмайди у. Кунларнинг фарқига бормай қўяди, лекин улкан тошни нариги дунёга ола кетишининг иложи йўқлиги ҳақида фикр юритади. У ўзидан боғ қолаётгани учун ортиқ қувонмайди. Қувониши, гам чекишига йўл қўймайди унинг табиатга сингиб кетаётган ҳаёти. Яхши-ю, нақадар нурғам Каяманинг ҳаёти!

Муболага қилаятти деманг-ку, “Хазон қоплаган боғ” ҳикоясининг қаҳрамони Каяманинг ҳаёти ёзилмаган дostonдек таассурот қолдиради. Ушбу ҳикояни ўзбек режиссёри Собир Назармуҳамедовнинг “Армонли дунё” фильмига қиёслаш билан ҳикоя ҳақидаги мушоҳадаларимни яқунласам. Ўзбек режиссёрининг фильмида ҳам нафақага чиққан мўйсафид (ҳатто Каяма билан тенгдоиш) боғ барпо этишига киришади. Минг қийинчиликлар билан ниятига эришади. Лекин режиссёр бу масалани ижтимоий йўналишида ҳал қилади. Собик тарих ўқитувчиси амалдор, юлғич, зўравонларга, катта ўглининг “Дада, ўзингиз учун яшанг, сиз ҳам чойхонада оишхўрлик қилинг, ҳажга боринг – қанча пул бўлса мен бераман” деган илтимос-иддаоларига қулоқ солмайди, кеча-ю кундуз тер тўкиб, минг машаққат билан тошлоқ ерни обод қилиб боғ яратади, уни ҳеч ким ва ҳеч нарса қайтаролмайди бу йўлдан.

“Хазон қоплаган боғ” ҳикоясида эса шу масала фалсафий йўналишида таҳлил этилади. Ҳеч кими йўқ – хотини ўлган, болалари кетиб қолган, якка ўзи яшаётган Каяма дунёга ўзидан боғ қолдириши истагида ёнади ва боғ барпо қилади. Унга ҳеч ким халал бермайди; на амалдорлар, на зўравонлик, зулмни қуроли қилиб олган гуруҳ раҳнамолари зуғум қилмайди – у ўзи учун, юрак амри билан шундай савоб ишига қўл уради.

Япон халқининг табиатга муносабати тамоман ўзига хошлигини айтиб ўтдим. “Японларнинг санъати билан яқиндан танишар эканмиз, бу санъат асарлари донишманд файласуф ҳамда доно мураббий вазифасини ўтайди, бироқ улар вақтини нимага сарф қилади деб ўйлайсиз? Ердан Ойгача бўлган масофани ўлчашгами? Бисмарк сиёсатини таҳлил қилишгами? Йўқ, оддийгина алафдан ҳайратланишга”.

Бу улуг Ван Гогнинг эътирофи эди.

Таржимондан

СИҶЪИЛТИМ ЮҚИ

(Япония)

ХАЗОН ҚОПЛАГАН БОҒ

I

Боғ барпо этишга киришганда Каяма олтмишни қоралаган эди. Шунга ҳам ўн йил бўлибди... Уша пайтда яна ўн йил яшашига кўзи етмаган, узоғи билан икки-уч йил яшасам керак, деган хаёлда шу ишга қўл урганди. Бу йил етмишга киради... Очиғи, боғ ўзи орзу қилганидек чексиз, қувонч бахш эта олгулик даражага етгунча ҳеч бўлмаганда ўн йил ўтиши лозимлигини бошидаёқ англаган эди, лекин шунга қарамай Каяма шунча йил йиғиб-терган пулига икки юз цубо¹ ер сотиб олди.

Тамагава дарёсининг яқинидаги дарахтзор этагида, бир замонлардаги қиёфасини сақлаб қолган Мусасино яланглигида уй курди, ҳовлисини эса девор билан ўраб олмади. Шу сабабли умри ёзда дарахтлар соясию салқини, кузда эса тўкилган хазонлар орасида ўтарди. Йил-ўн икки ой боғда қушлар сайроғи тинмас, ёз фаслида илонлар пайдо бўлар эди. Башарти кунларнинг бирида боғ барпо этиш истаги оромини ўғирламаганда, у тўкилган япроқларни шамол учириб-ўйноқлаганини томоша қилиш билан умргузаронлик қилган бўларди.

Бу воқеа иккала фарзанди оила қуриб уйдан чиқиб кетишганидан сўнг юз берганди.

Хотини вафот этганида Каяма эллик иккига кирган эди. Оналарининг ўлимидан кўп ҳам ўтмай болалари – ўғли билан қизи – оила қуриш учун розилик сўрашди. Ушандан буён уларнинг деярли қадами узилган. Базиди қариб мианғи бўлиб қолганман, шекилли, дея кўнгли ғаш тортарди. Эҳтимол, узоқ йиллар маҳрамсиз, ёлғиз яшаш одамзодни шунақа инжиқ қилиб қўяр, деб ўзини оқлар эди. Бироқ шундай кезларда ҳамиша кўнгли ўксир, дунё кўзига қоронғи кўриниб кетарди. Ўғли уйланиш ҳақида гап очганда Каяма аввалига ўзи ҳал қилиб қўйиб, кўнглим учун сўраяпти, деган гумонда эзилди, лекин ўғли билан суҳбатлашгач дарҳол розилик берди. Қизи ҳам акасининг йўлидан кетди.

Фарзандлари бола-чақаси билан замонавий, шинам уйларда яшарди. Бугунги ёшларнинг замона зайли билан бу қадар бемехр ва оқибатсиз бўлиб кетганлигидан Каяма ўкинмасди-ю, фақат ўзининг ёлғиз экани, ҳеч кими йўқ одамдек ғарибу бенаво яшаётганлигидан юраги сиқилар эди... Иккита болам тўртта бўлди деб юрарди, йўқ, аксинча, ўйлаб қараса, тўртвидан айрилиб қолганга ўхшайди... Ҳолбуки, Каяма шуларни деб қайта уйланмаган эди-ку? Балки дали-дунёсини вайрон қилиб юборгудек қисматини унутишга ёрдам бўлар деб боғ барпо этишга киришгандир?! Эҳтимол, боғ билан андармон бўлиб ёлғизлигини унутмоқчидир?!

– Қанийди кўзим очиглигида боғ барпо қилсам, дунёдан армонсиз ўтардим. Боғни ўзим билан орқалаб кетолмасам, кимгадир мендан кейин нафи тегар... Ўзидан боғ қолаётганини ҳис қилган одам оёқ-қўлини хотиржам узатиб ўлса керак... – деб шивирларди кўпинча Каяма ўзига далда бериш учун, ҳолбуки, нариги дунё деганда нимани назарда тутаяпти, ўзи ҳам билмасди. У боғ орзуси ҳақида ҳам дастлаб иккиланиб, ишонқирамай гапирганди, чунки беш кунлигим борми-йўкми деган гумонда эди.

¹ Цубо – 3,3 м² ер майдони.

II

Кузнинг бошларида Каяманикига боғбон билан тошфуруш келди. Боғбонни – уни Судо деб аташарди – Каяманинг ўзи таклиф этганди, тошфуруш эса кутилмаганда пайдо бўлди. У чоғроққина юк машинасида Окутитибу тоғидан тош келтириб сотарди. Тош зарур биронта ҳовли ёки боғни топиб, эгаси билан келишарди-да, бир машинасини кўтарасига ўн икки-ўн беш минг иенга сотарди. Одатда, машинани ўғли ҳайдар, ўзи эса унинг ёнида ўтирарди. Онда-сонда бир неча кун илгари буюртма беришарди, аммо кўпинча саккиз-ўнта баҳайбат тошни машинасига ортиб олиб, эндигина қурилиш бошланган уй-пуй ахтариб юрарди.

Тошфуруш Каяманикига худди шу тариқа, тасодифан келиб қолган – боғнинг катталиги унинг диққатини тортган эди. “Менинг тошларимни бир кўринг, бунақасини бутун Япониядан излаб тополмайсиз, тошмисан-тош ўзиям”, – деди у. У юзи қизил, кўзлари қийик, тишлари оппоқ, кўнғиз мўйловли одам эди.

“Кўрсам кўрибман-да”, деб хаёлидан ўтказганди Каяма ўшанда ва пировардида бир эмас, бир неча машина харсангтош сотиб олганди. Унга далиғули ва кўнгли очик отасига қараганда янаям камтарроқ ва маҳнаткашроқ ўғли ҳам ёқиб қолганди.

Бир сафар Каяма тошларни олмайман дедими ёки арзонроқ сўрадим, тоштарош: “Домла, жуда пишиқ экансиз”, – деди ҳазиллашиб, аммо баарибир Каяма айтган нархга берди. У Каяманинг бир пайтлар мактабда ишлаганини боғбондан сўраб билган бўлса керак.

– Домла, назаримда, бунақа катта боққа, – тошфуруш қўлларини кенг ёзиб кўрсатди, – кам деганда ўн машина тош кетади. Йўлканинг ўзига эса юзта тоштахта керак. Ишончим комил, кейинроқ катта-катта тошлардан ҳам зарур бўлади.

– Аммо мен бор-йўғи еримнинг эллик цубосини боғ қилмоқчи эдим... Сиз айтаётган катта тош қанақа?

Тошфуруш азамат қулочини катта очиб:

– Мана бундай, – деди, сўнг оппоқ тишларини кўрсатиб жилмайди. – Мана шунга иккита келади, ҳам бўйига узунроқ. Мовий. Ўзиям биттаси юк машинасини эгаллайди.

“Қизиқ, боғбон Судо уни қаерга жойлаштирган бўларди?” – кўнглидан кечирди Каяма ва дафъатан мовий тош боққа алоҳида файз берса керак деган фикрга келди.

– Пулим камроқ. Шундан бошқа тош ололмайман. Ранги чиндан ҳам мовийми?

– Мовий, мовий. Бунинг устига, бебаҳо тош! Мен уни яқинда топдим, ҳали ҳеч ким билмайди. Фақат ўғлимнинг хабари бор. Бунақасини илгари кўрмагандим, рости. Сиз, зап хунари бор-да, қаёқдаги тошларни келтириб фалон пулга сотади, деб ўйласангиз керак? Қаёқда? Баъзан уч-тўрт кунлаб бир дона тош сотолмайсан, харажатингни қоплаёлмайсан. Токиога тош келтириш учун уч кун кетади; бир-бирига мос тошлар топишга яна бир кун; юк машинасига ортишга бир кун; яна бир кун олиб келишга. Бунинг орасида бензин керак; баъзан машина ишдан чиқади, баъзан мардикор ношудлик қилиб бехосдан топган тошингни ишдан чиқаради. Уйга қўлимизни бурнимизга тиқиб келган кунлар кўп бўлган – маош олмаганингдан кейин мажбур бўласан қарз-ҳавола кўтаришга. Бу ёғи ишчиларнинг хизмат ҳақи, бунинг устига, озгина сийлаб, кўнгли учун қиттак-қиттак қуйиб бераман, ҳаммаси ёш-ёш йигитчалар... Очиғи, мен бу тошларни яхши кўраман. Мана шу мовий тош, айниқса, кўнглимга ўтириб қолди. Менимча, роса сизбоп, боғингизга файз бағишлайди, зарур бўлмаса сотармидим... – ҳаяжонланганидан тошфурушнинг шундоқ ҳам қизғиш юзи бўғриқиб кетди.

Туйкус Каяма юраги дукурлаб ураётганини сезди. “...Шу бахайбат мовий тошни нариги дунёга олиб кетсаму тинчгина устига чикиб ухласам...”

Тахминан бир ҳафта ўтгач, савдогар юк машинасида ўша мовий тошни олиб келди. Манглайдаги терларни артар экан у ҳаяжонланиб:

– Бир ярим тоннадан кўп бўлса кўпки, кам эмас, – деди.

Бу бахайбат тошни машинадан тушириб, белгиланган ерга олиб бориш боғбоннинг зиммасида эди. Беш киши мисранглар ёрдамида тошни боғ ичкарасига секин-аста суриб-силжитиб кета бошлашди. Юмшоқ ер тошнинг оғирлигидан зирилларди. Белигача яланғоч бўлиб олган савдогар ўғли билан мардикорлар орасида ўралашиб юрарди.

– Секинроқ, кирилмасин! – дея огохлангирди Каяма, бироқ бу огохлантиришдан кўра кўпроқ ўдағайлашга ўхшарди. Одатда, Каяма шивирлагудек гапиргучи эди, ҳозир эса овозидан ўзи ҳайрон бўлди ва ичида “Тушунарли, мана шу тошни қабримга қўйишса керак”, деб қўйди.

– Ўзиям тошмисан-тош экан. – Каяма савдогарнинг елкасига қокди, лекин бирдан қараса, у қолиб, ўғлининг елкасига қоқаяпти. Савдогарнинг ўғли беозоргина жилмайди ва билинар-билинемас елка учуриб қўйди. Савдогар эса, кўзларини қисиб Каямага қаради:

– Бунақа тошда кундузи ҳам бемалол ётиб ухласа бўлади.

– Дарҳақиқат, – Каяма маъқуллаган бўлиб бош қимирлатди. – Кундуз кунни ухлаган яши, аммо бола-чақаси билан биргаликда шу тошда ўтириб кўк чой ичганга нима етсин?! – Ногаҳон унинг юраги қувонч туйғуларидан тўлиб-тошди; бироқ ўша заҳоти шашти қайтди. “Бунчалик содда бўлмасам...”

Тошни боғ ўртасига олиб боришганда қош қорая бошлаганди. “Балки, тошни яхшилаб ювиш керакдир?” деб ўйлади Каяма ва ёшгина мардикорга ёғоч челакни бериб, кудукдан сув келтиришни буюрди. Сув билан ювилган тошнинг силлиқ сатҳи бир зумда кўм-кўк тусда товланиб кетди... Каяманинг хаёлига бир замонлар маҳлиё бўлиб томоша қилган денгизи келди. Савдогарнинг кўзларида ёш ғилтиллади, у Каямага яқин келиб:

– Қулоғингизни тутинг, – деди. – Эшитяпсизми, худди тоғ ирмоқларининг шарқираб оқишига ўхшайди-я?

– Ҳа, ўхшаяпти. Қанийди мен ўлгандан кейин ҳам бу товушлар янаям аниқроқ эшитилса. – Каяма тошнинг намчил сиртини силаб-сийпади.

Савдогарнинг ёноғидан кўз ёшлари оқиб тушди.

– Тошни кўргани яна бир келарман, орқа эшикдан кириб томоша қиламан, майлими?

– Битта илтимосимиз, ўшанда раъйимизни қайтармасангиз, – дея қўшиб қўйди савдогарнинг ўғли иккиланиброк.

III

Икки-уч кундан сўнг Судо хушxabар келтирди:

– Аобадайда бағоят улкан боғ сотилаётган экан. Очиғи, икки-учта ишқибоз харидор бўляпти, шунинг учун, оладиган бўлсангиз, отни қамчилаш керак. Жуда арзон, бунинг устига, уч машина чиқадиغان қадимий тошлари бор, ҳаммаси жуда антиқа – ҳозир бунақаларини ҳеч қаердан тополмайсиз. Ноёб тошлар, ҳаммаси Курама, Косю, Тикубадан келтирилган... Очиғини айтганда, фақат битта жойдан келтирилган тошлар одамга завқ бағишламайди. Сизда борлари билан қўшиб, аралаш қилиб терилса, ёмон бўлмасди. Нима дедингиз?

Каяма боғнинг эгаси ҳамда шундай жаннатмонанд боғини сотишининг сабабини сўраб-суриштирди.

– Бу ер аллақайси банк директорининг данғиллама ховлиси бўлган. Ҳаво хужуми пайтида ёниб кетган. Орадан ўн йил ўтибди ҳам биров уйни қайта

тикламади, охир-оқибат банкирнинг беваси боғни сотишга қарор қилди. Менимча, беш, йўқ-йўқ, бемалол етти минг цубо чиқади. Ернинг қуруқ ўзини сотаркан – тошларсиз, дарахтларсиз. Тарашланган бир-биридан чиройли тошлари тикилиб ётибди. Бир замонлар боғ ичкарасидаги чойхонага элтадиган йўлкага фақат шунақа тошлар ётқизилган. Сизга бемалол етади. Агар ўша йўлка атрофларини кавласа, яна чиқади. Кўшк ёниб кул бўлгани билан тошлар қандок бўлса, шундайлигича турибди. Олган одам барака топади.

– Хўп, яхши, – деди Каяма. – Эртага бирга борамизми?

– Албатта. Ҳозирок бориб, боғ эгаларига айтиб қўяман.

Каяма худди фарзанди уйланишга рухсат сўраганида дарҳол розилик билдиргани каби ҳозир Судонинг таклифига осонгина унаб қўя қолганига ўзи ҳайрон бўлди. Болалари уйни ташлаб кетишгани билан, ҳарқалай, бу ерга Курамадан, Косю, Тикубадан келтирилган қадимий тошларни ётқизишади... Окутибу дарёсига қуйиладиган тоғ ирмоқларидан келтирилган тошлар ҳам бор... Каяма дафъатан тўлқинланиб кетди, назарида, чуқурлик қаърига кулаб тушаётгандек кўзларини юмиб олди... Боғ барпо қилишга киришганидан буён биринчи марта қора хаёллар дилига соя ташлаши эди...

Каяманинг уйдан Аобадайгача ярим соатлик йўл. У барвақт турди: ҳар куни эрталаб салқин куз ҳавосида мовий тош устидан сув қуяр, бу унинг қундалик юмушига айланган эди. Тош жуссадор одам танасини эслатарди. Чалқанча ётган “тана”ни – дарахт шохларидан томаётган ёмғир томчилари таъсирида кўк тусга кириб бораётган тошни кўриб Каяманинг юраги ҳаприқар эди. Назарида, улкан тошдан тоғ ирмоқларининг жилдираши эмас, балки илохий бир садо таралаётгандек бўларди.

“...Тошни ўзим билан нариги дунёга ола кетсам, олиб кетолсам... Устига чиқиб тинчгина уйқуга кетсам-да...” – кечаги хаёли унинг ёдига тушиб, кулоқлари тагида яна такрорланди. Худди шу асно орқа эшикдан Судо кириб келди.

– Бу янги тош ҳам ёмон эмас, аммо қадимий тошлар бошқача бўлади. Қисқаси, кетдикми ёки кута тураймо бироз?

Каяма нонушта ҳам қилмай Судо билан жўнади.

Аобадайдаги боғни кўриб Каяманинг оғзи очилиб қолди. Афтидан, боғ, Судо таърифлаганидек, беш цубо эмас, бемалол ўн минг цубо келарди. Сунъий тепалик ортида – баҳайбат дарахтлар саф тортган. Дарахтлар билан тошларни, чиқимидан қатъий назар, ҳар қаердан келтиришган кўринади. Каяма бамисли ҳали-хануз қадим Япониянинг руҳи сақланиб қолган боғда узоқ айланиб юрди, бу ерда ҳамма нарса боғ эгасининг урушга довур ҳаёт кечирганидан дарак берарди. Боғ алланимаси билан одам руҳини эзарди, Каяма шуни бутун вужуди билан ҳис қилди. Гўё мана шу ўн минг цуболик боғ уруш йилларидаги ёнғинда куйиб кул бўлган кўрғон ҳақидаги хотирани сақлаб турарди.

– Ушанда одамлар ўлган бўлса керак? – сўради Каяма Судодан.

– Ёнғин маҳали уйда фақат аёллар қолган экан – беш нафари ҳалок бўлган дейишади.

Каяма индамай йўлида давом этди. Ҳайҳотдай боғнинг гоҳ у қисмида, гоҳ бу қисмида дарахтлар билан тошларни олиб кетгани келган юк машиналар кўзга чалинар, мардикорлар, боғбонлар ғимир-ғимир қилиб юришарди.

Судо Каямани боғнинг орқа дарвозаси томон олиб бориб тошларни кўрсата бошлади. Унинг кўзлари чакнар, дам-бадам қойил қолиб оҳ тортиб кўярди. Сўнгра Судо Каямани пастак бамбуклар ёқалаб кетган соя-салқин йўлкадан бошлади.

Каяманинг кўзи вайрон бўлган омбор сингари эски, омонат уйчага тушди. Уч нафар ёш-ёш мардикор уйни шунчалик ғайрат билан осон бузишар эдики, худди фанердан қурилган иморатни йиқитяптими дейсиз?! Улар азбаройи қайнаб-тошган куч-қувватларига маҳлиё эканликларидан ичла-

рига сиғмасдилар. Каяма уларнинг жўшқин чехраларига қараб туриб, яна ичидан зил кетди. “Уйчанинг қурилганига юз йилдан ошган бўлса керак...” дея кўнглидан кечирди у.

Улар чойхона ёнидаги бошқа энсизгина сўқмоққа ўтиб пастга энаётганларида боғбон туйқус Каямага юзланди-да, ўта хаяжонланиб: “Шу ерда!” – деб қичқирганча бир гуруҳ мардикорларни кўрсатди. Унинг овозини эшитган йигитлар бошларини кўтариб уларга қарашди, лекин зум ўтмай яна ер кавлашга тушдилар. Чириган япроқлар қоришиб ётган тупроқ остидан кўнғиртоб тоштахталар кўринди. Сал нарида кавлаб олинган элликтача тош уйилиб ётарди.

– Эшитяйсизми? – деб сўради Каяма Судодан.

– Нимани?

– Ана холос, эшитмаётган бўлсангиз, унда...

“Эҳтимол, ёнғинда ҳалок бўлган аёллар ҳар куни тош ётқизилган мана шу йўлқадан юришгандир”, деб ўйлади Каяма. Аммо ўша аёлларнинг олис қадам товушларини ҳозир ҳам эшитаётганини Судога айтиб бўладими... Боғбон устидан кулади фақат. Тошларни унинг боғига ётқизишгач, шу товушлар яна эшитилармикан?!

Каяма қўлларини орқасига қилиб боғ ичкарасига қараб юрди, унинг юрагини яна оғир хаёллар камраб олди.

IV

Кўп ўтмай Судо яна хушхабар келтирди.

– Яқин-атрофда яна битта боғ сотиляпти, жуда хушманзара, шундоқ дарахтзор эмиш. Бунисига нима дейсиз?

Каяма аввалига бош тортмоқчи бўлди.

– Мен ҳовлимни бутунлай боғ қилиш ниятим йўқ. Ўзимга қолса, дарахтзорни ҳам, ўрмон дарахтларини ҳам сақлаб қолсам, кейин манзарали тошлар ётқизсам дейман.

– Биладан, биладан. Аммо тошларга мувофиқ бошқа дарахтлар эксангиз ҳам ёмон бўлмасди. Азалиями¹, соябонсифат қарағайларми, хуллас, шунга ўхшаганларидан... Сув яқин, роса олхўри экадиган ер...

– Шуларнинг ҳаммаси ўсадими ўша ерда?

– Ҳа.

Маълум бўлишича, уруш бошларида ўзи келтириб эккани учун Судо бу дарахтларни яхши билар экан. Уларнинг бебаҳо эканига кафиллик берарди. Гапига қараганда, у ерда танаси кучоққа сиғмайдиган беш туп литокарпус билан анор буталари ҳам ўсар экан. Хуллас, бунақасини етти иқлимдан топиб бўлмайди.

Шундоққина уйининг ёнида бунақа боғ борлиги Каяманинг тушига ҳам кирмаган эди.

– Сотиб нима қилишади шундай боғни?

– Ер-мулк эгаси яқинда қазо қилибди, унинг беваси дарахтни бошимга урамани, ўтлоқ билан ҳовуз барпо этаман деяётганмиш.

“...Демак, менинг боғимда ўша тошлар билан шу боғда ўсган дарахтларнинг товушлари жўр бўлиб янграр экан-да. Марҳумларга қадрли бўлган ҳамма нарса боғимда бирлашиб менга таскин беради...” Каяма енгилгина шабада ҳавода чирпирак қилиб ўйнаётган япроқлар шивир-шивирига кулоқ тутди. Ерда шилдираб учаётган хазон билан тўкилаётган бу япроқлар алланечук сокин оҳангларни вужудга келтирмоқда эди. Дафъатан шу оҳанглар оралаб қулоғига бир овоз чалингандек бўлди: “Хазон қоплаган боғ...” Ҳаво ниҳоятда мусаффо ва мунавварлигидан бамисли тушга ўхшарди.

“Хазон қоплаган боғ... Чакки ном эмас”, дея кўнглидан ўтказди Каяма ва Судога юзланди:

¹ Азалия – манзарали ўсимлик.

– Бўпти, боғни сотиб олганим бўлсин.

Судо дунёдан кўз юмганида Каяма олтмиш бешга чикқанди. Боғбоннинг еттиси ўтгач, Каяма унинг уйи ортидаги чоғроққина бокқа кирди. У ерда бир қари оқ олхўри ўсарди. Мана шу олхўри дарахтини ўз боғига олиб ўтиб эсмоқчи бўлиб боғ эгаларидан илтимос қилганди, улар кўнишди. Каяма шу вазифани бошқа боғбонга – Судонинг ошнасига топширди.

“Мана марҳумга азиз бўлган нарсалардан яна битта кўпайди...” Каяма оқ олхўрини қандай олиб чиқаётганларига қараб турар экан, шу боғдан Судо дарахтлар келтириб эккан кунни эслади.

...Кўпол, нокулай юкларни ташишга мўлжалланган катта аравага ортилган бахайбат дарахтларнинг илдизи жуда йўғон ва оғир бўлганидан оғиб кетмаслиги учун олд томонига тош осиб қўйишганди. Аравани уч йигитча тортиб кетишар, пақ-пакана Судо эса худди байрам намойишида кетаётган зобит сингари энг олдинда ғолибона қиёфада йўл бошлаб борар эди. Кўринишидан у бағоят хурсанд эди. Ногаҳон Каяманинг ҳовлисига кириб бораётганда арава бир томонга ағдарилди.

Кимдир жон ҳолатда: “Ҳазир бўлинглар!” – дея кичқирди, яхшиямки, Судо араванинг олд тарафида экан. Ҳеч нарса бўлмагандек у мардикорларга юзланиб: “Зарари йўқ. Биринчи тошларни туширинг”, – деб буюрди. Бу кераксиз шовқин-сурон, тахликали оҳангдаги “Эҳтиёт бўлинглар!”га ўхшаган чинқирқдан энсаси қотаётгани унинг авзойидан яққол сезиларди.

Тошлар туширилди, уларнинг оғирлигидан озод бўлган араванинг шотиси силтаниб асов от каби кўкка сапчиди. Каяма ўшанда Судонинг чаққонлигига қойил қолганди. “Мақтаняпти деманг-ку, лекин ҳалигача бирон ерим шикастланмаган. Балки бўйим пастлигига шунақадир. Спортга ишқивозларни қачон қараманг ё кўли, ё оёғи синиб, ё бели оғриб юришади. Менимча, машк қилишнинг ўзи кифоя қилмас экан”.

Мана шундай одамни дард енгди. Тўғриси айтганда, дард эмас, сакэ бошини еди. Ногоҳ кизил юзли тошфурушнинг ҳам ичкиликка суяги йўқ шекилли, деган фикр кўнглидан ўтди. Судонинг вафотидан кейин шу одам унга анча кадрдон бўлиб қолган эди. “Мана шу тошни кўргим келса, қадам ранжида қиларман боғингизга. Орқа эшикдан кириб бир дақиқага бўлсин томоша қилишимга ижозат берарсиз?” – деб сўраганди у, бироқ ўша-ўша қорасини кўрсатмади.

V

Орадан беш йил ўтди. Мовий тош узукка кўз қўйгандек бокқа ярашди. “Агар қулоқ тутсангиз, тоғ дарёларининг қулқуллаши эшитилади”, – деган эди тошфуруш. Бироқ мабодо ростданам бирон-бир товуш эшитилса борми, бу ватанида оққан тоғ дарёларини кўмсаётган тошнинг ўз овози бўлади.

Бироқ мовий тошга ўз ватанини қайта кўриш насиб этмаган эди. Унинг сатҳи ёмғир ва шамоллар таъсирида мовий осмон тусига кирди, бамисли тарам-тарам ажинларни ёдга солувчи энсиз ёриқларини кўм-кўк йўсин қоплади. Тош узра тарвақайлаб ўсган дарахтнинг остки сербарг шох-шаббалари уни беозоргина бағрига олган эди. Ёмғирли кунларда аёл танасини эслатувчи шу тош кўксига ҳосил бўлган камгакда сув йиғиларди. Аллақаердан шўх, тиниб-тинчимас чумчуқлар галаси баъзан ўзлари, баъзан полапонлари билан учиб келар, дастлаб жажжигина бўйинларини чўзиб шу сувдан қониб-қониб ичишар, сўнг қанотчаларини қоқиб-қоқиб шу камгак сувида гўё чўмилишарди. Сув қуриб қолган кезлар Каяма қудуқдан сув келтириб қуйиб қўйишни қанда қилмасди. Камгакда тўкилган япроқлар тўпланиб қолса, Каяма уларни олиб ташлар эди. Бу тирик жониворларни томоша қилиш унга олам-жаҳон ҳузур бағишлар, уларга нисбатан юрагида ҳароратли туйғулар жўшар эди.

Судо вафот этгач, боғ қаровсиз қолди. Каяма Судони қўли гул, бебаҳо боғбон, деб ҳисоблагани учун бокка қарашга бошқа одам қидирмади. Қарайдиган киши бўлмаганидан дарахт шохлари ҳар тарафга тарвақайлаб, беўхшов ҳолга келди, япроқлар тўкилавериб ер билан битта бўлди. Шамол уларни тош ётқизилган йўлкаларда учириб ўйнарди.

Ҳаёт ўз йўлида давом этарди, Каяма ҳам табиат қонуниятига мувофиқ шам янглиғ сўна бошлади. Унинг қадди букилди, белоғриқ бўлиб қолди, кўзлари хира тортди: жонсиз бокқан кўзларида ўлим шарпаси акс этди. Бутун аъзойи-бадани қакшаб оғрийдиган одат чиқарди, айниқса, хонасидан чиқмай уззукун қимир этмай ётганларида бу оғриқ хуруж қиларди. Шунақа пайтда жуда-жуда бокқа чикқиси келар, адоксиз изтиробларига фақат боғдаги дарахтлар, тошлар малҳам бўладигандек ташқарига ошиқарди.

Майда-чўйда ишларидан қутулгач, уйдан чиқмай узок йиллар давомида йиққан-тўплаган китобларини ўқиб ётарди. Баъзан эса хаттотлик билан шуғулланар эди. Қора сиёҳга ботирилган мўйқалам билан оппоқ қоғозга ёза бошлаган дақиқаларда бутун вужуди яйрарди. Афсуски, минг хоҳлаган тақдирда ҳам бу кунларни ҳаловатли ёлғизликнинг бебаҳо онлари сифатида қабул қилолмасди, зеро, иероглифларда ҳам ўлим қўланкалари акс этарди.

Кейинги пайтда Каяма тошлардан таралаётган товушларни тез-тез эшитадиган бўлиб қолди. Назарида, у юрган ҳар бир тошдан эшитилар-эшитилмас ун чиқаётгандек бўларди.

“Эҳтимол, бу ёниб кетган ўша беш нафар аёлнинг қадам товушидир?..” дея хаёлга чўмди бир куни Каяма ва ногаҳон юраги орқасига тортиб кетди. Йўқ, бу албатта, ўзининг қадам товуши. Ҳеч қанақа шубҳа-гумонга ўрин йўқ.

Бирок бир куни кечаси Каяманинг хонасига тош йўлкани бир-бир босиб, оппоқ кимоно кийган ёшгина аёл кириб келди.

– Ким у? – дея сўради Каяма, аёл жавоб бериш ўрнига орқасини ўгириб олди. Унинг кимоноси белбоғи тақилмаган эди. Аёл секин-аста юриб узоклаша бошлади. Ҳаммаси равшан, у Каямани чорлагани ташриф буюрган. Каяма уни кўздан йўқотиб қўймаслик учун шоша-пиша оёқяланг бокқа тушди.

У аёлнинг оёғи теккан тош йўлкадан бора туриб арвоҳларнинг оёғи бўлар эканми, дея ўзига-ўзи шивирлади, туш кўраётганим йўқ, деб қайта-қайта такрорлади. Тоштахталарнинг илиқлигидан ҳайратга тушди... Балки бу ўша аёл оёқларининг тафтидир?..

Каяманинг боғида Аобадай боғидан келтирилган саксонга тош елпиғичдай уч томонга ёйилган йўлкаларга ётқизилган эди, шу сабабли Каяма бир ерга борганида оқ шарпани йўқотиб қўйди. Бир вақт ўзига келиб қараса, мовий тош ёнида турибди. У тошга яқин келиб ҳовуз ёқасида зоғорабалиқларни чорлаш учун чапак чалишгани каби қафтларини бир-бирига қарсиллатиб урган эди, бунга жавобан тош бағридан акс садо таралди. Шу чоқ орқа томондаги тоштахталардан яна овоз келди. Каяма Судонинг беш нафар аёл ҳалок бўлган, деганини эслади. “Эҳтимол, бу аёл ўшалардан биттасидир, – деб ўйлади у титраб-қакшаб ва беихтиёр ярим вайрона омборхонага ўхшаб қолган чой маросими ўтказиладиган уйча кўз олдида гавдаланди. – Эҳтимол, бешта аёлдан фақат биттаси уйчага доим келиб-кешиб юргандир?! Айнан бугун пайдо бўлгани балки...”

– Эшитяпсизми?

– Нимани?

– Ана, халос! Наҳотки эшитмаётган бўлсангиз... – Каяма Судо билан ораларида бўлиб ўтган суҳбатни эслади. Ўн йил муқаддам ўлган хотини излаб келмаган бўлса керак?! Бу аёлнинг қадди-қомати бутунлай бошқача – ёш қизга ўхшайди-ю! Шубҳа-гумонлардан Каяманинг юраги сикилди.

VI

Каяма етмишга чикди. Энди у деярли кун бўйи пешайвонда, ором курсида хаёл суриб, гоҳида мудраб ўтирарди. У кўпинча мана шундай ҳолатда, осонлик билан қийналмасдан жон берсайдим дея ўйларди. Ям-яшил боғ ўз кўрки ва таровати билан ҳамон унга қувонч бахш этар, бироқ анчадан буён юрагининг қат-қатида чўкиб ётган аллақандай хавотир туфайли бу қувонч, бу сурур та-тимас, ширин хаёл суришига монелик қилар эди. Бу туйғудан энди ҳеч қачон қутулолмаслигини Каяма яхши тушунарди.

Каяма қулоғини қоматга келтираётган машиналар шовкин-суронига қарамасдан рўзгор халтасини кўтариб кўчага чиқар ва секин-секин юриб пастликдаги дўконга тушарди. Мабодо харидорлар орасида тенгдошларини кўрса, ўзини кўрмаганга оларди. Атай бундай қилмасди, беихтиёр, ғайритабиий равишда шундай ҳол юз берарди, кексаларнинг ачинарли ахволини кўрганда у адо бўларди. Уларни ҳашаматли жавонлар қизиқтирмас, антиқа, ноёб буюм-ларга қайрилиб қарашмас эди – бошларига урадимми! Етмиш яшар чол, қўлида халта, у ҳам ярми бўш – ярашадими, йўқ, ачиниб қарашса-ку майли, устидан қулишмайдими?!

Кекса кишини овқат асрайди, бироқ унинг иштаҳаси йўқ – нима еди, қачон еди, сўрашса, аниқ жавоб беролмасди. Боғ қанчалик гуркираб ўсган бўлса, Каяма шунчалик ориқлаб кетганди. Дўкондан доим бир хил нарсалар харид қиларди: нон, сариеғ, тухум, кўк чой, олма-полма – бўлди, бошқа нарса ҳақида қайғурмас ҳам эди. Унинг фикрича, шулар ҳам кекса одамга кифоя қиларди, чунки бозор қайтиши бор – қийналади, шу сабабли еб-ичишдан имкон қадар ўзини тиярди. Бир кунда уч маҳал овқатланарди, бора-бора икки маҳалга ўтди, охирги пайтда эса атиги бир марта, ўшанда ҳам тўйиб овқат емасди, фақат кўп сув ичади. Баъзан тўйиб таом егиси келиб қолар эди-ю, бироқ ўша заҳоти бу ниятидан қайтар ва яна-тагин озгина овқат билан кифояланар эди, зеро, унга фарқи ҳам қолмаганди нима ейишининг, қанча ейишининг.

Куёш заволга юз тутганда ўринга кириб ётарди. Оқшомги газеталарни ўқир, то кўзлари юмилиб кетгунча китоб мутолаа қиларди. Ана шундагина китобни ёпиб, бироз шифтга тикилиб ётганида яна уйкуда тинчгина жон бериш ҳақида хаёл суради...

Шу йили оқ либосли аёл боғнинг тош ётқизилган йўлкаларидан юриб яна унинг ёнига келадиган бўлди. У тез-тез, деярли кунора келар, унинг шарпасини сезди дегунча Каяма орқасидан бокқа ошиқарди. Юраги ҳаприқиб унинг ортидан эргшиб борар экан, худди ўша аёлни унинг ичида биров чақираётгандек бўлар ва у тўхтамай ортидан кетаверар, то нимадандир уялгандек оёқлари ўз-ўзидан тўхтаб қолмагунча бораверарди. Оқ либосли аёл ҳамиша бирдан ғойиб бўларди. Доим битта жойда – мовий тош ортида йўқ бўлиб қоларди...

Каяманинг ёноғига бир томчи томди. Йўқ, бу кўз ёши эмасди. Кўзларида пайдо бўлган қандайдир ачиштирувчи оғриқдан вужудга келган намлик эди бу. Туриб-туриб тошфурушнинг ҳам Судо сингари сакэ касрига қолиб ўлиб кетгани хаёлига келди.

“Агар тирик бўлсанг, нега шу пайтгача йўқламадинг? Ўзингни ҳам, ўғлингни ҳам шунчалар кўргим келаяптики яна!..”

Қоронғилик оғушида кумушранг зоғорабалик бир сакрадио яна шалоп этиб ҳовузга шўнғиди. Сув сатҳида қорамтир доиралар ҳосил бўлди. Ҳовуз тубида балиқлар осуда сузарди. Каяма ҳаяжонга солаётган оқ кимоноли аёл хулёсини кўз олдидан ҳайдашга ҳоли келмай қотиб қолди. Назарида, тош устида юз йилдан бери қимир этмай мана шундай ўтиргандек туюларди...

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

БУГУНГИ ЧИН ЮРТИНИНГ СИЁСИЙ ЙЎЛИ ВА “ХИТОЙ ОРЗУСИ”

Хитойда шўроча қайта қуриш тажрибасини такрорлаш тузатиб бўлмас оқибатларга олиб келади, деб ҳисоблайдилар.

2014 йил 1 октябрда Хитой Халқ Республикасининг ташкил этилганига 65 йил тўлди. ХХР тарихини икки даврга бўлиш мумкин. Биринчиси – 1949 йилдан 1977 йилгача – синовлар ва хатолар вақти. Иккинчиси – 1978 йилдан бошлаб – социалистик замонавийлаштиришни муваффақиятли амалга ошириш вақти.

Ҳокимият тепасига келгандан кейинги дастлабки йилларда Хитой Коммунистик партияси социалистик қурилиш – саноатлаштириш, жамоалаштириш ва маданий инқилобнинг ўша вақтда умум томонидан эътироф этилган тамойиллари йўлидан борди. Бунда таомилдаги жиддий хатолар ва камчиликлар ҳам бўлди. Халқ коммуналари, синфий душманлар билан курашиш, ниҳоят, роса ўн йил давом этган ва мамлакатни иқтисодий ва сиёсий бошбошдоқликка гирифтор этган “маданий инқилоб” шуларга киради. “Шу билан бирга, – деб таъкидлашади таҳлилчилар, – бугунги Хитойда бутун дастлабки даврни фақат биргина хатоларга олиб келиб тақаш нотўғри бўлар эди – Хитой Халқ Республикаси халқаро майдонда ўзини ёрқин намоеён эта олган мустақил, кучли давлатга айланди”.

Ўтган асрнинг 70–80-йилларида Компартия раҳбарияти ўтмиш, ҳозир ва келажакка нисбатан қатор жиддий хулосалар чиқарди. Бу социалистик – айнан социалистик! – замонавийлаштириш дастури эди. Мазкур қоидалар мамлакат ичкарисида ҳам, ундан ташқарида ҳам тўпланган тажриба ва ўзгариб турувчи ҳолатларни ҳисобга олиб муттасил тузатиб-тўлдириб борилди.

Энг аввало, шундай хулоса чиқардикки, ҳар бир мамлакатнинг, айни ҳолда Хитойнинг тараққиёти унинг маданий-тарихий хусусиятларини белгилаб берувчи ўз миллий хоссасига эга.

Хитойда бошқа мамлакатларнинг иқтисодий ва сиёсий тажрибасини ўрганиш ва ундан фойдаланишни инкор этишмайди, аммо шу шарт биланки, агар у, яъни мана шу тажриба, Хитой давлатининг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти талабларига жавоб берса! Хитой раҳбарияти стратегик йўлининг ўзи “ислохотлар ва очиклик сиёсати” деб аталади. Хитойнинг минглаб фуқаролари хорижий мамлакатларда касб тайёр-гарлигини ўтамоқдалар, чет эл тажрибасини ўрганиш учун давлат ва партия органларининг ходимлари мунтазам чет элга чиқиб келмоқдалар. Мамлакатда жаҳоннинг кўплаб давлатидан юзлаб таниқли сиёсатчилар, иқтисодчилар, олимлар хитой тингловчилари олдида ўз қарашларини бемалол баён этадилар. Бироқ иқтисодий ва айниқса, сиёсий қарорлар қабул қилишда Хитой эксперт ҳамжамияти ҳал қилувчи роль ўйнайди. Фақат Пекин ва Шанхайдагина эмас, балки мамлакатнинг чекка жойларида ҳам ўнлаб давлат таҳлил марказлари мавжуд.

Узоқ давом этган муҳокамалар натижасида “хитойда ўзига хос социализм концепцияси” ёки “Дэн Сяопин назарияси” шакллантирилган эди. Бу социализмнинг назарияси ва амалиётидаги янги, хитойча сўз

эди. Бу концепцияга кўра социалистик жамият куришнинг ўзи узоқ тарихий даврни – ўттиз-қирқ йилларни, эҳтимолки, асрларни эгаллайди, ҳар ҳолда бу даврнинг вақтинчалик чегаралари белгиланмаган. Ўтиш даврида мулкчилик шаклларига нисбатан муҳим қоидалар сираси мана шундан келиб чиқади. Хусусий мулк давлат, жамоат ва кооператив (ширкат) мулки билан бир қаторда тенгхукукли шакл деб эълон қилинган. Бу фақат партия ҳужжатларида эмас, балки давлат конституциясида ҳам қайд этилган. Кўриб турганингиздек, тадбиркорлар социализм курилишининг тенгхукукли иштирокчилари ҳисобланадилар.

Айни вақтда иқтисодиётнинг бозор бошқаруви услублари хўжалик юритиш амалиётига кириб келди. Хусусий маблағ (сармоя) халқ хўжалигининг қатор соҳаларида муҳим аҳамият касб эта бошлади. Бирок иқтисодиётнинг стратегик соҳалари – темир йўл ва авиация транспорти, нефть ва газ компаниялари, табиий бойликлар қазиб чиқарувчи корхоналар, масалан, кўмир конлари, банклар – давлат ихтиёрида қолмоқда. Дорихоналар ҳам давлатники саналади, шу боисдан дориларнинг нархи барча шаҳар дорихоналари учун барқарор ва ягона ҳисобланади. Айтгандай, китоб ва рўзнома маҳсулотлари нархи дўкон ва дўкончаларда сотилаётганда эмас, балки уни чоп этаётган вақтда белгиланади.

Илмий тадқиқотлар тараққиёти давлат режаларида устувор тусга эга. Хитой Фанлар академияси ва Хитой Ижтимоий фанлар академияси одатдаги тартибда бир меъёрда фаолият кўрсатмоқда. Муайян илмий ва ишлаб чиқариш вазифаларини ҳал этиш учун зарурат туғилганда чет эллик мутахассислар жалб этилмоқда.

Партия ва давлат органлари ходимларини тайёрлаш тўғрисида алоҳида гапиришга тўғри келади. Жўнгина айтганда – амалдорларни тайёрлаш тўғрисида. Партия мактаблари ва маъмурий муассасаларнинг кенг тармоғи ишлаб турибди. Масалан, Пекинда шаҳар партия мактабидан ташқари бундай муассасалар шаҳарнинг ҳар бир туманида ва ҳаттоки бир қанча йирик компанияларида мавжуд. Марказий партия мактабида олий даражадаги раҳбарлар ҳам – чекка вилоятлар партия кўмиталари котибларидан вазирларгача, университетларнинг ректорларидан тортиб, ижодий уюшмаларнинг масъул ходимларигача қайта тайёргарликдан ўтказилади. Уларга фақат мактаб ўқитувчиларигина маъруза ўқимади, уларнинг олдида мамлакатнинг турли даражадаги раҳбарлари нутқ ирод этади.

Хитойликлар тажрибали ва ёш мутахассисларни кўшиб юборишга ҳаракат қиладилар. “Маданий инқилоб” амалиётига узил-кесил чек қўйилган, унда на зарурий амалий тажрибага, на касбий билимларга эга “мутахассис ходимлар – ракеталар” кўпинча раҳбар бўлар эди. Энди, чекка вилоятлар ва айниқса, марказий даражадаги раҳбар бўлиш учун қуйи ишлар борасида тажрибага эга бўлиш зарур, шу боисдан чекка вилоятлар партия кўмиталари вазирлари ва котиблари орасида 40 ёшдан, МҚ сиёсий бюроси аъзолари орасида – 50 ёшдан кичик шахс йўқ.

Натижада Хитойда барқарор ҳокимият устунни – вертикаль тизими вужудга келади. Бунда, биринчидан, қарорлар қабул қилиш бир одамга – илгари бўлганидек, бир шахсга боғлиқ бўлмайди. Иккинчидан, раҳбар лавозимлар, шу жумладан, энг олий лавозимларни банд этиш учун кенг захира мавжуд. Коррупция (порахўрлик) партия ва давлат ҳаёти учун асосий хавф деб эълон қилинган, у билан муттасил кураш олиб борилмоқда. Давлат компаниялари, чекка вилоятлар ва шаҳарлар раҳбарлари, йирик ҳарбий амалдорлар, вазирлар ва ҳаттоки Сиёсий бюро аъзоларига қарши суд жараёнларининг олиб борилиши – бунга ёрқин мисол.

Таъкидлаш жоизки, давлат даражасида қабул қилинадиган барча қарорлар Эксперт ҳамжамияти томонидан олиб бориладиган узоқ муддатли ва кунт билан муҳокама қилиш натижаси ҳисобланади, у, одатдагидек, тараққиётнинг анча куйидан анча юқори босқичига аста-секин ўтишни афзал билади.

Масалан, “маданий инқилоб” ниҳоясига етиши биланоқ “социалистик режали иқтисодиётни тиклаш” йўли олға сурилган эди, кейин унинг ўрнини режанинг давлат ролини сақлаб қолган ҳолда бозор қурилмаларини татбиқ этиш зарурияти тўғрисидаги фикр олди. Энди бўлса, ўттиз йил ўтгандан кейин бозорнинг ҳал қилувчи аҳамияти тўғрисида гап юритилди. Фақат эндигина хусусий тижорат банклари пайдо бўлишига имконият туғилди. Бунда иқтисодий жараёнларнинг давлат томонидан бошқарилиши ва аҳамияти аввалгидек тан олинмоқда. Мана шундай ёндошув туфайли айрим мамлакатлар иқтисодиёти учун хос бўлган нарх-навонинг ошиши ва пулнинг қадрсизланишини четлаб ўтишга эришилди.

Юмшоқ қилиб айтганда, хитой олимлари Гайдарнинг “этни ўлдириб даволаш” сиёсатиға шубҳа билан қарайдилар, унинг ўзини зинҳор буюк иқтисодчи деб билмайдилар. Олдин айтиб ўтганимиздек, стратегик тусдаги корхоналар хусусийлаштириш жараёнидан чиқариб ташланган эди.

Хитойда шу нарсани яхши тушунишдики, сиёсий ва ўз-ўзидан иқтисодий барқарорлик кўп ҳолларда мамлакатдаги маданий-мафкуравий вазиятга боғлиқ бўлади. Шу муносабат билан жамиятда Хитой ва Хитой Халқ Республикаси тарихини яхлит тушунишга ва ватанпарварлик туйғусини тарбиялашга имкон берувчи мафкуравий андозалар ва маданий меъёрлар тарғиботига катта эътибор қаратилмоқда.

Мао Цзэдун ҳаётининг, айниқса, сўнгги даврларидаги хатолари ҳақида гапирмоқдалар, аммо айни вақтда шуни ҳам таъкидламоқдаларки, буюк сиёсий арбоб, буюк инқилобчининг хатоларини кўп жиҳатдан Хитой Компартиясининг ғоятда қийин вазифаларни ҳал этишига тўғри келгани билан изоҳламоқдалар.

Моҳиятан, ҳозирги вақтда Хитойда қурилаётган социализм андозаси собиқ Совет иттифоқида мавжуд бўлган социалистик қурилиш билан кўпда умумийликка эга эмас. Энг аввало, у ушбу андозанинг иқтисодий таркибига тааллуқлидир. Хитой жамиятининг сиёсий тузумида ҳам муайян хосса мавжуд, ягона миллий фронт тобора кўпроқ аҳамият касб этмоқда, унга Компартиядан ташқари фақат унга раҳбарлик қилаётган жамоат ташкилотларигина эмас, балки саккиз “демократик партия” ҳам киради. Агар илгари бу партиялар соф безак вазифасини бажарган бўлса, энди улар ижтимоий-сиёсий ҳаётда муайян роль ўйнай бошлади: уларнинг вакиллари ҳокимият органларида, олий ўқув юртларида, илмий муассасаларда раҳбарлик ўринларини эгаллаб турибди. Марказий ҳукуматнинг икки вазири – коммунист эмас.

Ғарбда Хитой раҳбарларини мамлакатда демократия йўқлигида айблайдилар. Бироқ танқидчилар Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий-тарихий хусусиятларини, унинг миллий ўзига хослигини ҳисобга олмайди. Хитойликларнинг фикрича, Хитойда шўролар қайта қуриш тажрибасини такрорлаш тузатиб бўлмас оқибатларга олиб келиши мумкин. Хитой Коммунистик партияси сиёсий тузум қурилмаси элтувчиси ҳисобланади, шу боис унинг обрўйига путур етказиш мамлакатда сиёсий барқарорликнинг барҳам топишини англатади.

Бугунги Хитойда барча муаммоларни бемалол муҳокама қилишга йўл қўйилган. Фақат “тўрт асосий тамойил”ни танқид қилиш мумкин эмас – Компартия томонидан жамиятнинг бошқарилиши, социализм қурилиши

йўли, марксистик мафкуранинг раҳбарлик роли, халқ демократик диктатурасининг мавжудлиги.

Ҳаёт бир жойда тўхтаб қолмаслигини, халқаро аҳволнинг ўзгарувчанлигини, бутун дунёни қамраб олган глобализация марксизмининг назарий қоидаларини муттасил янгилаб туришини талаб этишини хитойликлар аъло даражада тушунадилар. 1985 йилдаёқ Пекин университетининг таниш профессори мен билан суҳбатда айтган эдики, Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин, Мао Цзэдун – худолармас, одамлардир, одамлар хатодан холи эмаслар. Бугунги кунда “хитой орзуси” хақида кўп гапирилмоқда, унинг маъноси шундан иборатки, Хитойни қудратли, гуллаб-яшнаган, бой давлатга айлантириш. Хитой раҳбарлари нутқларида Мао Цзэдундан иқтибослар деярли учрамайди, учраган тақдирда ҳам улар Дэн Сяопиндан олинган бўлади. Хитой жамиятшунослари олдига муҳим вазифа қўйилган – жаҳонда ва Хитойнинг ўзида содир бўлган улкан ўзгаришларни ҳисобга олиши мумкин бўлган XXI аср марксизмини, инновацион марксизмни яратиш, вассалом.

Албатта, мамлакатда жиддий муаммолар тўлиб-тошиб ётибди. Фарбада иқтисодга пайғамбар деб тан олинган машҳур Рубини 2011 йили кейинги икки йилда Хитой иқтисодиёти таназзулга юз тутади, деб башорат қилганди. Бироқ 2014 йил ҳам охирига бораёпти, Хитой эса жаҳонда ЯИМнинг ҳар йили барқарор ўсишини ўзида намоён этиб келаётган сал бўлмаса ягона мамлакат ҳисобланмоқда. Ҳозирги вақтда Хитой ўзининг иқтисодий қудрати бўйича жаҳонда иккинчи ўринда турибди. Кўплаб иқтисодчиларнинг башоратларига кўра, у шу кўрсаткичлар бўйича АҚШни 2020 йилда қувиб ўтади. Кўриниб турибдики, “Хитой хоссали социализм” концепцияси ўзининг ҳаётбахшлигини исботламоқда.

Ҳозирги Хитойнинг иқтисодий ва сиёсий ютуқлари хитой жамиятининг долзарб муаммоларини ҳал этишга ноандозавий, ўзига хос тарзда ёндошуви натижаси ҳисобланади. Хитой олимларининг айтишича, Маркс, Энгельс, Ленин мулақо бошқа тарихий шароитларда яшашган ва шу боисдан уларнинг ишларида замонавий талабларга жавоб йўқ. Шунинг учун мустақил тафаккурли иш зарур. Бунинг учун эса Хитой партия ва илмий матбуотида мамлакатнинг муайян тарихий шароитини, албатта, ҳисобга олиш зарур, деган фикр ҳар доим ёдда туради. Мавҳум эмас, балки муайян марксизм – хитойлаштирилган марксизм талабининг келиб чиқиши шундан.

Дэн Сяопин бошлаб берган ижтимоий назария ва сиёсий амалиёт муаммоларига янгича ёндошув Хитой раҳбарларининг учинчи ва тўртинчи авлоди томонидан давом этдирилган эди. “Тараққиётнинг илмий концепцияси” ҳокимият тепасига 2002 йилда келган Ху Цзинтао бошчилигидаги Хитой раҳбарларининг тўртинчи авлоди сиёсатининг мафкуравий асоси бўлди. “Тараққиёт” тушунчаси ислохотлар йўлидан узлуксиз ҳаракат қилишни, инсон ижтимоий ҳаёти барча жиҳатларини бундан кейин ҳам ўзгартириб боришни англатади. “Тараққиётнинг илмий концепцияси” янгиллиги, айтиш мумкинки, инновацион туси шундан иборатки, унда фақат иқтисодиётга эмас, балки жамиятнинг ҳар томонлама ривожланишига зўр берилади. Хитой социализми муваффақиятлари шу билан изоҳланадики, Хитой Компартияси мутаассибона марксизм ақидаларидан қатъиян юз ўгирди, мамлакат олдида турган муаммоларни ҳал этишнинг ўз оригинал услубларини тақлиф этди.

Таникли Россия хитойшуноси, РФА Узоқ Шарқ институти директори, академик М. Титаренко сўзларига кўра, хитой хоссали социализм концепцияси нимаси биландир собиқ Совет иттифоқидаги НЭП (Янги иқтисодий

сиёсат)га ўхшаб кетади, аммо унинг “амалиёти НЭП сиёсатидан кўра анча олис ва теран бормоқда. Зеро, хитой хоссали социализм назарияси капиталистик унсурларни ўткинчи ҳамроҳ деб эмас, балки социализм қурилишининг тенгҳуқуқли иштирокчиси деб қарайди. Мулкчиликнинг барча шакллари, шу жумладан, хусусий мулкнинг турли шакллари давлат, жамоатчилик шаклидаги ҳуқуқларда тенглаштирилган. Хусусий мулкдор, сармоядор эртами-кечми йўқ қилиб юбориладиган синфий душман деб эмас, балки тенгҳуқуқли шерик сифатида қаралади. Хитой уйғонишининг, хитой миллати уйғонишининг умуммиллий манфаатлари – бу шундай нарсаки, у Хитой жамиятининг барча қатламларини бирлаштиради. Уйғониш ғояси бу – умуммиллий ғоя”.

2012 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган ХКПнинг XVIII съездида партиядоги ҳокимият Си Цзинпин бошчилигидаги Хитой раҳбарларининг бешинчи авлодига ўтди. У янги назарий қондани – “хитой орзуси” ҳақидаги қондани илгари сурди. Унинг маъноси қуйидагидан иборат: “хитой орзуси” давлатни гуллаиб-яшнатиш, миллатни уйғотиш ва халқ бахтидан иборат. Ўзининг кейинги нутқларида Си Цзинпин “хитой орзуси” мавзусига бот-бот мурожаат қилди.

Шуни ҳисобга олиш керакки, 1840 йилда Англия бошлаб берган “афъюн уруши” вақтидан буён (унда Хитой мағлуб бўлган эди) у, Мао Цзэдун рамзли қилиб ифодалаганидек, “яриммустамлака, яримфеодал давлат”га айланган эди. Хитой деярли ички ва ташқи сиёсатда мустақил қарор қабул қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлган, ўз ҳудудининг бир қисмида мустақиллигини бой берган эди. Империалистик давлатлар ва энг аввало, Япония Хитойни тобе давлат деб қарар эди.

Бугунги Хитойда айнан 1840 йилдан “афъюн уруши”дан эътиборан “хитой орзуси”ни рўёбга чиқаришнинг олис йўли бошланган эди. Энди эса “хитой орзуси”ни аниқ рўёбга чиқариш вақти келди. ХХР ташкил топишининг юз йиллиги, яъни 2049 йилга келиб, Хитойда “бой, қудратли, демократик, тамаддунли, мутараққий, замонавий социалистик давлат” қуриш кўзда тутилмоқда. Фақат шундагина “хитой орзуси” рўёбга чиқади.

Маълумки, ҳар қандай одам қайси давлатда яшаётганидан, қайси миллатга мансублигидан қатъи назар юксак орзу ва интилишларсиз умр кечиролмайди, унинг ўз келажаги, ҳаётдаги ўз ўрни ҳақида орзуси бўлади. Бу миллатга ҳам дахлдор. Си Цзинпин сўзлари бўйича: “Хитой миллатининг уйғониши янги замон давридаги хитой миллатининг энг буюк орзусидир, бу орзуда кўплаб хитой авлодларининг эзгу истаклари мужассам топган. Ҳар бир одамнинг келажаги ва тақдири давлат ва миллатнинг келажаги ва тақдири билан йўғрилиб кетган. Агар давлатга яхши бўлса, миллатга яхши бўлса, шунда ҳаммага яхши бўлади”.

Си Цзинпин ХКП МҚнинг бош қотиби этиб сайлангандан кейин ўзининг биринчи нутқида кенг омманинг орзуси қандайлиги тўғрисидаги масалани кўтариб чиқди: “Бизнинг халқимиз ҳаётни кадрлайди, янада сифатлироқ таълимни, янада барқарорроқ ишни, янада коникарлироқ даромадни, янада мустаҳкамроқ ижтимоий таъминотни, янада юқори даражали соғлиқни сақлашни ва тиббий хизматни, янада қулайроқ турар-жой шароитларини, янада соғломроқ атроф-муҳитни истайди, болаларимиз янада яхшироқ шароитларда ўсишларини, янада мароқлироқ ишга эга бўлишни ва ҳаётлари тобора, кундан-кун яхши бўлиб боришини хоҳлайди”.

Хитойшунос бўлганим ўларок, неча йиллар Хитойга мунтазам бориб-келиб турганим сабабидан шу нарсаларни ўз кўзим билан кўриб ишончим комил бўлдики, сўнгги ўттиз йилдан сал кўпроқ вақт давомида, яъни ислохотлар ва ошқоралик сиёсати амалга оширилиши даврида миллион-

лаб хитойликнинг ҳаёти яхши томонга қараб ўзгарди, моддий ва маданий даражаси ўсди, турар-жой шароитлари яхшиланди, бу вақт ичида аҳоли даромади 30 мартадан кўпроққа ошди. Хитой шаҳарларидаги ресторанлар ва қаҳвахоналар гавжум. Сўнгги йилларда кўпсонли хитой сайёҳларини фақат Россияда, Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларидагина эмас, балки Европада – Германия, Франция, Англия ва ҳ.к.ларда учратиш мумкин. Албатта, хитой жамиятида жиддий иқтисодий ва сиёсий муаммолар йўқ эмас, шулардан бири коррупцияни тилга олиш мумкин. Худуди, аҳолиси бўйича бу қадар катта мамлакатда айна муаммолар бўлмаслиги ҳам мумкин эмас – ахир, оз эмас – 1 миллиард 300 минг нафардан ортиқ одам истиқомат қилади.

Си Цзинпин олға сурган “хитой орзуси” ҳақидаги қоида илмий нашрлар, оммавий ахборот воситаларида – босма ва электрон ахборотларда жонли муҳокамалар мавзуси бўлиб қолди. Муаллифлар – хитой жамиятининг турли қатламлари вакиллари. Мақолаларнинг аксарияти ҳозирда жаҳоннинг турли мамлакатларида истиқомат қилувчи хитой муҳожириларида келиб чиққан шахсларга мансуб.

Бугунги кунда Хитойда фан ва техника тараққиётига катта эътибор қаратилмоқда, илмий тадқиқотларга катта-катта маблағлар ажратилмоқда, мамлакатда тўртта давлат академияси ишлаб турибди, Хитой Фанлар академиясидан ташқари (115 та институт), мустақил Хитой Тиббий фанлар академияси (18 институт), Хитой Қишлоқ хўжалиги фанлари академияси (31 институт) мавжуд. Гуманитар йўналишдаги институтларни ўз ичига олган Хитой Ижтимоий фанлар академияси билан бир қаторда (улар ҳаммаси бўлиб 37 та) шундай академиялар марказга бўйсунувчи ҳар бир чекка вилоят ва шаҳарларда фаолият кўрсатиб турибди. Олий ўқув юртли ходимлари ва ўқитувчиларининг лавозим маошлари анча оширилди, сўнгги маош оширишлари жорий йилда бўлиб ўтди.

Хитой матбуотида айтиладики, “хитой орзуси”ни рўёбга чиқариш учун теран тарихий илдизларга эга, Хитойнинг кўпасрлик тарихидаги “жабр чеккан” “хитойча йўл”дан бориш зарур.

Бундан ташқари, “хитой орзуси”нинг рўёбга чиқарилишида “хитой руҳи”га таяниш керак, у, биринчидан, юраги ватанпарварликдан иборат бўлган миллий руҳда мужассам топган бўлади, иккинчидан, юраги ислоҳот ва янгилик ҳисобланган давр руҳида акс этган бўлади. Ниҳоят, “хитой орзуси”нинг рўёбга чиқарилиши Хитойдаги барча миллатларнинг бирлигини талаб этади, зеро, “хитой орзуси бутун миллатнинг ва айна дамда ҳар бир хитойликнинг орзуси”дир. Хитой халқининг миллий анъаналарига урғу бериш деганда Хитойни бутун жаҳон ҳамжамиятидан ажратиб қўйиш йўли тушунилмаслиги керак. Хитойнинг келажакдаги тараққиёт дастури, бу – ислоҳотлар ва ташқи дунёга очқилик сиёсати. Айна дамда шу нарса таъкидланадики, “хитой орзуси”нинг амалга оширилиши буюк Хан шовинизмининг намоён этилиши ҳисобланмайди, аксинча, у жаҳон тамаддунига ҳисса бўлиб қўшилади. Яқинда Хитой Ижтимоий фанлар академиясининг президенти Ван Вейгуан айтганидек: “Хитой миллатининг уйғониш йўли, бу – Хитойнинг тинч йўл билан тараққий топиш йўли, у ҳеч қачон бирон-бир давлатга қарши, бирон-бир миллий манфаатларга қарши қаратилган эмас. Хитой миллатининг буюк уйғониши ёпиқ эшиклар сиёсатини амалга ошириш, эскиликпарастлик нуқтаи назарини ҳимоя қилиш эмас, балки ошқоралик нуқтаи назаридир, турли тамаддунолардан ҳикматли нарсаларни ўзлаштиришдир, у хитой миллатининг уйғониши учун қулай воситадир, у фақат Хитойнинг ўзига эмас, балки бутун инсониятга бахт улашади. “Хитой орзуси” бутун башарият тараққиёти борасидаги орзуни

жонлантиради, кучайтиради”.

“Хитой орзуси”ни рўёбга чиқаришда, табиийки, одамларнинг ишлаб чиқариш меҳнати катта аҳамиятга эга, шу боис илғор ишчилар билан учрашувда Си Цзинпин айтгандики, келажакка йўлни меҳнат куради, кишилиқ жамияти тараққиётини жадаллаштирувчи асосий куч ҳам меҳнатдир. Бахт осмондан тушиб қолмаганидек, орзу ҳам ўз-ўзидан ушалиб қолмайди. Меҳнат бойлик ва бахт сарчашмасидир. Шу боис меҳнатни қадрлаш, билимни, одамлардаги истеъдодни хурмат қилиш керак.

“Хитой орзуси”ни рўёбга чиқаришда Хитой ёшларининг ҳозирги авлоди муҳим роль ўйнайди. “Ёшлар, – дейди Си Цзинпин, – куч-ғайратга ва орзуларга бой. “Хитой орзуси” ўтмишда бор эди, бугун ҳам бор, келажакда ҳам бўлади. “Хитой орзуси” давлатда, миллатда ва ҳар бир хитойликда мавжуд. У фақат бизнинг орзумиз эмас, ёш авлоднинг ҳам орзусидир, шу боис биз ёшларни хурмат қилишимиз, уларга ғамхўрлик кўрсатмоғимиз ва ишонмоғимиз керак. Ёшлар олий орзулар ҳақида, албатта, тасаввурга эга бўлмоқлари шарт, чунки улар ҳаёт йўлини белгилувчилардир, орзуларнинг йўқлиги эса “маънавий бўшлиқ”қа олиб келади”.

Ёшлар ўз салоҳиятларини ривожлантириб бормоқлари, муттасил ўқимоклари, “замонавийлаштиришга, тинчликка, келажакка бағирларини кенг очмоқлари” керак. Ёшлар ижод ва инновациялар билан дадил шуғулланмоқлари, “онларини ғайрат билан тозаламоқлари, замон билан ҳамнафас бўлиб ҳаракат қилмоқлари керак. Агар ёшлар гуллаб-яшнаса, давлат ҳам гуллаб-яшнайди, агар ёшлар кучли бўлса, давлат ҳам кучли бўлади”.

Қисқа қилиб айтганда, “хитой орзуси” бугун умуммиллий ғоя бўлиб, барча хитойликларни бир ёқадан бош чиқаришга ундамоғи керак.

Владилен БУРОВ,
РФА Фалсафа институти бош илмий ходими

“Литературная газета”нинг
2014 йил, 24-30 сентябрь сонидан олинди.

Рус тилидан
Назира ЖЎРАЕВА
таржимаси

ЛАО ЗИ ҲИКМАТЛАРИ

Юракдаги мусиқани коинот ҳам эшитади.

* * *

Сиқсанг – тошади, ҳолдан тойдирсанг – зўраяди, йўқ қилсанг – тикланади.

* * *

Ғояларингизга эътиборли бўлинг, улар – ҳаракатларингиз инъикосидир.

* * *

Қаноат – эзгулик ибтидоси, ахлоқий баркамоллик аввали.

* * *

Осонгина эришилган ризоликка ишонч йўқ.

Мустақиллик санаси:
1949 йил 1 октябрь
 Пойтахти: *Пекин*
 Майдони: **9 596 960 км²**
 Аҳолиси: **1 366 499 000 киши**
 Расмий тили:
хитой тили

САМОВИЙ САЛТАНАТ СЕҲРИ

*Катталарга итоат ва ҳурмат, жамиятга
 жавобгарлик ҳисси Хитой маданиятининг асосидир.
 Конфуций*

“Инсониятнинг келгуси тараққиёти Ғарб илмий-техник ютуқларини Шарқ тўплаган маънавий бойликлар, ахлоқий мезонлар, диний соҳалардаги ижобий консерватизм билан уйғунлаштириш орқали кечади... Энди Шарқни Ғарбга қарши қўйиш ёки улар ўртасида фарқларни атайин бўрттириб кўрсатиш тараққиёт қонунларини тушунмаслик ё худудий калтафаҳмлиқ аломатидир”, деганида Владимир Кантор ҳақ эди. Демак, ҳикматоса Шарқ йигирма тўрт аср ўтгач Ғарбни “Нур – Шарқдан” деб такрорлашга мажбур этмоқда. Бунинг исботи ўлароқ Ҳиндистон, Миср ва Месопотамия (ҳозирги Ироқ ва Эрон) мамлакатлари сингари 5 минг йиллик тарихга эга, тамаддун бешиги бўлмиш Хитой ўлкаси яна тарих саҳнасига чиқмоқда. Сон-саноксиз ҳужум ва ташқи таъсирларга қарамай, беназир гўзаллиги ва ўзига хослигини сақлаб қолаётир. Инсоният эришган муваффақиятларнинг аксарияти Хитой тамаддуни билан туташади. Жумладан, қоғоз, қурол, чой, ипак каби кашфиётлар номи Хитой билан боғлиқдир. Бу ўлка Шарқ ва Ғарб ўртасига кўприк қўйган Буюк ипак йўлининг дебочаси. Мамлакатнинг собиқ пойтахти Сиандан бошланиб Ўрта Ер қирғоқларигача етган бу йўл орқали Хитой халқи қоғоз, шойи, қурол, кимматбаҳо тошлар, хитой зираворларини Европага экспорт қилди. Буюк ипак йўли Хитой маданиятининг шаклланишида муҳим роль ўйнади, мамлакатдаги асосий дин – буддизмнинг кенг ёйилиши, давлатнинг Самовий салтанатга айланишига-да таъсир этди.

Чин маданияти урф-одат ва анъаналар, мусика, тасвирий санъат, тил, мато ва амалий санъатда ўзини ифода этади. Хитой ёзуви – маданиятнинг асосий кўриниши бўлиб, жаҳондаги қадимий тиллар сирасида беш минг йилдан буён ҳозирга қадар сақланиб қолган ягона нодир ёдгорликдир.

Дастлаб хитойликлар ўз битикларини ёғочларга, мато ва кейинчалик эса қоғозга муҳрладилар. Бу мамлакат нафақат қоғоз, балки босма дастгоҳ ватани ҳамдир. Европада Иоганн Гутенберг илк бор Инжилни чоп этишидан бир неча аср аввал – X асрда Шарқда, Хитойда китоб чоп этиб, кўпайтириш амалиёти мавжуд эди. Босма дастгоҳ кашф этилиши билан Хитой адабиёт ва илмий тафаккурда олдинлаб кетди. Хитойликларнинг ўтмишга чексиз қизиқиши натижасида тарих ва қазилмашуносликка доир кўплаб асарлар яратилди. Дастгоҳнинг мамлакат бўйлаб кенг ёйилиши эса халқ оғзаки ижодининг қоғозга тушишига замин яратди. Хитой адабиёти ўз тарихи мобайнида мисли йўқ дурдона асарларни келажак авлодга қолдирди, асради. Бу маданият кўплаб қўшни давлатлар ва ўрта аср дунёсининг етакчи миллатлари маданиятига-да ўзининг сезиларли таъсирини ўтказди. Хуллас, дунё маданияти ривожини Хитой маданиятисиз тасаввур этиш амри маҳол.

АДАБИЁТ

*Ўлик тил яшовчан адабиётни яратолмайди.
Ху Ши,
адабиётшунос*

Хитой адабиёти энг қадимий адабиётлардан бири бўлиб, илдизи минг йилликларга бориб тақалади. Унинг туғилиши Шан даври, аниқроғи “тахминий сўзлар” – буциларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ: тошбақа косасига чизилган белгилар аста-секин вақт ўзгариши билан иероглифларга айланди. Шу нуқтаи назардан хитой ёзуви атроф-табиат манзарасини ўзида акс эттириб, оғзаки нутқдан алоҳида шаклланган. Ёзувнинг тараққий этиши алифбонинг юзага келишига сабаб бўлди. Бу бевосита хитой адабиёти хусусияти билан ҳам боғлиқ. Биринчидан, оғзаки ва ёзма адабиёт бошқа бир қатор қадимий халқлар сингари, “сурат” тушунчасидан айри эмас, шу сабаб ҳам шеърият ва каллиграфия санъатда юксак қадрланади. Шунингдек, хитой адабиётида сўз эмас, фикр, ғоя улуғланади. Унда сўз ўйини эмас, фикр ўйини биринчи ўринга чиқади. Мисол учун, ёр образи адабиётда очик-ошкора тасвир этилмайди, яшириш, пардага ўраш, сўзнинг ортига беркитиш кузатилади. Хитой адабиётида қахрамоннинг ким экани, мавжудликнинг моҳиятини тушуниш мураккаблиги шундан. Шеъриятда ҳар бир сўз рамзий маъно ифода этади, мисол учун тол – айриликдаги аёл тимсоли. Шеърият Хитойда ҳамиша адабиётнинг асосий ва етакчи жанри сифатида қаралиб, кўнгил ва сўз уйғунлиги деб талқин этилади. “Кўшиқлар китоби”да шеъриятга қуйидагича таъриф берилади: “Шеърият – истак-интилиш ифодаси. Кўнгилга келгани – истак бўлса, сўзга киргани шеърдир. Кўнгилда қандайдир ҳис уйғондими, уни сўзга солгинг келади; сўз ожизлик қилса, ҳиссиёт фарёд солади ва у шеърга айланади; шеърда мамнунлик кўринмаса, у инсонни рақсга тушиб кетишдан асрайди”.

Кўпчилик тадқиқотчилар хитой анъанавий тафаккурида абстракт тафаккурнинг ривож топмаганини белгилайди. Унинг асосида сўз эмас, балки қиёфа, идеограмма, тўғрироқ айтганда, иероглиф ётади, ушбу усул иероглифли тафаккур типини яратади. Ҳар бир иероглиф бу – тўлик бир қиёфа. Француз тадқиқотчиси Гранэ шундай ёзади: “Хитой тили тушунчаларни ўргатиш, ғояларни таҳлил қилиш, ҳокимият илмини тушунтириш учун яралмаган. У тўлиқлигича ҳиссий ҳолатни туғдириш, ҳаракатларни уйғотиш, забт этиш, эътибор учун йўналтирилган”. Асосийси аниқ бир фикрни тақдим этиш эмас, балки айрим сўз ва товушлар билан ҳиссиётни ифодалашдир.

Хитой мумтоз шеъриятининг асосий жанрлари: қасида, кўшиқ ва Хан

даврида шаклланган лирик шеърлар ҳисобланади. Адабиётининг мумтоз асарлари сирасига “Ши-цзин” ва “Чу-ци” киради. Биринчи китоб – муҳаббат, никоҳ, тўй, маросим, меҳнат ва жанг кўшиқлари тўпламидир. Конфуций “Кўшиқлар китоби”даги уч юзга яқин халқ кўшиқ ва мадҳиясини танлаб, “Ши-цзин” китобини тузади. Қизиғи шундаки, бу китобда конфуцийлик таълимотига зид келувчи худолар, руҳлар ва ҳатто касаллик, кўркув ва ўлим мавзуда кўшиқлар учрамайди. Чу-ци (Чу ашъорлари) – қадимги шарқий Хитойнинг шеърият антологияси. Бу тўпламда аксинча, худоларга мадҳиялар, ҳаёлий борлиқ ва табиат, яшил дунё сарҳадларига ғойибий саёҳатлар ўрин олган. Мумтоз шеърият, халқ кўшиқлари ва мадҳиялар умумхитой шеъриятига асос бўлиб хизмат қилди.

Қадимги шеърлар фу жанрида ёзилган. Фу қасидалари шеърий наср йўлида ёзилиб, мўъжаз ҳажми ва шакли билан лирик шеърлардан фарқ қилади. Юэфу эса халқ ва ци кўшиқларининг адабий қоришиғи маҳсулидир. Бироқ шеърият ривожига саккиз ёки тўрт мисрала, жуфт қаторлари қофияланган ши шеърлари кўпроқ таъсир ўтказди.

Хитой шеъриятининг олтин асри Тан хукмронлиги даврига тўғри келади, бу пайтга келиб мамлакатда йирик ижодкор шоирлар сони 2 мингга етади ва бугунги кунгача сақланиб келаётган 48 мингга яқин дурдона шеър ҳам айни шу даврда яратилади. Образлардаги соддалик ва очиқлик, услубдаги ифодавийлик, жонлилик ва таъсирчанлик Тан шеъриятининг асосий хусусияти бўлган. Хитой мумтоз шеъриятининг Ли Бо, Ду Фу, Мэн Хао-Жан ва Ван Вэй каби буюк шоирлари шу даврда яшаб ижод қилганлар. Шунингдек, хитой шеъриятининг яна бир йўналиши – табиат манзарасини тасвирловчи шеърият пайдо бўлди. Айниқса, зоҳидона шеърлар кўпайди. Сун давридаги асосий жанр – ци бўлган. Бу жанрнинг ўзига хослиги шундаки, шеърий ўлчови, сўз ва мисралар ҳажми аниқ белгиланган 660 та халқ куйига кўшиқ битилган. Ци жанри табиати ва бадиийлигига кўра европача романсларга яқин. Бо Цзюй шеърлари ушбу жанрнинг етук намунаси саналади.

Хитой насри ўзининг тадрижий ривожига кўра, аввал бўёқдор нутқлар, кескин танқидий руҳдаги памфлет ва ҳужжатлар, куруқ ва содда услубдаги тарихий фактлар асосида шаклланган. Қиссачилик жанри буддизм ва ҳинд адабий анъаналари таъсирида ривожланди, худолар ва руҳлар, охиратга саёҳат мазмунидаги асарлар яратилди. Бу анъаналар таъсирида янги жанр – чуанци – мўъжизалар ҳақидаги ҳикоялар пайдо бўлди. Бу жанрдаги дастлабки асар Ган Бао (IV)нинг “Рухларни излаб”, кейинчалик Пу Сун Лин (XVII)нинг “Ляо Чжайнинг мўъжизалар ҳақида ҳикоялари” ёзилди. Мин даврида наср гуллаб-яшнади. “Ўрта асрларда адабиёт уч йўналиш: конфуцийлик, буддизм ва даосизм таъсирида бўлди. Мин даври бошланиши билан сяшо йўналиши пайдо бўлди. Бу услубдаги асарлар ҳатто ўз ижодкорлари томонидан ҳам алоҳида мустақил йўналиш сифатида тан олинмаган. Бироқ амалдорлар ҳам, деҳқонлар ҳам, хунармандлар ҳам, косиблару савдогарлар ҳам бу адабиёт шайдосига айланди; ҳатто саводсиз болалару аёллар бу адабиётни жон қулоғи билан эшитар, асар қаҳрамони “мен эмасми?” деган ҳайратга бўлишарди. Айтиш жоизки, бу адабиёт конфуцийлик, буддизм ва даосизмдан ҳам кенгроқ оммалашди, ўз таракқийига эришди”. Сяшонинг шуҳрати “юксак” наср эркинлигига олиб келди.

Шу ўринда даосизм ва шу руҳдаги адабиётга тўхталиб ўтишни жоиз топдик. Хитой адабиёти сув ичгувчи ирмоқлардан бири бўлмиш даосизм радикал экзистенциал фалсафадир. Бу руҳда ёзилган асарлар “мен”дан, такаббурликдан мутлақ воз кечишга чакиради. Лао-ци даосизм орқали ўз “мен”ини ўрнатишга интиладики, бу ҳар қандай ақлда эътироз уйғотади. Даосизм ҳузурни, ютукни, унвонни тан олмайди, бурчни, ахлоқни, тартибларни

зўрлаб сингдиришга қарши. Даҳо шахсларда ҳам шундай ёндашишлар кўзга ташланади, аммо улар ушбу тамойилни мутлақлаштирмайдилар, гоҳо улар хузур, унвон ва шон топишга бериладилар. Донишманднинг фикрлари ҳар доим хайрат уйғотиб келган. “Тўғри – нотўғри, – деб ёзади у, – шундай шундай эмас. Агар тўғри ҳақиқатан ҳам тўғри бўлганида нотўғридан шунчалик фарқ қилардики, баҳсга ҳеч қандай ҳожат қолмасди. Агар шундай ҳақиқат ҳам шундай бўлганида шундай эмасдан шунчалик фарқ қилардики, тортишувга ҳеч ўрин қолмасди. Вақтни унутинг, фарқларга эътибор берманг! Чексизлик бағрига шўннинг, уни ўз кулбангизга айлантинг!” Юқоридаги фикрлари боис Лао-цзи одамлар даврасидан воз кечиб аҳад яшаган.

Яна бир Хитой мутафаккири Лю Шао буюк Хан салтанати таназзулга юз тутган, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётда зиддиятлар авж олган, табақалараро низолар мамлакат бирлигига хавф солаётган даврда яшади. У ватанпарвар олим ва мутафаккир сифатида авж олаётган инкирозларни тўхтатиш, низоларни бартараф этиш ҳақида фикр юритиши, маълум бир таклифлар ишлаб чиқиши табиий ҳол эди. Донишварнинг “Инсон иқтидорлари ҳақида” асари ана шу мақсадда ёзилади.

XV асрдан роман жанри ривожлана бошлади. Халқ романи пинхуа хитой романчилигининг шакл ва услуб жиҳатидан шаклланишига асос бўлди. Хитой романларини бир неча асосий турларга бўлиш мумкин: тарихий (Ло Гуанчжун “Уч салтанат”), саргузашт (Ши Найан “Дарё ёқалаб”), маиший (Цао Сюэцин “Қизил кўшқдаги туш”), танқидий (У Цзинцзи “Конфуций-чиликнинг норасмий тарихи”), ишқий (“Тилла гулдондаги олхўри”) ва афсонавий (“Ғарбга саёҳат”) романлар мавжуд.

Замонавий Хитой адабиёти Сўнгги Чинг (1895-1911), Республика даври (1911-1949), Мао (1949-1976), Пост-Мао (1976 йилдан ҳозиргача) даврларини ўз ичига олади. Сўнгги Чинг даврида адабиётда Хитой ва Ғарб анъаналарининг қоришуви кузатилади: ижтимоий муаммолар, тарихий эврилиш, этник кадриятларнинг ўзгариши каби мавзулар қаламга олинади. Натижада Бу Вояо, Ли Боюан, Лиу Э ва Женг Пу сингари машҳур ёзувчилар етишиб чиққан. Улар яшаб ижод этган замон, шунингдек, “инқилобий шеърият даври” деб ҳам аталади. Тонг Гуанг мактаби намояндalари Тонг Жи, Гуан Су, Чен Ян, Чен Санли, Женг Сяосу ва Шен Женгжи асарлари ҳақиқатдан айри, сохта, сунъий, кинояли тус олганлиги билан ажралиб туради. Бу даврда “маданийлашган драма” – Хитой мусикали драмаси ҳамда Ғарб услубидаги нутқий драма бирикуви натижасида янги жанр юзага келади. Пекин операси ҳамда “ислоҳ қилинган Пекин операси” оммалашади.

Республика даврида адабий ислохчилар Ху Ши ва Чен Дусю томонидан мумтоз тил “ўлик” деб топилади ва жарангдор тил татбиқ этилади. Ху Шининг фикрига кўра, “ўлик тил яшовчан адабиётни яратолмайди”. Янги адабий тил намояндаси, замонавий хитой адабиётининг отаси Лу Сун (1881-1936) саҳнага чиқади. Замонавий шеърият 1930 йилларга келиб, Жу Сянг, Дай Вангшу, Ли Жинфа, Вен Йидуо ва Ге Сяо каби забардаст шоирлари билан гуллаш палласига киради.

Мао даврида Мао Зедўнгнинг даъвати билан адабиёт “одамларга хизмат қилиш” вазифасини олади. “Майда буржуазия идеализми” ва “инсонпарварлик” адабиёт мавзусига айланади. Бу даврга келиб ёзувчи ва шоирлар тақик ва таъқибга учрайди, Мао Зедўнгнинг 1942 йилда сўзлаган “Янъан нутқи” ўз таъсир кучига киради. Унга кўра, ҳеч ким ижтимоий муаммоларни кўтармаслиги, тарғиб қилмаслиги ва янги жамият тузишда, айниқса, адабиёт аҳли ўз қалами ва сўзи билан ёрдам бериши лозим эди. Бу эса 1956-1957 йиллардаги “Юз атиргул кампанияси” инқилобининг юзага келишига ҳамин бўлади. Шу билан бирга, бир қатор адабиёт тарафкашлари: Лю Чинг, Янг

Мо, Чу Бо, Лянг Бин, Ву Чиянг ва Луо Гуангбин кабилар даврни куйловчи асарлари билан майдонга чиқадилар. “Маданий инқилоб” (1966-1976) даврида Маонинг рафикаси Жианг Чинг бошчилигида “феодал” ва “буржуазия” маданиятига қарши кураш авж олади.

Пост-Мао даври 1976 йили Жианг Чингнинг қамалиши билан бошланади ва адабиётда “янги давр” номини олади. Бу давр адабиёти, шунингдек, “ярадорлар адабиёти” деб ҳам аталади. Бей Дао, Гу Чен, Дуо Дуо ва Ян Лиян каби шоирлар “Маданий инқилоб” даврида шеърятнинг шакл-шамойилини ўзгартиришга хизмат қилдилар. Хукумат бошлиқлари адабиёт ва санъат доирасидаги ўзгаришларнинг тез суръатларда рўй беришини истадилар. 1980-81 йилларда “Буржуазия либерализми” тўкнашуви ва 1983 йилда эса “Маънавий заҳарланишга қарши кампания”лар вужудга келди. Ван Мэн, Жан Синсин, Жонг Пу ва Гао Синжян каби ижодкорлар замонавий тил ва баён шаклини уйғунлаштириб, янги асарларга қўл урдилар. 1980-90 йилларга келиб адабиётда тижорийлашув кузатилди. Маданий адабиёт (Гуо Жинмин), “вагабонд (дайди) адабиёт” (Су Зечен), андеграунд (Миян Миян), тарихий (Ю Дан), Тибет (Алай), аёллар адабиёти (Би Шумин) кабилар пайдо бўлади.

Таржимачилик ҳам шу даврга келиб замонавий Хитой адабиётида муҳим роль ўйнай бошлади. Бу тилдаги адабиёт Жануби-Шарқий Осиё, АҚШ ва Европага кенг ёйилди. Хитой матбуот ва нашриёт бош бошқармаси маълумотига кўра, 2005 йилга келиб 128 880 номдаги китоб чоп этилди, 600 дан ортиқ адабий журнал фаолият кўрсатмоқда. 2000 йили Хитой тарихида илк бор шу тилда ижод қилувчи Франция фуқароси Гао Синжян “Инсониятнинг замонавий дунёдаги аҳволини ўқинч билан акс эттирувчи дунё даражасидаги асар учун” адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотига лойиқ топилди. Шу ўринда таъкидлаш керакки, адибнинг ҳаёти мураккабликларда кечди, бу эса унинг асарларига ҳам кўчди. Жумладан, Хитойдаги Маданий инқилоб даврида кескин танқидий руҳдаги асарлари учун ахлоқ тузатиш лагерига жўнатилди ва 1979 йилгача унинг на хорижга чиқиш, на асарларини чоп этиш ҳуқуқи бор эди. 1986 йилда Пекин драма театрида драматург ва адабий эмакдош сифатида иш бошлади. 1988 йили “Бегона қирғоқ” номли асари сахналантирилиши билан унга сиёсий айблов қўйилиб, Францияга кетишга мажбур бўлди. “Замонавий адабиёт ҳақида мулоҳаза”, “Қизил тумшукли кабутар”, “Драматик санъатнинг янги шакллари излаб”, “Хавф-хатар кўнгириғи”, “Ёввойи одам”, Сэмюэль Беккетнинг “Годони кутиш” пьесасига киёсланувчи “Бекат” каби асарлари шу мамлакатда яратилди. Драматург, мунаққид, адиб ва график рассом сифатида Гао Синжян санъатнинг ҳеч бири турини ўзига бегона билмайди ва шу кунга қадар графика ихлосмандлари учун 30 дан ортиқ кўرғазма уюштиришга ҳам улгурди. 2012 йилда Мо Ян жаҳон нигоҳини яна бир бор Хитойга қаратиб, адабиётга янги мавзу, янги қараш билан кириб келди.

*Севара АЛИЖОНОВА
тайёрлади*

ЗАМОН ЭВРИЛИШЛАРИ ВА ТАРЖИМА ТАЛҚИНЛАРИ

Ҳақиқий бадиий таржима қандай бўлмоғи керак? Дурдона асарларни қайта-қайта ўгириш тўғрими? Шу каби долзарб саволлар замонавий хитой адабиётшунос ва мутаржимларини ҳам ўйлантирмоқда. Гао Синжуан, Мо Ян сингари забардаст ёзувчиларга, миллионлаб китобхонлар аудиториясига эга Хитой бошқа соҳаларда бўлгани каби адабиёт соҳасида ҳам янги-янги муваффақиятларга интилмоқда. Бир томондан кўҳна маданият

ва анъаналар, бошқа томондан турли янги шаклу услублар қоришигида ривожланаётган Хитой адабиёти ҳозирда дунёнинг ўзга мамлакатларидаги ижодий жараёнлар билан чамбарчас боғлиқ. Адабиётлараро робита ўрнатишда катта юк таржимонлар елкасига тушар экан, уларнинг билими, салоҳияти ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб боради.

Шуни таъкидлаш лозимки, Хитойда ҳам бошқа мамлакатларда бўлгани каби китоб ўқишга иштиёқ пасайиб бормоқда. “Биз энди ўзимизда китобни фақат мактаб ўқувчилари (ўқитувчи кўрсатмасига кўра ёки имтиҳон учун) сотиб олади, бадиий асарларни эса ким ёзган бўлса, ўша ўқийди, деб ҳазиллашамиз”, дейди Лю Вэнфэй. Олим вақти келиб асарларнинг электрон шакли босма китобни бутунлай сиқиб чиқаради, деб ҳисоблайди. Лекин миллий ва хорижий ижод намуналарига қизиқиш мутлақо сўнмас экан, ёзувчига ҳам, таржимонга ҳам иш топилади.

Минг йиллик анъаналар юрти бўлмиш Чин диёрида бадиий таржима санъатининг ўзига хос жиҳатларидан бири, бу ўлкада мумтоз асарлар тез-тез, қайта-қайта ўгирилади. Китобхонларнинг ҳар бир авлоди ўз замонига мос таржимани талаб қилади. Аммо ўзгармас аслиятни қайта-қайта ўгириш шартми, деган ўринли савол туғилади. Янги таржиманинг сифати эскисидан қолишмаса яхши, аммо аввалгисидан ғализроқ бўлса ёки уни такрорласа-чи? Лю Вэнфэйнинг фикрича, янги таржиманинг тақдири ўқувчи ва китоб дўконига боғлиқ. Талқинларнинг турли-туманлиги ва кўплигини яхши ёки ёмон дейиш ноўрин, негаки улар турфа хил савияга эга. “Таржиманинг зўр ёки ўртамиёналиги ўқувчининг бадиий дидига, анъаналар ва кадриятларга муносабатига, баҳолаш меъёрига ва ҳатто таржимашуносликнинг қай даражада ривожланганига боғлиқ, – дейди мутаржим. – Охир-оқибат таржима санъати миллий ва хорижий маданиятлар ўртасидаги баҳсдир. Таржимон учун асосий муаммо – “ўлмоқ ёки қолмоқ” деган савол”.

Машхур хитойлик таржимон Ян Фу бенуқсон таржима уч унсур: аниқлик, тушунарлилик ва гўзалликнинг бирикувидан иборат, деб ҳисоблаган. Замонавий хитой таржимашунослигида бу ёзилмаган қоидага ҳамон изчил амал қилинади. Хитойчага ўгирилган асарлар тилининг миллий бадиият намуналаридан кескин фарқланиши балки шундандир. Баъзи тадқиқотчилар ғарб ижодкорлари асарларини (айниқса, назмни) хитой тилига, мураккаб иероглифларда ёзилувчи хитой шеъриятини ғарб тилларига маромига етказиб ўгириш жуда мушкул, негаки маданиятлар орасидаги тафовут катта дейишади. “Менимча, шеъриятни, ҳатто бир Европа тилидан бошқасига ўгириш ҳам имконсиз иш. Негаки на шакл, на мазмун жиҳатидан назмни тўлақонли ўгириб бўлмайди”, деб ҳисоблайди Лю Вэнфэй.

Лекин қизиғи шундаки, турли-туман фикрларга қарамай, шеъриятда ҳам, насрда ҳам Шарқ ва Ғарб бир-бирини таржима қилишдан, ўқиб-ўрганишдан тўхтамаяпти. Аслиятга яқинлашиш йўлида машаққатли меҳнатдан толмайдиган мутаржимлар бор экан, сўнгги юз йилликдаги суронли даврларда давом этган бу жараёни электрон асрнинг синовлари ҳам тўхтатолмаслигига ишонгимиз келади.

*“Литературная газета” (№ 46, 2013) маълумотлари асосида
Алишер ОТАБОВ
тайёрлади*

ТЕАТР ВА КИНО

Пекин операси ва кунг-фу – дунёни забт этган куч.

“Баҳорлар ва кузлар” китоби (милоддан аввалги 772-481 йй.)да XII аср бошлариданоқ одамларнинг куйлаб, рақсга тушиши, ҳайвонлар қиёфаси акс эттирилган ниқоб кийиб, турли тақлидий қилиқ ва ҳаракатлар қилиши ҳақида маълумотлар қайд этилган. Аср охирларида яратилган адабиётларда ҳам чан-ю (кўшиқчи, кўшиқ куйловчи актёр) ва пай-ю (комик, масхарабоз, айёр актёр) атамалари учрайди. Тақлидий ҳаракатлар ибтидоий театр шакллариани англатиб, Хитойда унинг ғоят қадимий илдизлари борлигидан далолат беради. Бу тақлидий ҳаракатлар натижасида кейинчалик янги шакллар – байси (юз кишилик томоша) ва цзя одиси (ҳайвон ўйнатувчи томошаси) юзага келди. Бу каби томошалар катта байрам сайилларида қўйилган. Уларда турли цирк кўринишлари – акробатика, қиличбозлик, дорбозлик, кимўзарга мусобақалар, ҳайвонлар талқинидаги ўйинлар кўрсатилган. Тан даври (VII-IX асрлар)да замонавий театр кўриниши – сицўй шакллана борган. Цан-цзюня ва цангу каби доимий образлар кириб келган. Актёрлар ёрқин ниқоблар, махсус кийимлар ва реқвизитлардан фойдаланганлар. “Нокзор” ва “Баҳор” деб номланувчи томошалар илк бор император саройларида қўйилган.

XII-XIV асрларга келиб янги томоша тури – цзацзюй вужудга келди. Бир вақтда мамлакат жанубида катта халқ драмалари – нансилар пайдо бўлди. “Чжао исмли аёл ҳақида”, “Имтиҳонда ўтирган Чжан Се” каби машҳур драмалар ҳануз Хитой театр саҳнасини безаб келмоқда. XIII-XIV асрларда ланцзилар – сайёр артистларнинг кўғирчоқбозлик, масхарабозлик томошалари анча ривожланди. Томоша саҳнаси ҳам икки тур – балаган, яъни айлана саҳна ва ҳозирги анъанавий саҳналарга бўлинган эди. XIV-XVII асрларда театр халқ мавзуи, халқ куйларига алоҳида эътибор қаратади, асосий персонажлар косиб ва хунармандлар бўлиб, уларнинг ҳаёт тарзи эса сюжет қилиб олинади. Бу даврларга келиб “Уч салтанат”, “Ғарбга саёҳат”, “Ян оиласининг генераллари”, “Юе Фэй биографияси” каби мумтоз асарлар саҳнага олиб чиқилади. Куншан ва иян театрлари ўз саҳна чиқишларини асосан, сарой аъёнлари учун қўйганлар. Куншан зодагонларнинг дам олиш маскани ҳисобланган, у ерга актёр, машшок, драматург ва шоирларнинг саралари келтирилиб, театр учун махсус асарлар яратишган. XVII-XIX асрларда Хитой театр маркази Янчжоу шаҳрида бўлган, кейинчалик Пекинга кўчирилган. Театр марказларига бир қанча труппалар йиғилган ва энг кўп олқишга эга бўлганлари халқ орасида хуабу (машҳур) деб аталган. Пойтахт театри турли пьесаларнинг энг машҳур, жонли парчаларидан янги бир саҳна асари яратиши ва томошабинларга ҳавола этиши билан ажралиб турган. Театр актёрининг асосий маҳорати – саҳна реқвизитлари билан мулоқотга киришишида намоён бўлган. Масалан, стол саҳнада, пьесадаги вазиятга қараб меҳроб, стол, тоғ, кузатув майдончаси вазифасини бажарган. Қизил мато ўралган бош кийим – яраланган бош, қора байроқ – шамол, қизил байроқ – олов маъноларини англатган. Анъанавий репертуардаги барча пьесалар икки катта гуруҳга бўлинган: вэнс (фуқаролар ва зодагонлар ҳаётига оид пьесалар) ва ус (ҳарбий-жанговар пьесалар, асосан акробатика ва қиличбозликка ўрғу берилган).

Хитой театр мактаби Пекин опера театри, Тибет, Гуанчжоу, Чаоцзюй, Хэнан, Шаосин, Куншан, Сичуан, Хубэй каби катта опера мактабларига бўлинади. Пекин операси ҳақида гап кетар экан, ўрни келганда унинг моҳиятига озгина тўхталиш жоиз. Пекин операси – бу хитой мумтоз

муסיкали драмасидир. Ундаги воқеалар ракс, қўшиқ орқали тасвирланиб, сахнадаги барча хатти-ҳаракат, ижро ва диалоглар муסיқа жўрлигида амалга оширилади. Пекин операси намояндалари жуда кўп рангин ракслар яратди, сахнага нафақат инсонларнинг кундалик ҳаётидан олинган қўл ва тана ҳаракатларини олиб кирдилар, балки уларга бадиий жиҳатдан ишлов ва безак бериб, юксак даражага олиб чиқдилар, унинг янада жозибадор бўлишига, том маънода гўзаллик етказишга интилдилар. Мисол учун, Пекин операсида маймунлар қироли Сун Укун образи бўлиб, унинг қўл ва тана ҳаракатлари шундай ишланганки, сахнада нафақат маймун ҳаракатларига кўр-кўрона таклид қилинади, балки, аввало, бу мавжудотнинг чакқонлиги ва эпчиллиги, мулоҳазакорлигига урғу берилади. Опера артистининг вазифаси эса образни афсоналар орқали хитой халқи онгига ўрнашган, тасаввурда яшайдиган тимсол даражасига етказишдир.

Хитой анъанавий театр назарияси саккиз руҳий ҳолат ёки категорияни таклиф қилади: па-син – олижаноблик, тубанлик, бойлик, қашшоклик, аҳмоқлик, телбаллик, касаллик ва мастлик. Шунингдек, пьесаларда тўрт асосий кечинма – си-чжуан – қувонч, ғазаб, ҳасрат ва қўрқув акс этиши лозим. Хитой опера театрининг ўзига хослиги кийим ва ранглардаги рамзийликда ҳам кўринади. Мисол учун, император кийими сарик рангда, аждар тасвири туширилган бўлиши керак. Амалдорлар тўқ қизил рангли, даража ва мансабига қараб яшил, кўк ва х.к., золим ва шафқатсиз одамлар қора, қўпол, дағал табиатли тўралар ҳаво рангли кийимлар билан характерланади. Император кийимидаги аждар буюклик, ҳарбийлар кийимидаги йўлбарс жасурлик ва мардлик маъносини англаган, оддий одамлар кийимига асосан, орхидея ва хризантема гуллари солинган, улар хушахлоқ кишилар сиймосини берган, донишмандлар либосини эса даосизм белгиси бегаб турган. Гримдаги рамзлар ҳам томошабинларга кўп маъноларни англаиб турган: очиккўнгил, садоқатли, матонатли инсон қизил юзли қилиб кўрсатилган, қора – тўгрилик, жиддийлик, куч, кўполлик, оқ – ёвузлик, кўк – ботирлик, қатъийлик, бинафша ранг – қатъият ва жасорат, сарик – бешафқатлик ва маккорлик маъноларини англаган. Тилла ва кумуш ранглар эса буддавий ва афсонавий қахрамонлар тасвирини берган. Мабодо актёр чаккасида танга муҳри бўлса, бу унинг таъмагир ва пулпарастлигидан далолат эди.

1907 йили бир гуруҳ хитойлик талабаларнинг Токиодаги таҳсили давомида Г.Бичер-Стоунинг машхур “Том амакининг кулбаси” романи асосида пьеса қўйиши муносабати билан Хитойда замонавий драма театри шаклланади. 20-йилларга келиб театр сахналарида аёл қахрамонлар ҳам роль ўйнай бошлайдилар. “Тўртинчи май” ҳаракати янги театр ривожига кучли туртки бўлади. 1949 йилдан театрлар коммунизм учун тарғибот воситасига айланади. XIX-XX асрларга келиб хорижда телевидение ривожланиши билан Хитойда ҳам акс садо жаранглайди.

Биринчи хитой фильми – 1905 йилда “Уч салтанат” романи асосида сахналаштирилган Пекин операсидан парчалар кетма-кетлиги кўринишида намоён бўлади. Бу даврда, шунингдек, Шанхай ва бошқа порт шаҳарларда оммавий кинотеатрлар ишга тушади. 1913 йилга келибгина қисқа метражли бадиий фильм – “Турмуш ташвишлари” суратга олинади. 1921 йилдан эътиборан тўлиқ метражли фильмлар яратилади. Япония босқини ҳамда янги наср имкониятлари хитой кинематографияси ривожига муҳим туртки бўлади. Кино миллий мустақиллик ва ижтимоий адолат учун курашда, зиё излашда, инқилоб ясашда жарчи вазифасини ўтайди. Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг хитой катта экранларида яна икки турдаги: анъанавий асосларга таянган ва “танқидий реализм” руҳи билан суғорилган фильмлар пайдо бўлади.

Бугунги кунга келиб Хитой кино ишлаб чиқариш ҳажмига кўра дунёда учинчи ва телесериллар сонига кўра эса биринчи ўринда турибди. 2010 йилнинг ўзида 526 дан ортиқ фильм суратга олинди. Сўнгги ўн йилликда кино саноатининг ривожини Хитой иқтисодининг ўсишига ҳам ижобий таъсир этмоқда. Жаҳонга Хитой номини танитган Брюс Ли, Жеки Чан, Жет Ли, Чжан Цзи, Гун Ли, Бай Лин каби актёр ва актриса, уларнинг қаҳрамонлари кино мухлислари қалбидан ўчмас жой олди. Кар Вай Вонг, Чжан Имоу, Кори Юэн, Жон Ву сингари режиссёрлар сабаб Голливуд эътироф ва даромадлар оғушида қолди. “Учар ханжарлар уйи”, “Қаҳрамон”, “Аждар бўёси”, “Қайиқчи”, “Оушеннинг ўн бир дўсти”, “Осонгина ўлдир мени” каби кинофильмлар нафақат Хитой, балки жаҳонда ҳам маълуму машхур. Хитой бугун бутун дунёни “юмшоқ куч” – маданият, санъат ва фан-техника ютуқлари билан ишғол этиб бораётир.

МУСИҚА

*Муסיқа – эшитиш нафислиги.
Лю Шао, файласуф*

Лю Шао эшитиш нафислиги ва кўриш аниқлигини кузатиш – иқтидорларни аниқлашнинг энг муҳим талаби деб билади. Эшитиш нафислиги деганда мутафаккир муסיқани англаш, туйиш қобилиятини назарда тутати. Конфуцийликда муסיқа Осмон, илоҳий куч тимсоли сифатида талкин қилинади. Шунинг учун давлат хизматчилари муסיқани билишлари шарт ҳисобланган.

Милоддан аввалги I минг йилликда ҳам Хитойда 80 дан ортиқ миллий чолғу асбоби мавжуд экани муסיқа санъати илдизларининг нечоғли чуқурлигини далиллайди. Бу даврда Чу давлати ташкил топган бўлиб, сеҳрга топиниш муסיқа ва рақс жўрлигида ёввойи шахвоний кўшиқлар куйлаш орқали амалга ошган. Фольклор муסיқаси, археологик манбаларнинг гувоҳлик беришича, 7000 минг ёшдан ошди. Хитой мифологиясида муסיқа асосчиси дея Лин Лун исмли шахс келтирилиб, кушлар овозига таклидан бамбукдан най ясаб, куй яратишга интилади. Жоу династияси даврида “яюэ” атамаси вужудга келади. Конфуций таълимотига кўра, муסיқа давлат барқарорлиги ва шахс камолотида муҳим аҳамиятга молик. Хан Ву Ди хукмронлиги даврида эса муסיқа жанговар, фольклор ва маросим турларига ажралди. Қадимги Хитойда муסיқа улуғланиб, мамлакат яшовчанлиги тимсоли саналса-да, машшоқларнинг обрўси рассомларникига қараганда анча куйи бўлган. Деярли ҳар бир император халқ кўшиқларининг келгуси авлодга етиб боришида муҳим ишларни амалга оширган. Конфуцийнинг “Ши-цин” (“Назмнома”) асарида ҳам милоддан аввалги 800-400 йилларга доир халқ кўшиқлари тўпланган. 1584 йилга келиб муסיқа фан сифатида ўрганилиб, унинг назарияси ишлаб чиқилди. Муסיқашунос Чжу Цзайной “Синфа милуой” номли китоби билан дунё муסיқа тарихига “12 даражали овоз системаси” атамасини киритди. Зарбли чолғу асбоблари бонг, дўмбира, бамбук ёки дарахт пўстлоғидан ясалувчи тартараклар, цзинху (Пекин скрипкаси), эрху, чертиб чалинадиган торли муסיқа асбоблари – юэцин (мадолина), пипа (тўрт торли уд), сяңцзи, карнайсимон муסיқа асбоби ва хитой сурнайи воситасида куйлар яратилди. Марказий Осиёда эрху ва пипа муסיкий асбоблари урф бўлганига қарамай, мамлакатда гуженг ва дизидан кўпроқ фойдаланиларди. Хитойга Ғарб муסיқасининг кириб келиши 1601 йили Маттео Ричининг Минг династиясига арфа совға қилиб, муסיқа дарслари ташкил этгани билан боғлиқ. 1910-20 йилларга

келиб бу қизиқиш авж олди. 1919 йилдаги “Тўртинчи май” ҳаракатидан сўнг Хитой мусиқа санъати Ғарб мусиқаси билан уйғун ҳолда такомилга эришиб борди. Кўплаб хитой мусиқашунослари таҳсил учун хорижга чиқиб кетдилар. XX асрнинг Сяо Йоумей, Цай Юанпей, Фэн Зикай ва Ван Гуанчи каби маданият соҳасидаги файласуфлари жаҳон меъёрларига мос мусиқа тарғибига зўр бердилар. Симфоник оркестрлар йирик шаҳарларда концерт дастурлари уюштирдилар, радио орқали куйлари жаранглади. Анъанавий мусиқага жазнинг таъсири кучли бўлиб, чолғу асбоблари сафига қсилофон, саксофон ва скрипка келиб қўшилди. Лю Вэнчен, Чиу Хечоу, Йин Зижон ва Хе Даша сингари етук бастакорлар етишиб чиқди. 1920 йилларда Шанхайда Ли Жинхуй томонидан “шидайчу” йўналишига асос солинди. У Хитой анъанавийлиги ва Ғарб замонавийлигига уйғундир. Бу усулда хонандалар Жоу Суан, Ли Сианлан ва Яо Ли шуҳрат топди. 90-йилларнинг ўрталарига келиб мамлакатда компартия томонидан у “сарик мусиқа” номини олди. Бу давр, асосан, инқилобий кўшиқлар яратилгани билан характерланади. Дэн Сяопиннинг бозор ислоҳотидан сўнг, ўлкага поп мусиқаси кириб келди. Бугунги Хитой мусиқаси айни поп ва миллий мусиқа маҳсулидир. 1990 йилларга келиб коммунистлар назорати остида телевидение, умуман, оммавий ахборот воситалари, концерт дастурлари орқали рок йўналиши кенг ёйилди. Шунга қарамай, бу йўналиш Хитой жамиятига, унинг маданий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётига сезиларли таъсир ўтказмади. Бу ҳам бўлса, мамлакатда минг йиллардан буён шаклланган маданиятнинг қудратидан далолат. Ҳозирда “Хитой овози”, “Замонавий мусиқа фестивали”, “Қорли тоғ”, “Хитой девори” каби бир қатор мусиқий байрам ва танловлар ўтказилади.

*Юлдуз ЖУМАНАЗАРОВА,
Гуангси давлат университети II босқич магистранти*

МЭН ЗИ ҲИКМАТЛАРИ

Дўстлик – икки тандаги бир жон.

* * *

Софдиллик – Ҳақ томон элтувчи йўл.

* * *

Зиммадаги вазифа – бу қарз, бироқ бурч барчасига мойдир.

* * *

Одамзод амалга ошмайдиган ишларни пухта ўйлаб юради, йўл-йўлакай ўйлаганлари эса амалга ошади.

* * *

Ширин сўз яхшилик каби одамзодга секин етиб боради.

ХИТОЙ ПОЭЗИЯСИДАН НАМУНАЛАР

ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ

Қўшиқлар эрамиздан аввалги XI-VI асрларга мансуб қадимги хитой адабий ёдгорлиги “Шицзин” (“Қўшиқлар китоби”)дан танлаб олинган. Манбаларда ёзилишича, қадимги хитой файласуфи Конфуций (VI-V асрлар) ўша даврга қадар ёзилган уч мингдан ортиқ шеър ва қўшиқ ичидан ўндан бир қисмини танлаб олиб, халқнинг маънавий-руҳий камолотига хизмат қилиши учун фалсафий шеърий трактатлари жамланган тўпламга киритган. “Шицзин” тўплами тўртта алоҳида бўлимдан иборат: “Шоҳликлар фазилати”, “Кичик қасидалар”, “Катта қасидалар”, “Мадҳиялар”. Таниқли хитойшунос олим А.А.Штукин “Қўшиқлар китоби”ни тўлалигича рус тилига таржима қилган.

ОЛХЎРИ ТЕРАЁТГАН ҚИЗ ҚЎШИҒИ

*Олхўри тўкила бошлади богда,
Дарахларда энди мевалар ларзон.
Согиниб кутганим, мени топсанг гар,
Бахтга тўлар эди ҳар лаҳзам, инон.*

*Олхўри тўкила бошлади богда,
Шохида қолмади учдан бири ҳам.
Согиниб кутганим учун наҳотки,
Ўзганинг дийдори азизроқ бу дам.*

*Олхўри тўкилиб битар богимда,
Саватга соламан авайлаб териб.
Эй, мени излаган, согиниб севган,
Изҳори дил айла богимга келиб.*

* * *

*Кетарманми, азизим, яна,
Каноп далалари чорлайди сассиз.
Айрилиқ бор-йўғи бир кун ва лекин
Гўё сендан уч ой яшидим олис!*

*Кетгум яна майса, гулларнинг
Ифориға бўлмоққа ошно.
Айрилиқ бор-йўғи бир кун ва лекин
Уч бора фасллар алмашиди гўё!*

*Кетсам, сахий ўрмон бағридан
Териб келай маймунжон, ялтиз.
Айрилиқ бор-йўғи бир кун ва лекин
Гўё уч йил кўришмаганмиз...*

* * *

*Қўлингни силкитиб борасан мағрур,
Жанобим! Сен жангда ҳаммадан ботир.
Буюк саркардасан – енгилмас, жасур,
Ортингда лашкаринг саф тортаётир.*

*Сен Шарққа – ҳарбийга кетгандан бери
Сочим қовжираган бир сунбул мисол.
Нега ва ким учун оро берайин,
Қандай малҳам билан бағишлай мажол?*

*Ёмғир ёгса эди – Сендан бир мужда!
Аммо еру кўкни қиздирар офтоб.
Мен ҳам ҳижронингда қуриб бораяпман.
Руҳи жоним хаста, сочларим бетоб.*

*Уйимнинг ёнида, шимол тарафда
Девор тагида ҳам майсалар унмас.
Қуриб бораяпман мен фироқингда,
Йиллар ўтса ҳамки, айрилиқ битмас.*

ВАН ВЭЙ

(699 ёки 701-759 ёки 761)

Хитой мумтоз адабиёти намояндаси, рассом. Замондошларининг мулоҳазаларига кўра, “унинг шеърларида – рангтасвир, суратларида эса – шеърият мужассам”. Лирик манзара жанридаги асарларида у табиат ва инсон орасидаги ўзаро уйғунликни маҳорат билан ифодалай олган.

СОҲИЛ БҮЙИ

*Соҳил бўйи осуда, сокин,
Яшаяпман дилда ҳаловат.
Кўринмайди атрофда тоғлар
Ястанган кенг далалар фақат.
Тутзорларнинг ортида қизғини,
Уфқ бош кўяр ётоғига жим.
Икки қишлоқ – икки соҳилда
Ярқирайди дарё ҳам лим-лим.*

*Қишлоқ... яшил сўқмоқлар аро
Чўпон бола таилайди қадам.
Соясидек ортидан қолмай
Овчи ит ҳам чопади илдам.
Не билан банд кун бўйи зоҳид?
Излаб жавоб тополмайман ҳеч.
Шох-шаббадан ясалган эшик
Очилмайди эртадан то кеч.*

НИЛУФАРЛАР ЎСГАН КҮЛ УЗРА...

*Нилуфарлар ўсган кўл узра...
Сузмоқдаман, дилда эҳтирос.
Омонатроқ, эски бир қайиқ,
Улкан орол – гўзал беқиёс...
Кечга қадар қайтгум ва лекин,*

*Ортга сургум фурсатни бироз.
Тўлқинларда сирғалгум аста,
Кўл оромин бузмай, деб бехос.
Қўрқгум, ивиб қолмасин гуллар
Эгнидаги бахмалранг либос.*

ТОҒ БАҒРИДАГИ УЙ

*Умримнинг кузига етганда навбат,
Сочимга инганда оппоқ толалар.
Ҳақнинг моҳиятин англаб бирма-бир
Тоғлар ён-бағрида яшагим келар.
Қандай бахт! Хурликни соғиниб, қучиб
Сайр этгум энг дилхуш манзиллар аро.*

*Ирмоқнинг бошига боргум тик йўлдан,
Тин олиб, термулгум тоғларга... Бирдан
тоғлар чўққисидида уйғонар булут.
Бир отахон учрар, бошланар гурунг;
Дилкаш суҳбат кечар оқшомга қадар,
Кетиш фурсати-да бўлади унут!*

ЛМ БО

(701-762)

Хитой адабиятининг йурик вакили. Ҳали ҳаётлик чоғларидаёқ “Буюк” деган эътирофга сазовор бўлган. Унинг адабий мероси шеърлар ва ритмик проза – саъжни ўз ичига олади. Ли Бо ижодида асосан Ватан мадҳи, эркин ва ҳур меҳнат жараёни, тоғлар ва ўрмонлар гўзаллиги, шунингдек, дўстлик туйғуси ифодаси етакчи ўринни эгаллайди. Унинг кўплаб асарларида шимолӣ кўчманчилардан азият чеккан хитойликлар тақдиридан куюниш, хавотир ҳислари кўзга ташланади.

ТУНГИ ХАЁЛ

Деразадан ётоғимга нурли йўлдек
 Тўкилади ойнинг заррин ёғдулари.
 Қировмикан, бу, эҳтимол, билолмадим,
 Ё кечанинг мунгли-мунгли қулгилари.
 Деразадан мўралайман, кеча ойдин,
 Борлиқ ойнинг шуъласида тебранар тинч.
 Ёстигимга бош қўяман, аллалайди
 Хаёлимни Ватан деган мунис соғинч.

ЁЗ КУНИ ТОҒДА

Иссиқ жондан ўтади, ҳатто
 Елтинмоқ ҳам келади малол.
 Кечки салқин тушгунича то,
 Нафас олмоқ бунчалар маҳол.

Одимлайман тоғ сари илдам,
 Усти-бошим ҳилтирар хиёл.
 Қарагайлар ифоридан маст,
 Урилади бағримга шамол.

ДЎСТИМ БИЛАН КЕЧГАН ОҚШОМ

Бу кеч эски андуҳларни
 унутдик, бас.
 Ойдин кеча огушида
 уйқу келмас.
 Юз пиёла бўза ичсам, ҳатто,
 дўстим,
 Дийдорингга ташна дилни
 қондиrolмас.
 Тун дўстларнинг гурунгини
 олқишлайди,
 Чарчасак-да, киприкларга
 гафлат қўниб,
 Токи замин тағимизга
 тўшак солиб,
 Осмон қўрна ёпмагунча
 уйқу инмас.

* * *

Сочимнинг уч минг уч толаси оптоқ,
 Андуҳларим узун – ҳадсиз, ҳудудсиз.
 Кўзгуга боқаман: манглайда қиров,
 Умрим боғларига яқинлашар куз!

DU FU

(712-770)

Ватанпарвар шоир, Ли Бонинг яқин дўсти. Унинг ижодида яққол кўзга таш-
ланиб турган ҳассослик катта таъсир кучига эга бўлиб, шоирнинг фуқаролик
пафоси уни Хитой лирикасининг йирик вакили сифатида элга танитди.

ЁЛГИЗЛИКДА

Мовий осмон бағрида йиртқич
Қуш учади чарх уриб танҳо.

Оқшом тушар, дала бағрига
Тўшалади губордан гилам.

Сув юзида икки чағалай
Сузиб борар беғам, бепарво.

Новдаларга нозик тўрларин
Тўқиб осар ўргимчак шу дам.

Йиртқичда бор қулай, зўр имкон,
Бир уринса, ўлжасин ютар.

Табиатнинг қонунларидан
Фарқ этмайди инсоний кадар.

Чағалайлар ўзин беҳадик,
Дарёдай тинч, осуда тутар.

Мингта таишиши, юмуш ичида
Қолдим яна ёлғиз, дарбадар.

ТАФАККУРГА БЕРИЛИБ...

Ивиб кетган дарахт шохида
Чугурлайди зарғалдоқ чунон.
Оролчага яқин соҳилда
Чағалай қуш айланар гирён.
Гуллар чехрасида маъюслик
Бош эгишар мунгайиб, беҳол.
Тўлғанади дарёи азим
Нотинч ошиқ юраги мисол.

Мен – сочига оқ инган кекса,
Гулбарглардан бўза қайнатгум.
Деразамнинг ортида ёмғир,
Ёмғир билан дил гардин артгум.
Сира боқмам тақдирга гайри,
Ҳар он шукур дейман барига.
Нега керак шон-шавкат мендек
Ёлғизликни севган қарига.

БО ЦЗЮЙ И

(772-846)

Уни “Самовий Бо” деб аташган. Сабаби шоир ижоди қадимги Хитой лирик
шеърятининг энг юқори чўққиси, деб баҳоланган.

ҒАМГИН МУСОФИРГА

Ёмғирдан зах тортган заминнинг бағри,
Соҳилда мажнунтол эгилган хомуш.
Изгирин эринмас, қорни дараклаб
Кўкда чинқиради адашган оққуш.

Қиргоққа қўнаркан мусофир гамнок,
Олис йўл олдидан тин олмоқ бўлди.
Сувўтларни ювар дарё, соҳилда
Қайиқ қучозига тўлиной тўлди.

ЭСИЗ, ГУЛЛАР...

*Кузги гуллар, э-воҳ, кечиккан гуллар... Тонгда ноҳуш сезди ўзин зарғалдоқ,
Айни очилганда чиройли, нафис. Қадрдон маконин йўқлашга борди.
Бир кечада ногоҳ узилди, сўлди Буне ҳол? Йиғлади-сиқтади зор-зор,
Беаёв шамолнинг илқида, эсиз! Фарёди ялангоч шохларда қолди.*

ЧИРИЛДОҚЛАР ГУРУНГИ

*Қаердадир чирилдоқлар бошлар гурунг,
Калавадек чўзилгайдир тун хотиржам.
Рутубатли куз ғазабга миниб баттар,
Ёмғир билан таҳдид қилар кўк юзи ҳам.*

*Ғуссаларга берилмоқдан балки қўрқар,
Бир лаҳзага кипригимга қўнса ғафлат.
Кўчиб ўтди ёнгинамга... чирилдоқлар,
Давом этди тун бағрида қизгин суҳбат.*

АМ ЦУНЧ ЖАО

(1084-1151)

Шоира, фольклоршунос. Шеърларининг асосий қисми халқ кўшиқларига яқин бўлган "ци" йуналишида ёзилган. Шунинг учун ҳам шоиранинг шеърлари халқона оҳангларга бой ва жуда севиб ўқилади.

* * *

*Баҳор яқин. Кун ўтгани сайин офтоб
Яшнатади сокин ҳовли, жин кўчани.
Ғира-шира сояларга чулғар, ҳали
Пардалари очилмаган деразани.*

*Сукунатга берилиб, жим минорадан
Кузатаман шу ҳовлини, кўнглимда ғаш.
Қаҳраболи чилторидан чиқмас садо,
Деразасин пардалари кўтарилмас.*

*Сайр этаркан булут тоғлар чўққисиди,
Зулматларни бошлаб келар бирдан шошиб.
Майсаларни мавжлантириб учар шамол,
Бағри сиёҳ бўлар кўкнинг кўнгли тошиб.*

*Изгирин бир совуқ турар, ҳуркитади
Куртаклаган нок дарахтин силкиб чунон.
Хавотирман, ёлгон, сароб баҳорлардан,
Чин кўкламга тармикан гуллар омон...*

ХРИЗАНТЕМА

Ўн минг япрогингда қуёш зарраси,
 Гулбаргларинг гўё қаҳрабо попуқ.
 Олтин қуймалардек товланар ял-ял,
 Эгилсанг ер қадар, қилгандай қуллуқ.
 Хризантема – сулув куз маликаси!
 Мағрур ва бардам руҳ сенда мужассам.
 Марди майдонларнинг шон-шавкатидан
 Сўйлар жисму жонинг – навраста, кўркам.
 Олхўри гулларга буркансин, майли,
 Энг нафис кўйлагин кийсин настарин.
 Барибир сенга тенг келолмас ҳеч гул,
 Ҳеч бири мунаввар эмас сендайин.
 Мунаввар чеҳрангда – мунаввар иффор
 Лутф этдинг, ҳузурбахш нурунгда чулғаб.
 Аммо, сенга боқиб эзилди кўнглим,
 Олисдаги ўша кимнидир қўмсаб.

Рус тилидан
 Нодира АБДУЛЛАЕВА
 таржималари

ЧЖАН КЭ ЦЗЮ

(1275-1345)

Хитой мумтоз шоираси. У табиатни мусаввир каби суратлайди, айниқса, куз, баҳор фасллари образларга бурқаб, юрагидаги ҳислар билан уйғунлаштиради. Шоиранинг шеърлари “Хитой тасвирий шеърляти” китобидан танлаб таржима қилинди.

КУЗ ХАЁЛЛАРИ

Яккаш ғозларгина нимадир деб мингиллар
 муздай булутга,
 Гўё ёлғиз қақнус
 кўзгуда акс этган мисол.
 Куз шамоли
 тунлар мени қайғуга солар,
 Боиси кўра олмасман сизни.
 Биргина ўзим,
 май жомини қўлда тутгайман.
 Шам ҳам сўнаётир.
 Ёлғизман,
 Сархушман...
 Оқариб келмоқда тонг ҳам.

БАҲОР ҲЙЛАРИ

Тоғ қучоғидаги пушти ранг гуллар ичида
 турғалоқ йиғлайди ,
 ўқдай учар қалдирғоч,
 ҳовлимиз тераклари устида,
 мудрайди ўрдаклар,
 кўлда эса сув сокин, кўм-кўк.
 Баҳор суст,
 Кетгиси келмас ҳеч.
 Кечга яқин қалдирғоч қошимни пинҳон бўйайман.
 Эҳтимол,
 Севгилим тушимда қайтар ёнимга
 шеърларим сеҳрига учиб.

КЎЛДА

Ғарб шамоли елмоқда,
 Кўл узра толлар солланар.
 Мен кўркам кийимдаман
 ва кемам ҳам роса чиройли.
 Чағалай
 сокин сув юзида мудрайди,
 Парвоналар
 қовжираган гулни қуршайди...
 Май ичаман –
 ташишу қайғуни билмаслик учун.

БАҲОР ТУНИ

Шам баҳорнинг
 абадий қийноғини тарқатолмас,
 шеърлар хиргойи бўлмас,
 мен ёлғизман
 ва маъюсман.
 Ўрикнинг шохлари орасига
 тиқилиб қолди ой
 ҳам бамбук илдизлари остида шилдирар жилға.

ОҚШОМГИ БАҲОР

Сиху¹ кенгликларида
 эсади шарқ шамоли.
 Саҳарлар
 Гул ва толлар тепасида туманлар намчил.
 Зарғалдоқ йиғиси елади элас-элас,
 Парвонанинг – рақс тушгиси келар.
 Арғимчоқ учганим замон
 менга билдирмайин кетади баҳор.

¹ Сиху – Хитойдаги бир жой номи.

ОЙДИН ОҚШОМ МАНЗАРАСИ

Тилла ранг заргалдоқ
қуюқ япроқларга беркинар,
Сеҳрли бармоқларда
янграр цитра садоси.
Баҳорги гуллар ёмгири
оқшом тинди,
Менинг қулбам узра
ярақлади ой.

КЎЛДА

Теракзор ичра танҳо,
раққосадек урурман чарх,
Лабга қўйганим –
май тўла қадах,
Сархушлигим тарқалар,
тарк этарман гул оламини,
майса, гулбарг ичра тўлганиб,
гавҳар ранг жомга яна қуйғум майини...
Ёмгир ёғар, нок гуллаган:
Баҳор келди.

Рус тилидан
Турсун АЛИ
таржималари

КОНФУЦИЙ ҲИКМАТЛАРИ

Комил инсоннинг маёғи – ҳақиқат!

* * *

Сассиз умрдан ҳайқириқ ўлим афзал.

* * *

Камон бўлсанг – эгиласан.

* * *

Ҳақиқий билим – ўзганинг билимсизлигидан сақланмоқдир.

* * *

Хушомад ва шаъма – самимият белгиси эмас.

* * *

Кимки инсонпарвар бўлса, одамларни севади ва улардан нафратланади.

* * *

Ақлли инсон сувдан, муравватли эса тоғдан завқ олади; ақлли – ҳаракатда,
муравватли – оромда; ақлли – қувонччи, муравватли – умрни асир айлар.

¹ Цитра – чолғунинг бир тури.

ЛЮ ЦЗУН

(VII-X асрлар)

Хитой мумтоз адабиёти Тан даврида (VII-X) юсак чўққиларга кўтарилди. Бу даврда Хитой ижтимоий-сиёсий тарқоқликни бартараф этиб, қудратли марказлашган давлатга айланди. Давлатни адолатли бошқариш учун амалдорликка ҳалол, илм-маърифатли одамларни танлаш учун жуда кўп фуқаролар махсус имтиҳонлардан ўтказилар эди. Бир йили ёшлар ва ўрта ёшли 60 минг фуқаро давлат мансабларига имтиҳон топширгани қайд этилган. Тан салтанати пойтахти Чанъан кутубхоналарида хитой, санскрит, тибет-тангут, сўғд, уйғур, турк тилларида битилган юз минглаб китоблар жамланган. Пойтахт майдонлари ва кўчаларида Тошкент, Самарқанд, Бухородан борган юзлаб олиму шоирлар, кўшиқчию раққосалар ўз илми ва санъатини намойиш қилар эдилар. XI асрда Дунхуан (Ёрканд) шаҳрида қирқ минг китоб, қўлёзма сақланган ва беркитилган хазина XX аср бошларида топилган эди. Савдогарлар хитойлар, сосонийлар, сўғдлар, византияликлар чиқарган тилла ва кумуш тангалар билан иш кўрар эди. Тан даври бадиий адабиётида зришилган инсонпарварлик, реализм, лиризм, инсон шахси, руҳий, маънавий оламига эътибор кейинги даврлардаги жаҳон бадиий адабиёти тараққиётига ҳам кучли таъсир кўрсатди. Қуйида Тан даврида яшаган адиб Лю Цзуннинг бадиаси ўқувчига ҳавола қилинмоқда.

ИЛҲОМ МАНБАИ

Гуан-шуй дарёсининг жанубида бир ирмоқ бор, у шарқ томонга қараб оқади ва Сяо-шуй дарёсига бориб куйилади. Баъзиларнинг айтишича, ўша жойда Жан исми бир одам яшаган ва ирмоқ шу сабабли Жансув деб аталган. Бошқалар айтадики, “жан” қизил бўёқ маъносини билдиради, шу сабабли ирмоқни Жансув – Қизилсув деб аташган.

Камина бир аҳмоқона иш қилганим учун юқоридаги (бошлик)лар мени мана шу кимсасиз жойга – Қизилсув ёқасига сургун қилдилар. Бу дарё ирмоғини ёқтириб қолдим, Қизилсув ёқалаб икки-уч чақирим у ёқдан-бу ёққа сайр қилдим. Соҳилдаги бир хушманзара жойни ўзимга макон этдим.

Китобларда ёзилишича, бир замонлар Тентакбой деган одам ўтган экан. Камина ҳам тентаклик қилиб, шу ирмоқ ёқасига келиб қолганим учун бу сувни Тентаксой деб атадим. Бу ердаги аҳоли ирмоқни қандай аташни билмай, баҳслашиб юрган экан. Тентаксой номи уларга ҳам ёқиб тушди.

Мана шу Тентаксой яқинида бир кичик тепаликни уй қуриш учун сотиб олдим ва бу жойни Тентактепа деб атадим. Тентактепанинг шимоли-шарқ тарафида, олтмиш қадам нарида бир булоқ бор экан, ўша булоқ бўйида яшайман, деб бир парча ерни булоғи билан сотиб олдим ва бу энди Тентакбулоқ бўлди. Тоғ тошлари орасидан олти жойдан сув қайнаб чиқиб, қинғир-қийшиқ жилғалардан ўтиб, кўшилиб, жануб тарафга шарқираб оқарди. Мана шу жойга тупроқ ва тошларни ташиб келиб, кичик ҳовуз ясадим, бу энди Тентакҳовуз бўлди. Унинг шарқ тарафида бир ижодхона

– Тентакшийпон курдим. Сўнг дам оладиган Тентакравоқ, Тентакҳовузча ўртасига катта тошларни ташиб, Тентакоролча ясадим.

Бу жойда ажойиб, хушманзара дарахтлар, салобатли харсангтошлар кўзни кувонтирарди. Мен тентак туфайли бу гўзал жойнинг номи Тентактепа бўлиб қолди.

Лекин буларнинг ўзида ҳам айб бор: мана, Тентаксойни олайлик. Дарёнинг ирмоғи шу қадар чуқурликда оқадик, унинг сувидан атрофдаги далалар баҳра ололмайди. Сой туби саёз, тор ва чақиртошли бўлгани учун каттароқ қайиқ сузиб ўтолмайди. Саёзликдан ва тезоқарлигидан бирор аждаҳо бу ерда яшашни хуш кўрмайди, ёмғир ёғдирувчи булутларни осмонга кўтариб қўя олмайди. Хуллас, худди ўзимга ўхшаш тентак! Шундай экан, Тентаксой номи унга ярашади, баъзиларга ёқмаса ҳам.

Қадим вақтларда тентаклар донишманд бўлар эди. Устоз Нин-У-Цзи мамлакатада ҳурмат топмагани учун ўзини тентакликка солар эди. Файласуф Ян тентак бўлгани учун ҳеч кимга, алалхусус, катталарга гап қайтармас эди. Лекин бу иккови донишманд эди. Мен бўлсам, устозларим насиҳатларини қулоғимга олмадим, ҳақиқатни тушунмай, ҳаётда осийлик қилдим. Шу сабабли Тентак деган ном бошқалардан кўра менга ярашади. Шундай экан, дунёда бирор одам бу Тентактепага эгалик қилиш учун менчалик ҳақи йўқ, деб ўйлайман. Менимча, Тентаксой номи ҳам жуда ярашиқли. Чунки сойнинг тиниқ ва тоза сувида ранг-баранг тошлар олмосдай ярқирайди, шарқираб куйлаши жазойил ва най наволаридай кўнгилни очади. Тентаксой сувига қарасам, ложувард осмон, яшил қирлар, дарахтлар, табиатнинг барча шакл-шамойилини кўраман, мендай тентакка бундан яхши жой борми?

Хуллас, мен Тентаксойни тентакларча сўзлар билан, ҳеч нарсани яширмай, овозим борича куйлайман. Сўнг вақти келиб, умрим тугаса, тупроққа қўшиламан, руҳим итоатга келиб жойига қайтади. Сўнг майса, дарахт бўлиб, тупроқдан бош кўтараман. Сўнг олам илк марта яралган кундаги мусаффо осмони фалакка чиқиб, товушим самовий оҳангларга ковушиб кетади. Ажиб юксакликларда, йўқликда яшар эканман, ердаги ҳеч бир зот сўзларимни тушунмайди.

Ҳозир эса Тентаксой бўйидаги Тентактепада, Тентактош устида ўтириб, тентакларча шу сўзларни ёзмокдаман.

*Рус тилидан
Маҳкам МАҲМУДОВнинг
эркин таржимаси*

ЛИ ШАН-ИН

(813-858)

Хитой тарихида Тан сулоласи даврида яшаб ўтган адиб Ли Шан-ин ижодида ҳикоялар билан бирга қисқа қайдлар, афоризмлар ҳам кенг ўрин тутган. Ҳаётий тажриба, поэтик кузатишлар бу адибга замона воқеликларини бутун ранг-барангликлари, экзотикаси, бўёқлари билан жозибали ва ихчам шаклларда тасвирлаш имконини берди. Шунинг учун ҳам унинг митти асарларида ўрта асрлардаги Хитой адабиёти, одоб-ахлоқ меъёрлари, халқнинг турли қатламларининг кайфияти ўзининг тўла ифодасини топа олди. Унинг афористик кўз қарашларида ҳам, фикр-мулоҳазаларида ҳам шу каби жиҳатлар аниқ кўриниб туради. Қуйида адибнинг ана шундай ихчам шаклда ифода қилинган фикр-мулоҳазаларидан намуналарни эътиборингизга ҳавола қилаётимиз.

ҲИКМАТЛИ МАНСУРАЛАР

Асло қайтиб келмагай:

- хўжайиннинг уйида нимадир ўғирлаган меҳмон;
- аслзода хонадонга юборилган оқибатсиз хизматкор;
- қўлингда таёк ушлаб турганингни кўрган ит.

Номувофикдир:

- саводи очилмаган муаллим;
- Будда китобини олиб ибодат қилаётган қассоб¹;
- очик тахтиравонда кетаётган қишлоқ оқсоқоли².

Сайлаб ўтirmaйди:

- оч одам олдига бадҳазм овқат қўйсанг;
- юриб чарчаган киши қирчанғи отларни кўрса;
- шошиб дарёдан ўтмоқчи бўлган одам соҳилда кемаларни кўрса;
- тўсатдан бошланган шаррос ёмғирдан қочмоқчи бўлган киши қапаларни кўрса.

Ярамайди:

- сабабини айтмай болани дўппослаш;
- кимгадир ҳурмат-иззат кўрсатаман деб ҳаддан ошиқ мулозамат қилиш;
- йилнинг иссиқ кунида қуёш куйдириб турган чоғ ҳосил теришга бориш.

Ўхшашлик:

- пойтахтдаги амалдор қовоққа ўхшайди: ўсаётгани билинмайди;
- амалдорнинг муҳри чақалоққа ўхшайди: ўзинг билан мудом олиб юришга мажбурсан;
- музофотдаги амалдор арслонга ўхшайди: нима иш қилмасин, халқ юрак ҳовучлаб туради.

Ақли бўлиб кўриниш ғалатидир, чунки:

- шеъриятни тушунадиган аёл ғийбатларга сабаб бўлади³;
- шароб чашнагири бўлган буддавий роҳиб ичган қасамини бузиб қўяди;
- ўқиш-ёзишни биладиган, саводхон хизматкор хато қилиб, хўжайинидан гап эшитади.

¹ Буддизм таълимотига кўра, тирик жоннинг ҳаётига завол бўлиш ман қилинади.

² Қадимий Хитойда очик тахтиравонда юриш фақат ҳарбий амалдорларгагина рухсат этилган.

³ Қадимий Хитойда аёлларнинг шеър ёзиши, китоб ўқишига шубҳа билан қаралган.

Бош чангаллаб қоласан:

- қорнинг оғриб турганда мазали таом беришса;
- кудук қазиётганда чиқинди ўрага дуч келсанг;
- амалдорнинг қабулида ўтирганда бирдан курагинг қичий бошласа;
- сендан яхшилик кўрган камбағал қариндошинг қайта-қайта келаверса.

Ўзига ўхшамай қолади:

- имтиҳон мавзуларини ёдлай олмаётган ўқувчи;
- азада йиғламаётган гўянда;
- идишларни ювишда хўжайиннинг фойдасини кўзламай қўйган оқсоч аёл;
- меҳмонларни кузатаман деб уйдан чиқиб кетган хўжайин;
- ўқувчиларининг машқ ва билимларини текширмайдиган муаллим.

Давлатмандлик ва зодагонлик белгилари:

- эриб оққан шамлар;
- каштан ва олма пўчоклари;
- Личжи¹ қобиклари;
- баланд овозда китоб мутолаа қилиш ва мусиқа овози;
- аёл бошидан сирғалиб тушиб қолган олтин тўғнағич.

Агар шундай десанг, одамларни алдайсан:

- алкимё одамларга бойлик келтиради;
- кўшни вилоят амалдорлари виждонан ишлайди.

Кўнглингга ёқмай турар:

- ўтмас пичокни ишлатиш;
- кийимингнинг йиртиқ жойидан ўтган шамол;
- гўзал манзарани тўсиб тебранаётган дарахт.

Нақадар оғирдир эшитмоқ:

- бозордагиларнинг жанжалини;
- тул қолган жувоннинг йиғисини;
- мўйсафид отанинг ўғли жасади устидаги йўқловини;
- имтиҳондан йиқилган кишининг чумчуқдай чирқиллашини²;
- мотам маҳалида қувноқ мусиқани.

Аҳмоқона ибратлар:

- меҳмон бўлиб ўтириб, жанжал чиқариш;
- ўзгалар суҳбатига бурун тиқиш;
- бегона одамнинг тўшагига пойабзал билан чиқиш;
- қайнота-қайнонанг олдида беҳаё латифа айтиш.

Алам қилар экан:

- мухтарам арбобни уйингга чорлаганингда, у келмай қолса;
- чақирилмаган, ёқимсиз меҳмон уйингга кириб келса;
- бозорда нарсалар арзон сотилаётганда чўнтагингга ҳемири бўлмаса;
- зиёфатда душманинг билан ёнма-ён ўтириб қолсанг.

Қашшоқ бўлишинг турган гап, агар:

- хотининг ялқов бўлса;
- эрта ётиб, кеч турсанг;
- қимор ва шаробхўрликни хуш кўрсанг;

¹ Личжи – Жанубий Хитойда ўсадиган мева; мамлакатнинг бошқа вилоятларида у жуда тансиқ ҳисобланган.

² Хитойликлар тасавурида чумчуқнинг чирқиллаган овози яхшилик хушхабари ҳисобланади. Бу ерда кайфият паст маҳалдаги чирқиллашнинг беҳосиятлиги уқтирилмоқда.

- бир жойда қўним топмай, кўчиб юраверсанг;
- қимматбаҳо буюмларни завқ устида сотиб олаверсанг.

Албатта, бойиб кетасан, агар:

- ҳамма ишнинг қаловини топсанг;
- гўзал нарсани кўриб, шунга ўхшашга ҳаракат қилсанг;
- худа-беҳудага қарз кўтаравермасанг;
- уйдаги аёллар ахил бўлса.

У ақлли, қобилдир:

- ўзини тута билса;
- сирни сақлай олса;
- донога ҳамсуҳбат бўлса;
- ишга киришаётиб, хатолардан огоҳ бўлса;
- маст бўлиб олиб, оғзига келганини гапиравермаса;
- мозийни тушуниб, замонани яхши англаса;
- саховатни унутмаса;
- янги жойга борганда урф-одатини суриштириб билиб олса;
- билмайдиганини ўрганишдан ор қилмаса;
- нодон билан ўчакишмаса.

Ўғлингни ўргат:

- боболарнинг яхши ишларига;
- сўз бердими – бажаришга;
- ҳалоллик ва ҳаёлиликка;
- олти санъат турини мукамал билишга¹;
- дунёга кенг қарашга;
- собит иродали бўлишга;
- бир ишга киришар бўлса, обдон ўрганишга.

Қизингни ўргат:

- аёллар бажарадиган ишларга;
- мулойимлик ва ҳурмат-эҳтиромга;
- ўқиш ва ҳисоб-китобга;
- эҳтиёткорликка;
- ўзига қараб юришга (озодаликка);
- ғийбатга берилмасликка;
- хизматкорларни ҳурмат қилишга.

Ўзингни тий:

- тақиллатмасдан бегона уйга киришдан;
- бегона кишининг сандиғини титиш, хатини ўқишдан;
- хўжайин овқатга қўл узатмасдан туриб, тановул қилишдан;
- ниманидир олиш учун дастурхонга чиқишдан.

Булар бефойдадир:

- масаланинг моҳиятига етмасдан бошқаларни уришиш;
- ўринсиз тақлид қилиш;
- болаларга тўла эркинлик бериб қўйиш.

*Рус тилидан
Музаффар АҲМАД
таржимаси*

¹ Хитой болалари қадим-қадимдан санъатнинг куйидаги олти турини билишлари шарт бўлган: одоб-ахлоқ, мусиқа, ёйандозлик, от-арава ҳайдаш, каллиграфия (хусни хат) ва арифметика (ҳисоб-китоб).

Сюй Ду-Шан

(1893-1941)

Хитойлик ёзувчи. Асл исми Сюй Цзяо-кун. 1922 йили Пекин университетини тамомлаган, Колумбия, Лондон ва Ҳиндистонда ҳам таҳсил олган. Адабиётни ўрганиш жамияти асосчиларидан бири. Унинг маъжозий асарлари – “Хувиллаган тоғлардаги ажойиб ёмғир”, “Меҳнаткаш ўргимчак” тўпламларига жамланган ҳикояларида романтик ва диний оҳанглар учрайди. Ёзувчи буддизм ва даосизмни тадқиқ этган олим сифатида ҳам танилган. “Даосизм тарихи”, “Ҳинд адабиёти тарихи” китоблари унинг қаламига мансуб. Ижодининг илк даври – ўтган асрнинг 30-йилларида ёзилган асарларида реализм услуби сезилади. Қуйида унинг ўша даврга мансуб ҳикояларидан бирини журналхонлар эътиборига ҳавола этамиз.

Таҳририятдан

ҚАЙТИШ

Ҳикоя

Аёлнинг кўзлари маъюсланиб, ғам-қайғуга ботганча хизматкор ёлловчи идора воситачисининг уйида ўтирарди. Барча мавсумий ишловчи хизматчи аёллар ўз уйларига, оилаларига қайтишган, Тангрига шукрона сифатида қурбонликлар келтириб бўлишган. Фақат угина иш тополмай йигирма кундан бери шу ерда сарғаяди. Ҳеч ким уни ишга олишни хоҳламади. Идора бекаси – Ван хонимдан ўн цзяодан¹ ортиқ пул қарз олди, бека қайтиб келганида бир нуқтага термилганча килт этмай ўтирарди.

Ван хоним меҳмонхонага ўтди, бўйнидан шарфини олиб, Янги йил дастурхонига олиб келган харидларини стол устига қўйди.

– Азизам, эртадан кейин Янги йил кириб келади. Ҳамма ўз аравасини ўзи тортиши керак. Бу ёғига нима қилмоқчисан? Балки байрамни уйингда кутиб олиб, кейин қайтиб келарсан?

Бу аччиқ сўзларни эшитган аёлнинг устидан бир челақ совуқ сув қуйиб юборилгандай бўлди. Анчагача лом-мим деёлмади. Ниҳоят кўзлари ёшга тўлиб, илтижоли оҳангда сўз бошлади:

– Қарзим нима бўлади? Ёнимда сариқ чақам бўлмаса? Ахир пулим бўлганда шу ерда ўтирардимиз? Уйга пулсиз қандай қайтаман? Уйдан чиқиб кетганимга ҳам ўн икки йил бўлибди. Ўшанда қизим беш ёшда эди. У ҳатто отаси вафот этганини ҳам билмайди. Дилбандимни шунчалар соғиндимки... Лекин бу аҳволда унинг олдига қандай бораман?

Аччиқ алам унинг томоғига тош каби тиқилиб, аёл жим бўлиб қолди. Сел-сел оққан кўз ёшлари ҳар қандай сўздан таъсирлироқ эди.

Ван хоним уни аллақачон ҳайдаб юборган бўларди, аммо қарзни ололмай қолишидан кўркиб индамасди.

Аёл бошқа хонага ўтди, совуқ ўринга ўзини ташлаб аччиқ-аччиқ кўз ёш тўкди. Йиғи билан ғам-қайғуни енгиб бўлмайди, бошқа йўл топиш керак. У каннинг четида турган қопчани ечиб, ичидаги эски кийимларни кўздан кечири бошлади. Бундан бир неча йил аввал эри Хэнан вилоятидаги гарнизонлардан бирида хизмат қилаётган вақтларда аёлнинг бир неча пўстини бор эди. Гарнизонни қайтадан тузиш ҳақида буйруқ келганда зобитлар жон-жаҳдлари билан жойини йўқотмаслик учун хизмат қилишга ҳаракат қилишди.

¹ Цзяо – Хитой пул бирлиги.

Эри Чжэнчжоу яқинида бўлган жангда кўмондонга ҳамроҳлик қилаётган маҳал ҳалок бўлган эди. Чекинаётган аскарлар оиласи ўзи билан кўп нарса олиб кетолмасдилар. Аёл минг бир қийинчиликлар билан баъзи бир буюмларни олишга муваффақ бўлди. У бу нарсаларни сақлаб, кейинчалик сотиб юборди. Натижада эрига тегишли эски тўппонча ва икки дона ўқдан бўлак ҳеч вақо қолмади. Бу матоҳга харидор топиш осон эмас. Бундан ташқари, совуқ кунларда кўрпа вазифасини ўтайдиган, аёл ундан бир нафасга-да ажрамайдиган шинель ва эски қулоқчини ҳам бор эди.

Тўппончани бировга кўрсатишга ботинолмас, кўлига олиб, дарров шинель чўнтагига солиб кўярди. Қопчадаги кийилавериби титилиб кетган эски кўйлақлар сотишга ярамасди. Аёл чуқур хўрсиниб, барча эски-тускиларни қопчага қайтариб тикди ва ўйга чўмди. Қош қорайганига қарамай ҳамон рутубатли хонада ёлғиз ўтирарди.

Кўшни хонада кечликка ҳозирлик кўраётган Ван хонимнинг ёнига қандайдир бегона эркак келди. Устидаги кийим ҳошиясига қараганда кўшни меҳмонхона хизматкорига ўхшарди.

– Бугун кечки тўққизга яқин бирортасини юборинг, – деди у Ван хонимга.

– Ким сўраяпти?

– Бўлим бошлиғи Чэн.

– Унда Луан Сини юбораман.

– Фарқи йўқ, фақат кечга қолмасин, – деди хизматкор кетар чоғи.

Аёлнинг қалбида умид уйғонди, Худо унга шундай қийин вазиятда марҳамат кўрсатяпти. Унинг карами кенг, бир коса гуруч берса бўлди.

– Ван хоним, илтимос, мени юборинг!

– Сени-я? Нахотки борсанг?

– Борсам нима бўлади?

– Тушунмадингми? Ахир у “ётоқ” учун хизматкор сўраяпти.

– Қанақа ётоқ?

– Эй Худо! Бунча гўл бўлмасанг? – деди Ван хоним. Кейин тиржайиб аёлнинг қулоғига нимадир деб шивирладию кўшиб кўйди: – Ахир сенинг кийишга кийиминг йўқ-ку, ёшинг ҳам бир жойга бориб қолган бўлса!

Маъюс тортган аёл ўзига келиб, кўлига дарз кетган ойнани олди ва дераза ёнига борди. Ван хоним ҳақ. Ойнадан унга сочлари оқарган, юзини ажин босган ғамбода аёл тикилиб турарди. Яқинда у қирқ уч ёшга тўлади. Ҳарбий юришлар вақтида эрига ҳамроҳлик қилган пайтларида шамол ва аёз унинг юзларидаги кўркамлиқни ўчириб юборган. Тутам-тутам бўлиб осилиб ётган сочларига анчадан бери тароқ тегмаганди. Бу ерда сочни таникли хонимларгина кестиришарди. Қачонлардир унинг ўзи ҳам бека бўлган, кўл остида хизматкорлар ҳам бор эди, энди эса соч кестиришнинг ҳожати йўқ. Эҳтимол, шунинг учун иш топа олмаётгандир.

Кечликдан сўнг Ван хоним Луан Сини олиб келиш учун кетди. Аёл Ван хоним қулоғига шивирлаб айтган гапларни эслаб, бир қарорга келди. Кўлига музлаб, тош қотган сочикни олиб, қайноқ сувли тоғорага ботирди. Иссиқ сочиқ билан юзини артди, ёноқлари тозаланиб, оқарди.

Кан устидаги ёғоч қутичадан кемтик, тишлари тўкилган тароқни олиб, сочларини таради. Қутича ичига тўкилган упу қолдиқларини соч тўғноғич билан кавлаб олиб, юзига суртди.

Юзи дарров кўркамлашиб, аёлнинг қалби ёришди.

У кўчага чиқиб, янги йил табриги ёзиб ёпиштирилган қизил қоғоздан ўғринча йиртиб олди. Уйга қайтиб, мойчироқнинг қора қурумани қиртишлади. Қизил қоғозни ивитиби, лаби ва ёноғига, мойчироқ қурумани

эса соч мойига аралаштириб қошларига суртди. У энди бошлиқ Чэнга ёқишига чин дилдан ишонди.

Ван хоним қайтди. Аёл ундан кўриниши ҳақида сўраш учун шошилди.

– Нима десам экан? Қари ялмоғизга ўхшайсан, – деди Ван хоним тиржайиб.

– Чиройли эмасманми?

– Олтмиш ёшли эркакка тўғри келасан, лекин бундайини қаердан топамиз? Ҳозир қариялар ҳам ёш қизларга ишқибоз. Буни миянгдан чиқариб ташла, сени ҳатто энг арзон исловотхонага ҳам олишмайди.

Аёл яна йиғлаб юборди. Қандай шармандалик! Шу ёшида очлик нима-ларга мажбур қиляпти-я?! У шинелга ўраниб, ўринга ёнбошлади. Тонггача мижжа қоқмай қанча ўйланмасин, миясига бирор жўяли фикр келмади.

Эрталаб қорни оч ҳолда эрининг шинели ва йиртиқ телпагини кийиб, эркакча қиёфада кўчага чиқишга шайланди.

– Бугун қандай бўлмасин пул топиб, қарзингизни қайтаришим керак, – деди у Ван хонимга. – Баъзи бир буюмларимни гаровга қўймоқчиман... Тезда қайтаман.

Ван хоним саволга тутмай, унинг қарорини маъқуллади.

Аёл дуч келган биринчи ломбардга кирди.

– Гаровга қурол қўйсам бўладими?

– Қанақа қурол?

– Сўнгги намунадаги револьвер, – унинг чўнтакка қўл солганини кўриб, ломбард хўжайини кўрққанидан пештахта тагига яширинди.

– Кўрқманг, тўппонча менга эримдан қолган. Эртага янги йил, менинг эса сариқ чақам йўқ. Илтимос, ола қолинг!

Қаршисида босқинчи турмаганига ишонқираган хўжайин ёрдамчиси билан темир панжара ортига ўтиб пичирлаб олишгач, тўппончани қайтариб:

– Ҳеч қандай ёрдам бера олмайман. Полиция бутун шаҳарнинг тит-питини чиқариб, тинтув ўтказмоқда. Қуролни топиб олишса, ҳолимга вой! Қуролингизни олинг, эҳтиёт бўлинг, тутиб олишмасин! – деди.

Аёлнинг ёлворишлари хўжайинга заррача таъсир қилмади, ҳалиям раҳм қилди – полицияни чақирмади. Аёл шалвираганча ломбардни тарк этди. Бахтига яқин ўртада бирорта жосус учрамади, ҳеч ким унга эътибор бермади.

Кўчаларни кезиб, бир қанча ломбардга кирди, аммо тўппончани гаровга қўйишга журъат этолмади. Қалтис ишга қўл урганини ўйлаб, уни бирдан кўрқув ҳисси чулғади. Полиция билиб қолса-чи? Ван хонимнинг олдига икки бармоғини бурнига тикиб қайтадими?

Алалоқибат уйига қайтишга қарор қилди.

Унинг она қишлоғи Сичжмэн шаҳар дарвозасидан қирқ ли¹ нарида бўлиб, ярим кунлик йўл эди. Сисипай-лоуда яна бир ломбард бор, у ерда ҳам аёлни омадсизлик кутиб олди. Изтироб оғушида қандай қилиб Сичжменга етиб келганини сезмай қолди.

Аёл Гаолянцяо кўпригида тўхтади.

Пекин ҳамма нарсдан маҳрум қилинган инсонлар борувчи иккита кўприги билан машҳур. Бири қамоқхонага элтувчи Тяньцяо кўприги, иккинчиси эса қашшоқлар қишлоғига элтувчи Гаолянцяо кўприги эди.

Туш пайти бўлишига қарамай, ҳаво тунд ва булутли, қор учқунляпти. Дарёни юпқа муз қопласа-да, тагидан оқаётган сувни бемалол кўрса бўларди.

¹ Ли – узунлик ўлчови (1 ли – 500 м.).

“Тўхтамаслигим керак, – ўйлади аёл, – фақат олға интилишим керак”.

Аёлда қилинажак ишлар режаси туғилди. Қизи турмуш ёшида, унга яхши куёв топиши, тўй ташвишини қилиши керак. Эрини Чжэнчжоуга ўтказишгандан кейин у қишлоққа бирор марта мактуб ёзмади. Қизи қай аҳволда экан? Бу ҳақда ҳеч нима билмасди. Қизини турмушга узатиш ҳақидаги ўйдан умидланиб, она қишлоғига етгунча бу кайфият уни тарк этмади.

Қор бўралай бошлади. У қорли кўчалардан бошини ҳам қилганча, ўз ўй-фикрлари билан банд бўлиб борарди. Рўпарасидан кўринишидан янги йил хариди учун шаҳарга шошиб кетаётган олифта кийинган жувон чиқди. Унинг бошида чиройли, товус пати қадалган телпак, эгнида шафтоли рангли, қоматини кўз-кўз қилиб турган камзул, оёғида эса сўнгги урфда тикилган қирмизи ранг туфли.

Аёл унинг ортидан тикилиб, ўйланди: “Қандай чиройли кийинган! Қизим Данюда ҳам шундай кийим бўлганда эди, дарров турмушга чиққан бўларди”. Аёл жувондан кўз узмади. Ҳозир муюлишдан бурилиб, кўздан йўқолади. Миясида “Бу жувоннинг кийимларини ўғирлаб, қизимга совға қилсам-чи?” деган фикр ялт этди.

У жойидан кўзғалиб, йўғон овозда қичқирди:

– Ҳой, ойимтилла, тўхта! Менга кийимларингни бериб тур!

Ёш жувон ўгирилиб, ўзига ўқталган қуролга кўзи тушди.

“Эй, худойим, ахир бу аскар-ку, – ўйлади у кўркувдан дағ-дағ титраб. – Қочиш керак!” Оёқлари ўзига бўйсунмади.

– Сизга нима керак?

– Кийимларингни еч, телпакни, туфлини... Тезроқ қимирла! Пул, би-лагузук, сирға, узукларингни ҳам чўз бу ёққа! Қимирлама, бақиршни хаёлингга ҳам келтирма, отиб ташлайман!

Яқин-ўртада ҳеч ким йўқлигига, бақирш бефойдалигига амин бўлган жувон кийимларини ечиб, бор тақинчоқларини босқинчига узатди. У босқинчи деб ўйлаган аёл барча қимматбаҳо буюмларни, кийимларни тугунга тугиб, ортига қарамай қочишга тушди.

Бор будидан ажралган аёл ичкийимда совуқ ва кўркувдан дир-дир титраб, дарахт тагига чўкди. Йигирма дақиқалардан сўнг йўлда эшак минган подачи йигит кўринди. Жувон уни ёрдамга чақирди.

Йигит унинг ёнига келиб, тинчлантирди.

– Кўркма, ҳозир нарсаларингни қайтараман, – у жувонга қўй терисидан тикилган пўстинини ирғитди, – ҳозирча шунини ёпиниб тур. Мен босқинчини қувиб етаман, узокқа кетолмаган бўлиши керак.

Йигит эшагини ниқтаб, олға интилди.

Аёл бу пайтда тиззасигача қорга ботиб, хансираб Дачжунси ибодатхонасига етган эди.

У ортидан қувиб келаётган йигитнинг овозини эшитди:

– Тўхта! Тўхта!

Аёл ўгирилиб, муқаррар тўқнашув бўлишини тушунди. Тўппончани олиб йигитга ўқталди:

– Яқинлашма! Отиб ташлайман!

Аслида аёл отишни билмасди.

Подачи йигит йигирма икки ёшларда бўлиб, кўркув нималигини билмас, ғайрати жўш уради.

– Менга қара, бунақа кичкина тўппончани ҳечам кўрмаганман. Бу ўйинчоқни аҳмоқларни кўрқитиш учун бозордан сотиб олгансан, шекилли? Мени кўрқитолмайсан! Қани, яхшилиқча кийимларни қайтар, бўлмаса

сени полицияга топшираман, итдай отиб ташлашади, – деди.

Аёл ортга тисарилди, подачи йигит устига бостириб борди. Тепки бехосдан босилиб кетди. Ўқ йигитнинг кўксига тегдию у чайкалиб ерга кулади.

Ўқ овози ўйинчоқ тўппончадан отилгандай зўрға эшитилди. Аёл одам ўлдирганига ишонмай, куролни иргитиб, йигитнинг кўкрагини пайпаслаб кўрди.

– Қандай фалокат! – кўлидаги конни кўриб қичқирди аёл. Кўлини подачининг кийимига артиб, эшакка минди-ю, кўздан ғойиб бўлди.

Орадан чорак соат ўтди.

Ёш жувон ҳамон пўстинга ўралганча дарахт тагида ўтирарди. Йўлда елкасига обкаш илган, афтидан, янги йилни кутиб олиш учун қишлоғига қайтаётган сартарош кўринди. У жувонни таниб, яқинлашди.

– Ё, алҳазар, Лю янга, шундай совуқда нима қилиб ўтирибсиз? – деди у хайрон бўлиб.

Жувон бўлган воқеани айтиб, босқинчининг қиёфасини тасвирлаб берди.

Сартарош аёлнинг қариндошлари йўқлиги, қайнонаси бундан фойдаланиб келинининг устидан кулишини биларди. Фақат байрам кунлари келинига чиройли кийинишга рухсат берарди. Энди эса қайнона савдо учун берган пулларни ўғрилаб кетишди. Сартарош ҳам подачи йигит каби нима қилиб бўлса-да бечорага ёрдам беришга қарор қилди.

– Тинчланинг, босқинчини топишга ҳаракат қиламан, – дея тасалли берди.

У аёлнинг олдида буюмлари солинган обкашни қолдириб, югуриб кетди.

Йўлда ётган йигитга кўзи тушди. Сартарош эгилиб, уни силқитди.

– Ўлдиришибди! – кўркув билан бақирди у ва орқасига қарамай қочди.

Одатда, полициячилар шаҳар ташқарисида камдан-кам ҳолларда пайдо бўлишади, аксига олиб шу куни полициячилардан бири тепаликдан ошар экан, ерда ётган ўликни ва қочиб кетаётган одамни кўрди.

– Тўхта! – қичқирди полициячи.

Буйруқни эшитиб, сартарош тўхтади.

– Одам ўлдиришга ўлдириб, энди қочиб кетаяпсанми?

– Мен ўлдирганим йўқ, босқинчини қувиб кетяпман.

– Сени ўзинг босқинчи бўлсанг, яна қанақа босқинчини қувасан? Юр, маҳкамага борамиз, ҳаммасини ўша ерда ҳал қиламиз.

– Мени босқинчи талаган жабрдийда кутаяпти. Сартарошман, ҳамма нарсамни унинг олдида қолдирганман. Юринг, уни сизга кўрсатаман.

– Ёлғон гапирма! Кўлга тушдинг, муғамбирликни бас қил! Қани, олдимга туш!

– Қуролсиз қандай одам ўлдириш мумкин? Ҳукумат вакили бўла туриб сиз менинг жиноятчи эмаслигимни пайқашингиз керак. Мен босқинчи эмасман!

– Буни қара-я? Тўппончани ташлаб юбориш қийинми? Шубҳасиз, сен уни қасос олиш учун ўлдиргансан!

У шундай деб сартарошни маҳкамага судради.

Бу пайтда ҳақиқий қотил эшакни елдириб учиб борарди. Мана Цинхуаюан ортда қолди. Қувиб келишларидан кўрққан аёл эшакдан тушиб, жониворни ҳайдаб юборди. Кейин тугун кўтариб, тепаликка ўрлай бошлади. Рўпарасидан қарағай ва арчалар экилган қабристон чикди. У қабрлар орасига ўтириб, тугунни очди. Шафтоли рангли камзулни, товус пати қадалган телпакни томоша қилар экан, бу кийимларни кийиб, очилиб кетган қизи Даню кўз олдида келди. Кейин узук ва билагузукларни кўздан кечирди, улар кумушдан ясалган бўлиб, ўйма нақшларидан эски экани билиниб турар-

ди. Билагузук кўзига иссиқ кўринди. Тақинчокни айлантриб кўрар экан, тахминлари ишончга айланди. Бундан йигирма йил олдин никоҳ тўйида таққан билагузугини таниди. Никоҳ кечасида билагузукка белги қўйган эди.

Билагузук бу олифта жувоннинг қўлига қандай тушиб қолди экан? Ахир тақинчокни уйда қолдирган эди.

Аёл эри билан қишлоқдан кетаётганда қайнонаси ҳамма буюмларини бермаган эди. Болажон қайнотаси неварасини яхши кўрганлиги учун қизчанинг ота-онаси билан кетишига қаршилик қилиб, олиб қолганди. Қариялар вафот этгач, қизчани холаси ўз қарамоғига олди.

Нахотки ўз қизини тунаган бўлса? Бу фикрдан аёл даҳшатга тушди. Ўз қизига тегишли буюмларни қандай қилиб уйга кўтариб боради? Бу жинойтни қизим учун қилдим-ку, деган ўй унга таскин беролмасди.

Узоқ ўй-хаёллардан кейин ортга қайтиб, буюмларни эгасига қайтаришга қарор қилди. Атрофда ҳеч ким йўқ эди. Йўлда подачининг ўлигига кўзи тушиб, кўркувдан юраги тўхтаб қолай деди.

Қалин қор ўликни деярли кўмиб юборганди. Бирортаси кўриб, таниб қолса-чи? Аёл тараддуланиб, бир неча дақиқа тош қотди. Кейин таниб қолмасликлари учун шинель ва телпакни ечиб, тез-тез юриб кетди.

Буюмларни дарахт тагига қўйиб, тонггача кутишга, эрталаб олифта жувон қайтаётганда тўхтадиб, “Буюмларингизни топиб олдим”, деб қайтаришга қарор қилди.

Аёл яқинлашганда дарахт тагида олифта жувон чўзилиб ётар, унинг ёнида пўстин ва обкаш турарди. Аёл унинг елкасидан ушлаб, силкитиб кўрди. Аммо унда тириклик нишонлари сезилмади.

“Ҳозир аниқлайман, бу менинг қизим Данюми ё бошқа? Нахот у музлаб қолган бўлса? Уни пўстинга ўраш керак”, ўйлади аёл.

Қош қорайганига қарамай оппоқ қор туфайли ҳаммаёқ ёп-ёруғ эди. Та-содифан унинг қўли жувоннинг бўйнига тегиб кетди-ю, сесканиб тушди, бўйни муздай, ёнида устара ётарди.

“Ё Худойим, ўзини ўзи бўғизлабди!”

Аёл кўркувни енгиб, ўликнинг бошини кўтарди, чиройли юзига диққат билан тикилди. Нотаниш, аммо нимаси биландир ўзининг турмушга чиққан вақтларидаги ёшлигини эслатарди. Шунда бирдан қизи Данюнинг чап оёғи бармоқлари олтиталиги эсига тушиб, ўликнинг пайпоғини ечди.

Аёл бирдан хўнграб юборди.

– Қизалоғим! Нуридийдам! Нима қилиб қўйдим?!

Эшитиб қолишларидан чўчиб, йиғисини ичига ютди. Зимзиё тундаги ўлик сукунатни яқин ўртадаги қишлоқларда янги йилни хурсандчилик билан кутиб, мушакбозлик қилаётган одамларнинг шовқини бузиб турар, кумушранг қор учкунларди.

Эртасига воқеа жойига терговчи ва полициячилар етиб келишди, ёнлари-да сартарош ҳам бор эди. Улар подачи йигитнинг ўлигини кўздан кечириб, дарахт томонга йўл олишди. Дарахт тагида аёл келинчак Люни кучоқлаб ётарди. Уларни қор деярли кўмиб юборганди. Қор тагидан сартарошнинг буюмлари солинган обкаш ва устарани топишди. Жувоннинг эғнида шафтоли рангли камзул, бошига товус пати қадалган телпак ва оёғида сўнгги урфдаги қирмизи ранг туфли бор эди.

Дарахтдан сал нарида титилиб кетган шинель ҳамда эски қулоқчин ётарди.

*Рус тилидан
Лола ШОИМОВА
таржимаси*

ХИТОЙ ОПЕРАСИ АФСОНАСИ МЭЙ ЛАНФАН

Хитой халқининг эрка санъаткорларидан бири Мэй Ланфан ҳаётининг 40 йили давомида Пекин операсининг энг машхур ва таниқли актёри сифатида ардоқланди ва ҳозиргача мухлислар қалбида яшаб келмоқда. Мэй Ланфан унинг тахаллуси бўлиб, ҳақиқий исми Мэй Ландир. У нафақат хитой халқи, балки чет эллик мухлислар томонидан ҳам тан олинган Пекин операсининг буюк санъаткори сифатида тарихга муҳрланди.

Тан сулоласи замонларидан бошлаб пайдо бўлган Пекин опера санъатини Мэй Ланфан бутун ҳаёти давомида ўрганди, уни тизимга тушириш, ривожлантириш, томошабинлар эътибори ва меҳрига сазовор қилиш учун бутун борлиғи ва истеъдодини бағишлади. Актёрнинг ижро маҳорати, юз, кўз, тана ҳаракатлари, мимик ва пластик ифода воситалари – бугунги кун Пекин опера санъати ва Хитой миллий театрининг қоидаларига айланди.

Мэй Ланфан 1894 йил 22 октябрда Буюк Цин давлатига қарашли Цзянсу вилояти Тайжоу шаҳрида

таваллуд топган. У 8 ёшидан театр санъати бўйича таҳсил олишни бошлайди. Опера солисти ўзининг биринчи дебютини 12 ёшида ижро этади. 14 ёшида театр санъатига ихтисослаштирилган Си-Лян-Чэн бирлашмасига хизматга киради, Шанхай ва бошқа шаҳарлар сахнасида чиқа бошлайди. Мей Ланфан актёрлар оиласидан бўлиб, унинг бобоси ва отаси аёллар қиёфасини яратувчи машхур санъаткорлардан эди. Ўша даврларда сахнада аёллар ролларини эркаклар ижро этиши табиий ҳолат ҳисобланарди. Мей ҳам ана шундай “Дан” амплуасига эга санъаткорлардан бўлиб, ўз иқтидори ва салоҳияти билан алоҳида ажралиб турарди. У ўз истеъдоди, тиришқоклиги ва узоқ йиллик сахна тажрибаси эвазига Хитойдек буюк мамлакатда машхурликка эришиб, шуҳрат шохсупаларидан бирма-бир кўтарила бошлайди. Япония, АҚШ ва собиқ Совет иттифоқининг турли мамлакатларида бир неча бор гастрол сафарларида бўлиб, ноёб санъати билан минглаб мухлисларнинг олқишини қозонган.

Иждокорнинг шахсий ҳаётида ўзига хос из қолдирганлардан бири Мэн Сядоун (1907-1977) исмли аёл бўлиб, у ҳам Пекин операсининг ёрқин юлдузи эди. Шуниси эътиборлики, Мэй Ланфан сахнада аёллар ролларини яратишда беқиёс муваффақиятларга эришган бўлса, Мэн Сядоун, аксинча, кучли овозга эга бўлгани сабабли, сахнада эркаклар роли ижрочиси – лаошэн амплуаси соҳиби сифатида шуҳрат қозонди. 1925 йили Мэй Сядоун

биринчи бор сахнада Мэй Ланфан билан шерик сифатида сахнага чиқади ва гарчи, узок давом этмаган бўлса-да, келажакда ҳаёт йўллари бир муддатга туташади.

2008 йили хитой кинорежиссёри Чэн Кайгэ томонидан “Мэй Ланфан”, кўп ўтмай “Бир умрга мафтун” номли фильмлар суратга олинди. “Мэй Ланфан” фильми актёрнинг биографиясига асосланиб суратга олинган бўлиб, унда бадий тўқималар деярли учрамайди. Шу сабабли фильм сюжетидан баъзи лавҳаларни келтириш орқали Мэй Ланфаннинг шахсий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин.

Фильм Ванхуа (санъаткорнинг тахаллусларидан бири)нинг устозга шогирд тушган даврларидан бошланади. Экранда кекса Уста ва гўзал қиз сиймосидаги Мэй Ланфан пайдо бўлади. Улар маълум вақт биргаликда роллар ижро этиб юрар экан, тасодиф сабаб воқеалар кескин тус олади. Мэй ва унинг устози – Уста бир-бирлари билан рақобатлашишга аҳд қиладилар. Ҳар бири уч мустақил спектаклда роль ижро этадилар. Беллашувда Мэй ғолиб бўлади, уни олқишлаётган томошабинни кўриб қаттиқ таъсирланган Уста шогирдига билакузук совға қилади ва унга оқ йўл тилаб, оламдан кўз юмади. Ана шу кундан бошлаб Мэй Ланфан номи тилларда дoston бўлади.

Мэй Ланфан 1955 йили ташкил этилган Хитой Пекин операси театрининг биринчи директори этиб тайинланади. У ўзининг бутун истеъдоди ва ташкилотчилик қобилиятини ушбу театр ривожига бахшида қилади.

Опера санъатининг машхур намояндаси, режиссёр, педагог ва жамоат арбоби Мэй Ланфан 1961 йилнинг 8 августида Пекин шаҳрида дунёдан кўз юмди. У тарихда Пекин операсининг машхур “Дан”

соҳиблари – Шан Сяююн, Сюн Хуэйшэн, Чэн Янцюлар қаторидаги буюк тўртликнинг ёрқин вакили сифатида ўчмас из қолдирди. 1986 йили Пекинда Мэй Ланфан уй-музейи очилди. Буюк истеъдод соҳибининг номи билан юритиладиган театрда унинг виқор билан олисларга назар ташлаб турган ёдгорлик бюсти ўрнатилди.

Таниқли актёрнинг ўлиmidан сўнг, хитой операсининг машхурлиги сўна бошлади. Бундан ташвишланган Хитой таълим вазирлиги чекка қишлоқларнинг бошланғич ва ўрта мактаб дастурига Пекин операси бўйича дарс соатларини киритиш бўйича қарор чиқарди. Мей Ланфан туғилиб ўсган Цзянсу вилояти Тайжоу шаҳрининг деярли барча мактабларида ана шундай машғулотлар йўлга қўйилди. Бу ерга борган сайёҳларнинг таъкидлашича, мактабга қадам кўйилиши билан Пекин операси мусикаси қулоққа чалинади.

2013 йилнинг сўнгида Тайчжоу шаҳрида Мэй Ланфан хотирасига бағишланган фестиваль ўтказилди. Унда Пекин операсининг таниқли намояндалари, Ланфаннинг ўғли – Мэй Баоцзю ҳам иштирок этди. Фестиваль доирасида ўтказилган кўргазмада Мэй Баоцзю эски фотосуратни кўриб, ўзининг болалик чоғларини, отасини эсга олиб айтган сўзлари меҳмонларни тўлқинлантириб юборди: “Бу суратни кўриб қаттиқ хаяжонга тушдим, болалигим хотирамга келди. Отамни эслар эканман, унинг кўзгу қаршисида ролларини тайёрлаши кўз ўнгимда жонланди. Бундай фестиваллар ўтказилар экан, демак, отам Мэй Ланфан хаамиша барҳаёт”.

*Муқаддас АҲМАДЖОНОВА,
санъатшунослик фанлари
номзоди*

ДУНЁ АРТИСТИ ГУН ЛИ

Ўзининг бетакрор образлари билан Хитой кинематографияси ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётган машҳур актриса Гун Ли 1965 йили Хитой Халқ Республикаси Ляонин вилоятининг Шэнян шаҳрида таваллуд топган. Отаси профессор Гун Лицзэ Ляонин университетида иқтисод фанидан сабоқ беради, онаси Чжао Ин ҳам шу университетнинг ўқитувчиси бўлган. Санъатга иштиёқ Гун Лида жуда эрта уйғонади. Ҳали тўрт ёшга тўлиб-тўлмасдан қизалоқ катталарнинг гап-сўзи, овоз оҳанги, ҳатто имо-ишораларига ҳам ўхшатиб тақлид қилиб берарди. Жуда ёш бўлишига қарамай бир неча бор томоша қилган фильмларидаги қўшиқларни ўзича хиргойи қилар ва ёктириб қолган ибораларни такрорлаб юрарди. Гун Лининг санъатга бўлган астойдил қизиқишини кўрган она қизига рақс ва қўшиқ айтиш сирларини ўрганиш учун ҳар томонлама шароит яратиб беради.

Бошланғич мактабда ўқиб юрган кезларида Гун Ли мактаб бадий тўгарагининг энг фаол иштирокчиларидан бирига айланади. Ундаги актёрлик маҳоратини пайкаган мураббийлари радиостанциялардан бирига бориб, ўз истеъдодини синая кўришни тавсия қилишади.

“Менга мунчоккўз, курак тишлари олдинга туртиб чикқан, хунуккина, аммо ёқимли куйлайдиган қизча деб қарашарди, – деб эслайди болалик чоғларини актриса. – Шунинг учунми, ўша даврнинг латофатли, кучли сиёсатчиси, гўзал Сун Мейлин образини кинода яратишни истардим. Лекин орзуйим ушалмайди. Чунки мен у даражада жозибали эмасдим”. Гарчи бу сўзларни дунё гўзалларидан бири деб тан олинган аёлдан эшитиш эриш туюлса-да, аслида бу камтарлик актрисанинг ўзига нисбатан талабчанлик ва танқидий назар билан қарашини кўрсатади.

Бугунги кунда “Дунё артисти” деб тан олинган Гун Ли 1983 йили мактабни битириб, икки йил давомида Шандун педагогика институтининг санъат факультетига ўқишга киролмайди, Цюйфу педагогика институти ва Шандун санъат институтларидан рад жавобини олади.

Ўқишга киролмай, руҳан эзилиб юрган кезларида тасодифан режиссёр Ин Давей билан танишиб қолади. Бу учрашув бўлгуси актрисанинг келажагига тамал тошини қўйди. Кейинчалик Ин Давей у билан бўлган илк суҳбатини шундай эслайди: “Ўшанда мен ундан нима учун актриса бўлмоқчисан, деб сўрадим. У ҳеч иккиланмай: “Мени Ямагути Момоэ (1970-1980 йилларда машҳур бўлган япониялик қўшиқчи ва актриса)га ўхшайсан, дейишларини истамайман. Мен бу – мен. Аксинча, Ямагути Гун Лига ўхшайди, дейишларини хоҳлайман”, деб жавоб берганди. Қиздаги қатъият, шижоат ва санъаткорга хос аломатларни кўриб, унга кириш имтиҳонларига тайёргарлик кўришда ёрдам беришга қарор қилдим”.

Ниҳоят, икки йиллик уринишлардан сўнг, 1985 йили Гун Ли Пекин-

даги Марказий драма академиясига ўқишга кирди.

Омад Гун Лига талабалик йилларидаёқ кулиб боқади. Кунлардан бир кун ёш режиссёр Чжан Имоу “Қизил Хитой кўноғи” номли фильмида аёл бош қахрамон родини ижро этиш учун Марказий драма академияси талаба қизлари ўртасида танлов ўтказди. Танлов давомида режиссёр ёрдамчиси Ян Фэнлянга кимдир “Агар Гун Ли бўлганида, бу ролни қойилмақом ижро этган бўларди”, деб қолади. Шу кунни Гун Ли қайсидир кўрсатувда иштирок этиш учун кетган экан. Бир неча кундан сўнг фильм режиссёри Чжан Имоу ёрдамчиси Ян Фэнлян билан уларни қизиқтириб кўйган ўша сирли қизни кўриш учун академияга яна ташриф буюради. Чжан Имоу Гун Лини кўриб, уни бош ролга тасдиқлайди. Чунки режиссёр Гун Лининг қиёфасида айнан фильм қахрамонига хос шижоат, ўткир, айна пайтда мулоҳазалинигоҳ ҳамда гўзалликни кўрган эди.

Маълум тайёргарликдан сўнг, фильмни суратга олиш жараёни бошланиб кетади. Ҳали катта тажрибага эга бўлмаган ёш режиссёр Чжан Имоу ҳамда илк бор кинода роль ижро этаётган талаба қиз

Гун Ли иштирокидаги ушбу фильм фавкулудда катта муваффақиятларга эришади деган фикр ҳеч кимнинг хаёлига келмаган бўлса керак. Дарҳақиқат, “Қизил Хитой кўноғи” фильми бирин-кетин Хитойда таъсис этилган “Олтин қақнус” ва “Олтин

хўроз” совринларига ҳамда Берлин халқаро кинофестивалининг “Олтин айиқ” мукофотиغا сазовор бўлди. Чиндан ҳам кинодаги илк ижро Гун Ли учун ниҳоятда омадли бўлди. Кутилмаганда у бутун дунёга машҳур бўлиб кетди. Уни турли хил халқаро кинофестивалларга таклиф қилишар, турфа мукофотлар, совғалар топширишарди. Бу ҳаммаси Гун Лини нафақат актриса сифатида шаклланишига, балки дун ўзгариб, кўркамлашиб боришига туртки бўлди. Шу тариқа Марказий драма академиясининг оддий талабаси эндиликда дунёдаги энг латофатли актрисалардан бири сифатида тилга олина бошлади.

Дастлабки муваффақият Гун Ли билан режиссёр Чжан Имоу ўртасидаги ижодий ҳамкорликни мустаҳкамлади. Шунинг учун ҳам Гун Ли ўқишни битириб, Чжан

Имоу суратга олаётган “Цзюй Доу” ҳамда “Қизил фонарни ёқ” фильмларида роль ижро этиш учун таклиф қилинганида бажонидил рози бўлди. Ижодга чанқоклик, жўшқинлик, ёшлик нафаси уфуриб турган ҳар икки фильм ҳам муваффақиятга эришиб,

тик образлар ўзига тортарди. “Бундай образлар инсонлар қалбига чуқурроқ кириб боради”, – деб изоҳлайди ўз қахрамонларини актриса.

Хитой киносининг энг яхши намуналари сифатида эътироф этилган “Мафтункор она”, “Олтин гулнинг қарғиши”, “Цю Цзюйнинг судга мурожаати” сингари қатор фильмларда турфа образлар яратган Гун Ли ижоди Канн, Венеция, Берлин

санъаткорлар ижодий биографиясида муҳим қадамлардан бўлиб қолди.

Шу тариқа Гун Лининг Хитой кино оламидаги нуфузи ортиб борди. У ижро этган деярли барча роллари учун турли даражадаги совринлар билан тақдирланади. Актрисанинг ҳар бир қахрамони томошабинни, албатта, тўлқинлантиради, унинг чиройи, маҳорати, ранг-баранг образлари мутахассислар ва мухлисларнинг доимий диққат-эътиборида бўлиб келади. У яратган аксарият қахрамонлар ўз бахти, орзу-ҳаваслари, ҳақ-ҳуқуқлари учун курашган кучли аёллар образларидир. Улар орқали аёллар дардининг экранда намоён бўлиши Хитой кино оламида кескин бурилиш ясайди. Гун Ли қахрамонлари томошабинларга гўё жамиятда аёлларга нисбатан муносабатларнинг ижобий томонга ўзгаришига даъватдек таъсир қилади.

Гун Ли яратган образларни таҳлил қилар эканмиз, уларнинг руҳан бир-бирига яқин эканини кўрамыз. Актриса олдингиларига ўхшамаган роль танлашга қанчалик уринмасин, барибир унинг эътиборини кучли руҳий кечинмаларга бой драма-

халқаро кинофестивалларида муносиб тақдирланди. Унинг ижросидаги ҳар бир образ ўзининг жозибаси, самимийлиги, ҳарорати ва ҳаётий чизгиларга бойлиги билан томошабинларни мафтун қилади. Бунинг сабабини у билан кўп йил ҳамкорликда ижод қилган режиссёр Чжан Имоу шундай изоҳлайди: “Икки тоифадаги актёрлар бўлади, баъзилари тасвирга олишдан олдин роль устида узоқ вақт ишлайдилар, ижро этиладиган роль ҳақида ўйлаб, реал ҳаётни бутунлай унутадилар, аммо тасвирга олиш майдончасида кутилган натижа бўлмайди.

Гун Ли ҳам яратмоқчи бўлган образи ҳақида ўйлайди, изланади, шу билан бирга, тасвирга олиш жараёни бошланганда ўша образ ҳаёти билан яшай бошлайди”.

*Нодира ҚОСИМОВА,
Ўзбекистон давлат санъат ва
маданият институти
ўқитувчиси*

ТАН ДУННИНГ МУСИҚИЙ ОЛАМИ

Замонавий хитой мусиқа санъати ривожда истеъдодли композитор ва дирижёр Тан Дун ижоди алоҳида мавқега эга.

Тан Дун мусиқаси соддалиги, турфа оҳангларга бойлиги ҳамда ғаройиб фантазияси билан ажралиб туради. Унинг мусиқаси анъанавий ва ноанъанавий услубларнинг муштараклиги, Шарқ ва Ғарб санъатларининг ажабтовур уйғунлиги билан тингловчиларни ўзига ром қилади. Нафис оҳангларида эса зилол сувларнинг шариллаши, ҳарир ипак қоғознинг шитирлаши, нозик хитой чиннисининг жарангини эшитасиз.

Тан Дун 1975 йил Хитой Халқ Республикасида таваллуд топади. Бўлажак композитор ёшлигидан шоли плантацияларида ишлаб, қишлоқ аҳлининг удумлари, урф-одатлари ва маросимларини завқ билан кузатар, халқ санъатининг нақадар чуқур ва чексизлигини юрак-юрагидан ҳис қиларди. Айниқса, халқ ижодиётининг маҳсули бўлган шомонлар мусиқасининг оддий товушлари унинг онгида табиат, сув ва шамол товушлари билан қоришиб, ўзгача жилоланарди. Шу тариқа композиторнинг бадиий-эстетик қарашлари шакллана боради.

1978 йили Тан Дун Пекин консерваториясига ўқишга киради. Шу кундан бошлаб унинг учун жаҳон мусиқий мероси ҳамда композиторлик мактабининг чексиз сир-синаотлари эшиги очилади. Айниқса, янги йўналишдаги замонавий композиторларнинг ижоди уни кўпроқ қизиқтиради. Шу тариқа ёш санъаткор табиат ва инсон муносабати ҳақидаги илк тасаввурларини дастлабки мусиқий машқларида акс эттиришга ҳаракат қилади. Аслида, унинг мусиқий асарларидаги табиат ҳодисалари товушлари, чинни буюмларнинг жаранги, ёғоч қошиқларнинг тарақлаши, варақларнинг шитирлашини эслатувчи оҳанглар ифодаси навқирон композиторнинг дунёни англаш йўлидаги ўзига хос мусиқий мушоҳадалари эди. Унинг бу каби композициялари амалдаги назарий қоидалар, услуб ва йўналишлар қолипига сиғмас, тажриба-экспериментлар майдонига айланганди. Шу тариқа, ёш композитор шаклланиб келаётган янги авлод мусиқа намояндаларининг олдинги қаторидан жой олди. Мусиқа санъатида озми-кўпми тажриба орттириб улгурган Тан Дун 1986 йили билими ва дунёқарашини янада кенгайтириш, профессионал маҳоратини бойитиш мақсадида Колумбия университети аспирантурасига ўқишга кирди. Бу ерда олган сабоқ ва тажрибалари тез орада унинг ўз даврининг энг инновацион композиторларидан бирига айланишида муҳим роль ўйнади. Секин-аста Таннинг номи жаҳоннинг илғор мусиқа намояндалари қаторида янграй бошлади. Дунёнинг энг нуфузли оркестрларига уни дирижёр сифатида таклиф эта бошлашди. Тиниб-тинчимас, янгилик ва экспериментларга чанқоқ Тан Дун бу орада кинофиль-

млар учун ҳам мусика ёзишга уриниб кўрди. Натижада, “Келаётган йўлбарс, яширинган аждаҳо” фильмига ёзган мусикаси учун “Оскар” мукофотиغا сазовор бўлди. Ҳолбуки, “Оскар” мукофотининг соҳиблари орасида мусика муаллифларининг номи кўп учрамайди.

Тан Дун киномусикаси, қайсидир маънода табиат овозини жонлантира олади. Бунинг учун композитор оркестрлаштириш жараёнида ҳеч ким қўлламаган усуллар-

дан фойдаланади. Унинг мелодияларида ҳам классик, ҳам жаз, ҳам фольклор, ҳам шомон, ҳам авангард оҳанглари турланиб туради.

Тан Дуннинг фақатгина кино-мусикаси эмас, балки академик жанрларда ёзган асарлари ҳам маълум ва машҳурдир. У бир қанча мусиқий лойиҳаларнинг қатнашчиси. Айниқса, композиторнинг “Органик мусика” туркуми машҳур бўлиб, у табиатнинг тўртта тимсоли – сув, қоғоз, тош ва чинни бадий тасвирлашга бағишланади. Тош ва сувнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти беқиёс; қоғоз ва чинни эса – хитойликларнинг ихтироси. 1998 йилда “Сув концерти”, беш йилдан сўнг эса “Қоғоз концерти” ижро этилиб, муаллифга катта муваффақият олиб келган.

Тан Дуннинг сермахсул ижоди кўпқиррали бўлиб, у опера жан-

рида ҳам қатор мусиқий асарлар ёзган. Жумладан, композиторнинг “Марко Поло” (1996), “Тустовук” (1998), “Чой-Жонинг ойдin кечаси”

(2002), “Биринчи император” (2006) сингари асарлари опера санъати мухлислари ва мутахассислар томонидан юқори баҳоланган.

Тан Дун мунтазам тажриба ва экспериментлар олиб боришда давом этапти. 2008 йилда бир неча ҳамкасблари билан биргаликда дунёда биринчи интернет оркестр яратишда жонбозлик қилди. Бу оламшумул воқеа мусика санъатининг янги имкониятларини намоён қилди.

Машҳур ижрочилар ҳам иқтидорли композитор билан ишлашни ёқтиради. Чунки унинг мусикаси ёрқин драматизм, жўшқинлик, эҳтирослар билан лиммо-лим. Композитор мусика ёзишдан бошлаб, қолган барча техник ишларни ҳам ўзи бажаради, яъни мусиқий сайқал беради, нотага туширади, оркестрга дирижёрлик қилади, монтаж ишларини кузатади ва ҳ.к. Бир сўз билан айтганда, композитор Тан Дун ўзининг кўпқиррали ижоди, яратган мусикалари, тажриба-экспериментлари ва ташкилотчилиги билан замонавий хитой мусика санъатини янги поғоналарга кўтармоқда.

*Шоиста ҒАНИҲОНОВА,
санъатишунослик фанлари
номзоди, доцент*

БРАНИСЛАВ НУШИЧ

(1864-1938)

Сербиялик ёзувчи ва драматург. У 1864 йилнинг 20 октябрида Белград шаҳрида дунёга келган. “Охрид кўли қирғоқларида”, “Косоводан кўк денгиз сари”, “Косово”, “Рамазон кечалари”, “Оддий киши”, “Шундай бўлиши шарт эди”, “Шопенгауэр” каби асарлар муаллифи. Ёзувчи таваллудига 150 йил тўлиши муносабати билан журналимиз саҳифаларида унинг юмористик ҳикояларидан намуналар эълон қилинмоқда.

МАНСАБДА КЎТАРИЛИШ

Бу воқеанинг юз берганига анча бўлган. Ҳали темир йўллар экинзорларимизни кесиб ўтиб, пайҳон қилмаган, ҳамёнимизни ўпирмаган, ризқимизни қирқмаган бахтли замонлар эди.

Ўша пайтларда ҳамма бошлиқлар оталар каби ғамхўр, адвокатлар жиноий ишларнинг судга ошмаслиги учун жанжалкашларни яраштиришга ҳаракат қилар, руҳонийлар эса ҳамёнларидаги бор пулларини муҳтожларни қўллаб-қувватлаш учун сарфлардилар.

Айни пайтда бирор-бир амалдорнинг Белградга сафарга чиқиши жуда қийин эди. Чунки манзилга етиш учун от аравада икки-уч кун тинимсиз юришга тўғри келар, йўл харажати икки-уч ойлик маош базўр қошларди. Шу сабабли кимда-ким Белградга бормоқчи бўлса, йил бошидаёқ: “Худо хоҳласа, шу йили Белградга бораман”, – деб хотини-ю дўстларини хабардор қилар, сўнг ҳар ой маошидан беш дукат¹дан ажратар, йўлга чиқиш учун бошлиғидан ярим йил олдин рухсат сўрарди.

Кимдир сафарга отлангудек бўлса, бундан шаҳардагиларнинг бари хабардор бўлар эди. Агар Белградга бормоқчи бўлган кишининг қораси кўча бошида кўришиб қолгудек бўлса, ҳамма унинг: “Сиз Белградга бориб келмоқчи экансиз-а?”, “Қачон йўлга чиқасиз?” – дея сўроққа тугарди. Баъзилар бир ой, баъзилар ярим ой олдин Белградда яшайдиган қариндошларига саломи, бошқалари хати, қолганлари эса жўнатмаларини етказишни илтимос қилар эди.

Амалдорнинг сафарга чиқиши дабдабали тадбирга айланар ва ўша куни унинг дўстлари ва таниш-билишлари кузатиш учун шаҳар чеккасига йиғилардилар.

Ҳа-ха, қачонлардир, узоқ-узоқ ўтмишда шундай бўлар эди.

Шундай бахтли кунларнинг бирида шаҳардаги нуфузли бир амалдор, кимсан, вазир билан шахсан танишлиги бўлган жаноби Стоян:

– Худо хоҳласа, шу йил таътилда Белградга бориб келаман, – деб хотини Перса хонимга мақтанди. Айтилган гап – отилган ўқ. Бу хабар яшин тезлигида кўшнилари, улардан эса бошқа кўшнилари, хуллас, бутун шаҳар аҳолисига тарқалди.

¹ Дукат – XII асрдан аввал Италияда, кейинроқ Европанинг бир қанча давлатларида амал қилган пул бирлиги.

Шаҳардагиларнинг ўзаро суҳбати турли-туман мавзуларда бўлса-да, лекин гап айланиб-айланиб охири жаноб Стояннинг сафарига бориб тақаларди. Дўстининг дўконида қаҳва ичаман деб турган киши ичкарига кириши биланоқ, суҳбат яна:

– Эшитдингми? Одамларнинг айтишига қараганда, Стоян Белградга борармиш, – деган савол билан бошланарди.

Ҳатто шаҳардаги кўп амалдорларнинг суҳбатлари мавзуси ҳам Стояннинг Белградга ҳақида бўларди.

Жаноб бошлиқ хотинига сафарга чиқиши ҳақида айтган куни ишга вақтлироқ келиб, қаҳва буюради, тирноқларини олади, папирос найчасини тозалайди-да, сўнг: “Ишни бошласамми, бошламасамми?” деб ўйлаб ўтирганида хонага ёрдамчиси кириб келиб:

– Кунингиз хайрли бўлсин, жаноб Стоян, – дея салом беради. Сўнг: – Жаноб бошлиқ, шаҳарда ҳар хил гаплар юрибди. Наҳотки, шу рост бўлса? – деб суриштиради ҳаяжонланиб.

– Нима гап, жаноб Лаза?

– Ҳеч нарса бўлгани йўқ... Сиз ҳақиқатан ҳам Белградга бормоқчимисиз?

– Ҳа-ҳа, шундай, – чўзиб жавоб беради жаноб бошлиқ, – ҳа, Белградга отланаяпман, жаноб Лаза. Ахир анчадан бери у ерда бўлмаганман. Белградда деярли қиладиган ишларим ҳам йўқ, шунчаки вазир жаноблари билан кўришмоқчиман; кейин у ердаги қариндошларимдан хабар олмоқчиман, ундан ташқари уйга ҳам баъзи нарсаларни сотиб олишим керак.

– Ҳа, ҳа, жаноб бошлиқ, бориб келишингиз керак.

Муҳим хабарни қўлга киритган ёрдамчи хонасига қайтиб, бошлиғи сингари тирноқларини олади, папирос найчасини тозалайди, қаҳва буюради ва ручкани сиёҳдонга ботириб, энди ишни бошлайман деб турган пайтида хонага сездирмай котиб кириб келади.

– Кунингиз хайрли бўлсин, ёрдамчи жаноблари.

– Келинг, жаноб Сима, хуш кўрдик!

– Ёрдамчи жаноблари, ҳурматли бошлиқнинг Белградга боришлари ростми? – қизиқувчанлик билан суриштиради котиб.

– Ҳа, борадилар. Биз улар билан ҳозир бу ҳақда сўзлашдик, – ўзини катта олиб жавоб беради ёрдамчи.

– Ҳа, ҳа, боришлари керак, албатта! – деб хушомадгўйлик билан гапни маъқуллайди котиб ва ўз хонасига чиқиб кетади. Энди жаноб котиб ҳам ўз хонасида раҳбарлари қилган иш билан шуғуллана бошлайди. У бир ҳўплам қаҳвани ичишга ҳам улгура олмай турган пайтида хонага қўлтиғида бир даста қоғоз кўтариб, мирза кириб келади.

– Келинг, жаноб Пера. Қандай қоғозлар олиб келяпсиз?

– Ҳа, шунчаки, унчалик шошилишч бўлмаган қоғозлар, – жавоб беради жаноб Пера. – Кейинчалик кўрилса ҳам бўлади. Ҳа, майли, мен бошқа сафар кирарман.

– Яхши, яхши... кейинроқ кирарсиз.

– Лекин... рухсатингиз билан, сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим... Жаноб бошлиқнинг Белградга боришлари ростми?

– Рост, жаноб Пера! Ёрдамчи жаноблари ҳозиргина менга шу ҳақда айтди. Жаноби бошлиқ ҳақиқатан Белградга отланаяптилар.

Мирза жаноблари қўлтиғидаги қоғозлари билан ўз хонасига қайтиб, анча вақт ўйланиб ўтиради. У чуқур хаёлга чўмиб кетганидан қўлидаги сигаретаси тутаб бўлганини сезмайди ҳам. Фақат бармоқлари куя бошлаганида ўзига келиб, эшик олдида турган амалиётчи Сретани кўради.

– Жаноб Срета, менда ишингиз борми? – сўрайди мирза.

– Узим, шунчаки. Менга бирор-бир топширигингиз борми, деб кирган эдим.

– Ҳа, ҳа, топшириклар бўлади... Сизни ўзим чакираман.
– Хўп, яхши, – жавоб беради Срета ва эшик томон йўл олиб, остонадан хатлайди-да, сўнг тўхтаб қолади.

– Хўш, яна бирор гапингиз борми?

– Агар мумкин бўлса...

– Майли, гапиринг.

Срета эшикни ёпади-да, мирзанинг столи ёнига бориб дейди:

– Одамларнинг айтишларига қараганда, бошлиқ жаноблари Белградга борармиш.

– Хўш, нима бўпти?

– Шу гап ростми деб сўрамоқчи эдим холос.

– Рост-рост, жаноби Срета.

– Раҳмат, катта раҳмат, безовта қилганим учун узр.

Срета керакли маълумотга эга бўлгач, хонасига қайтади-да, ўз навбатида бу гаплардан қўриқчиларни хабардор қилади.

Уша кеча амалиётчи Срета ўз хонасида қаҳва қайнатар экан: “Э, худойим-эй, бошлиқ жаноблари Белградга бориб, шахсан вазир жанобларининг ўзлари билан учрашади. У қандай бахтли инсон-а! Унинг пуллари кўп, таътилга чиқади, дам олади... Унга қандай яхши... Э, худойим-эй, қани энди бошлиқ вазир жанобларига мен ҳақимда ҳам бир сўз очиб кўрсалар эди”, дея ширин хаёлга чўмади Срета.

Шу пайт қаҳва қайнаб жезвадан¹ тошиб кетай дейди. Срета қаҳвани тез-тез аралаштиради-да, идишни оловдан олади, сўнг қоққоғини ёпиб, бир неча дақиқа қуйқаси тинишини пойлайди. Сўнг стол ёнига ўтириб, бошини чангаллайди.

“Ўтгиз йилдан бери амалиётчи бўлиб ишлайман. Шунча йилдан бери менга бирор марта ҳам танбеҳ берилган эмас. Шунинг учун мансабим кўтарилса ҳам бўлар эди. Ахир мен бошқалардан яхшироқ ишлайман-ку! Қилган меҳнатларим учун менга неча-неча маротаба миннатдорчилик билдиришган. Жаноби бошлиқ ҳатто мени ҳамманинг олдида энг виждонли ходим деб мақтаган эди-ку”.

Срета совиб қолган қаҳваси ёдига тушгунга қадар шундай хаёллар билан ўтиради.

Эртаси куни Срета тунов куни кўчириб олган хужжатларини солиштириш учун мирза хузурига киради. Иккаласи хужжатларни ўқийдилар, солиштирадилар, тўғрилайдилар ва ниҳоят ишни якунига етказадилар. Иш битганидан сўнг, жаноб Срета кеча кечкурун ўйлаган режасидан сўз очади.

– Жаноб Пера, рухсат берсангиз, мен сиздан бир нарса сўрасам?

Мирза ўриндикка суяниб, зимдан Сретага тикилади.

– Нима ҳақда?

– Сиздан ўтиниб сўрайман, фақат тўғриси айтинг, менинг хизматларим сизни қониқтирадими? Мен виждонан ва ҳалол ишляпманми ё йўқми?

– Жаноб Срета, мен сизнинг хизматингиздан мамнунман.

– Яхши. Ундай бўлса, бутун умр амалиётчи бўлиб ишлашим адолатданми?!

– Адолатдан эмас, албатта. Лекин, биласизми, тақдир...

– Йўқ, тақдир эмас, балки ҳамма гап вазиятда ва омаднинг келишида. Ҳар ким қулай вазият юзага келишини кутиши лозим. Ўйлашимча, ҳозирги вазиятдан яхшиси йўқ.

– Тушунмадим?

– Ахир жаноби бошлиқ Белградга отланаяптилар-ку. У ерда эса вазир жаноблари билан учрашадилар, шундайми?

– Шундай.

¹ Жезва – қаҳва тайёрлаш учун мўлжалланган мисдан ясалган чўмичсимон идиш.

– Ана, кўрдингизми... Қани энди, сиз менга бир яхшилик қилсангиз эди...

– Мен-а? Сиз учун нима қилишим мумкин? – хайрон бўлиб сўрайди мирза.

– Агар хоҳласангиз, кўп нарса қила олган бўлардингиз. Жаноб котиб олдида мен ҳақимда сўз очиб кўрсангиз эди.

Мирза бир дақиқа ўйланиб қолади-да, сўнг маъқуллаб бошини силкитиб қўяди.

– Жаноб Срета, сиз ҳақингизда, албатта, айтаман. Ахир аллақачон сизнинг хизмат даражангиз кўтарилиши керак эди. Мен шу тобнинг ўзидаёқ у киши билан сўзлашаман. Сизга худди ўзимдек ғамхўрлик қиламан, бунга амин бўлаверинг.

Срета миннатдорчилик билан мирзанинг қўлини қисиб қўяди-да, хонасига чиқиб кетади. Мирза эса дарҳол котибнинг хузурига йўл олади.

Срета ўздан мамнун ва шод кайфиятда хонасига қайтиб кетган вақтда, мирза котиб билан суҳбатлашаётган эди.

– Жаноб котиб, мен сиздан бир нарсани илтимос қилсам.

– Марҳамат, нима экан?

– Шунчаки, бир иш. Сиз менга ёрдам беришни хоҳласангиз бас. Сизга ишонаман, бу иш кўлингиздан келади.

– Агар кўлимдан келса, марҳамат, бажонидил ёрдам бераман.

– Жаноби бошлиқ Белградга борадиган бўлсалар, – сўзини давом эттиради мирза. – У ерда жаноби вазир билан учрашиб, гап орасида ўз ходимлари ҳақида гапиришлари табиий.

– Албатта, албатта, – унинг гапини маъқуллайди котиб.

– Шунинг учун... сиз мен ҳақимда уларга бирор нарса дея олмайсизми? Ахир олти йилдан буён ўз жойимда ўтирибман, ўйлашимча, мансабим кўтарилса ёмон бўлмайди. Ахир номимга сира доғ тушмаган бўлса...

– Ҳақиқатан ҳам, доғ тушмаган, – шошиб унинг гапини маъқуллайди котиб. – Илтимосингиз масаласига келадиган бўлсам, сиз тўғри ўйлабсиз. Ҳақиқатан ҳам, жаноби бошлиқнинг шу сафарида бу масала кўтарилиши аниқ. Қаранг, бундай гаплар менинг хаёлимга сира ҳам келмабди. Бироқ мен... жаноби бошлиқ билан бу ҳақда гаплаша олмайман!

– Йўқ, мен бундай демоқчи эмасман, сиз ёрдамчи жаноблари билан гаплашиб кўрсангиз...

– Ҳа-ҳа, ёрдамчи жаноблари билан гаплашсам бўлади. Майли, айтаман.

– Ўғиниб сўрайман, эътиборсиз қолдирманг.

– Хўп, хотиржам бўлинг, – дея котиб мирзанинг қўлини қаттиқ қисиб қўяди.

– Кўлимда ёрдамчи қўл қўйиши керак бўлган бир неча ҳужжат бор. Хавотирланманг, шу баҳонада ҳозир унинг олдида қираман-да, бу масалани кўтараман. – Шу гаплар билан ёрдамчи ҳужжатларни қўлига олиб, ўрнидан туради.

– Чин қалбимдан миннатдорман.

Мирза яхши кайфиятда, мамнунлик билан ўз хонасига кетади. Котиб эса ҳужжатларни кўтарганича ёрдамчи хузурига йўл олади.

– Имзо қўйилиши лозим бўлган ҳужжатларми? – сўрайди ундан, қўлига ручка олиш хоҳиши йўқ экани юзида яққол кўриниб турган ёрдамчи.

– Ҳа, бир-иккита қоғоз бор, лекин унча шошилишч эмас, бир оз туриб турса ҳам бўлади.

– Майли, бошқа ҳужжатлар тайёр бўлгунига қадар сизда тура қолсин.

– Кейинроқ олиб қираман. Ҳозир эса сиздан бир масалада илтимос қилмоқчи эдим. Сизда хоҳиш бўлса бас, уни удалашингизга кўзим етади.

– Бу қандай илтимос экан? – қизиқувчанлик билан сўрайди жаноби ёрдамчи.

– Илтимосим шуки, сиз жаноби бошлиқ билан мен ҳақимда гаплашиб кўрсангиз. Ахир улар Белградга отланаяптилар, у ерда эса вазир жаноблари билан учрашадилар ва сўзлашадилар. Ахир мен аллақачон ёрдамчи лавозимига кўтарилишим кераклигини ўзингиз ҳам яхши биласиз.

– Бироқ... – гапини бошлаб қолади ёрдамчи.

– Фақат мени тўғри тушунинг, – шошилиб кўшиб қўяди котиб. – Мен сизнинг ўрнингизни эгаллашни ўйлаётганим йўқ. Бундан Худонинг ўзи асарин! Ахир мен бошқа округга ўтишим мумкин-ку. Ахир округлар кўп-ку.

– Ҳа-ҳа, сиз тўғри айтяпсиз, – маъқуллайди ёрдамчи ва шу пайт унинг юзи бирдан ёришиб кетади. – Ҳақиқатдан ҳам, сиз юқорироқ лавозимда ишлашингиз керак. Ахир сиз инсофли, қобилиятли ва тиришқоқ одамсиз, – дейди-да, сўнг ваъда беради: – Майли, жаноби котиб, мен албатта бошлиқ жаноблари билан гаплашиб кўраман. Нега айтмас эканман, айтаман? Жаноби бошлиқ Белградга борадилар, у ерда вазир жаноблари билан сўзлашадилар ва сиз ҳақингизда ҳам оғиз очишлари мумкин. Сиз ғамхўрлик қилишга муносиб одамсиз.

– Катта раҳмат, сиздан ниҳоятда миннатдорман... Мен ҳақимда жуда яхши фикрда экансиз. Сиз менинг валинеъматимсиз.

– Бош устига, жаноб Сима. Ахир бунга жуда лойиқсиз. – Шу гаплардан сўнг ёрдамчи ўрнидан туриб, бошлиқнинг хонасига йўл олади.

– Келинг, келинг, жаноб Лаза. Утиринг, бир оз суҳбатлашиб оламиз, – очик чеҳра билан кутиб олади уни жаноби бошлиқ.

– Мен ҳузурингизга бир илтимос билан келган эдим.

– Келинг, қани, нима экан, жаноби Лаза?

– Ҳўш... нима десам экан?... Миямга бир фикр келди. Ахир сиз Белградга бориб, вазир жаноблари билан учрашасиз. Шунда сиз... мен ҳақимда ҳам бир оғиз фикр билдирсангиз, дегандим. Ўйлашимча, менга бирор округга раҳбарлик қилишни топширсалар адолатдан бўлар эди. Ахир бутун умр ёрдамчи лавозимида ишлаб юрмайман-ку. Ун бир йилдан буён шу лавозимдалигимдан хабарингиз бор. Назаримда, сиз ёрдамчи лавозимида унчалик кўп ишламагансиз, округ бошлиғи лавозимига ўтишни кўп кутмагансиз...

– Тўғри, – бефарқлик билан жавоб беради жаноби бошлиқ. – Мен атиги етти йил ёрдамчи лавозимида ишлаган эдим.

– Мана, кўрдингизми, сиз шу лавозимда етти йил ишлабсиз, мен эса мана – ўн бир йил...

– Ҳа-ҳа, биламан, сиз анчадан буён кўтарилишни кутиб юрибсиз.

– Шунинг учун кулай вазият келиб қолса, мен ҳақимда ҳам бир оғиз...

– Майли!

– Имкони туғилиб қолса, албатта...

– Яхши, жаноб Лаза, мен албатта ҳаракат қиламан! Жаноб вазир билан нега сиз ҳақингизда гаплашмас эканман? Гаплашаман.

Кунлар ўтиб, бошлиқнинг Белградга жўнаш фурсати етиб келади. Сафардан икки кун аввал жаноб бошлиқ ҳар бир хонадон ва дўконга хайрлашгани киради. Кўпчилик кузатишга чиқиши ҳақида айтиб қолади.

Сафар куни эрталаб девонхона олдида отлар кўшилган от арава туради, кўриқловчилар сомон солиб, гиламлар ёзадилар, ёстикларни уриб-уриб қаппайтирадилар. Девонхона рўпарасидаги қозикқа эгарланган икки от боғлиқ (чунки кўриқчилар уларни миниб жаноби бошлиқни анча ергача кузатишлари керак); унинг олдида эса дўстлари йиғилиб туришади. Бошқа одамлар бошлиқни кузатиш учун фойтонларда қовоқхона томон томон йўл оладилар.

Ниҳоят шаҳар чеккасидаги қовоқхона олдида жаноб бошлиқнинг фай-

тони етиб келади. У аравадан тушади, шу ерда бўлганларнинг бари билан бир чашка қаҳва ичади, сўнг хайрлашиш вақти келади.

Жаноб бошлиқ йўлга чиқишдан олдин жаноб ёрдамчининг қўлини қисиб, унинг қулоғига:

– Илтимосингизни унутганим йўқ, – дея пичирлайди.

Ёрдамчи котибни четга олиб унинг қулоғига:

– Гапингиз ёдимдан чиққани йўқ, деди! – дея шипшиди.

Ўз навбатида котиб мирзани четга тортиб, унинг қулоғига :

– Жаноби бошлиқ сизнинг илтимосингизни унутмайман, дебдилар! – дейди.

Мирза амалиётчи Сретани четга олиб, унинг қулоғига:

– Жаноби бошлиқ илтимосингизни унутмайман, дебдилар! – дея пичирлайди.

Бошлиқнинг араваси кўчани чангитиб йўлга тушади, Срета эса ўзида йўқ хурсанд, мамнун, яқин орада хизмат мансаби бир поғона кўтарилишига умидвор бўлиб, шаҳарга яёв йўл олади.

Бошлиқнинг кетган кунидан бир кун, икки кун, уч кун... бир ҳафта, икки ҳафта ўтади. Ниҳоят ажойиб кунлардан бирида бошлиқ номидан Перса хонимга:

“Мансабда яна бир поғона кўтарилдим. Бу ҳақда дўстларим ва ходимларимга хабар бериб қўй” мазмунидаги телеграмма келади.

Перса хоним бу хабарни шу куннинг ўзидаёқ барча идораларга етказди, бутун шаҳарга ёяди.

Телеграммага бир ҳафта ҳам бўлмайд бошлиқнинг қайтиши ҳақида хабар келади. Жаноби бошлиқнинг кутиб олиниши ҳам худди кетаётганидек бўлади: руҳоний ўз аравасида, ғазначи хотини билан бошқа аравада, ёрдамчи, котиб ва мирза бир аравада, кўриқчилар отларини минган ҳолда, амалиётчи Срета эса аввалгидек пиёда шаҳар чеккасига йўл оладилар.

Жаноби бошлиқнинг от араваси етиб келади. У Перса хоним ва бошқалар билан оғиз-бурун ўпишади, ўзининг мансабда янада кўтарилиши муносабати билан дўстлар ва амалдорларнинг табрикларини қабул қилади. Сўнг ёрдамчини четга тортиб, унинг қулоғига:

– Мен вазир жанобларига сиз ҳақингизда гапирдим, у киши айтганларимни ёзиб олдилар, – дейди.

Ёрдамчи бошлиққа миннатдорлигини билдиради-да, сўнг котибнинг қўлини қисиб, қулоғига:

– Жаноби бошлиқ сиз ҳақингизда вазирга айтибдилар, у киши бошлиқнинг айтганларини ёзиб олибдилар, – дейди.

Котиб ёрдамчига ўз миннатдорлигини билдиради-да, сўнг мирзани четга тортиб, унинг қулоғига:

– Жаноби бошлиқ сиз ҳақингизда вазирга гапирибдилар, у киши бошлиқнинг айтганларини ёзиб олибдилар, – дейди.

Мирза ёрдамчига ўз миннатдорлигини билдиради-да, сўнг амалиётчи Сретани четга тортиб, унинг қулоғига:

– Жаноби бошлиқ сиз ҳақингизда вазирга оғиз очибдилар, у киши бошлиқнинг айтганларини ёзиб олибдилар, – дейди.

Срета бўйин қисиб, валинеъматига миннатдорлик билдиради, шу заҳоти унинг кўзларига ёш келади.

“Фурсатни бой бермай, ўз вақтида қулай вазиятдан фойдаланиб, тўғри қилган эканман”, деган ширин ўйлар билан шаҳарга яёв йўлга тушади.

МЕНИНГ ҚОБИЛИЯТЛИ ФАРЗАНДИМ

Мен келажакда қандай воқеа-ходисалар юз беришини олдиндан билиш қобилиятига эга эканимдан ўзим ҳам баъзида ҳайратга тушаман.

Биринчи фарзандим ўғил бўлди. Қизиғи шундаки, унинг хаворанг кўзлари кейинчалик яшилсимон бўлди, вақт ўтгач, жигаррангга айланди ва ниҳоят қоп-қора бўлиб қолди.

У инжиқ, серхархаша бола эди. Масалан, у мўйловимдан битта-битталаб юлганда, жуда хузур қилар эди. Қайнонам бола отасининг мўйловидан тукларини юлса, ота завкланиши, хузур қилиши лозим эканини айтганидан сўнг, ўғлимнинг бу қилиғига кўз ёшларимни яшириб чидаб бердим. Қайнонам бу машмаша менга янаям кўпроқ завқ бағишлаши учун золимни “Юл, юл, юл!” – дея тезларди.

Лекин бу ҳали ҳолва эди, чунки бола гўдаклигида у билан кўпроқ онаси шуғулланарди. Орадан бир неча йил ўтиб, бола тарбияси менинг бўйнимга тушди.

Аммо мен сизга айтган “ташвишлар” шунчаки ташвишлар эмас, балки яхшигина, ташвишлар эди.

Ўғлим бировларнинг деворларидан чакқонлик билан ўтганида, у вақти-соати келиб Ганнибал бўлади, у каби Альп тоғларидан эпчиллик билан ўтиб кетади, устимдан сакраётганида эса, ўғлим белига қилич бойлаб, қатор отлар устидан сакраган Милош Войнович¹ бўлади деб, ўзимни овулар эдим. Курмағур кўшнилари товуқхоналаридан тухум ўғирлаб қочган пайтида эса уни Европани забт этган буюк Наполеон бўлади, деб ўзимни юпатардим. Бироқ тез орада у шундай номаъқул хунарлар кўрсата бошладики, мен ўзимни овутишга бирор баҳона, овунч топа олмай хуноб бўлардим. Жумладан, у кўшнилари ойналарини чилпарчин қилиб синдиради. Бу ҳали ҳеч нарса эмас, чунки ҳамма буюк шахслар болаликда кўшнилари ойналарини синдирганлар.

Хуллас, мен ундан нималар кутишни ҳам билмасдим. Унинг қилиқлари бир-бирига ўхшамас эди. Бир куни менинг энг яхши пальтом этагини қирқиб, ундан байроқ ясабди. Унинг остига у ўзининг катта қўшинини йиғиб, уйимни қуршаб олиб, хужум бошлади. Жангчилар на ойналар, на полиз экинларини писанд қилмай, “қалъа”ни забт этдилар. Сўнг ушбу ғолиблар ҳақиқий хунрезликни амалга оширдилар, яъни барча жўжаларимнинг бўйнини қайириб ўлдирдилар.

Ўз-ўзидан маълумки, бу ҳодиса мени биринчи галда ота, сўнг жўжалар эгаси сифатида қаттиқ ранжитди.

Ранжиганимни хотинимга билдирдим, ўз-ўзидан маълумки, у ҳам ранжиди. Шунинг учун кечки пайт, худди ҳар қандай ранжиган ота ва она каби, биз ҳам маслаҳатлашиш учун йиғилдик. Хотиним ўғилчамиз менга ўхшагани ва ўта қобилиятли эканини айтди. Мен эса унинг гапларига қўшилган ҳолда, фарзандимиз ўз имкониятларини кескин тарзда намойиш қилиб, уларни бекорга сарфлаётгани ва буларнинг оқибатида улғайгач, келажакда буюк шахс бўла олиш лаёқатини йўқ қилаётгани ҳақида айтдим.

Мен ўғлим Сербиянинг ортиқча ва фойдасиз кишилари қаторига қўшилишини жуда хоҳлардим дея олмайман, лекин унинг ўта “қобилиятлилигидан” чўчирдим. Чунки у шундай зўр қобилият эгаси бўлса, вазир бўла олмаслигини билардим. Иккинчидан, шундай “қобилиятлари” туфайли реквизиция қвитанциялари ё гербли муҳр босилган маркаларнинг қалбаки нусхасини ясаши, масъулиятли лавозимни эгаллаб олиб, олдиндан маълум бўлган сохта ҳисоботлар тузиши, турли баҳоналар билан давлат солиғига тегишли бўлган маблағнинг бир қисмини ўзлаштириб олиши мумкин эканини; ёки дўстлари, таниш-билишлари устидан чақимчилик қилиши, яъни ўғлим Сербиянинг барча қобилиятли кишилари бажарётган ишларни қилиши мумкин эканидан қўрқардим. Маълумки, бу қобилиятлари туфайли уни округ жамоа бошлиғими, солиқчи, почтачи, ҳеч бўлмаганда бирорта молия ташкилотига ғазначи этиб тайинлашлари

¹ Милош Войнович – серб халқ достони қаҳрамони.

мумкин эди-да. Менга эса бундай касблар сира ёқмайди, шунинг учун мен ўғлимнинг юксак қобилият эгаси бўлишига қарши эдим.

Муаммолар ҳар қандай одамни ҳам ўйлантириши, безовта қилиб қўйиши табиий, оталик ташвишлари ҳам бундан мустасно эмас, балки аксинча ташвишлироқдир. Хуллас, ўғлимнинг келажаги масаласи мени сира тинч қўймасди. Барча бошқа яхши хотинлар оила ташвишини ўз турмуш ўртоқлари билан бирга баҳам кўрганлари сингари, менинг хотиним ҳам мен билан бирга эди. Бизнинг арзандамиз эса Ганнибал, Войнович ё Наполеон бўлиш фикридан қайтган чоғи – кунлардан бир кун мушукни сувда чўктиради. Ишончим комилки, на Ганнибал, на Войнович ва на Наполеон мушукларни сувда чўктирган эмаслар.

Фарзандимнинг келажаги ҳақидаги ташвишлар мени маслаҳат олгани бизнинг энг таниқли педагогларимиздан бири, маърифат бўйича Кенгаш аъзоси, таълимни қайтадан ташкил этиш бўйича барча комиссиялар аъзоси, кўплаб ўқув дастурларининг муаллифи, болаларни тарбиялаш Жамиятининг фахрий аъзоси, булардан ташқари кўплаб илмий асарлар муаллифи бўлган кишининг уйига боришга мажбур қилди.

Мен уни безовта қилганимдан ёмон пушаймон эдим.

У мени курсига таклиф этди. Энди ўтирмакчи эдим: нозик жойимга бир нарса қаттиқ санчилганидан қичкириб юбордим. Унинг олдида ўша санчилган еримни пайпаслаганимдан жуда хижолатда эдим. Таниқли педагог ҳам войвойлаганча мен ушлаган жойларимни пайпаслаб кўрди-да, сўнг:

– Минг бор узр, бу катта ўғлимнинг қилиқлари, бу шумтака жуда шўх бўлган! Боласи қурмагур, курсингизга игнани текиб қўйганини қаранг... У тез-тез шундай қилиб туради, бунинг учун маъзур тутасиз, – деди.

– Унда сиз меҳмонларингизнинг курсидан сапчиб туришларини тез-тез кузагиб турар экансиз-да? – истехзо билан сўрадим. Сўнг мен шунчаки меҳмон эмас, балки ёрдам сўраб келган ота эканлигимни эслаб, ўзимни босдим-да, яна аста курсига ўтирдим.

Эндигина мақсадимни тушунтирмакчи бўлиб турганимда бирдан қўшни хона эшигининг тепа қисмидаги ойнаси жаранглаб, чилпарчин бўлиб, оёғим остига туфли учиб келди.

– Живко! – ўрнидан сапчиб турди педагог жаноблари. – Шайтон ургур, бу нима қилганинг!

Эшикнинг синган ойнаси орасидан бир боланинг боши кўринди ва:

– Менга буфетнинг калитини бермагани учун онамни ўққа тутаяпман, – деди.

– Бай, бай, бай! Сенга уят эмасми, ҳузуримда меҳмон ўтирганини кўрмайсанми?!

Бола менга қувнок кўзлари билан назар ташлади-да, сўнг худди буфет калитини мен сабабли ололмагандек, афтини буриштирди.

Педагог бир оз ўйланиб туриб, болани қандай тарбиялаш ва бунинг учун қандай китоблар ва илмий асарлар билан танишиб чиқиш лозимлиги ҳақида маъруза ўқий бошлади. Бунинг учун биринчи ўринда унинг китобларини ўқиб чиқишимни тавсия этди-да, фарзандининг шўхликлари учун ўзини айблай бошлади. Сўнг таниқли педагог ориқ қўлларини сочларининг орасига текиб, бир китобининг муқовасида ёзилган “Фарзандлар хатоси уларнинг хатоси эмас, балки ота-оналар хатоси”, деган гапни айтди.

Шу пайт кўчадан болалар дўмбирасининг дупур-дупури эшитилди. Таниқли педагогнинг уйи олдидан қизил читдан ясалган байроқ остида чамаси элликдан ортиқ бола саф тортиб, ҳарбийларча қадам ташлаб ўтди. Унга буюк педагогнинг катта ўғли бошчилик қилар эди (Шундагина таниқли педагог ойна олдида турган қизил пардалардан бири йўқ бўлиб қолганини кўрди). Ҳар бир ҳарбийнинг елкасида биттадан таёк, бошла-

рида эса қоғоздан ясалган ҳарбийларнинг учбурчак бош кийими бор эди.

Буюк педагог ойнага тикилиб қаради, аввалига хотиржам ўтирган одамнинг ранги дока сингари оқариб кетди. У дарҳол ёзув столининг қутисини очди. Қути бўш эканини кўриб, ваҳимага туша бошлади, сўнг кўллари силтаб:

– Э, худойим-ей! – дея айюҳаннос сола бошлади.

– Нима бўлди? Худо ҳаққи, айтинг, – деб сўрадим.

– Ҳаммаёқ расво бўлди! Ишлар пачава! Э, худойим-ей! – деб педагог қайғули овозда пичирлай бошлади. – Мен кечани кеча, кундузни кундуз демай, олти ой давомидан туну кун тинмай “Оила – боланинг тарбиячиси сифатида” номли катта ва муҳим илмий асаримнинг тўртинчи қисмини ўн кун олдин тугатган эдим. Ўйлаб кўринг-а, ўн кун олдин...

– Жуда яхши, лекин нима сабабдан сиз...

– Сиз, нима, болаларнинг бошидаги шапкаларини кўрмайсизми? Катта ўғлим қутидан кўлёмаларимни олиб, улардан ўзининг ҳарбийларига бош кийим ясабди...

Дунёда ҳар хил одамлар бор. Ўғлим тўполончи бўлса ҳам, лекин буюк педагогнинг ўғли эмаслиги учун биров хотиржам тортдим. Мен унинг устидан кулмаган бўлсам-да, бироқ:

– Менимча, катта ўғлингиз жуда қобилиятли бола. Яқин келажакда у яхши ва ўта талабчан илмий танқидчи бўлиши мумкин. Энг муҳими, агар у ҳалитдан кўлёмаларга қўл ура бошлаган бўлса, келажакда фақат шапкалар яшаш учун маъқул бўлган қуруқ сафсатали назария ва кўлёмаларнинг душманига айланади.

– На илож, этикдўз этикка ёлчимаглигини биласиз-ку.

Шу сўзлардан сўнг, буюк педагог билан хайрлашиб, уйимга йўл оларканман, “этикдўз этикка ёлчимас” мақоли одамга қанчалик даражада тасалли бериши мумкин экани ҳақида ўйлаб кетдим.

Уйга келишим биланок менга қувончли хабарни – ўғлимни қутқариб қолганларини айтишди.

Аслида унинг қудуққа тушиб кетиши режалаштирилмаган экан. Ўғлим дўстларидан бирини қудуққа итариб юбориши керак экан, лекин сирпаниб кетиб, ўзи тушиб кетибди.

Худога минг қатла шукрки, қутқариб қолишибди! Ўйлашимча, бу унинг учун катта сабоқ бўлади – энди у бировни қудуққа итариб юборишдан олдин, ўзи учун эҳтиёт чораларини кўради.

МУҲАББАТ ДАРДИНИНГ ДАВОСИ

Дўстим Перо бир кизни севиб қолибди. Қаранг, туппа-тузук юрган одам бирдан севиб қолган эмиш. Бунга қарши эмасман, аммо унинг оқибати менга қимматга тушишини билардим.

Худди кутилганидек дўстим Перо олдимга телбаларча югуриб келиб, кўлимни қисди-да: “Хуллас, фалон-писмадон”, – деди.

Унинг гапларини эшитар эканман, хавотирлана бошладим, чунки Перонинг векселларига мен кўл кўяман. Ошиқ-маъшуқалар эса векселларга пул тўлаш кунини осонгина унутиб кўйишлари табиий. Шунинг учун улар ўрнига менинг тўлашимга тўғри келади – унинг ойлиги камлигидан, унда ҳар бир ошиқ учун зарур бўлган – шимини дазмоллатиб олиш, уст-бошнинг кўкрагига қадаладиган атиргулни сотиб олиш, дастрўмолчаларига атир сепиш ва бошқа шу қабилар учун ҳатто ўн пара¹ ҳам пул топилмайди.

Шу сабабли мен уни муҳаббат асоратидан қутқариб қолиш йўлини ахтаришга киришдим. Яъни ишқ дардини даволаш учун малҳам суриштира бошладим. Баъзилар муҳаббат таъсирида Перонинг танасида ҳосил бўлган

¹ Пара – ўша давр Сербияда истеъмолда бўлган майда пул.

иссиқни тушириш учун ханталлар қўллашни; бошқалар – юракни ёғ бо-
сиб, бамайлихотир бўлиши учун юмалоқ котлетга ерқалампирини қўшиб
едиришни, ундан сўнг кўпроқ пиво ичиришни; учинчилари эса – бошни
даволашни оёқдан бошлаш лозим деб, ҳар кеча оёқни совуқ сувда ушлаб
туришни тавсия этдилар.

Ҳаммининг айтганини қилиб кўрдик, фойда бермади. Перо барча
синовлардан “мувафакқиятли” ўтди – севги-муҳаббат ҳақида “фалон-
писмадон”ларини сира қолдирмади.

Унинг баттар ўжарлиги тутиб, ўша қизга уйланмаса, пичандек қуриб,
чивиндай бўлиб қолмагунига қадар бирор нарса тановул қилмаслигини
айтди.

– Шунда, дўстим, – қалтираган овозда қўшиб қўйди у, – сен мени бурга
сингари эзиб ўлдирсанг, катта ёрдам қилган бўласан.

Унинг айтганларига рози бўлдим, яъни у ҳақиқатан ҳам қуриб қоладиган
бўлса, мен уни бурга сингари эзиб ўлдираман, дея сўз бердим.

Энг ёмони, ошиқлик касали тобора зўрайиб бораверди. Мен бундан
қаттиқ хавотирда эдим. Ҳар бир ошиғу беқарор сингари у бошида кунига
бир маротаба чуқур хўрсиниб қўяр эди. Бир-икки кун ўтгач, худди табиб
тавсия қилгандек, кунига уч маротаба, яъни эрталаб, тушлик ва кечки
таомдан бир соат олдин чуқур хўрсинадиган бўлди. Бир неча кундан сўнг
хўрсинишлари ҳикичокқа айланди.

– Дўстим... ҳиқ... у ҳақида ҳиқ... суриш... ҳиқ... тир... ҳиқ... у ким... ҳиқ...
ўзи, – хуллас, бечора шундай сўзлайдиган бўлиб қолди. Унинг сўзлари ва
билдирмоқчи бўлган фикрларини мен бошқаларга таржима қилиб беради-
ган бўлдим. “Сен мендан ким совчиликка боради, деб сўрамоқчимисан?”
– десам, “Ҳиқ... ҳа...” – дейди.

Хуллас, энди уни биринчи галда ҳикичокдан даволаш керак эди. Бу-
нинг учун одамлар билан маслаҳатлашдим, уларнинг айтганларига амал
қилдик. Э, нималарни қилиб кўрмадик? Қандни сиркага эритиб бердим,
кетма-кетига беш пиёла сув ичириб ҳам, черков дуоларидан ўқитиб ҳам
кўрдим, лекин ўлгур сира кетмади.

Бировлар ҳикичокнинг энг яхши давоси – яхшилаб кўрқитиш эканини
айтишди. Кўрқитдим... Фойдаси бўлмади. Қўлда катта пичок билан бир
неча маротаба Перонинг хонасига югуриб кирдим – ёрдам бермади. Унинг
ҳикичоғи тутиши билан уй эгаси бўлган аёлнинг қўйлагини кийиб, ижара
пулини талаб қила бошладим. Перо эса ижара пулидан беш ойлик қарз эди.

– Қачон ижара пулини тўлайсан, қачон? – деб неча маротаба кўрқитмоқчи
бўлдим, у кўрқмади, аҳвол эскича қолаверди.

Бир-икки маротаба ҳовлида яшириниб олиб, овозим борича: “Суд ижро-
чиси келди!” – деб бақирдим, уни жин ҳам урмади. Узим ҳам ҳайронман,
чунки бундан чўчимайдиган одамнинг ўзи йўқ.

Хуллас, ўйлай-ўйлаб кўрқитишнинг бир чорасини топгандек бўлдим.
Аввал уйимга кетдим-да, бир соатдан сўнг қайтиб келиб, Перога хотиржам
ва совуққонлик билан дедим:

– Биласанми, севиб қолган қизинг ҳақида суриштириб кўрдим. Қизни
жуда мақташди, лекин унинг сеп-сидирғаси йўқ эканини ҳам айтишди.

Бу гапларимдан дўстим қаттиқ кўркиб кетиб, ранглари ўчди, лекин
шу заҳотиёқ ҳикичокдан ҳам, муҳаббат дардидан ҳам бирваракайига
кутулди-қўйди.

*Рус тилидан
Муҳсин ҒАНИЕВ
таржимаси*

ЛИАНГ ЯН ШЕНГ

Замонавий тасвирий санъат оламида хитойлик мусаввирларнинг ижоди нафақат Шарқ, балки бутун дунёда қадрланади. Хитой тасвирий санъатининг тарихи жуда қадимий бўлиб, ҳозирги кунгача у ўз анъаналарини мусаввирлар орқали давом эттириб келмоқда. Табиат гўзаллигини мўйқалам орқали тасвирлаш хитойлик рассомларнинг асосий мавзуларидан бири бўлиб, бу борада жуда кўп ажойиб суратлар яратилган. Таниқли ва серқирра ижодкор Лианг Ян Шенг ҳам тасвирий санъатда жуда оммавий саналган “гуллар ва кушлар” йўналишида сермахсул ижод қилиб келмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, Лианг Ян Шенг суратларидаги ёрқин ранглар рассом ижодининг асосий белгиси ҳисобланади.

Лианг Ян Шенг 1960 йил Пекинда таваллуд топган. Рассом болалик чоғларидан расм чизишга ўзгача меҳр қўйган, шу сабабли унда замонавий рассомлар билан бир қаторда классик мусаввирларнинг асарлари ҳам катта қизиқиш уйғотарди. Тасвирий санъат билан мунтазам шуғулланиш мақсадида у 70-йилларда истеъдодли мусаввир Сун Баохуа Сонгга шогирдликка тушади, устозидан мусаввирлик санъатининг дастлабки йўналишлари ва сир-

синаотларини қунт билан ўргана бошлайди. 1982 йилдан таниқли рассом Лиу Ли қўлида таълим олишни давом эттиради, бу ерда унинг етук ижодкор бўлиб етишиши учун кенг имкониятлар мавжуд эди.

Рассомнинг ижодий фаолиятида табиатни акс эттириш асосий ўринни эгаллайди. У ўз суратларида табиат гўзаллиги, мафтункорлиги, нафислиги ва ундаги сокинликни турфа рангларда тараннум этади. Рассом суратларида тасвирланадиган ранг-баранг гуллар: саллагул, нилуфар, наврўзгул, лола ажабтовур кушлар билан уйғунликда жуда жозибали тусга кириб, мафтункор манзарани акс эттирган. Журналимиз муқовасида тақдим этилаётган сурат “Тинчлик элчиси” деб номланиб, ҳамisha поклик ва осойишталик рамзи бўлган оқ каптарлар гўзал табиат оғушида юксак маҳорат билан тасвирланган. Баъзи мутахассисларнинг айтишига қараганда, унинг сувбўёқ асарлари инсон қалбида табиатга нисбатан меҳр туйғусини уйғотади. Шу боис рангтасвир муҳлислари рассомни кўпинча “сеҳрли мўйқалам эгаси” деб аташади.

*Аброр УМАРОВ
тайёрлади*

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

1 ОКТАБРЪ

1927-2000 йиллар. Олег Ефремов, таникли рус актёри ва театр режиссёри. Турли театрларда сахналаштирилган “Думбулбойвачча”, “Ақллилик балоси”, “Икки капитан”, “Борис Годунов” каби спектакллардаги роллари, “Яланғоч қирол”, “Чайка”, “Дульсинея Тобосская”, “Уч опа-сингил”, “Эльдорадо” каби спектакллари билан танилган.

4 ОКТАБРЪ

1944-1994 йиллар. Отажон Худойшукуров, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти, хонанда. “Феруз 1,2”, “Хоразм сегоҳи”, “Гулузорим”, “Бозургоний”, “Тошкент Ироғи” каби мумтоз ашулалар, “Мужгонларинг”, “Оламда бир”, “Биринчи муҳаббатим”, “Кўзларинг сенинг”, “Соғиниб келдим”, “Ўзбекистоним” сингари кўшиқлар ижрочиси.

5 ОКТАБРЪ

1713-1784 йиллар. Дени Дидро, француз маърифатпарвар адиби. “Асранди ўғил”, “Оила отаси” пьесалари, “Драматик поэзия ҳақида мулоҳаза”, “Асранди ўғил ҳақида суҳбатлар”, “Кўзи очикларга панднасихат йўсинида сўкирлар ҳақида мактуб”, “Актёр ҳақида парадокс” каби асарлари билан ном қозонган.

6 ОКТАБРЪ

1897-1987 йиллар. Верико Анджапаридзе, атоқли грузин актрисаси. Театр сахнасида “Ҳамлет”, “Отелло”, “Фигаронинг уйлани-

ши”, “Макр ва муҳаббат”, “Антоний ва Клеопатра”, “Мария Стюарт”, “Макбет”, “Медея” каби улкан образларни яратган. Режиссёр сифатида ўнга яқин спектакль сахналаштирган.

8 ОКТАБРЪ

1892-1941 йиллар. Марина Цветаева, рус шоираси. “Тунги альбом”, “Сехрли фонар”, “Офарин”, “Айрилик”, “Хунар”, “Оккуш қомати” шеърий тўпламлари, “Тоғлар поэмаси”, “Қизил буқача”, “Сибир”, “Сехргар” каби поэмалари билан танилган.

10 ОКТАБРЪ

1930-2008 йиллар. Горалд Пинтер, инглиз драматурги, Нобель мукофоти лауреати (2005). “Хона”, “Туғилган кун”, “Севишганлар”, “Уйга қайтиш”, “Кимсасиз замин”, “Ой шуъласи”, “Тунги мактаб”, “Сукунат” каби пьесалар муаллифи.

11 ОКТАБРЪ

1885-1970 йиллар. Франсуа Мориак, француз ёзувчиси, Нобель мукофоти лауреати (1952). “Жисм ва қон”, “Қора фаришта”, “Такдирлар”, “Фронтенак оиласи сирини”, “Ишқ саҳроси”, “Галигай”, “Мартишка”, “Ҳамкор қуллар”, “Момақалдинок” сингари асарлар муаллифи.

12 ОКТАБРЪ

1896-1981 йиллар. Эуженио Монтале, итальян шоири. Нобель мукофоти лауреати (1975). “Карақотица косачаси”, “Божхоначининг

уйи ва бошқа шеърлар”, “Ҳолатлар”, “Финистерре”, “Тўрт йиллик дафтар” каби асарлар муаллифи.

13 ОКТЯБРЬ

1934-1995 йиллар. Савелий Крамаров, рус актёри. “Омадли жентльменлар”, “12 стул”, “Колька – менинг дўстим”, “Иван Васильевич касбини ўзгартиради”, “Уйдаги уруш” каби фильмлардаги роллари билан танилган.

15 ОКТЯБРЬ

1814-1841 йиллар. Михаил Лермонтов, атоқли рус шоири. “Маскарад”, “Демон”, “Замонамиз қахрамони”, “Болалар учун эртақ”, “Бородино” каби асарлари ва шеърляти билан дунёга танилган. Бу йил мумтоз шоир таваллудига 200 йил тўлди.

18 ОКТЯБРЬ

1960 йил. Жан-Клод Ван Дамм, америкалик актёр ва режиссёр, жангари фильмлар устаси. “Қора бургут”, “Серкирра аскар”, “Дўзахда”, “Лас-Вегас”, “Кун-Фу Панда 2”, “Синов”, “Глюк”, “Аждаҳо кўзлари”, “Ўлимгача”, “Қонли спорт”, “Ҳеч қаёққа қочма”, “Киборг” каби кўплаб экшн-фильмлардаги роллари билан шуҳрат қозонган.

21 ОКТЯБРЬ

1896-1958 йиллар. Евгений Шварц, россиялик драматург. “Олис ўлка”, “Ака ва сингил”, “Яланғоч қирол”, “Бир оқшом”, “Юзта дўст”, “Соя”, “Қизил қалпоқча” каби пьесалар, “Чинакам овчилар”, “Доктор Айболит”, “Золушка”, “Қиш эртаги”, “Дон Кихот 2” киносценарийлари муаллифи.

22 ОКТЯБРЬ

1870-1953 йиллар. Иван Бунин, рус ёзувчиси ва шоири. Нобель мукофоти лауреати (1933). “Ватан”, “Кузак”, “Очиқ осмон остида”, “Шеърлар”, “1907 йил шеърлари” каби қатор шеърий китоблар, “Арсенев ҳаёти” романи, “Қушлар сояси”, “Ўғил”, “Никоб”, “Ёшлик”, “Тоza душанба”, “Енгил нафас” сингари хикоялар муаллифи.

25 ОКТЯБРЬ

1838-1875 йиллар. Жорж Бизе, француз композитори. Романтизм оқими намояндalarидан бири. “Кармен”, “Дон Родриго”, “Қаландар”, “Иван Грозний”, “Анастасия ва Дмитрий”, “Фаришта ва таъвия”, “Доктор Миракль”, “Прометей никоҳи” каби опера ва оперетталар, кўплаб симфония, увертюра, сюита ва вальслар ижодқори.

26 ОКТЯБРЬ

1880-1934 йиллар. Андрей Белый, рус ёзувчиси. “Кумуш қабутар”, “Никоблар”, “Петербург”, “Москва”, “Котик Летаев” романлари, “Юлдуз”, “Қул”, “Қути” шеърий тўпламлари, “Блок ҳақида эсдаликлар”, “Аср боши”, “Ижод фожиаси. Достоевский ва Толстой”, “Тоголь маҳорати” каби қатор мемуар, очерклар муаллифи.

30 ОКТЯБРЬ

1751-1816 йиллар. Ричард Бринсли Шеридан, инглиз драматурги. “Рақиблар”, “Муқаддас Патрик қуни ёки ишбилармон лейтенант”, “Ғийбат мактаби”, “Танқид”, “Писарро” каби асарлари шуҳрат келтирган.

Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА
тайёради

✍ Очередной номер журнала посвящен древнему Китаю – стране, с богатой литературно-философской, политико-культурной историей, внесшей весомый вклад в мировую цивилизацию. Рубрика “Проза” открывается романом лауреата Нобелевской премии в области литературы за 2012 год Мо Яна “Страна вина” (премия присуждена автору именно за это произведение). При переводе романа на узбекский язык Амир Файзулла и Севара Алижонова обращались к китайскому тексту и его русскому переводу. Стихотворения в прозе писателя Ли Шань-ина, жившего в эпоху династии Тан, весьма ярко воплощают нравственные, религиозно-философские воззрения китайского народа. В той же рубрике на суд читателей журнала представлено окончание романа В.Корсари “Вечная мука”.

✍ Что представляет собой “китайская мечта”? Являются ли духовные устои базой для успешного развития Китайской Народной Республики, которая по экономическим показателям занимает второе место в мире? В статье старшего научного сотрудника Института философии Российской Академии наук Владилена Бутова о «китайской мечте» и политическом пути сегодняшнего Китая, сделана попытка найти ответ на эти вопросы.

✍ Основным лейтмотивом классической китайской поэзии является возвеличивание природы, чувство гармоничного слияния с каждым ее элементом – будь то дерево, река, цветы. Все эти поэтические достоинства отчетливо проявлены в произведениях таких мастеров, как Ли Бо, Ду Фу, Лин Цинчжао, которые опубликованы в рубрике “Поэтические меридианы”.

✍ В рубрике “Глобус” напечатаны материалы, посвященные самобытным явлениям литературы, искусства и культуры Китая, которые вызывают особый интерес. Продолжая эту тему, рубрика “Выдающиеся личности” предлагает вниманию читателей краткие зарисовки о жизни и творческом пути актрисы Гунь Ли, композитора Тан Дуна, оперного певца Мэй Ланьфаня.

✍ В рассказе японского писателя Синъити Юки “Сад укрытый осенней листвой” с большим художественным мастерством глубоко анализируется смысл человеческой жизни. В качестве ключа к данному произведению, представленному в рубрике “Рассказ в рассказе”, является статья Олима Отахана “Рубежи”. В нашем журнале данный рассказ под названием «Сад опавших листьев» (2010, № 11) печатался в переводе Дилдорхон Алиевой. Сопоставление двух переводных версий может дать благодатную почву критикам, занимающимся анализом переводов.

✍ Мировая история состоит из истории цивилизаций? Упадок цивилизации является предвестием прогресса мировой истории или же, наоборот, развитие цивилизации ведет историю к регрессу? В произведении известного ученого Великобритании - историка, философа, социолога и политолога Арнольда Жозефа Тойнби “Исследование истории” мировая история исследуется в качестве истории цивилизаций.

RESUME

 October's issue of the magazine is devoted to China, an ancient country of great literary-philosophical, political and cultural history which made a weighty contribution to the world civilization. The column "Prose" opens with the novel "The Republic of Wine" by Nobel Prize laureate in literature for 2012 Mo Yan (the writer was awarded the prize exactly for this work). Amir Fayzulla and Sevara Alijonova translated the novel appealing to Chinese original text and its Russian version. Poems in prose by Li Shanin who lived in the age of Tang dynasty vividly incarnate moral, religious and philosophic views of the Chinese people. The end of the novel "Notifying with a Grief..." by W. Corsari is also presented to readers in this column.

 What means "Chinese dream"? Are spiritual principles bases for successful development of the People's Republic of China which is the second in the world according to economic indices? Vladilen Burov, senior research worker of the Philosophy Institute of the Russian Academy of Sciences in his article about "Chinese dream" and political way of modern China, tries to answer to these questions.

 The main theme of classic Chinese poetry is praise for nature and feeling of harmonic merger with all its elements such as a tree, a river, a flower. All of these poetical merits are clearly shown in works of such masters as Li Po, Du Fu, Lin Qingzhao which published in the column "Meridians of Poetry".

 The articles about original interesting facts of Chinese literature, art and culture presented in the heading "Globe". The column "Unforgettable Persons" offers short skretchings about life and creative career of actress Gong Li, composer Tan Dun and opera singer Mei Lan Fang.

 Japanese writer Shinichi Yuuki profoundly, with a great artistic skill analyses the meaning of human life in his story "The Garden in Autumn Leafage". The article "Borders" by Olim Otakhon is presented as a key to this work given in the column "Story about Story". The same story under the name "The Garden of Fallen Leaves" translated by Dildorkhon Aliyeva was published in our magazine (2010, № 11). Comparison of two translated versions can be very useful for translation researchers.

 Does the world history consist of civilizations' history? Is the decline of civilizations a presage of progress or it is a regress of history? A well-known scholar from the United Kingdom, historian, philosopher, sociologist and political scientist Arnold Joseph Toynbee investigates the world history as the history of civilizations in his work "A Study of History".

Жаҳон АДАБИЁТИ

2014 йил октябрь сони

Навбатчи муҳаррир: А.ФАЙЗУЛЛАЕВ
Техник муҳаррир: Д.ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829
2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 07.11.2014 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табағи 20,0.
Адади 2400 нусха. 3656 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© Жаҳон адабиёти, 2014 й.